PAUL MASON • KAPİTALİZ SONRASI

Kapitalizm Sonrası

Geleceğimiz İçin Bir Kılavuz

Paul Mason

İngilizceden Çeviren: Şükrü Alpagut

Yordam Kitap

Paul Mason

1960 Manchester (İngiltere) doğumludur. BBC Newsnight'ın ekonomi muhabiridir. 2003 Wincott Ödülü'nün sahibi olan yazar Londra'da yaşıyor.

Yazarın *Çalışarak Yaşamak ya da Savaşarak Ölmek* kitabı Yordam Kitap (Şubat, 2010) tarafından yayınlanmıştır.

Eserin Orijinal Adı

Post Capitalism
A Guide to Our Future

(Penguin Books, London, 2015)

KAPİTALİZM SONRASI

Geleceğimiz İçin Bir Kılavuz

Paul Mason

İngilizceden Çeviren:
Şükrü Alpagut

Yordam Kitap: 275 • Kapitalizm Sonrası • Paul Mason
ISBN 978-605-172-150-7 • *Çeviri:* Şükrü Alpagut • *Düzeltme:* Erkan Küçük
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni:* Gönül Göner
Birinci Basım: Eylül 2016
© Paul Mason, 2015 © Yordam Kitap, 2015

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • **Faks:** 0212 528 19 09
W: www. yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap. com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: **Yazın Basın Yayın Matbaacılık Turizm Tic.Ltd.Şti.** (Sertifika No: 12028)
İ.O.S.B. Çevre Sanayi Sitesi 8. Blok No: 38-40-42-44
Başakşehir-İstanbul
Tel: 0212 565 01 22

Kapitalizm Sonrası

Geleceğimiz İçin Bir Kılavuz

Calum, Anya, Robbie
ve James için

İçindekiler

Giriş 11

Birinci kısım

1 Neoliberalizm Çatırdarken 31

2 Uzun Dalgalar, Kısa Hafızalar 66

3 Marx Haklı mıydı? 89

4 Uzun, Kırılmış Dalga 126

İkinci kısım

5 Kapitalizm Sonrasının Kâhinleri 161

6 Bedelsiz Makineye Doğru 207

7 Tatlı Baş Belaları 245

Üçüncü kısım

8 Geçişler Üzerine 293

9 Paniğin Akla Yatkın Nedenleri 328

10 Sıfır Projesi 351

Notlar 388

Teşekkürler 406

Dizin 407

Giriş

Dinyester Irmağı'na ulaşabilmek için, arabamızı soğuk ormanların içine sürdük, pas renginin ağır bastığı yıkılmaya yüz tutmuş binaları ve tren istasyonlarını geçtik. Donan su sessiz akar. Her yer öyle sessiz ki, bakımsızlıktan dolayı yavaş yavaş çökmekte olan yukarıdaki karayolu köprüsünden beton parçacıklarının kopup düşerken çıkardığı sesi duyabiliyoruz.

Dinyester, serbest piyasa kapitalizmi ile Vladimir Putin'in yönettiği ve dilediğiniz adı verebileceğiniz sistem arasındaki coğrafi sınırdır. Doğu Avrupa'da bir ülke olan Moldova'yı, mafyanın ve gizli polisin kontrolünde bulunan Transdinyester adındaki ayrılıkçı kukla Rus devletinden bu ırmak ayırır.

Moldova yakasında, yaşlı insanlar kaldırımlara oturarak, yetiştirdikleri ya da yaptıkları öteberiyi satarlar: birkaç şalgam, peynir, kurabiye. Genç nüfus azdır; her dört yetişkinden biri yurtdışında çalışır. Nüfusun yarısı günde 5 dolardan az kazanır; onda biri, öyle aşırı yoksulluk içinde yaşar ki, Afrika'dakilerle aynı kefeye konulabilir.[1] Bu ülke, neoliberal döneme girilirken, 1990'ların başında Sovyetler Birliği'nin dağılıp piyasa güçlerinin gelişiyle doğdu; ama konuştuğum köylülerin birçoğu, Moldova'nın utanç verici sefaletinde yaşamaktansa, Putin'in polis devletinde yaşamayı yeğleyeceğini söyledi. Tozlu yollar ve asık suratlarla dolu bu kurşuni dünyayı komünizm değil, kapitalizm yarattı. Zaten kapitalizm de artık devrini doldurmuş bulunuyor.

Moldova elbette tipik bir Avrupa ülkesi değil. Ama ekonominin gerilemekte olduğunu ancak dünyanın bu kıyı bucak yerlerinde gözlemleyebiliriz; ve durgunluk, toplumsal bunalım, silahlı çatışma, demokrasinin aşınması arasındaki nedensel bağları ancak buralarda izleyebiliriz. Batı'nın ekonomik başarısızlığı, bir zamanlar kalıcı olduğunu düşündüğümüz değerlere ve kurumlara olan inancı aşındırıyor.

Finans merkezlerinde, geniş cam pencerelerin ardında, her şey hâlâ tozpembe görünebilir. 2008'den beri, trilyonlarca dolar tutarında karşılıksız para, küresel sistemi çalışır durumda tutmak için bankalar, heç [*hedge*] fonlar, hukuk ve danışmanlık firmaları aracılığıyla piyasaya akıtılmıştır.

Ama kapitalizmin uzun dönemdeki ufukları karanlıktır. OECD'ye göre, gelişmiş ülkelerde büyüme, bundan sonraki 50 yılda "zayıf" olacaktır. Eşitsizlik %40 artacaktır. Gelişme yolundaki ülkelerde bile, şimdiki dinamizm 2060'a kadar tükenecektir.[2] OECD iktisatçıları, bunu söylemeyecek kadar kibardırlar, öyleyse açıkça ifade edelim: Gelişmiş ülkeler için, kapitalizmin en iyi günlerini arkamızda bıraktık, kalan günleri de bizim sağlığımızda sona erecektir.

2008'de bir ekonomik kriz olarak başlayan olgu, başkalaşarak, kitlesel huzursuzluğa yol açan bir toplumsal krize dönüşmüştür; şimdi ise devrimler iç savaşlara dönüşüp nükleer süper güçler arasında askerî gerginlik yaratırken, küresel düzenin bir krizi haline gelmiştir.

Öyle görünüyor ki, bu ancak iki şekilde son bulabilir. Birinci senaryoda, küresel seçkinler, krizin bedelini işçilere, emeklilere ve yoksullara ödeterek bir on yıl ya da yirmi yıl daha can havliyle idare ederler. Küresel düzen –IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü tarafından uygulandığı haliyle– ayakta kalır, ama güçten düşmüş olur. Küreselleşmeyi kurtarmanın bedelini, gelişmiş dünyanın sıradan insanları yüklenir; ama büyüme duraklar.

İkinci senaryoda, uzlaşma bozulur. Sıradan insanlar kemer sıkmanın bedelini ödemeyi reddettikleri için, aşırı sağ ve sol partiler iktidara gelir. Bu durum karşısında, her devlet, krizin bedelini bir diğerine ödetmeye çalışır. Küreselleşme parçalanır, küresel kurumlar güçsüzleşir ve süreç içinde, bu son yirmi yılı yakıp kavurmuş olan çatışmalar –uyuşturucu savaşları, Sovyet sonrası milliyetçilik, cihatçılık, kontrolsüz göç ve buna karşı direniş– sistemin merkezini ateşe verir. Bu senaryoda, uluslararası hukuka göstermelik saygı buharlaşıp uçar; işkence, sansür, keyfî tutuklama ve kitlesel gözaltı, devletin yönetim sanatının olağan araçları olup çıkar. Bu durum, 1930'larda yaşananların bir çeşitlemesidir ve tekrar yaşanmayacağının hiçbir garantisi yoktur.

Her iki senaryoda da iklim değişikliğinin, nüfusun yaşlanmasının ve nüfus artışının ciddi etkileri yaklaşık 2050'de devreye girer. Sürdürülebilir bir küresel düzen kurmayı ve ekonomik dinamizmi yeniden sağlamayı başaramazsak, 2050'den sonraki on yıllar kaos içinde olacaktır.

Bu yüzden, bir alternatif önermek istiyorum: Birincisi, neoliberalizmi başımızdan defederek küreselleşmeyi yaşatır, ardından kapitalizmin kendisini geride bırakarak gezegeni yaşatırız; ve böylece kendimizi kargaşadan da, eşitsizlikten de kurtarmış oluruz.

Neoliberalizmi başımızdan defetmek işin kolay kısmıdır. Avrupa'daki radikal siyasi partiler, protesto hareketleri ve radikal iktisatçılar arasında, bunun nasıl yapılacağı konusunda giderek artan bir görüş birliği vardır: Büyük finansı baskılamak, kemer sıkmayı tersine çevirmek, yeşil enerjiye yatırım yapmak ve yüksek ücretli çalışmayı desteklemek.

Peki, ya sonra?

Yunan deneyiminin ortaya koyduğu gibi, kemer sıkmaya karşı çıkan her hükümet, büyük sermayeyi, yani %1'i koruyan küresel kurumlarla anında çatışır. Görevi, Yunan bankalarının istikrarını desteklemek olan Avrupa Merkez Bankası (AMB), ra-

dikal sol parti Syriza Ocak 2015'te seçimi kazandıktan sonra, o bankaların fişini çekerek, 2 milyar avroluk tasarruf kaçışını tetikledi. Bu durum, solcu hükümetin iflas ile boyun eğme arasında bir seçim yapmasını zorunlu kıldı. AMB'nin yaptığı şeyin ne tutanaklarını, ne oylama kayıtlarını ne de bir açıklamasını bulabilirsiniz. Bunu açıklamak, sağcı Alman gazetesi *Stern*'e kaldı: Yunanistan'ı "ezmiş"lerdi.[3] Bu, neoliberalizmin temel mesajını, yani *hiçbir alternatifin olmadığı* mesajını, kapitalizmden uzaklaşan bütün yolların, Sovyetler Birliği'nin başına gelen türden bir felaketle sonuçlandığı ve kapitalizme karşı isyanın, doğal ve sonsuz bir düzene karşı isyan olduğu mesajını pekiştirmek için simgesel olarak yapıldı.

Şimdiki kriz, yalnızca neoliberal modelin sonuna işaret etmekle kalmıyor, piyasa sistemleri ile bilgiye dayalı bir ekonominin uzun dönemde birbiriyle uyuşmaz olduğunu da gösteriyor. Bu kitabın amacı, kapitalizmi alaşağı etmenin niçin artık bir ham hayal olmadığını, kapitalizm sonrası bir ekonominin temel biçimlerinin nasıl şimdiki sistem içinde bulunabileceğini ve hızlı bir şekilde nasıl genişletilebileceğini açıklamaktır.

Neoliberalizm, kontrolsüz piyasaların doktrinidir: Bireylerin kendi özçıkarlarını gözetmelerinin zenginliğe götüren en iyi yol olduğunu ve piyasanın, o özçıkarları ifade etmenin tek yolu olduğunu söyler. Devletin küçük olması gerektiğini (çevik kuvvet ve gizli polis teşkilatları hariç); finansal spekülasyonun iyi olduğunu; eşitsizliğin iyi olduğunu; birbiriyle yarışan acımasız bireyler olmanın, insanlığın doğal durumu olduğunu söyler.

Neoliberalizmin prestiji, elle tutulur kazanımlara dayanır: Geçen yirmi beş yılda neoliberalizm, dünyanın bugüne kadar görmüş olduğu en büyük gelişim patlamasını tetikleyerek çekirdek bilgi teknolojilerinde geometrik bir artışı başlatmıştır. Ama süreç içinde, eşitsizliği 100 yıl öncekine yakın bir duruma yeniden getirmiş ve şimdi, ölüm kalım düzeyinde bir olayı tetiklemiştir.

Rusya'nın özel kuvvetlerini Dinyester kıyılarına getiren Ukrayna'daki iç savaş; Suriye'de ve Irak'ta IŞİD'in kazandığı zafer; Avrupa'da faşist partilerin yükselişi; üyelerinin askerî müdahaleye izin vermemesi nedeniyle NATO'nun felç olması –tüm bunlar, ekonomik krizden bağımsız problemler değildir. Bunlar, neoliberal düzenin başarısızlığa uğradığının işaretleridir.

Geçen yirmi yıllık sürede, milyonlarca insan, neoliberalizme karşı direnmiş ama direniş genelde başarısız olmuştur. Bütün taktik yanlışların ve devletin bastırma harekâtının ötesinde, sebep basittir: Serbest piyasa kapitalizmi açık seçik ve güçlü bir fikir olduğu halde, buna muhalif güçler, eski, daha kötü ve tutarsız bir şeyleri savunuyor gibi görüntü vermişlerdir.

Neoliberalizm, %1'lik kesim içinde bir dinin gücüne sahiptir: Bu dinin gereklerini ne kadar yerine getirirseniz, kendinizi o kadar iyi hissedersiniz ve o kadar zenginleşirsiniz. Sistem bir kez tam egemenliğini kurunca, neoliberal kısıtlamalara göre değil de başka bir şekilde hareket etmek, yoksullar arasında bile akıldışı sayılır olmuştur: Vergi sistemini atlatacak şekilde uyanıklık yapar ve borçlanırsınız, işyerinde anlamsız kurallara sarılırsınız.

Kapitalizmin muhalifleri, on yıllar boyunca, kendi tutarsızlıklarıyla çalıp söylemişlerdir. 1990'lardaki küreselleşme karşıtı hareketten tutun, "Occupy" (İşgal Et) hareketi ve ötesine kadar, sosyal adalet hareketi, "Bir Hayır, Birçok Evet" ilkesini benimseyip tutarlı bir program fikrini reddetmiştir. Tek alternatifin, yirminci yüzyıl solunun "sosyalizm" dediği şey olduğunu düşünüyorsanız, tutarsızlık mantıklıdır. Eğer gerilemekten –ancak herkes aynı şekilde davranırsa ya da acımasız hiyerarşiye boyun eğerse çalışan ekonomilere, devlet kontrolüne ve ekonomik milliyetçiliğe geri gitmekten– başka bir sonuç doğurmuyorsa, büyük bir değişiklik için kavga vermek niye? Öte yandan, açık seçik bir alternatifin olmayışı, protesto hareketlerinin çoğunun niçin asla kazanamadığını açıklar: Kazanmayı yürekleriyle iste-

mezler. Protesto hareketlerinde bunun için bir deyim bile vardır: "kazanmayı reddetmek".[4]

Neoliberalizmi alaşağı etmek için, onun kadar güçlü ve etkili bir şeye ihtiyacımız var; sadece dünyanın nasıl işleyebileceğine ilişkin parlak bir fikir değil, kendi kendisini yürütebilen ve elle tutulur şekilde daha iyi bir sonuç üretebilen yeni, bütüncül bir model olmalı. Buyruklar ya da politikalar üzerine değil, mikro mekanizmalar üzerine kurulmalı; kendiliğinden çalışmalı. Bu kitapta, açık seçik bir alternatifin olduğunu, bunun küresel olabileceğini, yirmi birinci yüzyıl ortasına gelindiğinde kapitalizmin sunacağından çok daha iyi bir gelecek sunabileceğini savunuyorum.

Buna, kapitalizm sonrası [post-kapitalizm] deniliyor.

Kapitalizm, sırf bir ekonomik yapı ya da bir kanunlar ve kurumlar manzumesi olmanın ötesindedir. Gelişmiş bir toplumun piyasalar ve özel mülkiyet aracılığıyla işlemesini sağlamak için ihtiyaç duyulan *bütün* –toplumsal, iktisadi, demografik, kültürel, ideolojik– sistemdir. Şirketler, piyasalar ve devletler bu sisteme dâhildir. Ama aynı zamanda suç çeteleri, gizli güç şebekeleri, Lagos'taki bir kenar mahallenin mucize müjdecileri, Wall Street'teki vurguncu analistler de dâhildir. Kapitalizm, Bangladeş'te çöken [1127 cana mal oldu] Primark fabrikasıdır ve kelepir giysi fırsatının verdiği aşırı heyecanla Londra'daki Primark mağazasının girişinde gösteri yapan genç kızlardır.

Kapitalizmi bütün bir sistem olarak incelersek, onun temel özelliklerinden birçoğunu saptayabiliriz. Kapitalizm bir organizmadır: Onun da bir yaşam döngüsü –bir başlangıcı, bir ortası, bir sonu– vardır. Kapitalizm karmaşık bir sistemdir; bireylerin, hükümetlerin, hatta süper güçlerin kontrolü dışında çalışır. Akılcı bir şekilde hareket ettikleri halde, insanların niyetlerine sıklıkla aykırı düşen sonuçlar yaratır. Kapitalizm aynı zamanda da *öğrenen* bir organizmadır: Sürekli olarak uyum sağlar, sadece

azar azar da değil. Büyük dönüm noktalarında, tehlikeye tepki olarak başkalaşım ve dönüşüm geçirir; önceki kuşağın tanımakta zorlandığı örüntüler ve yapılar yaratır. Kapitalizmin en temel sağkalım içgüdüsü de teknolojik değişikliğe önayak olmaktır. Eğer sırf bilgi teknolojisini değil, gıda üretimini, doğum kontrolünü ya da genel sağlığı düşünecek olursak, son yirmi beş yılda insan yeteneklerinin belki de şimdiye kadarki en büyük sıçramayı gerçekleştirdiğini görebiliriz. Buna karşın yarattığımız teknolojiler, kapitalizmle uyumlu değildir; ne şimdiki biçimiyle ne de belki herhangi bir biçimiyle. Kapitalizm teknolojik değişikliğe artık uyum sağlayamaz duruma gelince, post-kapitalizm bir zorunluluk olur. Teknolojik değişiklikten yararlanmaya uyum sağlayan davranışlar ve örgütlenmeler kendi kendilerine ortaya çıktıkları zaman, post-kapitalizm mümkün olur.

Bu kitabın tezi, kısaca şöyledir: Kapitalizm, uyum sağlama yeteneğinin sınırlarına gelip dayanmış karmaşık ve uyum sağlayıcı bir sistemdir.

Elbette bu tez, ana akım iktisattan fersah fersah uzaktır. Hızlı büyüme yıllarında iktisatçılar, 1989'dan sonra ortaya çıkan sistemin kalıcı olduğuna –insan akılcılığının mükemmel ifadesi olduğuna ve tüm sorunlarının, üzerinde "maliye ve para politikası" yazılı kontrol kadranlarına ince ayar çeken politikacılar ve bankacılar tarafından çözülebileceğine– inanmaya başladılar.

İktisatçılar, yeni teknoloji ile eski toplum biçimlerinin uyuşmadığını düşününce, toplumun kendini teknoloji çevresinde kolayca yeniden şekillendireceğini farz ettiler. Bu tür uyum sağlamalar geçmişte meydana geldiği için, bu iyimserliklerinde haklıydılar. Ama bugün, uyum sağlama süreci durmuştur.

Bilgi, önceki her teknolojiden farklıdır. Ortaya koyacağım üzere, bilginin kendiliğinden eğilimi, piyasaları dağıtma, mülkiyeti yıkma ve çalışma ile ücret arasındaki ilişkiyi koparma yönündedir. İçinde yaşamakta olduğumuz krizin derin arka planı işte budur.

Eğer haklıysam, geçen yüzyılın büyük kısmında solun, kapitalizmin sonunun neye benzeyeceğini yanlış anlamış olduğunu kabul etmemiz gerekir. Eski solun amacı, piyasa mekanizmasının zorla yıkılmasıydı. Bu zor, işçi sınıfı tarafından ya seçim sandığında ya da barikatlarda uygulanacaktı. Devlet, manivela olacaktı. Fırsat, sık sık yinelenen ekonomik çöküş dönemleri yoluyla doğacaktı. Aksine, son yirmi beş yıllık sürede çöken, solun projesi oldu. Piyasa, planı yerle bir etti; ortaklaşmanın ve dayanışmanın yerini bireycilik aldı; dünyanın muazzam ölçüde genişleyen iş gücü, bir "proletarya"ya benziyor ama artık saf şekilde onun gibi düşünmüyor ya da davranmıyor.

Eğer bütün bunları yaşadıysanız ve kapitalizmden nefret ettiyseniz, bunun travmatik olduğunu bilirsiniz. Ama teknoloji süreç içinde, eski soldan artakalanların –ve onun etkilediği diğer tüm güçlerin– ya kucaklayacakları ya da silinecekleri yeni bir rota çizmiştir.

Anlaşıldığı üzere, kapitalizm, zorlu yürüyüş teknikleriyle alaşağı edilmeyecektir. Eski sistemin içinde ilk başta neredeyse hiç görülmeden var olan ama ekonomiyi, davranışları ve normları yeni değerler doğrultusunda yeniden şekillendirerek ilerleyen daha dinamik bir şeyler yaratmakla alaşağı edilecektir. Feodalizmin 500 yıl önceki yıkılışı gibi, kapitalizmin yıkılışını da dış şoklar hızlandıracak ve yeni tip bir insanın ortaya çıkışı şekillendirecektir. Bu süreç başlamıştır.

Kapitalizm sonrası, yeni teknolojinin son yirmi beş yılda yarattığı üç etki nedeniyle mümkündür.

Birincisi, bilgi teknolojisi, çalışma gereksinimini azaltmış, çalışma ile serbest zaman arasındaki çizgiyi bulanıklaştırmış ve çalışma ile ücret arasındaki ilişkiyi gevşetmiştir.

İkincisi, bilgi ürünleri, piyasanın fiyatları doğru oluşturma yeteneğini aşındırıyor. Bunun nedeni, bilgi bol olduğu halde piyasaların kıtlığı temel almasıdır. Sistemin savunma mekanizma-

sı, son 200 yılda görülmeyen bir ölçekte tekeller oluşturmaktır; ama bunlar kalıcı olamaz.

Üçüncüsü, iş birliğine dayalı üretimin kendiliğinden arttığını görüyoruz: Piyasanın ve yönetim hiyerarşisinin buyruklarına artık yanıt vermeyen mallar, hizmetler ve örgütlenmeler ortaya çıkıyor. Örneğin dünyadaki en büyük bilgi ürünü olan Wikipedia (Vikipedi), 27.000 gönüllünün bedelsiz yarattığı, ansiklopedi işini tasfiye eden ve reklam iş kolunu tahminen 3 milyar dolar yıllık gelirden yoksun bırakan bir eserdir.

Piyasa sisteminin kuytularında ve oyuklarında, koca koca ekonomik yaşam alanları neredeyse hiç fark edilmeden yeni bir ritme yönelmeye başlıyor. İktisat mesleğinin pek dikkatini çekmeden ve çoğu kez, 2008 krizinden sonra eski yapıların parçalanmasının bir sonucu olarak, paralel para birimleri, zaman bankaları, kooperatifler ve özyönetim alanları çoğalmaktadır.

Yeni mülkiyet biçimleri, yeni kiralama biçimleri, yeni yasal sözleşmeler: Son on yıl süresince, medyanın "paylaşım ekonomisi" dediği bütün bir işletme alt kültürü belirmiştir. "Ortak mallar" ve "denkler arası üretim" gibi güncel terimler ortalıkta dolaşmaktadır; ama bunun bizatihi kapitalizm için ne anlama geldiğini sorma zahmetine çok az kişi girmiştir.

Bunun bir kaçış rotası sunduğuna inanıyorum –ama ancak yönetimlerin davranışlarında oluşacak muazzam bir değişiklik bu mikro düzeydeki projeleri beslerse, desteklerse ve koruyup kollarsa. Teknoloji sahipliğine ve bizatihi çalışmaya ilişkin düşüncemizde oluşacak bir değişiklik de sırası gelince bunu sürüklemelidir. Yeni sistemin unsurlarını yarattığımız zaman, kendimize ve başkalarına şöyle diyebilmeliyiz: Bu artık benim hayatta kalma mekanizmam, neoliberalizmden saklandığım yer değil, oluşum sürecindeki yeni bir yaşama tarzıdır.

Eski sosyalist projede, devlet piyasayı devralır, zenginlerin değil yoksulların yararına işletir, sonra da kilit önemdeki üretim alanlarını piyasanın dışına çıkararak planlı ekonomiye geçer. Bu

bir kez 1917'den sonra Rusya'da denendi, işe yaramadı. İşe yarayabilir miydi, yarayamaz mıydı, sorusu iyi bir sorudur ama artık geçersizdir.

Bugün kapitalizmin arazi yapısı değişim geçirmiştir: Küreseldir, parçalıdır, küçük çaplı tercihlere, geçici çalışmaya ve çoklu beceri dizilerine odaklıdır. Tüketim, bir kendini ifade etme şekli olup çıkmıştır. Dahası milyonlarca insan, finans sisteminde daha önce hiç sahip olmadığı bir paydaşlığa sahiptir.

Bu yeni arazide eski patikalar kaybolmuştur; ama farklı bir yol açılmıştır. Yalnızca bedelsiz oldukları ya da paylaşıldıkları zaman çalışan mallar ve hizmetler üretmek için ağ teknolojisi kullanılarak yapılan iş birliğine dayalı üretim, piyasa sisteminin ötesine geçen yolu tanımlar. Bunun için, devletin çerçeve yaratması yetecektir ve kapitalizm sonrası sektör, on yıllar boyunca piyasa sektörüyle bir arada yaşayabilir. Olan biten de budur zaten.

Ağlar, kapitalizm sonrası projeye "ince ayrıntı" (granülerlik) kazandırır; yani, bir yöneticiye ait bilgisayarın ekranında her sabah yeni baştan yaratılmasına gerek bulunmayan, kendisini bire bir yineleyen, piyasasız bir sistemin temelini oluşturabilir.

Bu geçiş, devleti, piyasayı ve piyasanın ötesinde iş birliğine dayalı üretimi içerecektir. Ama bunun olmasını sağlamak için, protesto gruplarından tutun da ana akım sosyal demokrat ve liberal partilere kadar solun tüm projesini yeni baştan düzenlemek gereklidir. Aslında, insanlar bu post-kapitalist projenin ivediliğini bir kez anlayınca, bu artık yalnızca solun malı olmaz, belki de tanımlamak için yeni adlar bulmamızı gerektirecek çok daha geniş bir hareket tarafından sahiplenilir.

Bunun olmasını kim sağlayabilir? Eski sola göre bu, sanayideki işçi sınıfıydı. Radikal gazeteci John Thelwall, İngiliz fabrikalarını kuran kişileri, yeni ve tehlikeli bir demokrasi biçimi yaratmış oldukları konusunda 200 yılı aşkın süre önce uyarmıştı: "Her büyük atölye ve imalat yeri, hiçbir parlamento yasasının

susturamayacağı ve hiçbir resmî yetkilinin dağıtamayacağı bir tür siyasal toplumdur."[5]

Bugün, toplumun bütünü bir fabrikadır; gündelik çalışma ve kâr için hayati öneme sahip iletişim ağları vızır vızır bilgi ve hoşnutsuzluk paylaşıyor. Bugün –200 yıl öncesinin atölyesi gibi– "susturulamayacak ve dağıtılamayacak" olan, ağdır.

Doğrudur, Facebook'u, Twitter'ı, hatta tüm internet ve cep telefonu şebekesini kriz zamanlarında kapatabilir, işlemekte olan ekonomiyi felç edebilirler. Ürettiğimiz bilginin her kilobaytını depolayabilir ve izleyebilirler. Ama –Çin, Kuzey Kore ya da İran gibi– modern yaşamın kilit alanlarına katılmamayı seçmedikçe, elli yıl öncesinin hiyerarşik, propagandayla yönlendirilen cahil toplumunu yeniden yaratamazlar. Sosyolog Manuel Castells'in ifade ettiği gibi, bu, bir ülkenin tüm elektriğini kesmeye kalkışmak gibi bir şey olurdu.[6]

Bilgi kapitalizmi, finansal yönden sömürülen ama tüm insan zekâsıyla arasında yalnızca bir tık mesafe bulunan, birbirine ağla bağlı milyonlarca insan yaratmakla, tarihi değiştirebilecek yeni bir etkeni yaratmıştır: Eğitimli ve bağlantılı insanı.

Sonuç olarak, 2008'den sonraki yıllarda, yeni tür bir yükselişin başladığına tanık olmaktayız. Muhalefet hareketleri, hiyerarşilerin getirdiği güç yapılarından ve istismarlardan kaçınmaya, yirminci yüzyıl solunun yanlışlarından kendilerini bağışık kılmaya kararlı bir şekilde sokaklara inmişlerdir.

Ağ bağlantılı kuşağın değerleri, fikirleri ve düsturları bu isyanlarda öylesine açık seçikti ki, İspanyol *indignados* (öfkeliler) hareketinden Arap Baharı'na kadar, medya ilk önce bunlara Facebook'un ve Twitter'ın neden olduğuna inanıyordu. Sonra, 2013-14'te, en çok örnek gösterilen gelişme yolundaki ekonomilerin bazılarında isyanlar patlak verdi: Türkiye, Brezilya, Hindistan, Ukrayna ve Hong Kong. Yine ağ bağlantılı kuşağın başını çektiği milyonlar sokaklara döküldü; ama bu kez dile getirdikleri

yakınmalar, modern kapitalizmde kırılmış olanın tam özüne dokunuyordu.

İstanbul'da, Haziran 2013'te Gezi Parkı civarındaki barikatlarda doktorlarla, yazılımcılarla, kuryelerle, muhasebecilerle – modern bir yaşam tarzının iktidardaki İslamcılarca çalınması karşısında, Türkiye'nin %8'lik GSYH artışının hiç teselli etmediği meslek sahipleriyle– tanıştım.

Brezilya'da, iktisatçılar tam da yeni bir orta sınıfın yaratılışını kutluyorlarken, aslında bunun düşük ücretli işçilerden oluştuğu anlaşılıyordu. Bunlar, derme çatma kenar mahalle yaşamından, düzenli maaşların ve banka hesaplarının olduğu bir dünyaya kaçmışlardı, ama kendilerini bula bula, temel hizmetlerden bile dalavereyle yoksun bırakılmış, zalim polisin ve yolsuz hükümetin insafına kalmış halde bulmuşlardı. Milyonlarcası bir araya gelerek caddeleri doldurdular.

Hindistan'da, bir kızın 2012'de bir çetenin tecavüzüne uğrayarak öldürülmesiyle fitili ateşlenen protestolar, eğitimli ve ağ bağlantılı kuşağın burada da devlet babacılığa (paternalizme) ve geriliğe artık tahammül etmeyeceğinin bir işaretiydi.

Bu isyanların çoğu tavsayıp söndü. Arap Baharı ya Mısır'da ve Bahreyn'de olduğu gibi bastırıldı ya da Libya'da ve Suriye'de olduğu gibi İslamcılık batağına saplandı. Avrupa'da, bastırıcı polisiye önlemler ve sertlik yanlısı tüm partilerin oluşturduğu birleşik cephe, *indignados* hareketini küskün bir sessizliğe boğdu. Ama bu isyanların gösterdiği üzere, son derece karmaşık, bilginin yön verdiği bir toplumda devrim, yirminci yüzyıldaki devrimlerden çok farklı görünecektir. Toplumsal sorunları çabucak ön plana çıkaran güçlü, örgütlü bir işçi sınıfı olmaksızın, isyanlar çoğunlukla sonuca ulaşmadan durur; ama düzen asla tam olarak yeniden sağlanamaz.

Baskının zorlamasıyla radikalleşen gençler hemen –on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl radikallerinin yaptıkları gibi– düşünceden eyleme geçmek yerine, şu ikisi arasında gidip gelirler:

İnsanları hapse atabilir, işkenceye maruz bırakabilir ve taciz edebilirsiniz ama onların zihinsel direnişini önleyemezsiniz.

Geçmişte, zihnin radikalizmi, güç olmayınca anlamsız kalırdı. Kim bilir kaç isyancı kuşağı, çatı katlarında öfkeli şiirler yazarak, dünyanın adaletsizliğine ve felçli gibi oturmanın yarattığı çaresizliğe lanet yağdırarak yaşamını harcamıştır? Ancak bilgi ekonomisinde, düşüncenin eylemle ilişkisi değişir.

İleri teknoloji mühendisliğinde, tek bir metal parçası bile şekillendirilmeden önce, nesneler bilgisayarda sanal olarak tasarlanır, sanal olarak sınanır, hatta sanal olarak "imal edilir"; yani tüm süreç baştan sona modellenir. Hatalar, 30 simülasyon yapılmadan başarılamayacak bir şekilde, tasarım aşamasındayken saptanır ve düzeltilir.

Benzetme yapılırsa, kapitalizm sonrasının tasarlanması için de aynısı geçerlidir. Bilgi toplumunda hiçbir düşünce, hiçbir tartışma ya da hayal –ister bir çadır kampında, ister bir hapishanede, isterse yeni kurulmuş bir şirketin "imaj yaratma" toplantısında ortaya çıkmış olsun– boşa gitmez.

Kapitalizm sonrası bir ekonomiye geçilirken, tasarım aşamasında yapılan çalışma, uygulama aşamasındaki yanlışları azaltabilir. Yazılım tasarımında olduğu gibi, kapitalizm sonrası bir dünyanın tasarımı da modüler olabilir. Farklı kişiler, farklı yerlerde, farklı hızlarda, birbirlerinden görece bağımsız olarak bunun üzerinde çalışabilirler. Bundan böyle ihtiyacımız olan, bir plan değildir; modüler bir proje tasarımıdır.

Ne var ki, bu ihtiyacımız ivedidir.

Buradaki amacım, ekonomik bir strateji ya da örgütlenmeye ilişkin bir kılavuz sunmak değil. Amacım, kapitalizmin yeni çelişkilerinin haritasını çizmektir, öyle ki insanlar, hareketler ve partiler, çıkmaya çalıştıkları yolculuk için daha doğru koordinatlara kavuşabilsinler.

Bugünün temel çelişkisi, bedelsiz, bol mal ve bilgi olanağı ile bu şeyleri şahsi, kıt ve ticari halde tutmaya çalışan tekellerin,

bankaların ve hükümetlerin oluşturduğu sistem arasındadır. Eninde sonunda her şey, ağ ile hiyerarşi arasındaki, kapitalizmin kalıbına dökülmüş eski toplum biçimleri ile gelecekte olacakların ön taslağını yansıtan yeni toplum biçimleri arasındaki mücadeleye gelip dayanıyor.

Bu değişim karşısında, modern kapitalizmin seçkin gücünün kaybedecek çok şeyi var. Bu kitabı yazdığım sırada, gündüzleri haber muhabiri olarak yaptığım iş sayesinde, seçkinlerin nasıl acımasızca tepki göstereceklerini ortaya koyan üç ibretlik çatışmayla karşılaştım.

2014'te Gazze'de, insansız hava araçlarının saldırılarıyla, bombalamalarla ve keskin nişancı atışlarıyla sistematik olarak yok edilen bir toplumun içinde on gün geçirdim. Üçte biri çocuk olmak üzere, 1500 sivil öldürüldü. Şubat 2015'te, ABD Kongresi'nin, bu saldırılar için emir veren adamı yirmi beş kez ayakta alkışladığına tanık oldum.

Eylül 2014'te İskoçya'da, İngiltere'den bağımsızlık lehine yapılan ani ve hiç beklenmedik radikal bir kitlesel hareketin tam ortasında kaldım. Neoliberal bir devletten kopma ve taze bir başlangıç yapma fırsatı verilen milyonlarca genç "Evet" dedi. Yenildiler –ama ancak– büyük şirketlerin CEO'ları İskoçya'daki işletmelerini kapatacakları ve üstüne üstlük, İngiltere Merkez Bankası, İskoçya'nın Sterlin kullanmaya devam etme isteğini baltalayacağı tehdidini savurduktan sonra.

2015'te Yunanistan'da, yetmiş yıldan beri ilk kez sola oy veren bir halkın, Avrupa Merkez Bankası'nca demokratik isteklerinin çöpe atıldığını görünce nasıl coşkusunu yitirip kedere kapıldığına tanık oldum.

Bu durumların her birinde, adalet mücadelesi, dünyayı yöneten gerçek güce tosladı.

2013'te, Güney Avrupa'daki kemer sıkma önlemlerinin yavaş ilerlemesini inceleyen JP Morgan ekonomistleri açık

açık söylediler: Neoliberalizmin varlığını sürdürmesi için, demokrasinin zayıflaması gerekir. Yunanistan'ın, Portekiz'in ve İspanya'nın, diye uyardılar, "siyasal miras sorunları" var: "Güney kuşağında, faşizmin yenilgisinden sonra yürürlüğe konulan anayasalar ve siyasal kurumlar, bölgede daha ileri bütünleşme için elverişsiz görünen birçok özelliğe sahip."[7] Başka bir deyişle, 1970'li yıllarda diktatörlükten barışçı bir geçiş yapılması karşılığında hakça refah sistemleri için diretmiş olan halklar, şimdi, JP Morgan gibi bankaların varlığını sürdürmesi için bu şeylerden vazgeçmelidirler.

Bugün, seçkinler ile yönettikleri halk arasındaki savaş gündeme gelince Cenevre Sözleşmesi geçerli değildir: Robokoplar, barışçıl protestoya karşı birinci savunma hattı haline gelmişlerdir. Her yere yayılmış gözetleme, sızma ve bilgi kirliliğiyle birlikte, elektroşok cihazları, ses lazerleri ve göz yaşartıcı gaz, kanun kuvvetlerinin standart kullanımları haline gelmiştir. Ne tür operasyonlar yaptıkları konusunda çoğu insanın en ufak bilgi sahibi olmadığı merkez bankaları da neoliberalizm karşıtı hareketlerin kazanma olasılığının bulunduğu yerlerde bankalara hücumu tetikleyerek demokrasiyi sabote etmeye hazırlıklıdırlar; 2013'te Güney Kıbrıs'ta, sonra İskoçya'da ve şimdi Yunanistan'da yaptıkları gibi.

Seçkinler ve destekçileri, aynı ana ilkeleri savunmak üzere saf tutmuşlardır: Yüksek finans, düşük ücretler, gizlilik, militarizm, fikrî mülkiyet ve karbona dayalı enerji. Kötü haber şudur ki, dünyadaki hükümetlerin neredeyse hepsini bunlar kontrol ederler. İyi haber ise ülkelerin çoğunda bunların sıradan halk arasındaki kabul derecesinin ya da popülerliğinin çok düşük olmasıdır.

Ama tehlike, bunların sahip oldukları popülerlik ile güç arasındaki uçurumda yatar. Dinyester Irmağı kıyılarında rastladığım gibi, ucuz gaz ve oğlunuza orduda iş sağlayan bir diktatör-

lük, sizi donmaya ve açlığa terk eden bir demokrasiden daha iyi görünebilir.

Böyle bir durumda, tarih bilgisi, zannettiğinizden daha güçlüdür.

Serbest piyasanın kalıcılığına ve sonsuzluğuna olan inancıyla neoliberalizm, insanlığın tüm önceki tarihini, "bizden önce kötüye giden şeyler" olarak yeniden yazmaya girişti. Ama kapitalizmin tarihini bir kez düşünmeye başladığınız zaman, kaosun orta yerinde, hangi olayların yinelenen bir örüntünün parçası olduğunu ve hangilerinin, geri döndürülemez bir değişimin parçası olduğunu sormak zorunda kalırsınız.

Bu yüzden, gelecek için bir çerçeve tasarlamayı amaçlamasına rağmen, bu kitabın kimi kısımları geçmiş hakkındadır. Birinci Kısım, krizle ve buraya nasıl geldiğimizle ilgilidir. İkinci Kısım, kapitalizm sonrasına ilişkin yeni, kapsamlı bir kuramın ana hatlarını ortaya koyuyor. Üçüncü Kısım, kapitalizm sonrasına geçişin nasıl bir şey olabileceğini irdeliyor.

Bu, ütopik mi? On dokuzuncu yüzyıl ortasındaki ütopyacı sosyalist topluluklar başarısızlığa uğradı, çünkü ekonomi, teknoloji ve insan sermayesi düzeyleri yeterince gelişmemişti. Bilgi teknolojisiyle birlikte, ütopyacı sosyalist projenin büyük kısımları olabilirlik kazanmıştır: Kooperatiflerden tutun da komünlere, insan özgürlüğünü yeniden tanımlayan özgürleşmiş davranış patlamalarına kadar.

Hayır, şimdi, on dokuzuncu yüzyıldaki binyılcı (milenyalist) tarikatlar kadar ütopyacı görünenler, –kendi ayrı dünyalarına çekilmiş olan– seçkinlerdir. Çevik kuvvet polislerinin, kokuşmuş politikacıların, kodamanlarca denetlenen gazetelerin ve gözaltı devletinin demokrasisi, otuz yıl öncesinin Doğu Almanya'sı kadar göstermelik ve kırılgan görünüyor.

İnsanlık tarihi üzerindeki tüm okumalar, çöküş olasılığını dikkate almadan edemez. Popüler kültür, aklını fikrini buna tak-

mıştır: Zombi filmlerinde, felaket sinemasında, *The Road* (*Yol*) ya da *Elysium* (*Yeni Cennet*) filmlerinin kıyamet sonrası çorak topraklarında bu hiç peşimizi bırakmaz. Peki, ama biz, zeki varlıklar olarak, ideal yaşamın, kusursuz toplumun bir tablosunu niçin oluşturmayalım?

Milyonlarca insan, asla yaşayamayacakları bir düşle aldatılmış olduklarını anlamaya başlıyor. Onun yerine, bir demet farklı düşten daha fazlasına ihtiyacımız var sadece. Akla, kanıta ve sınanabilir tasarımlara dayanan bir projeye; iktisat tarihini dikkate alan ve gezegenimiz açısından sürdürülebilir bir projeye ihtiyacımız var.

Ve bununla devam etmemiz gerekiyor.

BİRİNCİ KISIM

Tarihçiler için her olay benzersizdir. Bununla birlikte, iktisatçılar, toplumdaki ve doğadaki güçlerin yineleyici bir davranış gösterdiğini savunurlar.

Charles Kindleberger[1]

1

Neoliberalizm Çatırdarken

Lehman Brothers 15 Eylül 2008'de çöktüğü zaman, kameramanım, beni kaosun ortasında filme çekmek için, bankanın New York'taki genel merkezinin dışında limuzinlerin, canlı yayın araçlarının, özel korumaların ve kovulmuş bankacıların oluşturduğu curcunanın içinden birkaç defa yürüttü.

Yaklaşık yedi yıl sonra –dünya hâlâ o günün sonuçlarının yarattığı sarsıntıyı yaşıyorken– o koşuşturmaları izleyince, aklıma şu soru geliyor: Kameranın karşısındaki o adam, o zaman bilmediği neleri şimdi biliyor?

Bir resesyonun başladığını biliyordum: Amerika'yı dolaşarak 600 Starbucks şubesinin kapanışını henüz filme almıştım. Küresel finans sisteminde bir stresin olduğunu biliyordum: Büyük bir bankanın batmak üzere olduğuna ilişkin kaygıları, olay gerçekleşmeden altı hafta önce haber yapmıştım.[1] ABD konut piyasasının mahvolduğunu biliyordum: Detroit'te peşin 8.000 dolar fiyata satılık evler görmüştüm. Tüm bunlara ek olarak, kapitalizmi sevmediğimi biliyordum.

Ama şimdiki biçimiyle kapitalizmin kendi kendisini yıkmak üzere olduğu konusunda hiçbir fikrim yoktu.

2008'deki iflas, küresel hasılanın %13'ünü ve küresel ticaretin %20'sini silip süpürdü. Küresel büyümeyi –yüzde +3'ün altındaki her şeyin resesyon sayıldığı bir ölçeğe göre– eksiye çekti. Batı'da, 1929-33'ten daha uzun bir depresyon (çöküntü) evresi

yarattı ve şimdi bile, hafif bir iyileşmenin ortasında, ana akım iktisatçıları, uzun süreli durgunluk olasılığından dolayı dehşete düşürmektedir.

Ama Lehman sonrası depresyon, gerçek problem değildir. Gerçek problem, bundan sonrasıdır; 2008'deki iflasın dolaysız nedenlerinin ötesine bakarak bunların yapısal kökenlerini görmemiz gerektiğini anlamaktır.

Küresel finans sistemi 2008'de çöktüğü zaman, en olası nedeni keşfetmek uzun zaman almadı: "Yapılandırılmış yatırım araçları" denilen yanlış fiyatlandırılmış ürünlerin gizlediği borçlar; "gölge bankacılık sistemi" olarak bilinen –kendi içlerine göçmeye başlayınca bu adla anılan– offshore [kıyı-ötesi] ve yasal düzenleme dışı şirketler.[2] Sonra, adli kovuşturmalar başlayınca, krize götüren süreçte sıradanlaşmış olan suçluluğun boyutunu görebildik.[3]

Ne var ki, nihayetinde, hepimiz kör uçuş yapıyorduk. Bunun da nedeni, bir neoliberal ekonomik kriz modelinin olmayışıydı. İdeolojinin bütününe –tarihin sonu, dünya düzdür, sürtüşmesiz kapitalizm– kanmasanız bile, sistemin arkasındaki temel fikir, piyasaların kendi kendisini düzelttiğidir. Neoliberalizmin kendi çelişkileri altında çökebilmesi olasılığı, o zamanlar çoğuna kabul edilemez geliyordu ve şimdi de öyle gelmektedir.

Aradan yedi yıl geçince, sistem istikrara kavuşmuştur. Amerika, İngiltere ve Japonya, devlet borçlarını GSYH'nin %100'üne varan rakamlara çıkararak ve dünya hasılasının yaklaşık altıda birine eşit para basarak, bu sara nöbetine karşı adrenalin iğnesi yapmışlardır. Batık borçlarını gömerek bankaları kurtarmışlardır; borcun bir kısmı silinmiş, bir kısmı yurtdışı devlet tahviline çevrilmiş, bir kısmı da sadece merkez bankalarının kefaletiyle güvenilir kılınan kuruluşların bünyesine alınmıştır.

Öyleyse, kemer sıkma programları yoluyla, bu sancıyı, ahmakça yatırım yapmış olan insanlardan uzaklaştırmış, sosyal yardım alanları, kamu sektörü çalışanlarını, emeklileri ve en çok

da gelecek kuşakları onların yerine cezalandırmışlardır. En ağır darbeyi alan ülkelerde emeklilik sistemleri tahrip edilmiştir; emeklilik yaşı yükseltilmektedir, öyle ki şimdilerde üniversiteyi bitirenler yetmiş yaşında emekli olacaklardır. Eğitim-öğretim özelleştirilmektedir, bu nedenle de mezun olanlar hayat boyu yüksek borçla yüz yüze kalacaklardır. Hizmetler gitgide budanıyor ve altyapı projeleri askıya alınıyor.

Yine de şimdi bile birçok insan, "kemer sıkma" sözcüğünün gerçek anlamını kavrayamıyor. Kemer sıkma, İngiltere'de olduğu gibi yedi yıllık harcama kısıntıları değildir, hatta Yunanistan'ın uğratıldığı toplumsal felaket bile değildir. Prudential CEO'su Tidjane Thiam, 2012'deki Davos toplantısında kemer sıkmanın hakiki anlamını açıkça söylemiştir. Sendikalar, demiştir, "gençlerin düşmanı"dır ve asgari ücret, "işleri mahvetmeye yarayan bir makine"dir. Bu milyoner finansçı[4], işçi hakları ve insanca ücretler, kapitalizmin dirilişine engel olmaktadır ve defedilmelidir, demiştir.

Gerçek kemer sıkma projesi şudur: Batı'da ücretleri ve yaşam standartlarını onlarca yıl aşağı çekmek, ta ki Çin ve Hindistan orta sınıflarının yükselmekte olan düzeyleriyle buluşuncaya kadar.

Bu arada, herhangi bir alternatif modelden yoksun olunduğu için, başka bir krizin koşulları bir araya gelmektedir. Gerçek ücretler, Japonya'da, Avro bölgesinin güneyinde, ABD'de ve İngiltere'de düşmüş ya da durağan kalmıştır.[5] Gölge bankacılık sistemi toparlanıp yeniden devreye girmiştir ve şimdi, 2008'dekinden daha büyüktür.[6] Bankaların, konutların, şirketlerin ve devletlerin toplam küresel borcu, krizden bu yana 57 trilyon dolar artmıştır ve küresel GSYH'nin neredeyse üç katını bulmaktadır.[7] Bankaların daha fazla yedek (rezerv) bulundurmalarını gerektiren yeni kurallar sulandırılmış ve ertelenmiştir. Sonuçta %1'lik kesim daha da zenginleşmiştir.

Bir başka finansal çılgınlık ve ardından çöküş olursa, ikinci bir kurtarma operasyonu olamaz. Devlet borçları savaş sonrası-

nın tepe noktasına ulaşmışken ve bazı ülkelerde refah sistemleri güdükleştirilmişken, şarjörde artık hiç –en azından 2009-10'da ateşlenen türden– mermi kalmamıştır. Kıbrıs'ta 2013'te yapılan kurtarma, eğer büyük bir banka ya da devlet yine batarsa nelerin olacağını gösteren bir sınamaydı. Tasarruf sahipleri, bankada bulunan 100.000 avro üzeri her şeylerini yitirdiler.

Lehman'ın battığı günden beri öğrendiklerinin özeti şöyle: Sonraki kuşak, şimdikinden daha yoksul olacak; eski ekonomik model yıkılmıştır ve finansal kırılganlığı tekrar diriltmeden kendisi de dirilemez. O günkü piyasalar, kapitalizmin geleceği hakkında bize bir mesaj veriyordu; ama bu, o zaman ancak kısmen anladığım bir mesajdır.

"BAŞKA BİR İLACA BAŞLADIK..."

Gelecekte, finansçıların bilerek yanlış bir şeyler yaptıkları zaman e-postalarında kullandıkları duygu ifadelerine, gülücüklere ve dijital göz kırpmalara dikkat etmeliyiz.

Adı kötüye çıkmış Repo 105 taktiğini uygulayan Lehman yöneticisi, bir e-posta iletisinde, "Başka bir ilaca başladık" itirafında bulunuyor. Söz konusu taktik, borçları geçici süreyle satarak ve sonra, bankanın üç aylık raporu sunulunca geri alarak, bu borçları Lehman'ın bilançosundan kaçırıp gizlemekten oluşuyordu. Bir diğer Lehman yöneticisine soruluyor: Taktik yasal mı, başka bankalar da bunu yapıyor mu ve bilançomuzdaki delikleri gözden gizliyor mu? O da e-postayla yanıt veriyor: "Evet, hayır ve evet :)."[8]

Riskin bile bile yanlış fiyatlandırıldığı Standard & Poor's adlı derecelendirme kuruluşunda, adamlardan biri başkasına ileti atıyor: "Umalım da bu kartondan yapılma bina yıkılıncaya kadar hepimiz zengin olalım ve emekliye ayrılalım," diyor ve "O" duygu ifadesini ekliyor.[9]

Bu arada, Londra'daki Goldman Sachs'ta borsa simsarı Fabrice Tourre şaka yapıyor:

> Sistemdeki kaldıraçların giderek artmasıyla, tüm sistem her an yerle bir olmak üzere ... ayakta kalma olasılığı bulunan sadece efsanevi Fab ... o canavarlıkların tüm sonuçlarını illa da anlamak zorunda olmaksızın yarattığı bütün bu karmaşık, son derece kaldıraçlı, egzotik işlemlerin ortasında dimdik duruyor!!!

İşlenen suçların ve yolsuzlukların ortaya çıkan kanıtları çoğaldıkça, kuralları çiğnerlerken bankacılar arasındaki bu bilgiççe samimiyet her zaman vardır. LIBOR, yani gezegen üzerindeki en önemli faiz oranı olan, bankalarını birbirlerine borç verme oranıyla manipülasyon yaptıkları sırada, bir Barclays çalışanı başka birine "Senin için yaptım, koca oğlan," diye yazıyor.[10]

Bu e-postaların anlatım tarzına –alaycılığa, riyakârlığa, sıklıkla kullanılan ifade ikonlarına, argoya ve manyakça noktalamaya– çok dikkatle bakmalıyız. Bu, sistemli kendini kandırmanın bir kanıtıdır. O kişiler, kendisi de neoliberal dünyanın kalbi olan finans sisteminin kalbinde bunun işe yaramadığını biliyorlardı.

John Maynard Keynes, bir keresinde, parayı "bugün ile gelecek arasında bir bağ" olarak adlandırmıştı.[11] Anlatmak istediği şey, bugün parayla yaptıklarımızın, gelecek yıllarda gidişatın nasıl değişeceğine ilişkin düşüncemize işaret ettiğidir. 2008'e varan süreçte parayla yaptıklarımız, para hacmini muazzam ölçüde genişletme yönündeydi: Küresel para arzı, iflastan önceki yedi yılda 25 trilyon dolardan 70 trilyon dolara çıktı; gerçek ekonomideki büyümeden, orantısız derecede, daha hızlı yükseldi. Para bu hızla genişlediği zaman, geleceğin bugünden göz alıcı derecede daha parlak olacağını düşündüğümüze işaret eder. Kriz, geleceğin gönderdiği bir geribildirim sinyalinden başka bir şey değildi: Yanlış yoldaydık.

Kriz patladığında, küresel seçkinlerin yapabildikleri tek şey, rulet masasına daha fazla fiş koymaktı. Bu fişleri bulup, 12 trilyon dolara varan parasal genişleme sağlamak hiç sorun değildi, çünkü kumarhanenin veznecileri de onlardı. Ama bir süre bahislerini daha eşit yaymalı ve daha az pervasız olmalıydılar.[12]

2008'den beri dünyanın politikası fiiliyatta böyle olmuştur. O kadar çok para basarsınız ki, bankalar için borçlanmanın maliyeti sıfır olur, hatta eksiye düşer. Gerçek faiz oranları eksiye düştüğü zaman, tasarruf sahipleri –paralarını ancak devlet kâğıtları satın alarak güvencede tutabilenler– tasarruflarının herhangi bir kazanç getirmesini beklemekten fiilen vazgeçerler. Sırası gelince, bu da emlak, meta, altın ve hisse senedi piyasalarının canlanmasına katkı yapar, çünkü tasarruf sahiplerini, paralarını bu daha riskli alanlara kaydırmaya zorlar. Bugüne kadarki sonuç, cılız bir toparlanma olmuştur ama stratejik problemler olduğu gibi durmaktadır.

Gelişmiş dünyada büyüme yavaştır. Amerika ancak 17 trilyon dolarlık Federal borca girerek toparlanmıştır. Basılan trilyonlarca dolar, yen, sterlin ve şimdi avro hâlâ tedavüldedir. Batılı hanelerin borçları ödenmemiş duruyor. Emlak spekülasyonuyla oluşan koskoca hayalet kentler –İspanya'dan Çin'e kadar– hâlâ satılmayı bekliyor. Avro bölgesinde –dünyanın belki de en önemli ve kırılgan ekonomik yapısında– durgunluk sürüyor, bu da sınıflar ve ülkeler arasında, bu bölgeyi parçalama olasılığı yaratan bir düzeyde siyasal sürtüşme üretiyor.

Gelecek, göz alıcı zenginlikler getirmediği sürece, bu durum hiç de sürdürülebilir değildir. Ama krizden doğmakta olan ekonomi türü, böyle bir zenginlik üretemez. Dolayısıyla, hem neoliberal model için hem de, İkinci Bölüm'de göstereceğim gibi, kapitalizmin kendisi için stratejik bir anda bulunuyoruz.

Kaseti geri sarıp Eylül 2008'in New York'una gidersek, hızlı büyümeyi sürükleyen iyimserlikte neyin akılcı olduğunu görebilirsiniz. O güne ait haber görüntülerimde, Lehman Genel Merkezinin dışında Nokialarıyla, Motorolalarıyla ve Sony Ericssonlarıyla fotoğraflar çeken bir insan kalabalığı vardı. O cihazlar artık demode olmuştur, o markaların piyasa hâkimiyeti çoktan bitmiştir.

2007 öncesindeki hızlı büyümeyi sürükleyen dijital teknolojideki hızlı ilerleme, bu çöküş sırasında nefeslenmek için pek

duraklamamıştır. Lehman'ın çöküşünden beri geçen yıllarda, iPhone dünyayı fethetmiştir ve bu kez onu da Android tabanlı akıllı cihazlar geride bırakmıştır. Tabletler ve e-kitaplar uçuşa geçmiştir: O zamanlar nadiren sözü edilen bir olgu olan sosyal ağlar, insanların yaşamının merkezine gelip oturmuştur. Lehman battığı zaman, Facebook'un 100 milyon kullanıcısı vardı; bu kitabın yazıldığı sırada kullanıcı sayısı 1,3 milyara ulaşmıştır ve 2008'deki küresel internet kullanıcılarının tamamından çoktur.[13]

Teknolojik ilerleme, dijital alanla da sınırlı değildir. Bu yedi yılda, küresel finansal krize ve korkunç bir depreme rağmen, Toyota 5 milyon melez (hibrit) otomobil imal etmiştir; yani, krizin patlamasından önce ürettiği sayının beş katı. 2008'de, dünyada toplam 15.000 megavat güneş enerjisi kapasitesi vardı; 2014'e gelindiğinde, bunun on katına ulaşılmıştır.[14]

Öyleyse bu, diğerlerine hiç benzemeyen bir depresyondur. 1930'larda kesinlikle gözlenmeyen bir şekilde, yeni teknolojilerin hızlı lansmanının krizle ve durgunlukla bir arada yürüdüğüne tanık olduk. Politika açısından da 1930'ların tersi meydana gelmiştir. Küresel seçkinler, 1930'larda yaptıkları gibi krizi şiddetlendirmek yerine, reel ekonominin aldığı darbeleri yumuşatmak için –kendi iktisadi kuramlarının yapmalarını söylediği şeye çoğu zaman karşı durarak– politika araçlarına başvurmuşlardır. Piyasaların yeni gelişmekte olduğu kilit ülkelerde de artan emtia talebi, küresel parasal teşvikle birleşerek, 2008'in ilk yıllarını bir bolluk cennetine çevirmiştir.

Teknolojik ilerlemenin, politika teşvikinin ve gelişen piyasalarda gözlenen esneme yeteneğinin birleşik etkisi, insani olarak 1930'lardakinden çok daha hafif bir depresyon üretmiştir. Ama bir dönüm noktası olarak bu, 1930'lardan büyüktür. Niçinini anlamak için, neden-sonuç zincirini araştırmamız gerekir.

Hem sol hem de sağ kanattan iktisatçılar, "ucuz para"yı – Batı devletlerinin, 2001'deki dotcom [.com] balonundan sonra bankacılığı serbestleştirme ve kredileri gevşetme kararını–

çöküşün dolaysız nedeni olarak görürler. Bu, yapılandırılmış finans balonu için bir fırsat ve bütün suçlar için de bir dürtü yaratmıştır: Politikacıların fiilen bankacılara söyledikleri şey, spekülatif finans yoluyla zenginleşmenin onların görevi olduğu, böylece geriye kalanımıza da bu zenginlikten bir parça pay düşebileceğiydi.

Ucuz paranın merkezî önemini bir kez kabul ederseniz, bu, daha derin bir probleme götürür: "küresel dengesizlikler" –ABD gibi ülkelerin krediyle yaşamasına ve yüksek açıklar vermesine, Çin'in, Japonya'nın ve diğer ihracatçı ülkelerin ise bu alışverişin karşı tarafında yer almalarına imkân sağlayan iş bölümü. Batılı ekonomilerdeki kredi bolluğunun arkasında kesinlikle bu dengesizlikler yatıyordu. Peki, ama bunlar niçin vardı? Niçin Çinli aileler ücretlerinin %25'ini tasarruf ederek, hiç tasarruf yapmayan Amerikalı işçilere küresel finans sistemi aracılığıyla borç veriyordu?

2000'li yıllarda iktisatçılar, birbirine karşıt açıklamaları tartışıyorlardı: Ya Asya'nın pinti insanlarının aşırı tasarrufu suçlanmalıydı ya da Batı'nın uçarı insanlarının aşırı borçlanması. Her iki şekilde de dengesizlikler, yaşamın bir gerçeğiydi. Daha derinlerde bir neden ararsanız, bizatihi küreselleşmenin sert kaya yatağına ulaşırsınız, ama ana akım iktisatta küreselleşme sorgulanamaz; oradadır işte.

"Kötü bankacılık + dengesiz büyüme" tezi, çöküşün açıklaması olup çıkmıştır. Bankaları düzeltir, borçları iyi yönetip azaltır, dünyayı yeniden dengelerseniz, her şey yoluna girecektir. 2008'den beri politikanın yol göstericisi, işte bu varsayımdır.

Ama düşük büyümenin inatla devam etmesi, şimdi ana akım iktisatçıları bile böyle bir iç rahatlığının ötesine itmiştir. Bill Clinton yönetiminin Hazine Bakanı ve banka serbestliğinin mimarı olan Larry Summers, Batı'nın "sürekli durgunluk"la – yani, öngörülebilir bir gelecekte düşük büyümeyle– yüz yüze olduğu uyarısını yaparak 2013'te iktisat dünyasını sarsmıştır.

"Ne yazık ki", düşük büyüme, "uzun zamandır var ve sürdürülemez finansmanla maskelenmektedir," demiştir.[15] Emektar ABD'li iktisatçı Robert Gordon daha da ileri giderek, düşük üretkenlik, yaşlanan nüfus, yüksek borçlar ve artan eşitsizlik nedeniyle ABD'de inatçı düşük büyümenin sonraki yirmi beş yıl süresince de devam edeceği tahmininde bulunmuştur.[16] Kapitalizmin bir türlü canlanamamasıyla ilgili kaygılar, süregiden borçlar nedeniyle on yıllık durgunluk öngören senaryodan uzaklaşarak, sistemin bir daha asla dinamizmini geri kazanamayacağı senaryosuna yönelmiştir. Asla.

Bu felaket önsezilerindeki akılcı yanı anlamak için, ilk başta neoliberalizmin çiçeklenip gelişmesine olanak veren ama şimdi onu yıkmaya başlamış olan dört şeyi eleştirel olarak incelememiz gerekir. Şunları:

1. Her yavaşlamanın, krediler gevşetilerek ve tüm gelişmiş dünyanın borçla yaşamasına yol açılarak karşılanmasına olanak veren "itibari para".
2. Gelişmiş dünyadaki iş gücünün durağan kazançlarının yerine krediyi koyan finansallaşma.
3. Küresel dengesizlikler ve büyük ülkelerin muazzam borçlarında ve döviz rezervlerinde devam eden riskler.
4. Başka her şeyin meydana gelmesine olanak veren ama gelecekte büyümeye yapacağı katkı şüpheli olan bilgi teknolojisi.

Neoliberalizmin kaderi, bu dört şeyin devam edip etmemesine bağlıdır. Kapitalizmin uzun erimdeki kaderi, bunlar devam etmezse ne olacağına bağlıdır. Şimdi bunlara ayrıntılı olarak bakalım.

İTİBARİ PARA

1837'de, yeni ilan edilen Texas Cumhuriyeti, ilk kâğıt paralarını çıkardı. Bunların birkaç tanesi hâlâ gıcır gıcır ve tertemiz,

eyaletin müzelerinde durmaktadır. Yeni ülke, altın rezervinden yoksun olduğu için, bu banknotların sahiplerine yıllık %10 faiz ödemeyi vaat ediyordu. 1839'a gelindiğinde, 1 Texas dolarının değeri 40 ABD senti düzeyine düşmüştü. 1842'ye gelindiğinde banknotlar öyle gözden düştü ki, Texas hükümeti, halkın, vergilerini bunlarla ödemesini kabul etmez oldu. Çok geçmeden, halk, ABD'nin Texas'ı ilhak etmesini istemeye başladı. En sonunda bunun gerçekleştiği 1845'e gelindiğinde, Texas doları değerini büyük ölçüde yeniden kazanmıştı. Ondan sonra ABD, Texas'ın kamu borçlarının 10 milyon dolarını 1850'de sildi.

Bu öykü, "itibari [*fiat*] para"nın –yani, altınla desteklenmeyen paranın– nelere yol açtığını göstermek için ders kitaplarına konu yapılabilecek bir örnek olarak görülür. Latince "*fiat*" sözcüğü, Kutsal Kitap'taki *fiat lux* –ışık olsun– deyişiyle aynı anlamı taşır; hiç yoktan yaratılan "para olsun" anlamına gelir. Texas'ta toprak, sığır ve ticaret vardı; ama 4 milyon dolar basmaya ve 10 milyon dolarlık kamu borcunu ödemeye olanak verecek kadar değildi. Kâğıt para çöktü ve en sonunda Texas Cumhuriyeti yok olup gitti.

Ağustos 1971'de, ABD'nin kendisi bu deneyi tekrarlamaya karar verdi; bu kez tüm dünyayı kendi laboratuvarı olarak kullandı. Richard Nixon, bütün diğer para birimlerini dolara ve doları da altına endeksleyen bir anlaşmayı tek taraflı olarak yırtıp attı. O zamandan beri, küresel para birim sistemi, itibari parayı temel almaktadır.

Sonradan ABD Merkez Bankası'na başkanlık edecek olan Alan Greenspan, 1960'ların sonlarında, altından uzaklaşma yönündeki öneriyi, "refah devletçileri"nin halkın parasına el koyarak hükümet harcamalarını finanse etmek için kurdukları bir komplo olarak suçlamıştı.[17] Ama daha sonra, Amerikalı seçkinlerin geriye kalanı gibi o da bunun fiiliyatta ilk önce ABD'ye diğer ülkelerin parasına el koyma olanağı vereceğini kavradı; çünkü bu, Washington'ın 30 yıl boyunca para birimlerini manipüle etmesine zemin hazırlıyordu. Sonuçta Amerika, bu kitabın

yazıldığı tarih itibarıyla, dünyanın geriye kalanında 6 trilyon dolar borç biriktirme olanağı buldu.[18]

Saf kâğıt paraya bu geçiş, neoliberal projenin diğer tüm evrelerinin vazgeçilmez ön koşuluydu. Bu nedenle, Amerikan sağının, bundan hoşlanmadığına karar vermesi uzun zaman aldı. Bugün sağcı iktisatçılar, itibari paraya karşı ağız birliğiyle öfke kusuyorlar. İtibari parayı eleştirenler, hızlı büyüme ve batmanın nihai kaynağının bu olduğuna inanıyorlar; kısmen de haklılar.

Altından ve sabit döviz kurlarından uzaklaşma, neoliberal dönemdeki üç temel refleksin devreye girmesine olanak sağladı: Bankalarca yaratılan paranın genişlemesi, tüm krizlerin çözümlenebileceği varsayımı ve spekülasyondan elde edilen kârların sürekli artmaya devam edebileceği fikri. Bu refleksler, milyonların düşüncesine öyle derinlemesine yerleşmiştir ki, artık işe yaramadıkları zaman, felce neden olmuştur.

Bankaların para "yaratma"ları bazılarına yeni bir şeymiş gibi gelebilir, ama her zaman öyle yapmışlardır: Her zaman kasada bulunandan daha fazla nakit parayı borç vermişlerdir. Ama 1971'den önceki sistemde, böyle para yaratmaya getirilen yasal sınırlar vardı. ABD'de bankalar, istenildiği zaman çekilebilen mevduat hesapları için, her 100 dolar mevduat karşılığında nakit olarak 100 dolar tutmak zorundaydılar. Her beş kişiden biri tüm parasını çekmek için bankaya koşsa bile, yine de yeterli para bulunuyordu.[19]

Neoliberal proje, tasarımının her aşamasında bu sınırları ortadan kaldırdı. 1988'de varılan birinci Basel Mutabakatı, 100 dolar borca karşı gerekli rezerv miktarını 8 dolar olarak belirledi. 2004'teki Basel II'ye gelindiğinde, hem mevduatlar hem de borçlar tek bir yüzde rakamıyla dengelenemeyecek kadar karmaşık bir hal almıştı. Bu yüzden kuralları değiştirdiler: Sermayenizi, kalitesine göre "tartma"nız gerekliydi ve o kalite, bir derecelendirme kuruluşunca belirlenecekti. Risklerinizi hesaplamak için kullandığınız finansal mühendisliği açığa vurmanız gerekliydi.

Ayrıca, "piyasa riski"ni, başka bir deyişle, bankanın duvarları dışında olan bitenleri göz önüne almalıydınız.

Basel II, sistemle kumar oynanması için açık bir davetti; bankacıların ve avukatlarının yaptıkları da bu oldu. Derecelendirme kuruluşları, varlıkları yanlış değerlendirdiler; hukuk firmaları, saydamlık kurallarının çevresinden dolaşmak için karmaşık yollar tasarladılar. Piyasa riskine gelince, Amerika 2007 sonunda resesyon yönüne girerken bile, ABD Merkez Bankası'nın Açık Piyasa Komitesi –her şeyi bilmesi beklenenlerin ofisi– büyük bir iç rahatlığı içindeydi. O zamanlar New York Fed'in patronu olan Tim Geithner'in tahmini şöyleydi: "Tüketici harcaması birazcık yavaşlar ve işletmeler, eleman alımını ve yatırımı biraz kısarak buna karşılık verir, bu da birkaç çeyrek dönem boyunca trendin azıcık altında büyüme yaratır."[20]

Piyasa riskini doğru ölçmekteki bu mutlak başarısızlık, kör iyimserlikten kaynaklanmıyordu; deneyimlerle destekleniyordu. Aşağı yönlü bir gidişle karşılaşılınca, Fed her zaman faiz oranlarını düşürerek, bankaların daha az varlık karşılığında daha da çok borç vermelerine olanak sağlardı. Bu, neoliberalizmin ikinci temel refleksini –tüm krizlerin çözümlenebileceği varsayımını– oluşturuyordu.

Greenspan'in liderliğindeki Fed, 1987'den 2000'e kadar, her aşağı yönlü eğilimi karşılamak için faiz oranlarında kesinti yaptı. Sonuç, yalnızca, yatırımı tek yönlü bir bahis haline getirmekle –Fed her zaman borsadaki bir çökmeye karşı harekete geçeceği için– kalmadı. Bu zaman içinde, hisse senedi tutmanın riskini de azaltacaktı.[21] Teoride, bir firmanın gelecekteki kârlılığına ilişkin bir tahmini ifade eden hisse fiyatları, gitgide, Federal Reserve'in gelecekteki politikasına ilişkin bir tahmini ifade eder hale geldi. ABD'deki en büyük 500 şirket için, hisse fiyatlarının kazançlara (yıllık kârlara) oranı, 1870'ten beri kazançların 10 katı ile 25 katı arasında oynamış olduğu halde, şimdi 35 ila 45 katına fırladı.[22]

Eğer "para gelecekle bir bağ" ise, o zaman, 2000'e gelindiğinde, tarihteki her devirden daha pembe bir geleceğe işaret ediyordu. 2001'deki dotcom balonunun tetikleyicisi, Greenspan'in, "akıldışı taşkınlık" dediği durumu boğmak için faiz oranlarını yükseltme kararıydı. Ama 2011'deki 11 Eylül olayının ve Enron'un iflasının ardından, ayrıca kısa bir resesyonun başlamasıyla, oranlar yeniden düşürüldü. Hem de şimdiki karar, açıkça siyasaldı: Ülkeniz aynı anda Irak'la ve Afganistan'la savaşta olunca, üstelik art arda patlayan rezaletler şirket sistemine olan güveni iyice sarsınca, akıldışı taşkınlık "okey"di.

Bu kez, Fed'in hamlesi apaçık bir vaatle destekleniyordu: Hükümet, uzun süreli resesyona ve deflasyona izin vermek yerine para basacaktı. "ABD hükümeti, matbaa denilen bir teknolojiye sahip," diyordu, Fed yönetim kurulu üyesi Ben Bernanke 2002'de. "Kâğıt para sisteminin olduğu bir yerde, kararlı bir hükümet her zaman daha yüksek harcama ve dolayısıyla daha yüksek enflasyon yaratabilir."[23]

Finansal koşullar pozitif ve öngörülebilir olduğu zaman, bankaların kârları her zaman yüksek olacaktır. Bankacılık, rakiplerinizden, müşterilerinizden ve iş ortaklarınızdan para sızdırmaya odaklanan, sürekli değişim içindeki bir taktik oyun haline gelmiştir. Bu, neoliberalizmin üçüncü temel refleksini yaratmıştır: Yalnızca paradan para kazanabileceğiniz şeklindeki yaygın yanılsama.

Bankaların, ellerinde tutmaları gereken sermaye yüzdeleri azaltılmış olmasına rağmen, ABD yetkilileri, 1930'larda Glass-Steagall Yasası'nın getirdiği üzere, reel sektör kredi bankaları ile yatırım bankaları arasındaki katı bölünmeyi devam ettirmişlerdi. Ama yoğun şirket birleşmelerinin ve satın almalarının yaşandığı 1990'ların sonuna gelindiğinde, yatırım bankası sektörü, kurallarla alay ederek küreselleşiyordu. 1999'da, Glass-Steagall Yasası'nın iptali yoluyla, bankacılık sistemini egzotik, bulanık ve denetimsiz (offshore) finans biçimlerinde hünerli olanların dikkatine sunan, Hazine Bakanı Larry Summers oldu.

Ondan sonra, itibari para, gelecekten art arda yanlış sinyal dalgaları göndererek, krize katkıda bulunmuştur: Fed her zaman bizi kurtaracaktır, hisseler riskli değildir ve bankalar, düşük riskli işlerden yüksek kârlar elde edebilirler.

Kriz öncesi ve sonrası politikanın sürekliliğini, parasal genişleme (*quantitative easing [QE]*) kadar iyi ortaya koyan hiçbir şey yoktur. 2009'da, üstlendiği görevin devasalığı karşısında bacakları titreyen Bernanke –İngiltere'deki mevkidaşı, Merkez Bankası Genel Müdürü Mervyn King'le birlikte– matbaaları çalıştırmaya başladı. Kasım 2008'de Çin, devlete ait bankaların işletmelere verdikleri "yumuşak" banka kredileri (yani, hiç kimsenin geri ödenmesini beklemediği borçlar) yoluyla daha doğrudan biçimde para basmaya zaten başlamıştı. Şimdi de Fed, gelecek 4 yıllık sürede 4 trilyon dolar basacaktı –devlet destekli tutsat (mortgage) kreditörlerinin sıkıntılı borçlarını, sonra devlet tahvillerini, ardından tutsat borçlarını, yani yaklaşık ayda 80 milyar doları üstlenecekti. Bunun bileşik etkisi, hisse fiyatlarını yükseltme ve konut fiyatlarını canlandırma yoluyla ekonomiyi paraya boğmak oldu; bunun anlamı ise ilk önce, zaten zengin olanların ceplerinin parayla dolmasıydı.

Japonya, kendi ülkesindeki konut balonu 1990'da patladıktan sonra para basma çözümünün öncüsü oldu. Japon ekonomisi yalpalamaya başlayınca, Başbakan Şinzo Abe, 2012'de para matbaalarını yeniden çalıştırmak zorunda kaldı. Avrupa –avronun değersizleşmesini durdurmak için getirilen kuralların para basmayı yasaklaması nedeniyle– deflasyonun ve durgunluğun egemen olduğu 2015'e kadar bekledikten sonra, 1.6 trilyon avro basmaya karar verdi.

Küresel ölçekte basılan toplam para miktarını, AMB'nin karar verdiği miktar da dâhil, yaklaşık 12 trilyon dolar –küresel GSYH'nin altıda biri– olarak hesaplıyorum.[24]

Bu, depresyonu önlemesi anlamında, işe yaradı. Ama hastalığın çaresi olarak yine hastalık kullanıldı: Ucuz paranın neden olduğu krizi düzeltmek için ucuz para kullanıldı.

Bundan sonra ne olacağı, paranın gerçekte ne olduğuna ilişkin düşüncenize bağlıdır. İtibari para karşıtları, felaket tahmininde bulunuyorlar. Aslında, kâğıt parayı suçlayan kitaplar, bankaları suçlayanlar kadar yaygınlaşmıştır. Bu teze göre, reel ekonomik varlıkların sınırlı miktarda ama paranın sınırsız miktarda olması nedeniyle, tüm kâğıt para sistemleri eninde sonunda on dokuzuncu yüzyıldaki Texas'ın yoluna girer. 2008 krizi, depremden önceki sarsıntıydı sadece.

Çözümlere gelince, bunlar esasen binyılcı bir tarzda ortaya çıkıyor. JP Morgan eski yöneticisi Detlev Shlichter'in yazdığına göre, "elinde kâğıt varlık –ister banka hesabı, isterse emeklilik fonu olsun– bulunduranlardan, elinde reel varlık, en başta da altın bulunduranlara tarihî oranlarda zenginlik transferi" olacaktır. Onun tahminine göre, yıkıntılardan öyle bir sistem doğacaktır ki, yeni bir Altın Standardı ile birlikte, orada tüm krediler, "%100 rezerv bankacılığı" olarak bilinen bankadaki nakitle desteklenecektir. Bunun için, altın fiyatında bir defalık muazzam bir yükselme olması gerekecektir; çünkü dünyadaki tüm altının değeri, dünyadaki varlığa eşitlenmek için yükseltilmek zorundadır. (Herhangi bir devletin desteğini almayan ve sınırlı sayıda dijital sikkeden oluşan bir dijital para birimi yaratmaya yönelik bir girişim olan Bitcoin hareketinin arkasında da buna benzer bir gerekçe yatıyor.)

Önerilen bu yeni "gerçek" para dünyası, muazzam bir ekonomik maliyet doğururdu. Eğer banka rezervlerinin verilen borçlarla eşleşmesi gerekirse, ekonomide kredi yoluyla hiçbir genişleme olamaz ve kuraklık, ürün verimsizliği, hatalı motorlu araçların geri çağrılması vb. gibi sorunlara karşı –normal zamanlarda– esnek davranma imkânı veren karmaşıklığıyla türev araç piyasalarına pek az yer kalırdı. Bankaların mevduatlarının %100'üne eşit rezerv tuttukları bir dünyada, dur-kalk şeklindeki iş devrelerinin tekrarlanması gerekir ve yüksek işsizlik olurdu. Basit matematiğin bize gösterdiği gibi, bir deflasyon sarmalı-

na girerdik: "Para arzının değişmediği ama üretkenliğin arttığı bir ekonomide, ... fiyatlar düşme eğiliminde olacaktır," diyor Schlichter.[25]

Sağcı para köktencilerinin yeğledikleri seçenek budur. Onların büyük korkusu, devletin, itibari parayı ayakta tutmak için, bankaları millileştirmesi, borçları silmesi, finans sisteminin kontrolünü ele alması ve serbest girişim ruhunu ebediyen öldürmesidir.

Göreceğimiz gibi, durum buraya gidebilir. Ama onların yürüttükleri mantıkta temel bir sakatlık var: Paranın gerçekte ne olduğunu anlamıyorlar.

Halkın anladığı türden iktisatta, para, sırf kullanışlı bir değiş tokuş aracıdır, eski toplumlarda bir avuç patates ile bir kunduz derisini takas etmek aşırı keyfî bir şey olduğu için icat edilmiştir. Aslında, antropolog David Graeber'in ortaya koyduğu üzere, eski insan toplumlarında takas yapıldığını ya da paranın ondan çıktığını gösteren hiçbir kanıt yoktur.[26] Onlar, çok daha güçlü bir şey kullanıyorlardı: Güven.

Para, devletlerce yaratılır ve her zaman öyle olmuştur; hükümetlerden bağımsız varlığa sahip bir şey değildir. Para, her zaman, bir hükümetin "ödeme vaadi"dir. Değeri, bir metalin fıtri değerine dayanmaz; devletin devamlılığına insanların duydukları güvenin bir ölçüsüdür.

Eğer insanlar, devletin ebediyen var olacağına inansalardı, Texas'taki itibari para işlev görürdü. Ama hiç kimse, Alamo devri yerleşimcileri bile, buna inanmıyordu. İnsanlar Texas'ın ABD'ye katılacağını anlar anlamaz, Texas dolarının değeri canlandı.

Bunu bir kez kafanıza sokarsanız, neoliberalizmin probleminin gerçek mahiyeti açıklık kazanır. Problem, "Tüh, ekonomideki gerçek durum karşılığında aşırı para bastık!" değildir. Çok az kişi kabul edecek olsa bile, bu, "Tüh, hiç kimse artık devletimize inanmıyor" sorunudur. Tüm sistem, paraları basan devletin güvenilirliği üzerine kuruludur. Modern küresel ekonomide ise

o güvenilirlik, sadece tek tek devletlere değil, borçların, ödeme mekanizmalarının, gayriresmî para çıpalarının, avro gibi resmî para birliklerinin, sistem çökerse kullanılmak üzere devletlerce sigorta olarak biriktirilen muazzam döviz rezervlerinin oluşturduğu çok katmanlı bir sisteme dayanır.

İtibari parayla ilgili gerçek problem, bu çok katmanlı sistem dağılırsa ya da dağıldığı zaman ortaya çıkar. Ama bu, gelecekte yatıyor. Şimdilik bildiğimiz şey, itibari paranın –serbest piyasa iktisadıyla birleştiği zaman– hızlı büyüme ve iflas devreleri üreten bir mekanizma olduğudur. Denetlenmeden işlemeye bırakılınca, dünya ekonomisini –istikrar bozucu diğer faktörleri dikkate almadığımız zaman bile– uzun vadeli durgunluğa itebilir.

FİNANSALLAŞMA

Sanayideki gerilemenin mahvettiği İngiliz kasabalarından herhangi birine gidin, aynı sokak manzarasını görürsünüz: maaş zamanına kadar veresiye satan dükkânlar, rehinciler ve çok fahiş faiz oranlarıyla vadeli ev eşyaları satan mağazalar. Rehincilerin hemen yanında, yoksulluğa boğulmuş kasabanın diğer altın madenini –istihdam bürosunu– görebilirsiniz. Vitrine bakınca, asgari ücretli –ama asgari beceriden fazlasını gerektiren– iş ilanlarını görürsünüz. Matbaacılar, gece vardiyası için bakıcılar, dağıtım merkezi çalışanları: Eskiden adil ücretlerin ödendiği işlere, artık yasal açıdan mümkün olan en düşük ücret ödeniyor. Başka bir yerde, gözlerden uzakta, yaraları sarmaya çalışan insanlarla karşılaşırsınız: Kiliselerin ve yardımseverlerin işlettikleri gıda bankaları; başlıca işi, borç batağına saplanmış insanlara yol göstermek olan Vatandaş Danışma Büroları görürsünüz.

Sadece bir kuşak önce, bu sokaklar, serpilip gelişen işletmelere ev sahipliği yapıyordu. İngiltere'nin kuzeybatısında, doğduğum kasaba Leigh'in ana caddesinin, 1970'li yıllarda cumartesi sabahları varlıklı işçi aileleriyle dolup taştığını anımsıyorum. Tam istihdam vardı, ücretler ve üretkenlik yüksekti. Köşe baş-

larında pek çok banka vardı. Bu, bir çalışma, tasarruf ve harika sosyal dayanışma dünyasıydı.

O dayanışmanın yıkılması, ücretlerin aşağıya çekilmesi, bu kentlerin sosyal dokusunun yok edilmesinin amacı serbest piyasa sistemine yer açmaktı. İlk on yılda alınan sonuç, sadece suç, işsizlik, kentsel yozlaşma ve halk sağlığındaki olağanüstü bozulmaydı.

Ama sonra finansallaşma geldi.

Bugünkü kentsel manzara –pahalı para, ucuz emek ve bedelsiz gıda sağlayan outletler (indirim çarşıları)– neoliberalizmin başarmış olduklarının görsel simgesidir. Yerinde sayan ücretlerin yerini, ödünç para aldı: Yaşamlarımız finansallaştı.

"Finansallaşma" uzun bir sözcük; daha az heceli bir sözcük kullanabilseydim, onu kullanırdım, çünkü neoliberal projenin kalbinde bu vardır ve daha iyi anlaşılması gerekir. İktisatçılar bu terimi, 1980'lerde başlayan dört özgül değişikliği tanımlamak için kullanırlar:

1. Şirketler, genişlemeye kaynak (fon) sağlamak için, bankalardan uzaklaşarak açık finansal piyasalara yöneldiler.
2. Bankalar, yeni bir kâr kaynağı olarak tüketicilere ve yatırım bankacılığı dediğimiz bir dizi yüksek riskli, karmaşık faaliyete yöneldiler.
3. Tüketiciler, finans piyasalarının doğrudan katılımcıları haline geldiler: Kredi kartları, açık krediler, tütsatlar, öğrenci kredileri ve otomobil kredileri gündelik yaşamın bir parçası olup çıktı. Şimdi ekonomideki kârın giderek artan bir bölümü, işçilere iş vererek ya da ücretleriyle satın aldıkları mallar ve hizmetler sağlayarak değil, onlara borç vererek yaratılıyor.
4. Tüm basit finans biçimleri, şimdi, zincirin yukarı basamaklarında karmaşık bir finans piyasası yaratıyor: Her ev alıcısı ya da otomobil sürücüsü, sistemin bir yerlerinde bilinebilen bir finansal getiri üretiyor. Cep telefonu sözleşmeniz, spor kulübü üyeliğiniz, evde tükettiğiniz enerji –tüm düzenli ödemeleriniz– paket edilip finansal araçlara dönüştürülüyor ve siz onları satın almaya karar

vermeden çok önce, bir yatırımcıya istikrarlı faiz kazandırıyor. Sonra, hiç tanışmadığınız biri, ödemeleri yapıp yapmayacağınıza ilişkin bahse giriyor.

Sistem, özgül olarak, ücretleri düşük ve üretici yatırımı zayıf tutmak üzere tasarlanmış olmayabilir –neoliberal politikacılar, sürekli olarak, yüksek kazançlı işi ve üretkenliği teşvik ettiklerini öne sürerler– ama sonuçlara bakılıp öyle karar verilirse, finansallaşma ve düşük ücretler, istikrarsız işe ve gıda bankalarına benzer: El ele gider.

ABD'de üretim işçilerinin gerçek ücretleri, hükümete göre, 1973'ten beri durgunlaşmıştır. Aynı dönem için ABD ekonomisinde borç miktarı ikiye katlanarak, GSYH artışının %300'üne çıkmıştır. Bu arada, ABD'nin GSYH'sinde finans, sigorta ve emlak tarafından üretilen pay %15'ten %24'e yükselmiştir; böylece bu sektör, imalat sektöründen daha büyük ve hizmet sektörünün büyüklüğüne yakın hale gelmiştir.[27]

Finansallaşma, şirketler ile bankalar arasındaki ilişkiyi de değiştirmiştir. 1980'lerden başlayarak, kısa dönemli üç aylık kâr rakamı, finansın eski şirket işletme modellerini öldüresiye dövmekte kullandığı sopa olup çıkmıştır: Beklenenden az kâr eden şirketler, işlerini kıyı (offshore) sistemine kaydırmak, birleşmek, tekelci ölüm kalım stratejilerine girişmek, operasyonlarını dışarıdan hizmet alan çeşitli departmanlar halinde bölmek –ve ücretlerde merhametsiz kesintiler yapmak– zorunda bırakılmışlardır.

Neoliberalizmin özünde yatan kurgu, ücretler yükseltilmeden herkesin tüketici yaşam tarzını benimseyebileceğidir. Borç alabilirsiniz, ama asla iflas edemezsiniz: Eğer ev satın almak için borçlanırsanız, değeri her zaman yükselecektir. Ve her zaman enflasyon olacaktır; dolayısıyla, bir araba satın almak için borçlanırsanız, geriye kalan borcun değeri, siz yeni bir arabaya ihtiyaç duyuncaya kadar aşınır ve daha çok borçlanmak için size bol olanak bırakır.

Finans sistemine yaygın erişim herkese uyuyordu: ABD'nin liberal politikacıları, tutsat yükümlülükleri olan yoksul, siyah ve Latin ailelerin sayısındaki artışa işaret edebiliyorlardı. Bankacılar ve finans şirketleri, ödeme gücü olmayan insanlara kredi satarak zenginleştiler. Artı olarak, bu, zenginlerin çevresinde serpilip gelişen çok geniş bir hizmet sektörü yarattı; yirmi birinci yüzyıl zenginleri için bir tür çakma Downton Abbey sağlayan çiçekçiler, yoga öğretmenleri, yat yapımcıları... Bu durum sokaktaki adama da uygundu: Sonuçta, ucuz parayı kim elinin tersiyle iterdi?

Ama finansallaşma, doğasından gelen problemler yarattı; krizi tetikleyen ama çözülmesini sağlayamadığı problemler.

Kâğıt para sınırsızken, ücretler gerçektir. Sonsuza kadar para yaratmaya devam edebilirsiniz, ama bundan işçilere akan pay giderek azalıyorsa ve yine de kârların giderek artan bir kısmı onların ipotekli ev kredilerinden ve kredi kartlarından üretiliyorsa, eninde sonunda bir duvara toslayacağınız kesindir. Sıkıntı içindeki tüketicilere borç verme yoluyla finansal kârın genişlemesi, bir noktada kopacak ve geri tepecektir. ABD'de riskli tutsat kredisi balonu patladığında olan biten tam da budur.

ABD'de verilen tutsat kredileri 2001'de yıllık 2,2 trilyon dolar iken, 2006'da 3 trilyon dolara yaklaştı: Önemli ama aşırı değil. Oysa riskli tutsat kredileri –yani, yoksul insanlara yüksek faizle verilen ev kredileri– 160 milyar dolardan 600 milyar dolara yükseldi. "Esnek tutsat kredileri" –yani, ucuz başlayan ama zamanla pahalılaşan krediler– ise neredeyse sıfır düzeyinden, hızlı büyüme döneminin son üç yılında tüm kredilerin %48'ine varan düzeye çıktı. Bu riskli, karmaşık, başarısızlığa mahkûm borçlanma piyasası, yatırım bankacılığının kurulmasından önce hiç yoktu.[28]

Finansallaşmanın doğasında yatan bir başka sorun da böylece ortaya çıkıyor: Finansallaşma, borç verme ile tasarruf arasındaki bağı koparır.[29] Reel sektörle çalışan bankalar, her zaman, borç verdiklerinden daha az para bulundururlar. Serbestleştir-

menin, bunları nasıl daha az rezerv tutmaya ve sistemle oynamaya teşvik ettiğini görmüştük. Bu yeni süreç –her faiz akışının daha karmaşık bir ürün paketi haline getirilip yatırımcılar arasında dağıtılmasını sağlayan süreç– sıradan bankaların, sırf normal operasyonlarını yürütmek için kısa vadeli para piyasasına başvurmak zorunda kalmaları anlamına gelir.

Bu, bankacılık psikolojisinde ölümcül bir değişime yol açmıştır. Verdikleri kredilerin uzun vadeli mahiyeti (yirmi beş yıllık tutsat kredileri ya da hiç ödenmeyen kredi kartları) ve aldıkları borçların kısa vadeli mahiyeti arasındaki mesafe gitgide açılmıştır. Dolayısıyla, finansallaşma, tüm o hilekârlık ve yanlış fiyatlandırma yetmiyormuş gibi, bankacılık bünyesinde bir de Lehman Brothers'ı mahveden türden anlık likidite –yani, hazır nakit– krizi yönünde yapısal bir eğilim yaratır.

Finansallaşmış toplumlarda çıkan bir bankacılık krizi, çoğunlukla, kitlelerin paralarını çekmek için bankalara hücum etmelerine yol açmaz; bunun nedeni basittir: orada çok fazla paraları yoktur. Bankada –yani, başka bankalarda– parası olanlar yine bankalardır ve 2008'de tanık olduğumuz gibi, bunun çoğu da değersiz kâğıt biçimindedir.

Burada anlatılan problemler, ancak finansallaşma durdurulursa çözülebilir. Bunun sürmesine izin verilirse, zamanla finans sistemindeki paranın gitgide daha çoğu hayalî hale gelir ve finans kurumlarının daha çoğu kısa vadeli borçlanmaya yaslanmak zorunda kalır.

Ama sistemi dağıtmaya hiçbir politikacı ya da düzenleyici kurum hazır olmamıştır. Onun yerine, bu sistemi yeniden yerli yerine oturtmuşlar, hiç yoktan yaratılan 12 trilyon dolarla besleyip yeniden çarklarını döndürmeye başlamışlardır. Bu adım, hızlı büyüme-iflas döngüsüne yol açan aynı koşulların, bir başkasını daha yaratmasını garantiler; elbette, herhangi bir anlamlı büyüme olursa.

Tarihçi Ferdinand Braudel'in öne sürdüğüne göre, tüm ekonomik süper güçlerin gerileyişi, finansın göz alıcı geri dönüşüyle başlar. Braudel, on yedinci yüzyılda bir ticaret imparatorluğu olan Hollanda'nın düşüşünü irdelerken şöyle yazmıştır: "Öyle görünüyor ki, bu düzendeki her kapitalist gelişme, finansal kapitalizm aşamasına ulaşarak, bir anlamda olgunluk çağını ilan etmiş olur: Bu, sonbaharın bir işareti[dir]."[30]

"Finansal sonbahar" kuramının savunucuları, Ortaçağ sonlarında ana finans merkezi olan Ceneviz Cumhuriyeti'nde, ardından Hollanda'da, sonra da İngiliz İmparatorluğu'nun sonuna doğru Londra'da da aynı örüntüye işaret ederler. Ama bu örneklerin her birinde gözlenen örüntü, başat gücün dünyaya borç verir duruma gelmesi yönünde olmuştur. Neoliberalizmde ise bu durum tersine dönmüştür. ABD –ve genelde Batı– borç veren değil, borç alan durumuna gelmiştir. Bu, uzun dönemli örüntüde oluşan bir kopmadır.

Ücretlerdeki baskılanma da öyledir. Geçen 500 yılın finans imparatorlukları, eşitsiz ticaretten, kölecilikten ve tefecilikten kâr elde ediyorlardı; o zamanlar yurt içindeki rahat yaşam tarzlarını finanse etmek için bunlar kullanılıyordu. Neoliberalizmin devrinde ise ABD kendi yurttaşlarını yoksullaştırarak kârları artırmıştır.

Gerçek şudur ki, finans günlük yaşamımıza sızdıkça, artık yalnızca makinelerin, sabah 9 akşam 5 rutininin köleleri değiliz, faiz ödemelerinin de köleleri olduk. Artık yalnızca çalışmalarımızla patronlarımız için kâr üretmiyoruz, borçlanmalarımızla finansal aracılar için de kâr üretiyoruz. Sosyal yardımla geçinirken maaş günü ödenmek üzere ödünç para ve taksitle ev eşyası dünyasına girmek zorunda kalan bekâr bir anne, düzenli işi olan bir otomotiv işçisine kıyasla, sermaye için çok daha yüksek bir oranda kâr üretiyor olabilir.

Her insan yalnızca tüketerek finansal kâr üretebilir hale bir kez gelince –ve en yoksullar en fazlasını üretebilirler– kapita-

lizmin çalışmaya dönük tutumunda derin bir değişiklik başlar. Bunu daha sonra, İkinci Kısım'da inceleyeceğiz. Şimdilik özetleyelim: Finansallaşma, neoliberalizmin kalıcı bir özelliğidir. Tıpkı itibari para gibi bu da yıkıma götürür –ama sistem onsuz yapamaz.

DENGESİZ DÜNYA

Neoliberalizmin kaçınılmaz sonucu olarak –ticarette, tasarrufta ve yatırımda– "küresel dengesizlikler" denilen olgu yükseldi. Örgütlü emeği ezip geçen, üretken sanayilerinin büyük kısmını yabancı vergi cennetlerine taşıyan ve kredileri artırarak tüketimi körükleyen ülkeler için bunun doğurduğu sonuç, her zaman cari açıklar, yüksek devlet borçları ve finans sektöründeki istikrarsızlık olacaktı. Neoliberalizmin akıldaneleri, herkesin Anglosakson modelini izlemesini istiyorlardı, ama gerçekte sistem, öyle yapmamayı seçen bazı kilit ülkelere dayanıyordu.

Asya'nın dünyanın kalanıyla olan ticaret fazlası, Almanya'nın Avrupa'yla olan ticaret fazlası, petrol ihracatçılarının başka halkları amansızca borçlandırmaları –bunların hiçbiri birer kural dışılık değildir. Bunlar, ABD'nin, İngiltere'nin ve Güney Avrupa'nın, imkânlarından fazla borç almalarını sağlayan şeylerdir.

Başka bir deyişle, neoliberalizmin, ancak belirli kilit ülkelerce uygulanmadığı için var olabildiğini en başından anlamalıyız. Almanya, Çin ve Japonya, bu ülkeleri eleştirenlerin "neomerkantilizm" dedikleri yolu takip ediyorlar: Başka ülkelerin nakit paralarını büyük miktarlarda yığmak için, kendi ticaret, yatırım ve döviz pozisyonlarını manipüle ediyorlar. Bu fazlalık veren ülkeler, önceleri, ekonomik açıdan hantal sayılıyorlardı, ama kriz sonrası dünyada, ayakta kalabilen birkaç ekonomi arasındadırlar. Almanya'nın aşağılayıcı koşulları Yunanistan'a dikte ettirebilme yeteneği, gamalı haçın Akropolis'ten kaçtığını görmüş olan bir halkın canlı anılarında, neoliberalizm

yıkılınca üretici, ihracatçı ve kreditör olmanın sağladığı gücü göstermektedir.

Küresel dengesizliğin temel ölçüsü, cari işlemlerin durumudur. Mal, hizmet ve yatırım ithalatı ile ihracatı arasındaki farktır bu. Dünyanın cari işlemler dengesizliği, 1990'lar boyunca düzenli bir şekilde arttı, 2000'den sonra ise hızla yükselerek, 2006'da dünya GSYH'sinin %1'inden %3'üne çıktı. Açık veren başlıca ülkeler, Amerika ve çoğu Avrupa ülkeleriydi; fazla veren ülkeler ise Çin, Asya'nın geri kalanı, Almanya, Japonya ve petrol üreticisi ülkelerdi.[31]

Bunu niçin umursamalıyız? Çünkü bu dengesizlikler, Amerika, Britanya ve Avrupa'nın finans sistemlerini sürdürülemez borçlarla yükleyerek, 2008 krizi için yanıcı malzeme üretti. İhracatla krizden çıkma olanağı bulunmayan Yunanistan gibi ülkeleri, ölümcül bir kemer sıkma sarmalına itti. Neoliberalleşmiş ülkelerin çoğunu da ödenmesi mümkün olmayan dağlar gibi devlet borçlarıyla baş başa bıraktı.

2008 krizinin ertesinde, cari işlemler dengesizliği gerileyerek –küresel GSYH'nin %3'ünden %1,5'ine inmiştir. IMF'nin en son projeksiyonu, ikinci bir ani artış tehlikesi görmüyor, ama bunun koşulları belirgindir: Çin eski büyüme oranına geri dönmüyor, Amerika da eski borçlanma ve harcama oranına geri dönmüyor. İktisatçılar Florence Pisani ve Anton Brender'in belirttikleri gibi: "Küresel dengesizliklerin sürekli derinleşmesini nihai olarak dizginleyebilecek tek güç, küreselleşmiş finansın çökmesiydi."[32]

2008 sonrası, daralan cari işlemler açığı, dengesizliklerin doğurduğu riskin artık sona erdiği konusunda bazı iktisatçıları ikna etmiştir.[33] Ama bu arada, dünyada dengesizliğin başka bir kilit ölçüsü büyümüştür: Fazla veren ülkelerin başka para birimleri cinsinden tuttukları –döviz rezervleri olarak bilinen– para stoku.

Çin'in büyüme oranı %7'ye düşmüş ve Batı'yla ticaret fazlası azalmış olmasına rağmen, döviz rezervleri 2008'den beri fiilen iki

katına çıkmıştır –ve 2014 ortasına gelindiğinde 4 trilyon dolar olmuştur.[34] Keza 8 trilyon doların altında olan küresel döviz rezervleri de büyüyerek 2014 sonunda 12 trilyon dolara yaklaşmıştır.[35]

Dengesizlikler her zaman iki tehlike yaratmıştır. Birincisi, Batılı ekonomileri, finans sisteminin çökmesine yol açacak kadar çok krediye boğma tehlikesidir. Bu meydana gelmiştir. İkincisi, daha stratejik olarak, dünyadaki tüm sıkışıp birikmiş riskin ve istikrarsızlığın, borç ve döviz kurları konusunda devletler arasında varılacak bir düzenlemede toplanması, sonra da bunun çökmesi tehlikesidir. Bu tehlike hâlâ vardır.

Eğer ABD, borçlarını finanse etmeyi sürdüremezse, o zaman bir noktada dolar çökecektir –gerçekte, sırf bunun meydana gelebileceği algısı bile çökmesi için yeterli olur. Yine de Çin'in ve ABD'nin, daha küçük bir ölçekte de Almanya'nın, diğer Avro bölgesi ülkeleriyle karşılıklı bağımlılığı, tetiğin hiçbir zaman çekilmemesi güvencesini sağlıyor.

2008'den beri döviz rezervlerinin birikmesi yoluyla tüm olup bitenler, fazla veren ülkelerin, bir Amerikan çöküşü olasılığına karşı hep daha büyük sigorta poliçeleri yaptırmaları olarak görülmelidir.

Eğer dünya yalnızca iktisadi güçlerden oluşsaydı, bu sonuç normal sayılırdı: Açık veren ülkelerde düşük ya da durağan büyüme, Çin RMB'si (renminbi, yuan) değerinin dolar karşısında aşamalı olarak yükselişi, ABD borçlarının enflasyonla aşamalı olarak erimesi –ve *fracking* (kaya gazı, kaya petrolü çıkarma) ABD'nin yabancı petrole bağımlılığını azalttığı için, ABD cari işlemler açığının küçülmesi.

Ama dünya sınıflardan, dinlerden ve uluslardan oluşuyor. 2014'teki Avrupa seçimlerinde, küresel sistemi dağıtma sözü veren partilerin –Danimarka'da, Fransa'da, Yunanistan'da ve Britanya'da– %25 ve üzeri oy aldıklarına tanık olundu. 2015'te, ben bu kitabı yazıyorken, Yunanistan'da radikal solun seçim zaferi, Avro bölgesinin bütünlüğüne ilişkin kuşkular oluştur-

du. Artı olarak, Ukrayna'yla ilgili diplomatik bunalım, Batı'nın, küreselleşme başladıktan sonra ilk kez Rusya'ya ciddi ticari ve finansal yaptırımlar uygulamasına neden oldu. İslamabad'dan İstanbul'a kadar tüm Orta Doğu yangın yeri, Çin ile Japonya arasındaki askerî husumetler, 1945'ten beri hiç olmadığı kadar şiddetli ve yoğun bir kur savaşıyla desteklenmekte.

Bir ya da daha fazla ülkenin, korumacılık, kur manipülasyonu ya da borcunu ödememe yoluna giderek "çıkışa yönelme"si, bütün her şeyin havaya uçması için yeter de artar bile. En önemli ülke olan ABD'de şimdi bu şeylerin üçüne de öncelik verdiğini söyleyen bir Cumhuriyetçi Parti'nin bulunması, bunun meydana gelme olasılığını yükseltmektedir.

Dengesizlikler, bizatihi küreselleşmenin doğası için temel nitelik taşımış ve ancak finansal çöküşle tersine çevrilmiştir.

Bunun ne anlama geldiğini açık açık söyleyelim: Küreselleşmenin şimdiki biçiminde bir tasarım hatası vardır. Yüksek büyüme sağladığı zaman, bunu ancak sürdürülemez çarpıklıkları körükleyerek yapabilir, bunlar ise finansal krizle düzeltilir. Çarpıklıkları –dengesizlikleri– azaltmak için, normal neoliberal büyüme biçimini baskılamanız gerekir.

BİLGİ TEKNOLOJİSİ DEVRİMİ

Buraya kadar ana çizgileriyle anlatılan tüm olumsuzlukların karşısına konulacak tek olumlu faktör, neoliberalizmin ürettiği ve ekonomik krize meydan okuyarak hızla yoluna devam eden teknolojik devrimdir. "Bilgi toplumunu," diye yazıyor filozof Luciano Floridi, "tarihteki en hızlı büyüyen teknoloji meydana getirmiştir. Gerçekliğin üzerindeki teknik gücün böyle olağanüstü ivme kazandığına ve buna denk düşen toplumsal değişikliklerin, etik sorumlulukların oluştuğuna daha önceki hiçbir kuşak tanık olmamıştır."[36]

Karmaşık bir küresel finans sistemini mümkün kılan şey, bilgisayar gücündeki artıştır. Bu, para arzındaki büyümeyi des-

teklemiştir, çünkü sayısal sistemler, nakit gereksiniminin yerini almıştır. Üretimin ve arzın, ucuz emek gücü sunan gelişme sürecindeki piyasalara fiziki olarak yeniden dağıtılmasını mümkün kılmıştır. Mühendislik işçisini vasıfsızlaştırmış, yarı vasıflı işçilerin emeğini çok bollaştırmış ve düşük vasıflı hizmet işinin büyümesini hızlandırmıştır.

Ama Floridi'nin yazdığı gibi, bilgi teknolojisi "çağımızın ayırt edici teknolojisi" haline gelmesine rağmen, bunun belirmesi, silinip giden bir eylem biçimini alıyor. Ana bilgisayarlar doğuyor, sonra yerlerini sunuculara (server) bırakarak yitip gidiyor, onlar da şirket merkezlerinden kaybolarak şimdi yerlerini başka adreslerdeki geniş klimalı hangarlara bırakıyor. Silikon yonga gitgide küçülüyor; bir zamanlar çalışma mekânlarımızı tıkış tıkış dolduran çevre aygıtları –modemler, sabit sürücüler, disket sürücüleri– gitgide küçülüp azalarak gözden kayboluyor. Şirket Bilgi Teknolojileri (BT) bölümleri lisanslı yazılımlar geliştiriyorlar ve sonra bunların yerini, onda bir fiyatına kopya sürümler alıyor. Çok geçmeden de BT bölümleri ortadan kalkarak, yerlerini Mumbai'deki çağrı merkezlerine bırakıyor. PC, dizüstü haline geliyor. Dizüstü gitgide küçülürken daha bir güçleniyor, derken, akıllı telefon ve tablet tarafından alaşağı ediliyor.

Bu yeni teknoloji, ilk başta, eski kapitalizm yapılarına göre tasarlanıp uygulandı. 1990'lı yıllarda, BT konusundaki yaygın inanç, en pahalı yazılımın –teşebbüs kaynak paketinin– "macun gibi kalıba oturması ve beton gibi donması" yönündeydi. Ürün gamınızı bilgisayarlı hale getirdiğiniz zaman, başka bir alanda yenilik yapmanız, eskiyi atıp, yeni baştan başlamanız anlamına geliyordu.

Ama yaklaşık 2004'ten sonra, internetin ve mobil veri ağlarının yükselmesiyle, teknoloji, yeni iş modellerini olanaklı kılmaya başladı: Buna, Web 2.0 adını verdik. Bu, pek çok insan arasında somut yeni davranışlar oluşturmaya da başladı. Plastik kartla ödeme yapmak normal; kişisel yaşamınızı sürekli çevri-

miçi yayınlamak normal; maaş zamanı ödenmek üzere %1000 faiz oranıyla çevrimiçi borçlanmak normal hale geldi.

İlk başta, coşturucu yeni teknoloji dalgası, serbest piyasalara ulaşmak için çektiğimiz tüm acıları mazur gösteren bir şey olarak alındı. İngiliz madencilerin kafasına balyoz vurulmalıydı ki Facebook'umuz olabilsin; Telekom kurumları özelleştirilmeliydi ki hepimizin 3G cep telefonları olabilsin. Üstü örtülü gerekçe buydu.

Ne var ki, kritik nitelik taşıyan olgu, her şeyden önce, insani açıdan oluşan değişiklikti. Neoliberalizmin en hayati bileşeni – kendisini "insan sermayesi olarak her sabah yeni baştan yaratan ve birbiriyle canhıraş bir yarışmaya giren bireyselleşmiş işçi ve tüketici– ağ teknolojisi olmasaydı imkânsız olurdu. Michel Foucault'nun, bunun bizi dönüştüreceği şey –"benlik girişimcileri"– konusundaki öngörüsünün ne kadar da ileri görüşlü olduğu anlaşılıyor, çünkü bu öngörüde bulunulduğu zaman, internete benzeyen tek şey, Fransız devletinin sahip olduğu, Minitel denilen bir yeşil ekranlı ağdı.[37]

Yeni teknolojinin bir bilgi ekonomisi ve bir bilgi toplumu yaratması vaadi vardı. Bunlar belirmiştir, ama hayal edildiği biçimde değil. Eski distopyalarda –*2001: A Space Odyssey* [*2001: Uzay Macerası*] filmindeki serseri bilgisayar Hal örneğinde olduğu gibi– isyan eden, teknolojiydi. Gerçekte, ağ, insanlara isyan etme olanağı vermiştir.

Her şeyden önce, insanların sanayi kapitalizmi devrinde açılmış kanallardan bağımsız olarak bilgi üretip tüketmelerine olanak sağlamıştır. İşte bu nedenle, çatlaklara ilk olarak haber sektöründe, müzikte ve siyasal propaganda ve ideoloji üzerindeki devlet tekelinin ansızın kalkmasında tanık olduk.

Sonra bu, mülkiyetle ve gizlilikle ilgili geleneksel kavramları dinamitlemeye başladı. Wikileaks olayı ve NSA'nın [National Security Agency-Ulusal Güvenlik Dairesi) topladığı kitlesel gözetleme verilerine ilişkin tartışma, bilgiyi kimin elde edip de-

polayabileceği üzerinde süren savaşın en son evresiydi. Ama en büyük etki ancak şimdi anlaşılıyor.

"Ağ etkisi", ilk kez, Bell Telephone'un patronu Theodore Vail tarafından 100 yıl önce kuramlaştırıldı. Vail, ağların fazladan bir şeyleri, bedelsiz olarak yarattığını kavradı. Bir telefonun kullanıcısı için yararlılığına ve işletmecisi için kazançlılığına ek olarak, üçüncü bir şeyi daha fark etti: Ağa ne kadar çok insan katılırsa, ağ da herkes için o kadar faydalı olur.

Sorun, o üçüncü şeyi ölçmeye ve yakalamaya çalıştığınız zaman baş gösterir. Ağ devre anahtarının [*ethernet switch*] mucidi Robert Metcalfe'nin 1980'de iddia ettiğine göre, bir ağın değeri, "kullanıcıların sayısının karesi"dir. Demek ki, bir ağ kurmanın maliyeti düz bir çizgide artarken, ağın değeri, geometrik olarak yükselir.[38] Dolayısıyla, bilgi ekonomisinde iş yapma sanatı, düz bir çizgi ile yükselen bir eğri arasındaki her şeyi yakalamaktır.

Değeri nasıl ölçeriz? Tasarruf edilen para açısından mı, kazanılan gelir ya da elde edilen kâr açısından mı? 2013'te OECD iktisatçıları, bunun geleneksel piyasa ölçüleriyle saptanamayacağı konusunda görüş birliğine vardılar. "İnternet, piyasa işlemleri ve katma değer üzerinde hiç kuşkusuz uzun erimli etkiler yaratmış olmakla birlikte," diye yazıyorlardı, "piyasa dışı işlemler üzerindeki etkisi ... daha da derindir."[39]

İktisatçılar, piyasa dışı etkileşimleri görmezden gelmeye eğilimlidirler: Tanımı gereği, bunlar ekonomi dışı etkileşimlerdir; Starbucks kuyruğundaki iki müşterinin karşılıklı gülümsemesi kadar önemsizdir. Ağ etkisine gelince, iktisatçıların kanısına göre, ağın yararları, daha düşük fiyatlar olarak niceliğe dönüşerek üreticiler ile tüketiciler arasında paylaşılırdı. Ama otuz yıldan kısa bir zaman aralığında, ağ teknolojileri, koskoca iktisadi yaşam alanlarını, piyasanın ötesinde iş birliği ve üretim olanağına açmıştır.

15 Eylül 2008'de, Lehman Brothers Genel Merkezine yöneltilmiş Nokia'lar, Motorola'lar ve tam karşısındaki Starbucks'ın ücretsiz kablosuz ağ (wi-fi) sinyali, iflas etmiş banka kadar

önemli olan kendi yolunda gidiyordu. Gelecekten bugüne gelen nihai piyasa sinyalini, yani *bilgi ekonomisinin piyasa ekonomisiyle bağdaşır olmayabileceği* –ya da en azından, öncelikle piyasa güçlerince kontrol edilen ve düzenlenen bir ekonomi olmayabileceği– sinyalini iletiyordu.

Bana kalırsa, neoliberalizmin çöküşünün, çırpınışının ve zombi halinin kökündeki neden budur. Son yirmi beş yılda yaratılan tüm o para, biriktirilen tüm o finans hızı ve ivmesi, kapitalizmin –piyasalara, mülkiyet sahipliğine ve mübadeleye dayalı bir sistemin– yeni teknoloji tarafından üretilen "değer"i ele geçirememe olasılığıyla karşı karşıya kalacaktır. Başka bir deyişle, bilgi mallarının piyasa mekanizmalarıyla temelden çeliştiği gitgide açıklık kazanıyor.

ZOMBİ SİSTEM

Kapitalizm için bir kaçış yolu tasavvur edelim. Sonraki on yıllık dönemde, merkez bankaları, parasal genişlemeden düzenli bir şekilde çekilir. Kendi hükümetlerinin borçlarını kapatmak için para basma yolundan uzak durur; on yıldan beri baskılanmış olan devlet tahvilleri özel piyasası canlanır. Artı olarak, hükümetler, finansal çılgınlığı her zaman baskılamayı kabul ederler: Gelecekteki tüm balonlara yanıt olarak faiz oranlarını yükseltmeye söz verirler; banka kurtarmaya yönelik üstü örtülü garantiyi ebediyen ortadan kaldırırlar. O zaman tüm diğer piyasalar –kredi, hisse, türev piyasaları– finansal kapitalizmin artan riskini yansıtacak şekilde düzelirdi. Sermaye, spekülatif finanstan uzaklaştırılarak, yeniden üretici yatırıma tahsis edilirdi.

En sonunda dünya, IMF'nin yönettiği ve Çin RMB'sinin tıpkı dolar gibi tam çevrilebilirliğe sahip bir rezerv para birimi olduğu yeni bir küresel para birimine endekslenmiş döviz kurlarına geri dönmek zorunda kalırdı. Bu durum, itibari paranın doğurduğu sistemik tehlikeyi –küreselleşmenin yıkılması tehlikesinden kaynaklanan güven yoksunluğu sorununu– dikkate alırdı. Ama

bunun bedeli, küresel dengesizliklerin kalıcı olarak son bulması olurdu: Fazlalık veren ülkelerin para birimleri yükselir, Çin, Hindistan ve diğerleri, sahip oldukları ucuz iş gücü avantajından vazgeçmek zorunda kalırlardı.

Aynı zamanda da finansallaşmanın tersine döndürülmesi gerekirdi. Bankaların ve onları destekleyen politikacıların siyasal gücünü azaltıp, gelişmiş dünyada yüksek ücretli istihdam yaratmak için sanayinin ve hizmetlerin yeniden Batı topraklarına dönmesini özendiren bir politika yönünde değişiklik yapmanız gerekirdi. Sonuç olarak, finansal karmaşıklık azalır, ücretler artar ve finans sektörünün GSYH'deki payı azalırdı; krediye olan bağımlılığımız da öyle.

Küresel seçkinler arasındaki en uzak görüşlüler, bunun tek çare olduğunu biliyorlar: İtibari paranın stabilizasyonu, finansallaşmadan uzaklaşma ve dengesizliklere son verme. Ama çok büyük toplumsal ve siyasal engeller var.

Birincisi, zenginler, ücretlerin yükseltilmesine ve finansın düzenlenmesine karşılar; tam aksini istiyorlar. İkincisi, ulusal düzeyde kazananlar ve kaybedenler olur: Almanya'nın egemen seçkinleri, Yunanistan ve İspanya'nın borç sömürgesi yapılmasından yarar sağlarlar; Çin'in egemen seçkinleri, 1,4 milyar kişilik bir ucuz emek ekonomisinin kapı bekçisi olmaktan yarar sağlarlar. Kaçış yolunu tıkamak onların çıkarınadır.

Ama en büyük sorun şudur: Bu senaryonun yürümesi için, ödenemeyen devasa miktarlardaki devlet borçlarında, dünyadaki konut ve şirket borçlarının büyük bir kısmıyla birlikte, indirim yapılması gerekirdi.

Ne var ki, bunu başarmak için hiçbir küresel sistem yoktur. Amerika'nın borçlarında indirim yapsanız, Çinli tasarruf sahipleri kayba uğrar; sonuç olarak, Asya ile Batı arasındaki temel anlaşma bozulurdu: Siz borç alırsınız, biz borç veririz. Yunanistan'ın Almanya'ya olan borcunu silseniz, on milyarlarca

kayba uğrayanlar, Alman vergi mükellefleri olur, temel anlaşma yine bozulurdu.

Geçiş barışçıl bir şekilde yönetilebilseydi bile, bu en iyi durum senaryosunun akıbeti, küreselleşmenin tamamen yıkılması olurdu.

Elbette bu durum, barışçıl bir şekilde yönetilemez.

Rusya, 2014'ten beri, Batı ekonomileriyle iş birliğine değil, onları bozmaya kendini adayan bir güç olup çıkmıştır. Çin – yaymaya başladığı bütün o yumuşak güce rağmen– Amerika'nın İkinci Dünya Savası sonunda yaptıklarını yapamaz: dünyanın borçlarını absorbe edemez, açık seçik kurallar koyamaz ve yeni bir küresel para sistemi yaratamaz.

Bu arada da Batı'da, yukarıda ana çizgileriyle anlatılana benzer herhangi bir stratejiye ilişkin bir işaret görünmüyor. Bu konu konuşuluyor; Fransız iktisatçı Thomas Piketty'nin göklere çıkarılmasından tutun da Bundesbank'ın 2014'teki Avrupa'da daha yüksek ücret çağrısına kadar. Ama pratikte, ana akım taraflar, neoliberalizme bağlılıklarını sürdürüyorlar.

Çıkış yolu olmayınca da uzun dönemli durgunluk olasılığı gitgide güçleniyor.

2014'te OECD, günümüz ile 2060 yılları arasında dünya ekonomisine ilişkin projeksiyonlarını yayınladı.[40] Paris merkezli bir düşünce kuruluşunun söylediğine göre, dünya büyüme oranı yavaşlayarak %2,7'ye inecek, çünkü gelişme yolundaki dünyada büyümeyi özendiren yakınsama etkileri –artan nüfus, eğitim, kentleşme–hız kesecek. Buna bile gerek kalmadan, gelişmiş ekonomilerdeki durgunluğa yakın durum, gelecek elli yıl boyunca ortalama küresel büyümenin sadece %3 olacağını, yani kriz öncesi ortalamanın epeyce altında kalacağını gösteriyor.

Bu arada, yarı vasıflı işler otomasyonlaşacağı, geriye yalnızca yüksek ve düşük ücretli işler kalacağı için, küresel eşitsizlik %40 oranında artacak. 2060'a gelindiğinde, İsveç gibi ülkeler, şu anda ABD'de görülen eşitsizlik düzeyleri gösterecek: India-

na'daki Gary'yi Stockholm banliyölerinde düşünün. Ayrıca, çok gerçek bir risk olarak, iklim değişikliği nedeniyle sermayenin, sahil topraklarının ve tarımın yok olmaya başlaması, dünya GSYH'sinde %2,5'e ve Güneydoğu Asya'da %6'ya varan oranda bir azalma olması riski de vardır.

Ama OECD raporunun en iç karartıcı kısmı, yaptığı tahminde değil, ortaya attığı varsayımda yatıyor: Bilgi teknolojisi sayesinde üretkenlikte hızlı bir artış. 2060'a kadarki tüm büyümenin dörtte üçlük kısmının, üretkenlikteki artıştan kaynaklanacağı bekleniyor. Ne var ki bu varsayım, raporda belirtildiği gibi, "yakın tarihle karşılaştırılınca yüksek"tir.

Aslında, Beşinci Bölüm'de irdeleyeceğim gibi, son yirmi beş yıldaki bilgi devriminin, piyasa terimleriyle ölçülebilen türden bir büyümeye ve üretkenliğe dönüşeceği hiç de kesin değildir. Öyle bir durumda, OECD'nin gelecek elli yıl için tahmin ettiği %3'lük cılız yıllık büyüme oranının %0,75'e yaklaşması yönünde epeyce büyük bir risk vardır.

Bir de göç problemi var. OECD'nin merkezî büyüme senaryosunun işlemesini sağlamak için, Avrupa ve ABD, bugünden başlayarak 2060 yılına kadar 50'şer milyon göçmeni sindirmeli, gelişmiş dünyanın geriye kalanı da bir 30 milyon daha özümlemelidir. Onlar olmaksızın, Batı'nın iş gücü ve vergi tabanı öyle kötü daralır ki, devletler iflas edebilir. Ama –Fransa'da Ulusal Cephe'nin %25 oy almasının ve ABD'de silahlı sağcıların California-Meksika sınırında göçmen çocuklarına uzun nutuklar çekmelerinin gösterdiği gibi– gelişmiş dünya toplumlarının bunu kabul etmemeleri riski vardır.

Biraz durup, OECD'nin öngördüğü haliyle 2060 dünyasını hayal edin: Los Angeles ve Detroit bugünkü Manila'ya benzer –sefil, perişan kenar mahalleler ve onlara tepeden bakan gökdelenler; Stockholm ve Kopenhag, Amerika'daki *rust belt* (pas kuşağı) denilen bölgenin harap şehirlerine benzer; orta gelir getiren işler ortadan kalkar. Kapitalizm, durgunluğun dördüncü on yılını yaşıyor olur.

OECD'nin söylediğine göre, bu pırıltılı geleceği başarmak için bile, emeği "daha esnek" hale getirmeli ve ekonomiyi daha da küreselleştirmeliyiz. Yükseköğretimi özelleştirmeliyiz; çünkü bu eğitimi, üniversite çağındakilerin talebini karşılayacak şekilde genişletmenin maliyeti birçok devleti batırırdı. Öte yandan on milyonlarca göçmeni gelişmiş dünyaya alıp özümlemeliyiz.

Bütün bunlarla cebelleşirken de, bir ihtimal, devleti finanse etmekte kullanılan şimdiki araçlar ortadan kalkacaktır. OECD'nin işaret ettiğine göre, nüfusların yüksek ve düşük gelir grupları halinde kutuplaşması, gelir vergisini etkisiz kılacaktır. Onun yerine –Thomas Piketty'nin önerdiği gibi– serveti vergilendirmemiz gerekecektir. Buradaki problem şudur ki, servet vergisini yükseltmek için şimdi gösterilmeyen iradeyi gösterecek birileri çıksa bile, varlıklar –ister şampiyon bir yarış atı, ister gizli bir banka hesabı, isterse Nike logosunun telif hakkı olsun– genellikle servet vergisinden kaçınmayı sağlayan hükümlere tabi tutulacaktır.

OECD'nin söylediğine göre, eğer gidişat değişmezse, Batı'da durgunluk, yeni gelişen piyasaların büyüme temposunda yavaşlama ve birçok devletin iflas etmesi olasılığını beklemek gerçekçi olur.

Bu nedenle, gün gelip, bir veya daha fazla devletin korumacılık, borç silmeler ve para birimi manipülasyonu yoluyla küreselleşmeden vazgeçmesi olasılığı daha yüksektir. Ya da diplomatik ve askerî sürtüşmeden doğan bir ademiküreselleşme, dünya ekonomisine yayılabilir ve aynı sonuçları üretebilir.

OECD raporundan çıkan ders, sistemin tümüyle yeniden tasarımına ihtiyaç olduğudur. İnsan soyunun tarihindeki en yüksek eğitimli ve en iyi bağlantılı kuşak, eşitsizliğin fazla ve büyümenin durağan olduğu bir geleceği kabul etmeyecektir.

Dünyayı küresellikten çıkarmaya yönelik kaotik bir yarış ve on yıllarca artan eşitsizlikle el ele yürüyen durgunluk yerine, yeni bir ekonomik modele ihtiyacımız var. Bunu tasarlamak, ütopyacı bir düşünceyle çabalamaktan fazlasını gerektirir. Keynes'in

1930'ların ortasında gösterdiği deha, krizin *mevcut* sistemle ilgili ortaya çıkardığı şeyi –ana akım iktisatçıların göremedikleri, eski sistemin kalıcı yetersizlikleri etrafında yeni, işleyebilir bir modelin inşa edilmesi gerektiğini– anlamış olmasıydı.

Sorun bu kez çok daha büyük.

Bu kitabın temel önermesi şudur: Finansal krizden ve demografik öğelerden kaynaklanan uzun vadeli durgunluğun yanı sıra, bilgi teknolojisi, piyasa güçlerinin dinamizm yaratma yeteneğini elinden almıştır. Onun yerine, kapitalizm sonrası bir ekonominin koşullarını yaratmaktadır. Keynes'in radikal politika çözümleriyle yaptığı gibi, kapitalizmi "kurtarmak" mümkün olmayabilir; çünkü kapitalizmin teknolojik temelleri değişim geçirmiştir.

Bu nedenle, bir "Yeşil Yeni Düzen" ya da devlet mülkiyetinde bankalar veya ücretsiz yükseköğrenim veya uzun vadeli sıfır faiz oranları talep etmeden önce, bunun, yeni belirmekte olan ekonomi türüne nasıl uyabileceğini anlamamız gerekir. Oysaki bunu yapmak için gerekli donanıma pek de sahip değiliz. Bu düzen bozulmuştur ama geleneksel iktisat, bu bozulmanın büyüklüğü konusunda hiçbir fikre sahip değildir.

İleriye gitmek için, "tökezleyen bir imparatorluğun finansal sonbaharı"ndan daha küçük, ama hızlı büyüme-iflas döngüleri teorisinden daha büyük bir zihinsel imgeye ihtiyacımız var. Kapitalizmin son iki yüzyıllık evriminde niçin büyük başkalaşım anlarının meydana geldiğini ve teknolojik değişimin, kapitalist büyüme pillerini tam olarak nasıl yeniden şarj ettiğini açıklayan bir teoriye ihtiyacımız var.

Kısacası, şimdiki krizi, kapitalizmin genel yazgısına ilişkin bir resme oturtan bir teoriye ihtiyacımız var. Buna yönelik arayış, bizi, geleneksel iktisadın ötesine götürür ve geleneksel Marksizmin çok ötesine taşır. Bu, 1938'de bir Rus hapishane hücresinde başlar.

2

Uzun Dalgalar, Kısa Hafızalar

Dalga biçimi güzeldir. Kumsalı döven denizin sesi, doğada düzen olduğunun kanıtıdır.

Dalga biçiminin fiziğini düşündüğünüz zaman, daha bir güzelleşir. Bu, tersine dönme eğilimi sergileyen maddedir: Dalgayı kabartan enerji, onu indiren enerjinin aynısıdır.

Dalga biçiminin matematiğini düşündüğünüz zaman, daha da büyüleyici bir hal alır. Bir Hintli matematikçinin 1500 yıl önce keşfettiğine göre, bir üçgenin iki kenarı arasındaki tüm olası oranların grafiğini çizerseniz, dalga benzeri bir örüntü ortaya çıkar. Ortaçağ bilginleri buna "sinüs" demişlerdir. Bugün, doğada bulunan düzgün, yinelenen dalgalara sinüs dalgaları diyoruz. Elektrik akımı, bir sinüs dalgası biçiminde hareket eder; ses de öyle; ışık da öyle.

Dalgaların içinde de dalgalar vardır. Dalgalar, bir sörfçüye, gitgide büyüyerek diziler haline geliyor gibi görünür, öyle ki altıncısı ya da yedincisi, yakalamak istediğiniz büyük dalgadır. Aslında bu, kısa dalgalar "aracılığıyla" hareket eden daha uzun, daha basık bir dalganın sonucudur sadece.

Bu ilişki –uzun dalgaların kısa dalgalarla olan ilişkisi– akustikte bir düzen kaynağıdır. Müzisyenlere göre, kısa dalgaların uzun dalgalar içinde yarattığı armoni, her çalgıya kendine has

sesi kazandıran şeydir; uzun ve kısa dalgalar kesin matematiksel orantı içinde olduğu zaman müzik ahenklidir.

Dalgalar doğanın her yanında ve her zaman bulunur. Aslında, atomaltı düzeyde bir parçacığın dalgaya benzer hareketi, o parçacığın varlığını bilebilmemizin tek yoludur. Ama –söz gelişi piyasalar gibi– büyük, karmaşık ve doğal olmayan sistemlerde de dalgalar mevcuttur. Hisse senedi piyasalarını analiz edenlerin gözünde, dalga biçimi, bir tür dinsel ikon olup çıkmıştır: Bir öngörü eğrisi oluşturmak için, günlük dalgalanmaların "parazit"ini süzen araçlar kullanırlar. "Tepeler" ve "dipler", gündelik iktisadi terimler olup çıkmıştır.

Ama iktisatta dalga biçimi tehlikeli olabilir. Ortada öyle bir şey olmadığı halde, düzen ve düzenlilik ima edebilir. Bir ses dalgası basitçe sessizlikle son bulur; ama rastgele verilerin ürettiği dalgalar bir süre sonra çarpıklaşarak bozulur. Ekonomi ise basit dalgaların değil, karmaşık, rastgele olayların meydana getirdiği bir dünyadır.

Çöküşü öngöremeyenler de zaten son hızlı büyüme döneminin dalga grafiği uzmanlarıydı. Sörfçülük terimleriyle söylersek, onlar, dalga dizileri yerine dalgalara; gelgit yerine dizilere; kendilerini vurmak üzere olan tsunami yerine gelgitlere bakıyorlardı. Tsunamiyi büyük bir dalga olarak, bir su duvarı olarak düşünürüz. Aslında tsunami, bir *uzun* dalgadır: Kabarır ve gelmeye devam eder.

Uzun dalgalar, iktisatta bunların varlığını keşfeden adam için öldürücü oldu.

KURŞUNA DİZEREK İDAM

Mahkûm ayaklarını sürüyor; yürüyemiyor. Kısmen kör olmuş, kronik kalp hastalığı ve klinik depresyonu var. "Kendimi sistematik olarak düşünmeye zorlayabilmemin hiçbir yolu yok," diye yazıyor. "Malzemeler ve kitaplar üzerinde fiilen ça-

lışmaksızın, üstelik bu baş ağrılarıyla, bilimsel olarak düşünmek ise çok zor."[1]

Nikolay Kondratyev, Moskova'nın doğusundaki Suzdal'da siyasi mahkûm olarak sekiz yıl kaldı; yalnızca Stalin'in gizli polisinin izin verdiği kitapları ve gazeteleri okuyabildi. Kışın soğuktan titremiş ve yazın sıcaktan tere boğulmuştu, ama uğratıldığı ağır işkence çok yakında sona erecekti. İlk mahkûmiyetinin sona erdiği gün olan 17 Eylül 1938'de, Kondratyev ikinci kez yargılandı, Sovyet karşıtı faaliyetten suçlu bulundu ve idam mangası tarafından hücresinde infaz edildi.

Yirminci yüzyıl iktisadının devlerinden biri işte böyle yok edildi. Zamanında Kondratyev, dünya çapında etkiye sahip Keynes, Schumpeter, Hayek ve Gini gibi düşünürler arasında yer alıyordu. Ona "suçlar" uyduruldu. Lideri olmakla suçlandığı bir yer altı "Köylü İşçi Partisi" hiç var olmadı.

Kondratyev'e zulmedenlerin gözünde, onun gerçek suçu, kapitalizm hakkında düşünülemez olanı, yani kapitalizmin, kriz altında yıkılmak yerine, genellikle uyum sağladığını ve mutasyon geçirdiğini düşünmekti. Veri madenciliğine yönelik iki öncü çalışmasında Kondratyev, kısa vadeli iş devrelerinin ötesine geçen daha uzun, elli yıllık bir örüntünün olduğunu, bunun dönüm noktalarının ise kapitalizm içindeki büyük yapısal değişikliklerle ve büyük çatışmalarla örtüştüğünü ortaya koydu. Dolayısıyla, bu aşırı bunalım ve ayakta kalma anları, kaosun değil, düzenin kanıtlarıydı. Kondratyev, iktisat tarihinde uzun dalgaların varlığını ortaya koyan ilk kişiydi.

Daha sonra "dalga kuramı" olarak popülerleşmiş olmasına karşın, Kondratyev'in en değerli içgörüsü, küresel ekonominin niçin ani değişiklik geçirdiğini, kapitalizmin niçin yapısal krizle karşılaştığını ve buna yanıt olarak nasıl şekil değiştirip mutasyon geçirdiğini anlamasıydı. Kondratyev, on yıllarca sürmüş olan iş ekosistemlerinin niçin ansızın patlayabildiğini bize gösterdi. "Dalga" teriminden çok "uzun devre" terimini kullandı,

çünkü bilimsel düşüncede devreler, son derece kullanışlı olan bir alt dil yaratır: Evrelerden, durumlardan ve bunların ani yer değiştirmesinden söz ederiz.

Kondratyev, sanayi kapitalizmini inceledi. Başkaları, fiyatlarda Ortaçağ'a kadar giden uzun dalgalar saptadıklarını iddia etmelerine rağmen, Kondratyev'in veri serileri 1770'lerdeki Sanayi Devrimiyle başlar.

Kondratyev'in kuramında, her uzun devre, yeni teknoloji kullanımının ve yüksek sermaye yatırımının kamçıladığı yaklaşık yirmi beş yıl süren bir yükseliş gösterir; sonra, yaklaşık aynı süre devam eden, çoğunlukla bir depresyonla sonuçlanan bir alçalış gelir. "Yükseliş" evresinde, resesyonlar seyrektir; "alçalış" evresinde ise sıktır. Yükseliş evresinde, sermaye, üretici endüstrilere akar; alçalış evresinde ise finans sisteminde sıkışıp kalır.

Dahası da var, ama temel kuram budur. Bu bölümde, bunun esasında doğru olduğunu ama şimdiki krizin, örüntüde bir kopmayı temsil ettiğini –ve elli yıllık bir devrenin sona ermesinden daha büyük bir şeylere işaret ettiğini öne süreceğim.

Kondratyev, kuramının içerdiği imalar konusunda son derece temkinliydi. Olayları önceden kestirebildiğini asla iddia etmedi –ama yine de 1930'lardaki Depresyonu henüz oluşmadan on yıl önce kestirmişti. Bulgularını, acımasız bir eleştiriyle ve hakem incelemesiyle birlikte yayınlamaya hazırlanıyordu.[2]

Ama Stalin'in polisi, bir şekilde, Kondratyev'in kuramı hakkında kendisinin anladığından daha fazla şey anlamıştı. Onlar, bu kuramın –sonuna kadar izlenirse– Marksizmi tehlikeli bir önermeyle –kapitalizmin "nihai" krizi diye bir şeyin olmadığı önermesiyle– yüz yüze getireceğini anlamışlardı. Kaos, panik ve devrim olabilir ama Kondratyev'in kanıtları temel alınırsa, kapitalizmin eğilimi yıkılmadan çok, mutasyona uğrama yönündedir. Muazzam büyüklükte sermaye kayıpları olabilir, iş modelleri un ufak olabilir, küresel savaşlarda imparatorluklar yok olabilir, ama sistem hayatta kalır; ama farklı bir biçimde.

Bu dönüşümlere neyin neden olduğuna Kondratyev'in getirdiği açıklama da 1920'lerdeki Ortodoks Marksizm için bir o kadar tehlikeliydi. Kondratyev'in söylediğine göre, büyük dönüm noktalarına yol açıyor gibi görünen olaylar –savaşlar, devrimler, yeni altın yataklarının bulunması ve yeni sömürgelerin keşfedilmesi– ekonominin kendi taleplerinin yarattığı sonuçlardan başka bir şey değildi. İnsanlık, iktisat tarihini şekillendirmeye çabalarken bile, uzun dönemde nispeten güçsüz kalır.

Uzun dalga kuramı, 1930'larda bir süre Batı'da etkili oldu. Avusturyalı iktisatçı Joseph Schumpeter, iş devrelerine ilişkin kendi kuramını geliştirerek, "Kondratyev Dalgası" terimini popülerleştirdi. Ama 1945'ten sonra kapitalizm istikrara kavuşunca, uzun dalga kuramı gereksiz görünmeye başladı. İktisatçılar, kapitalizmin küçük iniş çıkışlarının bile devlet müdahalesiyle dengelenebildiğine inanıyorlardı. Elli yıllık devre konusuna gelince, Keynesgil iktisadın akıldanesi Paul Samuelson, bunu "bilim kurgu" sayarak elinin tersiyle itiyordu.[3]

1960'larda Yeni Sol, Marksizmi eleştirel bir toplumsal bilim olarak canlandırma çabası gösteriyorken, Kondratyev'e ve dalgalarına ayıracak pek zaman bulamadı; çünkü onlar kapitalizmin yaşamasına değil, parçalanmasına ilişkin bir kuram arayışındaydılar.

Yalnızca birkaç inatçı kişi, Kondratyev'le uğraşmaya devam etti, onlar da esasen yatırımcıydı. 1980'lerde Wall Street analistleri, onun dikkatli, geçici bulgularını, pek iyi anlaşılmayan kaba, öngörüsel bir jargona çevirdiler. Onun karmaşık verilerinin yerine, stilize bir şekle sahip bir dalgayı gösteren basit çizgiler çizdiler: Bir kabarma, bir durulma, bir kriz ve bir çöküş. Buna, "K dalgası" adını verdiler.

Eğer Kondratyev haklı idiyse, diyorlardı bu yatırımcılar, 1940'ların sonuna doğru başlayan ekonomik toparlanma, elli yıllık bir devrenin başlangıcıydı ve bunun anlamı, yaklaşık olarak 1990'ların sonlarında bir depresyonun olması gerektiğiydi.

Felakete karşı korunmak için karmaşık yatırım stratejileri inşa ettiler. Sonra da beklemeye başladılar...

KONDRATYEV'İN GERÇEKTEN SÖYLEDİKLERİ

Yatırımcıların bekleyip durdukları şey nihayet 2008'de meydana geldi; sonra değineceğim nedenlerle, beklenenden on yıl sonra olsa bile.

Ana akımda yer alan insanlar şimdi bir kez daha uzun devrelerle ilgileniyorlar. Lehman krizinin sistemik olduğu kafalarına dank edince, analistler, teknolojik yenilenmenin ve büyümenin karşılıklı etkileşimiyle meydana gelen örüntüler aramaya başlamışlardır. Standard Chartered'ın iktisatçıları, 2010'da, küresel bir "süper devre"nin ortasında bulunduğumuzu ilan ettiler.[4] Venezuelalı bir iktisatçı ve Schumpeter'in takipçisi olan Carlota Perez, kapitalizm için yeni bir "altın çağ" vaat etmek amacıyla dalga kuramından yararlanmıştır. Ona göre, bunun için yapılması gereken tek şey, kapitalizmin finansal paniği atlatabilmesi ve savaş sonrası hızlı büyümeyi sağlayan devlet destekli yenilenme sürecine geri dönebilmesidir.[5]

Ama Kondratyev'in içgörüsünü doğru kullanmak için, onun gerçekten ne söylediğini anlamamız gerekir. Onun 1920'lerde yaptığı özgün araştırma, ileri durumdaki beş ekonominin 1790 ile 1920 yılları arasındaki verilerini esas alıyordu. Kondratyev, doğrudan doğruya GSYH'yi izlemedi, ama faiz oranlarını, ücretleri, meta fiyatlarını, kömür ve demir üretimini, dış ticareti izledi. Döneminin en ileri istatistik tekniklerini kullanarak –ve görev unvanı "bilgisayar" olan iki asistan çalıştırarak– ham verilerden bir eğilim çizgisi saptadı. Verileri, nüfus büyüklüğüne göre böldü; rastgele dalgalanmaları ve daha kısa devreleri süzüp ayırmak için, dokuz yıllık bir "hareketli ortalama" kullanarak bunları sadeleştirdi.

Sonuçta, sığ sinüs dalgalarına benzeyen bir grafik derlemesi ortaya çıktı. Bunlar, Britanya'da 1780'lerde fabrika sistemi-

nin doğmasıyla başlayan ve 1849 civarında sona eren ilk uzun dalgayı gösterir. Bunu izleyen çok daha net ikinci bir dalga, demiryollarının, buharlı gemilerin ve telgrafın küresel kullanıma girişiyle örtüşür şekilde 1849'da başlayıp ardından, "Uzun Depresyon" denilen 1873'ten sonraki alçalış evresine girerek 1890'larda sona erer.

Kondratyev'in inancına göre, 1920'lerin başına gelindiğinde üçüncü bir devre yürürlükteydi. 1914-1920 arası bir zamanda tepe noktasına ulaşmış ve alçalış evresine girmişti. Ama bu alçalış henüz hiçbir yerde sona yaklaşmamıştı. Sonuç olarak, Kondratyev'in tahminine göre, 1917-1921 arasında Avrupa'yı kasıp kavuran siyasal kriz derhal ekonomik çöküşe yol açmazdı. Kondratyev'in iddiasına göre, bir depresyon gelmeden önce sallantılı bir toparlanma mümkündü. Olaylar bunu tam olarak doğruladı.

Bugünkü Wall Street analistlerinin aksine, Kondratyev nihai olarak bizatihi dalgaların şekilleriyle ilgilenmiyordu. Grafik kâğıdı (milimetrik kâğıt) üzerinde işaretlediği sinüs dalgalarını, gerçek yaşamda olan biten daha derin bir şeylerin kanıtı olarak görüyordu: Bunlar, bizim amacımız açısından, elli yıllık devreleri anlamak için en yararlı araçlar olan münavebeli [*alternating*] "evreler"in art arda gelişiydi.[6]

Kondratyev'in betimlediği halleriyle bu evreleri daha derinlemesine ele alalım. Birinci evre olan yükselme evresi, tipik olarak, savaşların ve devrimlerin eşlik ettiği on yıllık coşkulu bir genişlemeyle başlar; önceki aşağı yönlü dönemde icat edilmiş olan yeni teknolojiler bu sırada birdenbire standartlaştırılır ve uygulamaya sokulur. Ardından, sermaye yatırımının azalması, bankalar ve sanayi tarafından sermaye gömülenmesi ve tasarrufların artması nedeniyle bir yavaşlama başlar; savaşların yıkıcı etkisi ve üretken olmayan askerî harcamaların artması, bu durumu daha da kötüleştirir. Ne var ki, bu yavaşlama hâlâ yükselme evresinin bir parçasıdır: Resesyonlar henüz kısa ve sığdır, büyüme dönemleri ise sık ve kuvvetlidir.

Son olarak, hem meta fiyatlarının hem de sermaye üzerindeki faiz oranlarının düştüğü bir alçalış evresi başlar. Üretken sanayilere yatırılabilecek olandan daha fazla sermaye birikimi olduğu için, bunun, finans sektörü içinde saklanması eğilimi vardır, bu da faiz oranlarını düşürür; çünkü bol kredi arzı, borç para almanın bedelini düşürür. Resesyonlar gitgide kötüleşir ve sıklaşır. Ücretler ve fiyatlar çöker, en sonunda da depresyon patlak verir.

Tüm bu anlatılanlarda, olayların kesin zamanlamasına ve dalgaların düzenli olduğuna ilişkin hiçbir iddia yoktur. Kondratyev, her bir uzun dalganın, "yeni somut tarihsel koşullar altında, üretici güçlerin gelişiminin yeni bir düzeyinde" meydana geldiğini "ve dolayısıyla, hiçbir şekilde önceki devrenin basit bir tekrarı olmadığını" vurgulamıştır.[7] Kısacası, bu, *déjà vu*'dan daha yeni bir şeydir.

Şimdi sıra, Kondratyev'deki en tartışmalı noktaya geliyor. Kondratyev, elli yıllık devrelerin her birine tetikleyici olayların eşlik ettiğini gözlemledi. Eski moda diline rağmen, onun sözlerini tam olarak aktaracağım, çünkü bugünle olan paralellikler çarpıcıdır:

> Bir uzun devrenin yükselen dalgasının başlangıcından önceki kabaca ilk iki on yıl süresince, teknik buluşların güçlendiğine tanık oluruz. Yükselen dalganın başlangıcı öncesinde ve esnasında, üretim ilişkilerinin yeniden örgütlenmesi nedeniyle, bu buluşların endüstriyel pratiğe geniş şekilde uygulandığına tanık oluruz. Uzun devrelerin başlangıcı, çoğunlukla, dünya iktisadi ilişkilerinin ekseninde oluşan bir genişlemeyle örtüşür. Son olarak, son iki ardışık devrenin başlangıçları öncesinde, değerli metallerin çıkarılmasında ve para dolaşımında büyük değişiklikler meydana gelmişti.[8]

Eğer bunu modern İngilizceyle ifade edersek, şöyle bir sonuca varırız. Bir uzun devrenin başlangıcında gördüklerimiz:

- Yeni teknolojilerin uygulamaya sokulması
- Yeni iş modellerinin yükselmesi
- Yeni ülkelerin küresel pazara çekilmesi
- Para miktarında ve bulunabilirliğinde artış.

Bu listenin bizimle olan ilintisi açıktır: Bu, 1990'ların ortası ile Lehman iflası arasında küresel ekonomide nelerin olup bittiğini çok güzel anlatıyor. Ama Kondratyev, böyle olguların neden değil, yalnızca tetikleyici oldukları kanısındaydı. "Bunun, uzun devrelerin nedenlerine herhangi bir şekilde açıklama getirdiğini düşünmeye asla eğilimli değiliz," diye ısrarla belirtiyordu.[9]

Kondratyev, uzun devrelerin nedenini teknolojide ya da küresel siyasette değil, ekonomide bulmaya kararlıydı. Haklıydı da. Ama bu nedeni arıyorken, Karl Marx'ın on dokuzuncu yüzyıldaki daha kısa, on yıllık iş devrelerini –yani, sermaye yatırımının tükenmesini ve yeniden yatırım gerekliliğini– açıklamak için ortaya attığı kuramları temel aldı.

Eğer, diyordu, on yılda bir gelen "düzenli" krizler, araçların ve makinelerin yenilenmesi gerekliliğinin sonucuysa, o zaman muhtemelen elli yıllık krizlere de "üretilmeleri için uzun bir zaman dönemi ve muazzam yatırım gereken temel sermaye mallarının eskimesi ve aşınması, yenilenmesi ve artması" neden olur.[10] Bunu derken, örneğin on sekizinci yüzyıl sonunda kanal inşaatlarının yarattığı hızlı büyümeyi ve 1840'larda demiryolunun yarattığı hızlı büyümeyi aklında tutuyordu.

Kondratyev'in kuramında, bir uzun dalganın atağa geçme nedeni, finans sisteminde büyük miktarlarda ucuz sermayenin birikmesi, merkezîleşmesi ve harekete geçirilmesidir; yatırım patlamasını finanse etmek için gereksinim duyulan para arzında bir yükselme de çoğunlukla buna eşlik eder: Devasa yatırımlara başlanır –on sekizinci yüzyıl sonunda kanallar ve fabrikalar, on dokuzuncu yüzyıl ortasında demiryolları ve kentsel altyapılar. Yeni teknoloji devreye sokulur ve yeni iş modelleri yaratılır –bu

da yeni pazarlar için mücadeleye yol açar ve sonuçta, sömürge yerleşimleri üzerindeki çekişmeler artınca savaşlar yoğunlaşıp şiddetlenir. Yükselen endüstrilerle ve teknolojilerle ilişkili yeni toplumsal gruplar, eski seçkinlerle çatışırlar, bu da toplumsal huzurluğa yol açar.

Ayrıntıların bazıları açıkça her bir belirli devreye özgüdür, ama Kondratyev'in tezinde önem taşıyan nokta, neden ve sonuçla ilgili savdır. Önceki depresyon evresinde, sermayenin, yapılan yatırımdan daha hızlı birikmesi bu atağa geçişe neden olur. Bunun bir sonucu, para arzını genişletme arayışıdır; bir diğer sonucu ise yeni, daha ucuz teknolojilerin bulunabilirliğinin artmasıdır. Yeni bir büyüme sıçraması başlayınca, sonuçta art arda savaşlar ve devrimler patlak verir.

Kondratyev'in ekonomik nedenler ve siyasal/teknolojik sonuçlar üzerindeki ısrarı, üç yönden saldırıya uğrayacaktı. Birincisi, kapitalizmdeki büyük dönüm noktalarına ancak dış şokların neden olabildiğinde ısrar eden Marksistlerden. İkincisi, sermaye yatırımı ritimlerinin değil, teknolojinin, uzun dalgaların itici gücü olduğunu savunan meslektaşı Schumpeter'den. Üçüncüsü de Kondratyev'in verilerinin her hâlükârda hatalı olduğunu ve dalgalara ilişkin kanıtların abartıldığını söyleyen eleştirmenlerden.

Ama Kondratyev haklıydı –ve nedenlere ilişkin tezi, 1945'ten beri ekonomide olan bitenleri zekice anlatmaktadır. Eğer Kondratyev'in kuramındaki boşlukları doldurabilirsek, yalnızca kapitalizmin krize yanıt olarak nasıl uyum sağlayıp şekil değiştirdiğini değil, bu uyum sağlama yeteneğinin niçin sınırlarına dayanmış olabileceğini de anlamaya yaklaşırız. İkinci Kısım'da, sanayi kapitalizminin 200 yıldan beri sergilemiş olduğu örüntülerde önemli ve muhtemelen kalıcı bir kopma sürecini yaşamakta olduğumuzu öne süreceğim.

Ama ilk önce, eleştirenlere yanıt verilmesi gerekir.

HAYALÎ EĞRİ

Kondratyev'in uzun devrelere ilişkin ilk taslağının 1922'de yayınlanması, anında bir tartışmanın fitilini tutuşturdu. O zamanlar Rus komünizminin tepedeki üç liderinden biri olan Lev Troçki, eğer elli yıllık devreler varsa, diye yazıyordu, "bunların karakterini ve süresini, kapitalist güçlerin iç etkileşimleri değil, kapitalist gelişimin akış kanalını oluşturan dış koşullar belirler".[11]

Yirminci yüzyılın başında, devrimci Marksistler, insan eyleminin –"öznel irade"nin– ekonomiden daha önemli olduğu fikrine kafayı takmışlardı. Devrimin mümkün olmadığına inanan ılımlı sosyalistlerin öz malı haline gelmiş olan ekonominin, ellerini kollarını bağladığı kanısındaydılar. Troçki'nin ısrarla belirttiğine göre, Kondratyev, meselelere yanlış tarafından bakmıştı:

> Kapitalizmin yeni ülkeler ve kıtalar ele geçirmesi, yeni doğal kaynakların bulunması, bunların peşinden de "üstyapısal" düzenin savaşlar ve devrimler gibi büyük olaylarının meydana gelmesi, kapitalist gelişimin karakterini ve yükselme, durgunluk ya da gerileme devirlerinin birbirinin yerini almasını belirler.[12]

Marksizmi yalnızca bir iktisadi belirlenimcilik biçimi olarak bilenlere tuhaf görünebilir, ama burada Troçki, uluslar ve sınıflar arasındaki siyasal çatışmanın, iktisadi güçlerden daha önemli olduğunu ısrarla belirtiyordu. Troçki'nin öne sürdüğüne göre, Sovyet iktisadı, uzun dalgalar üzerinde değil, doğuşundan yükselişine ve gerileyişine kadar "kapitalist gelişimin tüm eğrisi"ni –yani, onun bütün tarihini– açıklamak üzerinde yoğunlaşmalıydı. Uzun dalgalar ilgi çekiciydi, ama kapitalizme son vermeyi arzulayanlar için, en hayati örüntü, kesinlikle bir sonu olan kapitalizmin yaşam döngüsünün tamamıydı.

Marksistler, 1890'dan sonra iş yapılarında oluşan büyük mutasyona ilişkin kendi açıklamalarını zaten geliştirmiş bulunuyorlardı –buna "emperyalizm" diyorlardı ve onların varsayı-

mına göre bu, kapitalizm ulaşabileceği son ya da "en yüksek" aşamaydı. Bu nedenle, Kondratyev'in verileriyle karşılaşınca, Troçki de bir eğri –bütünüyle kendi imgeleminin ürünü olan bir eğri– çizdi. Bu eğri, hayalî bir ülkenin doksan yıl süresince yükselişini ve gerileyişini gösteriyordu. Troçki'nin açıkladığına göre, bu grafiğin amacı, verilerin tam ve kılı kırk yaran hesaplanması sonucunda neyin ortaya çıkabileceğini göstermekti. Troçki'ye göre, kapitalist bir ekonominin eğilim çizgisini bir kez anlayabilirseniz, elli yıllık bir devrenin –eğer öyle bir şey varsa tabii– genel yukarıya yönelim, aşağıya dönüş ya da son bulma çerçevesinde yer aldığını anlayabilirdiniz. Troçki, çizdiği eğrinin hayalî mahiyetinden hiç gocunmuyordu. Veriler, gerçek bir eğri çizmek için henüz yeterince iyi değil, diyordu, ama çalışmayla bu yapılabilirdi.

Troçki'nin 1922'deki saldırısı, o zaman, uzun devreler fikrini çürütmek için kullanıldı ve o zamandan beri de kullanılmaktadır. Ama olmuyor. Dediği şundan ibarettir: Bunların, (a) dış şoklar nedeniyle oluştukları için düzenli olmaları ihtimali yoktur ve (b) kapitalizmin kendisinin yükselişinden ve gerilemesinden oluşan daha büyük, tek bir dalga biçimi çerçevesine oturmaları gerekir. Başka şekilde söylenirse, Troçki, elli yıllık devrelerin hesaplanmasına dayanak olan "eğilim"in daha iyi ve daha tarihî bir tanımı için çağrı yapıyordu.

Bu, kendi içinde mantıklıydı. İstatistikçiler, tüm eğilimlerde, "eğilim kırılması" denilen bir şey –eğrinin yükselmeyi bıraktığı, düzleştiği ve inişe hazırlandığı belirgin bir nokta– ararlar. Kapitalizm içinde bir eğilim kırılması bulma arayışı, tüm yirminci yüzyıl boyunca solcu iktisatçıların takıntısı olacaktı –en sonunda da ellerini bomboş bırakacaktı.

Bu arada Kondratyev harıl harıl çalışıyordu.

MOSKOVA'DA SOĞUK BİR ODA

Kondratyev, çalışmalarının son hali olan *Long Cycles of the Conjuncture* (Konjonktürün Uzun Devreleri) kitabını Ocak 1926'da yayınladı. Sovyet iktisadının en önde gelenleri, Moskova'nın Tverskaya Caddesi'nde bulunan Kondratyev'in düşünce kuruluşu Konjonktür Enstitüsü'nde 6 Şubat'ta bir araya gelerek, kitabı yerden yere vurdular. Toplantı kayıtlarında, çok geçmeden Stalin'in temizlik harekâtlarının Sovyet akademik hayatına aşılayacağı korkudan ve akıldışılıktan hiçbir eser yoktur. Katılımcılar özgürce ve sert konuşmalar yaptılar. Kondratyev'e yönelik, o zamandan beri hep ağır basan aynı üç noktadan saldırı yaptılar: Kullandığı istatistik yöntemlerinin hatalı olduğu; dalgaların nedenlerini yanlış anlamış olduğu; ulaşılan siyasal yargıların kabul edilemez olduğu.

Birincisi, Kondratyev'in baş muhalifi iktisatçı Dmitri Oparin, onun daha kısa devreleri düzeltmek için kullandığı yöntemin hatalı olduğunu ve bulguları çarpıttığını öne sürdü. Ek olarak, tasarrufların artmasına ve düşmesine ilişkin uzun dönemli verilerin, Kondratyev'in teorisini desteklemediğini belirtti.

Seminerde, bundan sonra, neden-sonuç sorunu ele alındı. İktisatçı V. E. Bogdanov, uzun devrelerin ritmini, sermaye yatırımının değil, yenilenmenin dikte ettiriyor olması gerektiğini öne sürdü. (Bu teziyle, uzun devre kuramını teknolojik yenilenmenin bir tarihine indirgeyen ilk kişi oldu; ama sonuncusu değildir.)

Bununla birlikte, Bogdanov, geçerli bir noktaya parmak bastı. Öne sürdüğüne göre, kanallar, demiryolları ya da çelik fabrikaları gibi büyük şeyler inşa etmenin maliyetinin, elli yıllık dönemde dünya ekonomisinin ritmini dikte ettirmesi mantıklı değildi. İtici gücü sermaye olan bir devreye yaptığı bu itiraz, onu, itici gücü teknoloji olan bir devre önermeye yöneltti ve sonra, buna dayanarak, Troçki'nin "dış şok" savının daha katı bir yorumunu ortaya atmasına neden oldu.

Bogdanov'a göre, eğer uzun dalgalar gerçekten varsa, bunlara, "iki asli nedensel serinin rastgele kesişmesi" neden olmalıydı: Kapitalizmin içsel dinamikleri ve dışsal, kapitalist olmayan çevrenin dinamikleri.[13] Örneğin, Çin ve Osmanlı İmparatorluğu gibi kapitalist olmayan toplumların on dokuzuncu yüzyıl sonunda girdikleri kriz, Batı sermayesi için yeni açılım olanakları yarattı; Rusya gibi bir ülkenin tarıma dayalı geriliği, onun kapitalist sektörünün gelişimini şekillendirerek, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerden kaynak aramasını zorunlu kıldı.

Bogdanov bir noktaya parmak basıyordu. Kondratyev'in teorisine göre, kapitalizmin ritimleri, kapitalist olmayan dünya üzerinde tek yönlü bir çekim gücü uyguluyordu. Aslında bu ikisi sürekli etkileşim içindeydi ve Kondratyev'in teorisine dayanan herhangi bir sentez, bunu dikkate almalıydı.

Seminerin sonuna doğru, uzun zamandır Komünist Parti yalakalığı yapan tarım iktisatçısı Miron Nachimson, ağırlıklı olarak, uzun dalga kuramının siyasal imaları üzerinde durdu. Söylediğine göre, uzun dalga takıntısı ideolojikti. Amacı ise krizi normal bir gidişat gibi mazur göstermekti; "esasında kapitalizmin önce yukarıya, sonra aşağıya doğru sürekli bir hareketiyle yüz yüze olduğumuzu ve toplumsal devrim hayali kurmanın henüz uygun olmadığını," söylemekti. Nachimson'un anladığına göre, uzun devreler, kapitalizmin yakında yıkılmaya mahkûm olduğu önermesine dayanan Bolşeviklik karşısında büyük bir kuramsal tehdit oluştururdu.[14]

Tartışma, Kondratyev'in çalışmasındaki sorunun özüne yaklaştı:

1. Kondratyev, sermaye yatırımı dinamiklerini, elli yıllık devrelerin nedeni olarak görüyordu. Ama bu dinamiklere getirdiği açıklama henüz tam ayrıntılı değildi.
2. Kapitalist olmayan dünyanın, kapitalist dalga örüntülerine edilgince dışarıdan baktığını farz ediyordu, ama öyle değildi.

3. Bu noktada, her bir dalgayı sonrakinin daha karmaşık bir çeşidi olarak görmesine rağmen, kapitalizmin nihai yazgısı içinde uzun dalgaların rolünü yerli yerine oturtmayı başaramadı.

Kondratyev'in çalışmasında, yine ilintili, bir başka sorun daha vardı: Veri sorunu. Sürgülü hesap cetveli devrinden tutun da Linux Box devrine kadar, bu sorun uzun devre kuramının peşini hiç bırakmamıştır. Bunu burada ele almalıyız, çünkü veri sorunu, bir kuşak boyunca, Kondratyev'in çalışmasının üzerine konulmuş "Girilmez" tabelası gibi işlev görmüştür.

RASTGELE SAYILARIN ÇIKARDIĞI GÜÇLÜK

Kondratyev'in kurduğu araştırma grubunda, yirminci yüzyılın en büyük matematikçilerinden biri olan Yevgeni Slutski'nin de yer alması, onun azminin bir işaretidir. Kondratyev gerçek verilerle boğuşurken, Slutski de rastgele sayıları kullandığı, kendine ait bir projeyle uğraştı.

Slutski, rastgele verilere bir hareketli ortalama uygulanınca, gerçek iktisadi olgulara benzeyen dalga örüntülerinin kolayca oluşturulabildiğini gösterdi. Bu hususu kanıtlamak için, rastgele piyango sayılarından bir dalga biçimi üreterek bunu, İngiltere'deki büyüme istatistiklerine ilişkin bir grafiğin üstüne yerleştirdi: Biri diğerinin içine sıkıştırıldığı zaman, şekiller dikkat çekici bir benzerlik gösteriyordu. İstatistikte bu, "Yule-Slutski Etkisi" olarak bilinir ve şimdi anlaşıldığı üzere, verileri düzeltme eyleminin ta kendisinin asılsız bulgular verdiği anlamına gelir. Ne var ki, Slutski bunun tam tersine inanıyordu. Rastgele olaylardan düzenli dalga örüntülerinin çıkmasının yalnızca iktisatta değil, doğada da gerçek olduğuna[15] inanıyordu:

> Örneğin bir tarım ürününün verimini bir günde yağan yağışın değil, birçok günde yağan yağışın belirlemesi gibi, her bir sonucun büyüklüğünü, önceki nedenlerden birinin değil, birçoğunun etkisinin belirlediği, şu ya da bu türden ağırlıklarla hareketli top-

lama yapma sürecinin doğada özellikle belirgin bir rol oynuyor olması muhtemel görünüyor.[16]

Başka bir deyişle, yağmur damlaları, bir kilometre kareye rastgele düşer ama mevsimin sonunda, geçen yılki verimle karşılaştırarak ölçebildiğiniz bir ürün verimi elde edersiniz. Rastgele olayların toplam etkisi, düzenli, devresel örüntüler oluşturabilir.

Slutski'nin bunları yazdığı sırada, Kondratyev, kendisini tanıyanlar için tehlikeli olmaya başlamıştı. 1927'de, Sovyet bürokrasisi içinde baş gösteren çatışmalar alevlenerek tasfiyelere ve sokak kavgalarına dönüştü. Tarihçi Judy Klein'ın işaret ettiğine göre, alenen piyasa sosyalisti olduğu kuşkusuyla bakılan Kondratyev'i sahiplenmemek, Slutski için kolay olurdu. Ama Slutski, bunun yerine, Kondratyev'in temel teorisini destekledi.[17]

Aslında, Slutski'nin deneyi, uzun dalga kuramına kritik önemde bir içgörü ekledi. Slutski, rastgele verilerin süzülmesiyle üretilen dalgaların sonsuza kadar tekrarlanmadığını fark etti. Bunları zaman içinde hesap ettiğinde, örüntüler ansızın kırılıyordu ve bu olaya, "rejim değişikliği" adını verdi: "Az çok önemli sayılabilecek sayıdaki periyottan sonra her rejim düzensizleşir, bir başka rejime geçiş, belirli kritik noktalar çevresinde, bazen oldukça aşamalı şekilde, bazen de az çok ansızın meydana gelir."[18]

Slutski'nin gözleminin ortaya çıkardığı güçlük, iktisatta uzun erimli örüntülerle ilgilenen herkes için açık seçiktir. Birincisi, uzun dalgaların izi, somut bir nedene –ister yenilikçilik, ister dış şoklar, isterse sermaye yatırımı ritimleri olsun– ulaşılıncaya kadar sürülemeyebilir. Bunlar, herhangi bir karmaşık iktisadi sistemin zaman içindeki düzenli bir özelliğinden ibaret olabilir. İkincisi, nedeni ne olursa olsun, düzenli dalga örüntülerinin kırılmasını ve kendilerini yeniden başlatmasını beklememiz gerekir.

Slutski'nin kendisi, bu ani kırılma örüntüsünün iki düzeyde işleyebildiğine inanıyordu: On yıllık iş devresinin içinde ve elli yıllık uzun devreler boyunca. Ama onun çalışmaları ortaya ikinci bir olasılık çıkarıyordu. Eğer sanayi kapitalizmi, 200 yılı aşkın

bir dönem boyunca elli yıllık dalgalar dizisi ürettiyse, o zaman belki bu da bir noktada kırılabilir ve tümden farklı bir örüntüye yol açan bir rejimi başlatabilir.

Geçen yirmi yılda, Kondratyev'e karşı, istatistiklere dayalı bir tepki gelişmiştir. Çeşitli modern incelemeler, daha iyi düzeltme teknikleri kullanılırsa, Kondratyev'in dalgalarının düpedüz ortadan kalktığını ya da derme çatma hale geldiğini gösterdikleri iddiasında bulunmuştur. Bazıları da ilk üç dalga içinde gözlenen uzun vadeli fiyat dalgalanmalarının, 1945'ten sonra sofistike bir küresel pazar belirince ortadan kalktığına doğru olarak işaret etmişlerdir.[19]

Bununla birlikte, muazzam miktarda fazladan veriye ve daha iyi yöntemlere sahip olduğumuza göre, küresel büyüme istatistiklerinde Kondratyev dalgalarını saptamak mümkün olmalıdır.

2010'da, Rus araştırmacılar Korotayev ve Tsirel tam da bunu yaptılar.[20] "Sıklık analizi" denilen bir teknik kullanarak, GSYH verilerinde elli yıllık güçlü atımların olduğunu inandırıcı şekilde gösterdiler. 1945 sonrası dönem için, eldeki ham verilerin bile 1945'ten sonra bir yukarı yönlü evreye ve 1973'te başlayan uzun süreli bir aşağı yönlü evreye ilişkin apaçık kanıtlar içerdiğini gösterdiler.

Aslında, IMF'nin resesyon tanımını (küresel büyümenin 6 ay boyunca %3'ten düşük olması) kullanarak yaptıkları hesaplamaya göre, 1945-73 döneminde hiç resesyon olmamışken, 1973'ten beri altı kez resesyon meydana gelmiştir. Bu araştırmacılar, Kondratyev dalgasının 1870'ten sonra dünya GSYH rakamlarında var olduğuna, ondan önce de Batı ekonomilerinde gözlemlenebildiğine emindirler.

Enerji tüketimine ve altyapı projelerine ilişkin tarihsel verileri analiz eden İtalyan fizikçi Cesare Marchetti'nin çalışmasında, uzun devrelerin varlığını gösteren daha çok kanıt sunulmaktadır. Onun 1986'da belirttiğine göre, varılan sonuç, ekonomik yaşamın birçok alanında "devresel ya da atımlı davranışın oldu-

ğunu" ve devrelerin kabaca elli beş yıl sürdüğünü "çok açık seçik ortaya çıkarıyor".[21]

Marchetti, bunların dalga olduğunu ya da öncelikle ekonomik olduğunu reddediyor; bunlara, toplumsal davranıştaki uzun vadeli "atımlar" adını vermeyi yeğliyor. Ama ekonomilerde net olmayan sinyaller, "'fizikseller' analiz edildiği zaman apaçık hale gelir," diyor.

Marchetti, uzun devrelerin en açık kanıtının, fiziksel ulaşım "şebekeler"ine yapılan yatırım örüntüsünde saptandığını söylemiştir. Kanalları, demiryollarını, döşenmiş yolları ve hava yolu ağlarını örnek vererek, bunların her birinin inşasının, önceki teknolojiyle aynısı yapıldıktan kabaca elli yıl sonra nasıl tepe noktasına vardığını göstermiştir. Buna dayanarak, yaklaşık 2000 yılında yeni bir şebeke tipinin belireceği öngörüsünde bulunmuştur. Yeni bin yıldan yalnızca on dört yıl önce bunları yazmış olmasına rağmen, ne olacağını tahmin edemezdi. Bugün yanıtı biliyoruz: Bilgi ağı.

Öyleyse, elli yıllık bir örüntünün bulunduğunu gösteren fiziksel ve iktisadi kanıtlar vardır. Böyle bir örüntünün ya da atımın oluşturduğu dalga şekilleri, örüntünün var olduğu gerçeği karşısında ikincil önem taşır. Bunlar, bir iktisatçıya, daha derin süreçlerin işlerlikte olduğunu gösterir; tıpkı bir astrofizikçi için, bir kara deliğin ancak çevresindeki maddenin hareketiyle saptanabilmesi gibi.

Bunun önemi ise şuradadır: Kondratyev, kapitalizm içindeki *mutasyonları* anlamanın bir yolunu bize sağladı. Sol iktisat, yalnızca yıkılmaya götüren bir süreç arayıp durmuştu. Kondratyev, yıkılma tehlikesinin nasıl da çoğunlukla uyum sağlamaya ve hayatta kalmaya götürdüğünü ortaya koydu.

Devreyi sürükleyen iktisadi güç konusuna ve bunun, sistemin nihai yazgısıyla, ömrüyle nasıl ilişkili olduğuna getirdiği açıklama, Kondratyev'le ilgili sorun olarak hâlâ ortada duruyor. Halletmemiz gereken de budur.

KONDRATYEV'İ KURTARMAK

Bir keresinde, bir İngiliz üniversitesinde 200 iktisat öğrencisine Kondratyev konulu bir konferans vermiştim. Kimden ya da neyden söz ettiğim konusunda en ufak bilgileri yoktu. Konferans bittikten sonra, bir akademisyen, "Sizin yanlışınız," dedi bana, "mikro iktisat ile makro iktisadı karıştırmış olmanız. Onlar buna alışık değiller ki." Görevi iktisat tarihi öğretmek olan başka bir okutman ise Kondratyev adını hiç işitmemişti.

Ama Josef Schumpeter adını işitmişlerdi. Schumpeter'in *Business Cycles* (İş Devreleri) (1939) kitabında öne sürdüğüne göre, kapitalizmi, birbirine kenetlenen dalga devreleri şekillendirir; bunlar, işletmeler içinde stokların birikmesiyle oluşan üç ila beş yıllık kısa dalga evrelerinden tutun da Kondratyev'in gözlemlemiş olduğu elli yıllık dalgalara kadar uzanır.

Schumpeter, dolambaçlı bir mantık yürüterek, kredi döngüsünü, dış şokları, beğeni değişikliklerini ve kendisinin "büyüme" dediği olguyu, elli yıllık devrenin nedenleri arasından çıkardı. Bunların yerine, şu savı getirdi: "Yenilenme, kapitalist toplumun iktisadi tarihinde öne çıkan olgudur ve ... ilk bakışta başka faktörlere bağlayacağımız şeylerin çoğundan büyük ölçüde sorumludur."[22] Schumpeter, bundan sonra, bir yenilenme döngüsü olarak Kondratyev dalgalarının her birinin ayrıntılı bir tarihini sundu: Birincisini, 1780'lerde fabrika sisteminin icadı tetikledi, ikincisine 1842'den başlayarak demiryolları lokomotiflik etti ve üçüncüsünde, şimdi İkinci Sanayi Devrimi dediğimiz 1880-90'lardaki bir dizi yenilenme itici güç oldu.[23]

Schumpeter, Kondratyev'in dalga kuramını alıp, kapitalistler için son derece çekici hale getirdi: Onun yorumuna göre, müteşebbisler ve yenilikçiler, her bir yeni devrenin itici güçleridir. Buna karşılık, dağılma dönemleri, yenilenmenin bitip tükenmesinin ve sermayenin finans sisteminde gömülenmesinin sonucudur. Schumpeter'e göre, kriz, eski ve etkisiz modellerin

"yaratıcı yıkım"ını teşvik ettiği için, kapitalist sistemin gerekli bir özelliğidir.

Kondratyev büyük ölçüde unutulmuş olmasına rağmen, Schumpeter'in eseri bir tür dinsel içgörü olarak –ana akım iktisatçıların, kriz zamanlarında, normatif inançları başarısız olunca yönelebildikleri bir tekno-belirlenimci hızlı büyüme ve iflas açıklaması olarak– yaşamayı sürdürmüştür.

Schumpeter'in en seçkin modern izleyicisi olan Carlota Perez, politika belirleyicilerin bilgi teknolojisine, biyoteknolojiye ve yeşil enerjiye devlet desteği vermelerini –bir sonraki dalga yükselişe geçince, 2020'lerin bir yerlerinde başlayacak olan yeni bir "altın çağ" vaadiyle– isterken, teknolojiye öncelik veren kuramdan yararlanmıştır.

Perez, şimdiki evreyi anlamak için yararlı olan bazı inceltmeleri dalga kuramına eklemiştir. En önemlisi, onun "tekno-ekonomik paradigma" fikridir. Perez'in öne sürdüğüne göre, her bir dalga devresinin başlangıcında bir dizi yenilenmenin varlığı yeterli olmadığı gibi bu yenilenmelerin sırf birbirleriyle etkileşmeleri de yeterli değildir. "Her bir devrimin dağınıklığına rehberlik eden yeni bir sağduyu" ortaya çıkmalıdır, verili bir teknolojiler ve iş uygulamaları dizisinin başka bir diziyle değiştirilmesine olanak sağlayan, tanınabilir bir "yenilik mantığı" belirmelidir.

Ama Perez, dalgaların tarihini, kilit teknolojilerin uygulamaya koyuldukları andan değil de icat edildikleri andan başlatmakla, hem Kondratyev'den hem de Schumpeter'den ayrılır. Ayrıca, farklı bir nedensel sıralama önerir: Yenilikçiler icat ederler, finansçılar heyecanlanır ve spekülasyon yaparlar, her şey gözyaşıyla son bulur ve devlet devreye girerek durumu düzene koyar; böylece yüksek büyümenin ve üretkenliğin bir altın çağı gerçekleşebilir.

Perez'in destekçilerinin söylediklerine göre, bu tarih sıralaması, her bir dalganın başlama noktası yirmi beş yıl önceye çekilerek Schumpeter'in tekrar ambalajlanmasından ibarettir. Ama

bundan fazlasıdır. Perez'e göre, uzun dalga kuramının birincil odağı, "her bir teknolojik devrimin istilası ve aşamalı olarak özümsenmesi"dir, yoksa Kondratyev'e göre odak noktasını oluşturan GSYH'deki yukarı ve aşağı salınımlar değil.[24]

Sonuç olarak, Perez her türden tutarsızlık problemiyle baş başa kalır. Dördüncü dalganın uzunluğu (1909-71) niçin neredeyse yetmiş yıldır? Çünkü 1930'lardaki Depresyona verilen politika yanıtı, 1945'e kadar meyvesini vermedi, diye yanıtlıyor Perez. Apaçık olan "yenilenme, balon, batış" sıralaması 1990 ile 2008 arasında niçin iki defa meydana gelmiştir? Yine, politika hataları yüzünden, diye yanıtlıyor Perez.

Dalga kuramının Perez'e ait çeşidi, kriz noktalarında hükümetlerce verilen yanıtı vurguluyor, ama sınıflar arasındaki mücadelelere ya da zenginlik dağılımına pek az vurgu yapıyor. Kondratyev'in neredeyse tümden ters yüz edildiği bu yorumda, iktisadın itici gücü teknoloji, teknolojinin itici gücü de hükümetlerdir.

Teknolojiyi öne çıkaran dalga kuramının çekiciliği, bununla ilgili kanıtların elle tutulur olmasıdır: Uzun dalgaların başlamasından önce yenilenme kümeleri meydana gelir ve bunların sinerjileri belgelenebilir. Toplumsal tutumlardaki değişiklikleri ve devrimleri, daha derin bir şeylerin ürünü olarak gördüğü için maddecidir. Yeni teknolojiler, Schumpeter'in "yeni insanlar" dediği kimseleri güçlü konuma yükseltir; onlar da kendi beğenilerini ve tüketim biçimlerini beraberlerinde getirirler.

Ama Kondratyev, teknolojinin büyük değişimin lokomotifi olduğu görüşünü reddetmekte haklıydı. Bu görüş, elli yıllık devrelerin başlangıcını tanımlamak için yeterlidir, ama kümelenme şeklinde yenilenmelerin niçin meydana geldiğini ya da yeni toplumsal paradigmanın niçin belirdiğini tam olarak açıklamaz; aslında, dalganın niçin sona erdiğini de açıklamaz.

Eğer Kondratyev'e bağlı kalarak yaptığı uzun devreler sıralamasını, Marchetti'nin "fizikseller"inden ve 1920'lerdeki mevcut

verilere kıyasla çok daha iyi verilerden yararlanarak bugüne kadar uzatırsak, aşağıdaki ana çizgileri çizebiliriz.

Sanayi kapitalizmi, dört devreden geçerek, yükselişi duraksamış olan beşinci bir devreye ulaşmıştır:

1. 1790-1848: Birinci uzun devre, İngiliz, Fransız ve ABD verilerinde sezilebilir. Fabrika sistemi, buhar gücüyle çalışan makineler ve kanallar, yeni paradigmanın temelidir. Dönüm noktası, 1820'lerin sonundaki depresyondur. ABD'de Meksika Savaşı'nın ve Missouri uzlaşmasının yansıttığı Avrupa'daki 1848-51 devrimci krizi, apaçık bir nokta işareti oluşturur.
2. 1848-1890'ların ortası: İkinci uzun devre, gelişmiş dünyanın her yerinde somuttur ve bittiği zaman, küresel ekonomide de elle tutulur hale gelir. Demiryolları, telgraf, okyanus aşan buharlı gemiler, istikrarlı para birimleri ve makine üreten makineler, paradigmayı belirler. Dalga, 1870'lerin ortasında tepeye ulaşır, ama ABD'deki ve Avrupa'daki finansal kriz Uzun Depresyona (1873-96) yol açar. 1880'lerde ve 1890'larda, iktisadi ve sosyal krizlere yanıt olarak yeni teknolojiler geliştirilir, bunlar üçüncü devrenin başlangıcında bir araya gelir.
3. 1890'lar-1945: Üçüncü devrede, ağır sanayi, elektrik mühendisliği, telefon, bilimsel yönetim ve seri (kitlesel) üretim, kilit nitelikteki teknolojilerdir. Kopma, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda meydana gelir; 1930'lardaki Depresyon, ardından İkinci Dünya Savaşı sırasındaki sermaye yıkımı, aşağı yönlü gidişi sona erdirir.
4. 1940'ların sonu-2008: Dördüncü uzun devrede transistörler, sentetik malzemeler, kitlesel tüketim malları, fabrika otomasyonu, nükleer enerji ve otomatik hesaplama, paradigmayı yaratır; tarihteki en uzun ekonomik patlamayı üretir. Tepe noktası ancak bu kadar net olabilirdi: Ekim 1973'teki petrol şoku. Ondan sonra uzun bir istikrarsızlık dönemi yaşanır, ama büyük bir depresyon meydana gelmez.
5. Önceki dalganın bitimiyle çakışan 1990'ların sonunda, beşinci uzun devrenin temel unsurları ortaya çıkar. Ağ teknolojisi, mobil

haberleşme-iletişim, gerçekten küresel bir piyasa ve bilgi ürünleri, bu devrenin itici gücüdür. Ama artık duraklamıştır. Duraklamasının nedeni ise neoliberalizmle bir şekilde ilişkili olduğu gibi, teknolojinin kendisiyle de bir şekilde ilişkilidir.

Bu yalnızca bir taslaktır: Başlama ve bitiş noktalarının, teknoloji kümelerinin ve önemli krizlerin bir listesidir. Daha ileriye adım atmak için, sermaye birikiminin dinamiklerini, Kondratyev'in anladığından daha iyi ve teknoloji kuramcılarının pek de dokunmadıkları şekillerde anlamamız gerekir. Yalnızca kapitalizmin mutasyon geçirdiğini anlamakla kalmayıp, ekonomi içinde neyin mutasyonlara itici güç olduğunu ve bunları neyin sınırlayabildiğini de anlamamız gerekir.

Kondratyev, sistem kuramcılarının iktisatta "mezo" (orta) düzey dedikleri şeyi –sistemin soyut modeli ile somut tarihi arasında kalan bir şeyi– anlamamız için bize yol göstermiştir. Sistemin mutasyonlarını, Marx'ın, dışsal faktörlere ve kaçınılmaz son senaryolarına odaklanmış yirminci yüzyıldaki izleyicilerince ortaya atılan kuramlardan daha iyi anlamak için bir yol bulmayı bize bırakmıştır.

Kondratyev'le henüz işimiz bitmedi. Ama onun yapmaya çalıştığı şeyi tamamlamak için, iktisat biliminin yüz yılı aşkın bir süredir içinden bir türlü çıkamadığı bir soruna –krize neyin neden olduğu sorununa– dalmamız gerekiyor.

3

Marx Haklı mıydı?

2008'de, Karl Marx'a acayip bir şeyler oldu: "O, Geri Döndü!" diye haykırıyordu, *London Times*'ın manşeti. Marx'ın *Kapital*'inin Almanca yayıncısının bildirdiğine göre, hükümetten bir bakan, onun fikirlerinin "o kadar da kötü" olmadığını açıkladıktan sonra, satışlarda %300 artış oldu. Bu arada Japonya'da, *Kapital*'in manga (çizgi) versiyonu* çığ gibi yayıldı. Fransa'da Nicolas Sarkozy, Marx'ın başyapıtının Fransızca basımının sayfaları arasında gezinirken fotoğraflandı.

Bu Marx çılgınlığını tetikleyen, elbette ki finansal krizdi. Kapitalizm çöküyordu. Marx bunu öngörmüştü, dolayısıyla haklı sayılmalı veya yeni baştan takdir edilmeli ya da hiç olmazsa ölümünden sonra biraz *schadenfreude* duymasına (bu kötü olaya hınzırca sevinmesine) izin verilmeliydi.

Ama bir problem vardı. Marksizm hem bir tarih kuramı hem de bir kriz kuramıdır. Bir tarih kuramı olarak mükemmeldir: Sınıfı, gücü ve teknolojiyi kavrayabilme silahıyla donanmış olduğumuz için, güçlü insanların kendilerinin bile daha ne yapacaklarını bilmelerinden önce onların eylemlerini öngörebiliriz. Ama bir kriz kuramı olarak, Marksizm yetersizdir. Eğer şimdiki durumda Marx'tan yararlanacaksak, onun sınırlamalarını –ve takipçilerinin, bu sınırlamaları aşmaya çabalarken saplandıkları kuramsal keşmekeşi– anlamalıyız.

---

* Türkçesi için bkz.: *Kapital Manga* (2 cilt), çev. H.Can Erkin, Yordam Kitap, 2009.

Bunlar kısır sorular değildir. Ana akım gazetelerin panik içindeki sayfalarında Marx'ın sakallı yüzü ne kadar çok belirirse ve yarının gençliğine yüklenen toplumsal felaket ne kadar derinse, Marx'ın takipçilerince yapılan başarısız denemelerin –Bolşevizmin ve piyasayı zorla tasfiye etme girişiminin– tekrarlanmaya çalışılması olasılığı da o kadar artar. Bu kitabın temel önermesi olan, kapitalizmin ötesine götüren farklı bir yolun olduğu tezi, Marksist kriz kuramını burada ele almamızı gerektiriyor.

Öyleyse problem nedir?

Marx, kapitalizmi, istikrarsız, kırılgan ve karmaşık bir sistem olarak anladı. Sınıf olgusunun, piyasadaki farklı etkenlere eşitsiz güçler verdiğini kavradı. Ama Marksizm, kapitalizmin uyum sağlama yeteneğini hafife aldı.

Marx'ın kendisi, yalnız bir tane küresel uyuma –1848 devrimini izleyen yirmi yıldaki ikinci uzun dalganın yükselmesine– tanıklık etmişti. Ne acıdır ki, Marx'ın takipçileri üçüncü uzun dalganın ortasındayken, Marksist iktisadın etkili bir sistemler kuramı olarak evrimi durmuştu.

Sonunda, karmaşık uyumsal sistemlerin üç genel özelliği Marksizme meydan okuyacaktı. Birincisi, böyle sistemler açık olmaya eğilimlidir –yani, dış dünyayla temas içinde serpilip gelişir. İkincisi, engeller karşısında öngörülemez şekillerde yenilenip dönüşerek yanıt verir; her yenilenme, sistem içinde büyüme ve genişleme için yeni, girift bir dizi fırsat üretir. Üçüncüsü, ancak sistemin kendi işleyişlerinden daha yüksek bir düzeyde incelenebilen "yeni beliren" olgular yaratır. Örneğin, bir karınca kolonisinin davranışı, karıncanın genetik şifresinin bir ürünü olabilir, ama bunun genetik olarak değil, davranış olarak incelenmesi gerekir.

Marksizm, bir bakıma, yeni beliren olguları incelemek için girişilmiş en sistematik çabaydı, ama sürekli olarak, bunların mahiyeti konusunda kafa karışıklığı yaşadı. Ancak 1970'lerde Marksist iktisada "göreli özerklik" fikrinin girmesiyledir ki, bu

bilim dalı, gerçekliğin tüm katmanlarının, sırf altlarındaki katmanların basit bir ifadesi olmadığını anlamaya başladı.

Bu bölümde, kapitalizmin uyumsal mahiyetinin geçen yüz yıl süresince yalnızca Marksizmde değil, daha geniş solda da nasıl kafa karışıklığı yarattığını göstereceğim. Yine de Marx'ın *Kapital*'inin özgün içgörüsü –yani, piyasa mekanizmalarının nasıl çöküşe yol açtığını tanımlayan içgörü– yalnızca geçerliliğini korumakla kalmıyor, büyük uyumları anlamak için temel önemini de koruyor.

Marx'ın kriz kuramı, doğru anlaşıldığı zaman, büyük mutasyonların itici gücünün ne olduğu –ve niçin son bulabileceği– konusunda Kondratyev'den daha iyi bir açıklama sağlar. Ama burada ilgilendiğimiz Marx, on dokuzuncu yüzyıldaki bir beyne kısılıp kalmış bir yirmi birinci yüzyıl imgelemidir.

MARX'IN SÖYLEDİKLERİ...

Sanayi kapitalizminin ilk seksen yılı boyunca, iktisatçılar bu sistemin geleceğine kötümser bakıyorlardı. Klasik iktisatçılar –Smith, Say, Mill, Malthus ve Ricardo– bu sistemin yaşayıp yaşamayacağı konusunda bile büyük kuşku içindeydiler. Onların çalışmalarının izleği, sermayenin sınırlarıydı: Sermaye genişlemesinin önündeki engeller, kârın azalması, istikrarlı büyümenin kırılganlığı.

Girdikleri tartışmaların merkezinde, insan emeğinin değer kaynağı olduğu ve şeylerin ortalama fiyatını belirlediği düşüncesi yer alıyordu. Bu, "değere ilişkin emek kuramı" ya da "emek-değer kuramı" olarak bilinir. Kapitalizmden piyasa dışı bir ekonomiye geçiş haritasını çizmemize bu kuramın nasıl yardımcı olduğunu Altıncı Bölüm'de ayrıntılarıyla açıklayacağım.

Marx, erken dönem kapitalizme musallat olan krizleri ve çöküşleri açıklamak için, yaşamını emek kuramındaki eksiklikleri düzeltmeye çabalayarak geçirdi. Marx'a göre, tam gelişmiş bir piyasa ekonomisi, doğasından gelen bir istikrarsızlık yaratır. Ta-

rihte ilk kez, bolluk ortasında kriz olasılığı vardır. Satın alınamayan ya da kullanılamayan şeyler üretilir; feodalizmde ya da kadim dünyada çılgınca görünecek bir durum.

Marx, iktisatta, gerçek olan ile bizim gerçek farz ettiklerimiz arasında bir gerilim olduğunu da kavramıştır. Piyasa, bu ikisini uzlaştırmak için bir mekanizmadır. Şeylerin gerçek değerini, onları yapmak için kullanılan iş, makine ve ham madde miktarı belirler –bunların hepsi de emek değeri açısından ölçülür– ama bu, önceden hesaplanamaz. Bunu göremeyiz de, çünkü iktisat yasaları, bu sürece katılan herkes "farkına varmadan" işler.

Bu gerilim, hem küçük düzeltmelerin –kapanış saati yaklaşırken pazar tezgâhında çok fazla meyve kalınca olduğu gibi– hem de büyük düzeltmelerin –ABD hükümeti Lehman Brothers'ı kurtarmak zorunda kalınca olduğu gibi– itici gücüdür. Demek ki, bir krizi inceliyorsanız, neyin yanlış gittiğini, *Wall Street Journal*'ın ön sayfasında sunulan haberlerden daha derin bir düzeyde aramanız gerekir.

Marx, tam gelişmiş kapitalizmde kârların, ortalamaya yaklaşma eğilimi gösterdiğini öne sürmüştür. Bu nedenle, yöneticiler –birbirleriyle vahşice yarıştıklarını zihinleri onlara söylüyorken bile– fiilen her bir sektörde ve ekonominin bütününde, fiyatları belirlemelerine ve performansı ölçmelerine esas oluşturan sezilebilir bir ortalama kâr oranı yaratırlar. Sonra, finans sistemi aracılığıyla, yatırımcıların belli bir düzeyde riske girerek oldukça sabit getiri oranlarıyla daldıkları toplu bir kâr havuzu oluştururlar. Marx, *Kapital*'i yazdığı yıllarda finans sektörü küçük olmasına rağmen, ortalama sektörel risklere ve ödüllere yanıt verecek şekilde sermayenin rasyonel olarak tahsisi için finansın –faiz biçiminde– nasıl temel mekanizma haline geldiğini çok açık şekilde kavramıştır.

Kârın nihai kaynağının çalışma olduğunu –özgül ifadesiyle, işyerindeki eşitsiz güç ilişkileri sayesinde çalışanlardan sızdırılan artık değer olduğunu– da anlamıştır. Ama üretkenliği artırma

ihtiyacından kaynaklanan yapısal bir eğilim vardır ki, emeğin yerine makineleri koymak ister. Kârın nihai kaynağı emek olduğu için, makineleşme tüm ekonomiye yayıldıkça, sonuç olarak kâr oranında aşınma eğilimi görülür. Sermayenin gitgide daha fazla kısmının makinelere, ham maddelere ve diğer emek dışı girdilere yatırıldığı bir şirkette, sektörde ya da tüm ekonomide, emeğin kâr yaratma kapasitesini daraltıyorsunuz demektir. Marx, bunu, "kapitalizmin en temel yasası" olarak adlandırmıştır.

Ne var ki, sistem bu tehdide kendiliğinden tepki verir: Kâr oranının düşme eğilimine karşı koyan kurumlar ve davranışlar yaratır. Yatırımcılar, kârların daha yüksek olduğu yeni pazarlara kayarlar; tüketim mallarının ve gıdanın ucuzlaması emek maliyetlerini aşağı çeker; yöneticiler, yabancı ülkelerde yeni ucuz emek kaynakları ararlar; ya da imalatı emek açısından daha ucuza çıkan makineler üretirler; veya makine-yoğun endüstrilerden çıkarak emek-yoğun olanlara girerler; ya da marj (kâr oranı) yerine pazar payı (kâr büyüklüğü) peşinde koşarlar.

Marx, finansın yükselişini daha stratejik bir karşı eğilim olarak saptamıştır: Yatırımcıların bir bölümü, büyük miktarda para sahibi olmanın normal kazancı olarak –bir şirket kurup çalıştırmakla elde edilen dolaysız müteşebbis kârından ziyade– faiz elde etmeye başlar. Müteşebbisler, bugünkü özel sermayenin ve heç (hedge) fonların yaptığı gibi, tek yanlı riskler almaya devam edecektir; ama sistemin büyükçe kısımları, finans sistemi yoluyla düşük riskli, düşük kazançlı yatırımlar yaparak yaşamaya yönelir. Marx'ın dediğine göre bu, kârlar düştüğü zaman kapitalizmin işlerliğini sürdürmesine olanak verir.

Şu hususu çok net anlamalıyız: *Marx'a göre, bu karşı eğilimler, sürekli olarak işlerliktedir.* Ancak bunlar tükendiği ya da çöktüğü zaman bir kriz meydana gelir.[1] Yani, ucuz emekten yoksun kaldığınız zaman veya yeni pazarlar ortaya çıkmadığı zaman ya da finans sistemi, riskten kaçınan yatırımcıların orada saklamaya çalıştıkları tüm sermayeyi artık güvenle elde tutamadığı zaman.

Özetle Marx, krizin, tüm sistem için bir basınç emniyet supabı olduğunu savunmuştur. Kriz, kapitalizmin normal bir özelliği ve teknolojik dinamizminin bir ürünüdür.

Marx'ın kapitalizmi karmaşık bir sistem olarak modellediği, bu çok genel çizgilerden bile anlaşılabilir. Kapitalizm, istikrarlı göründüğü zaman bile, denge durumunda değildir: Kendiliğinden işleyen pek çok istikrarlılaştırıcının karşı denge oluşturduğu kendiliğinden bir dağılma süreci vardır. Kriz kuramı, bu istikrarlılaştırıcıların ne zaman ve niçin çalışmayı durdurduğunu açıklar.

Marx, *Kapital*'in üç cildi boyunca, birçok kriz biçimini anlatır. Birincisi, çok fazla metanın çok az talep için yarıştığı, böylece de üretim sürecinde yaratılan kârların malları satarak gerçekleştirilmesini olanaksız kıldığı zaman oluşan aşırı üretim krizidir. Marx, sektörler arasında sermaye akışının etkisiz olmasından da krizlerin çıkmasını beklemiştir: Ağır sanayinin, tüketim malları üreten sektöre ayak uydurmaktan gitgide uzaklaştığı ve ikisi yeniden dengeleninceye kadar resesyona neden olan pek çok krize tanıklık etmiştir. Sonra bir de, yukarıda sıralanan karşı dengeleyici eğilimlerin başarısız olmasının tetiklediği, kâr oranında gözle görülür bir düşüşe, yatırımların durmasına, faaliyet durdurmalara ve GSYH'de düşüşe yol açan kriz vardır.

Son olarak, *Kapital*'in III. cildinde Marx, finansal krizin nasıl meydana geldiğini anlatır: Krediler muazzam boyutlarda genişler, sonra spekülasyonla ve suç işlenerek, sürdürülemez sınırlara itilir, işte o noktada çöküş kaçınılmaz olarak bu patlamayı aşırı düzeltir; ekonomiyi de yıllarca süren bir depresyona sürükler. Marx, tek bir sezgili cümlesinde, Enron'un, Bernie Madoff'un ve varlıklı %1'in dünyasını önceden görmüştür. Kredinin ana işlevi, diye yazmıştır, sömürüyü geliştirerek "en katıksız ve en devasa kumar ve dolandırıcılık biçimine sokmak, toplumsal zenginliği sömüren küçük azınlığın sayısını gitgide daha da azaltmak"tır.[2] 2008'de, Marx'ın haklı olduğu yolundaki makalelerin yazılma-

sını teşvik eden şey, işte, finansın çöküşü ile yukarıda aktarılan ünlü pasaj arasındaki bu paralelliklerdi. Bugün, Batı dünyası çapında finansal kriz gerilediği halde gerçek kazançlar yerinde sayarken, insanlar bir kez daha "Marx haklıydı" diyorlar; bu kez, kârların ve büyümenin sıçrama yaptığı ama işçi ücretlerinin kıpırdamadığı aşırı üretim problemiyle ilgili olarak.

Bununla birlikte, Marx'ın kriz kuramı tamam değildir. Bu kuramın destekçilerinin, en başta, Marx'ın soyut modeli ile somut geçeklik arasında bağ kurmaya çalıştığı noktada, çözüme kavuşturmalarının uzun zaman aldığı mantıksal kusurlar içerir. Ayrıca bu kuram, zamanının bir ürünüdür: Marx, yirminci yüzyılın büyük olgularını –devlet kapitalizmini, tekelleri, karmaşık finansal piyasaları ve küreselleşmeyi– herhalde dikkate alamazdı.

Marx'ın haklı olması –yani, "kriz normaldir" diyen bir kâhinden fazlası olması– için, bu kuramı hem içsel olarak bütünlüklü hem de kanıtlarla tutarlı kılmamız gerekir. Kuramın mücadele ettiği karmaşık uyumsal sistemlerin ortak özelliklerini –açıklığı, tehlikeye karşı önceden kestirilemez yanıtı ve (normal kriz ile kesin yıkılış arasında bir yerlerde duran) uzun devreleri– kapsamasını sağlayacak şekilde ince ayar yapmalıyız. Ama devresel krize ilişkin bir kuram, böyle düzeltildikten sonra bile, bu kitapta araştırdığımız ölüm kalım düzeyindeki değişikliklerle yüz yüze kalınınca yeterli değildir.

Marx, 1859'da yazdığı ünlü bir paragrafta şu öngörüyü dile getirir: "Toplumun maddi üretici güçleri, gelişimlerinin belirli bir aşamasında, ... mevcut üretim ilişkileriyle çatışmaya girer. Bu ilişkiler, üretici güçlerin gelişim biçimleri olmaktan çıkıp, bunların ayak bağına dönüşür. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar."[3] Ama Marx, münferit krizlerin, yeni sistem için gerekli koşulları nasıl yaratacağını –ya da yaratabileceğini– hiçbir zaman açıklamamıştır. Bu boşluğu doldurmak, Marx'ın takipçilerine kalmıştır.

Marx öldükten sonra, destekçileri, aşırı üretim krizlerinin, yeni pazarlar bulunarak ya da icat edilerek uzun süre yatıştırılamadığını farz etmişlerdir. Alman sosyalist lider Karl Kautsky, 1892'de, "Pazarların genişlemesinin bir sınırı vardır", diye yazmıştır. "Bugün, açılacak başka herhangi bir pazar pek yoktur."[4] Onlar, kısa süreli krizlerin ivme kazanarak çığ gibi büyüyüp toptan çöküşe yol açmasını beklemişlerdir. Polonyalı sosyalist Rosa Luxemburg'un 1898'deki öngörüsüne göre, sistem, sömürülecek pazarları tüketip öyle kalakalınca, "bir patlama, bir çöküş" olacaktır, "biz de o noktada, batık bir şirketi tasfiye eden *syndic* [tasfiye memuru] rolünü üstleneceğiz."[5]

Bildiğimiz üzere, bunun yerine, üçüncü uzun devresinin başlamasıyla kapitalizmin mutasyonuna tanık olunmuştur. Sömürge elde etme çırpınışları duvara tosladığı zaman bile, kapitalizmin uyumsal doğası, içeride yeni pazarlar yaratmasına olanak vermiştir. Ve kendi bekası uğruna, piyasanın bazı yönlerini bastırabildiği anlaşılmıştır.

Marksist solun 1890'lardaki kıyamet önsezilerinin yanlış olduğu ortaya çıkmıştır. Onlar, kapitalizmin muazzam bir yükseliş devresini, sonra da 1914-21 yıllarındaki kaos ve çöküşünü bizzat yaşamak zorunda kalan ilk kişiler olmuşlardır. Bunun yarattığı etki, yüzyılın geriye kalan büyük kısmında sol iktisadın yönünü şaşırmasına yol açacaktır.

KAPİTALİZM PİYASAYI BASTIRDI

1900'e gelindiğinde, dünya ekonomisi büyük bir değişimin pençesindeydi. Teknolojiler, iş modelleri, ticaret örüntüleri ve tüketim alışkanlıkları hızla hep birlikte evrim geçiriyordu. Bunlar artık yeni tür bir kapitalizmde kaynaşıyordu.

Bugün bize çok çarpıcı gelen, tüm bunların cüretkârlığı ve hızıdır: Demirin yerini çelik alır; gazın yerini elektrik alır; telefon, telgrafı alaşağı edip yerine geçer; sinema filmleri ve küçük

boy (tabloid) gazeteler piyasaya çıkar; endüstriyel verim yükselir; dünyanın başkentlerinde göz alıcı çelik karkas binalar ortaya çıkar ve bunların önünden motorlu araçlar gelip geçer.

Ama o zamanlar iş dünyasının önderleri tüm bunları olağan karşılıyorlardı. Onların ilgilendikleri, büyük ölçekli şirketler ile piyasa güçleri arasındaki ilişkiydi. Eğer mümkünse, piyasa güçleri tasfiye edilmelidir, kararına varıyorlardı.

ABD Zarf Şirketi'nin (US Envelope Company) patronu James Logan, 1901'de, "Rekabet, endüstriyel savaştır," diye yazıyordu. "Cahil, dizginlenmemiş rekabet, mantıksal sonucuna vardırılınca, savaşanlardan bazılarının ölmesi ve herkesin yaralanması anlamına gelir."[6] O zamanlar onun şirketi, ABD pazarının neredeyse tamamına hükmediyordu. Aynı dönemde, Bell Telephone'un başı Theodore Vail, "agresif, kontrolsüz rekabetin tüm bedelini, eninde sonunda, dolaylı ya da doğrudan kamu ödüyor," uyarısında bulunuyordu.[7] Kamunun sırtındaki böyle yükleri hafifletmek için, Amerika'daki her telefon alışverişini Vail'in kendisi ele geçirecekti.

İş dünyasının kodamanlarına göre, rekabet, üretimde kaosa neden oluyordu ve fiyatları aşağı çekiyordu, öyle ki yeni teknoloji kârlı olarak kullanıma sunulamıyordu. Çözümler, üç düzeyde bulunacaktı: Tekel, fiyat belirleme ve korunan piyasalar. Bu amaçlara götürecek araçlar, (ı) agresif yeni yatırım bankalarıyla güçlendirilen birleşmeler; (ıı) fiyatları belirlemek için kurulan karteller ve "çıkar birlikleri"; (ııı) ithal mallara hükümetçe getirilen kısıtlamalar.

ABD Çelik Şirketi (US Steel Corporation), piyasanın %60'ını kontrol eden 138 ayrı firmanın katılımıyla 1901'de oluşturuldu. Bu arada, Standard Oil, ABD'nin petrol arıtma kapasitesinin %90'ına sahipti. Bu gücünü öyle acımasızca kullanıyordu ki, demiryolu şirketlerini, zararına petrol taşımaya zorluyordu. Bell Telephone, 1890'ların ortalarına kadar tüm Telekom tekelini

elinde tutuyordu ve JP Morgan'ın Vail'le birlik olarak rekabeti ortadan kaldırdığı 1909'da bu tekeli yeniden kurdu.

Fiyatları belirleyen kartellerin siyasal olarak teşvik ve yasal olarak tescil edildiği Almanya'da, bunların sayısı 1901-1911 arasında iki kattan fazla arttı.[8] Bu kartellerden yalnızca biri, Ren-Vestfalya Kömür Birliği (Rhine-Westphalia Coal Syndicate), altmış yedi şirketi kapsıyordu, 1400 farklı fiyatı belirleme gücüne sahipti ve bölgedeki enerji piyasasının %95'ini kontrol ediyordu.[9]

Bunu bugün kavramak zor olduğu için mutlak bir açıklıkla söylemek gerekirse, bu sistemde fiyatları arz ve talep belirlemiyordu, milyonerler belirliyordu.

1915'e gelindiğinde, Alman elektrik sektörüne iki sanayi devi hükmediyordu; keza kimya, madencilik ve taşımacılık sektörlerinde de yalnızca iki hâkim oyuncu vardı. Japonya'da ekonominin tamamı 6 *zaibatsu*'nun elindeydi; bunlar, ticaret şirketleri olarak işe başlayan ama zamanla sanayi imparatorluklarına evrilen şirket gruplarıydı; madencilik, çelik, taşımacılık ve silah sektörlerinde dikey olarak birleşmişlerdi, merkezde ise güçlü bir bankacılık operasyonu bulunuyordu. Örneğin, 1909'a gelindiğinde, Mitsui, Japonya'nın elektrik mühendisliği hasılasının en az %60'ını üretiyordu.[10]

Bu devasa şirketleri yaratmak için, finans, yeni bir tarzda örgütlendi. ABD, İngiltere ve Fransa'da borsa ve yatırım bankaları bu sürecin lokomotifi oldu. 1890'da, Wall Street'te işlem gören sanayi şirketi sayısı 10'du; 1897'de bu sayı 200'ü aştı.[11] Sanayi kapitalizminin otoriter hükümetler eliyle "yukarıdan" yaratıldığı Japonya ve Almanya'da finans, borsa aracılığıyla değil, daha çok bankalar yoluyla ve hatta bizatihi devlet tarafından harekete geçirildi. Geriden gelen Rusya, sanayinin çoğuna yabancıların sahip oldukları melez bir model benimseyecekti.

Bu nedenle, Anglosakson modeli ve Alman-Japon modeli çok farklı görünüyordu ve bu durum, hangisinin en iyi oldu-

ğu konusunda 100 yıl süren bir tartışmayı başlatacaktı.* Ama her birinin içinde, aynı temel düşüncenin bir çeşidi yatıyordu: Finans, endüstride kontrol edici bir işlev üstlendi, mümkün olması halinde tekelci konumlar elde etti, piyasa güçlerini bastırdı ve devlet, tüm bu projede doğrudan yer aldı.

Kısacası, piyasa örgütlülüğe kavuştu. Şimdi de korunmalıydı. Büyük güçler, fellik fellik sömürge aramanın yanı sıra, dış ticarete pek çok gümrük tarifesi getirdiler; bunları, kendi şirketlerinin çıkarlarını gözetmek için tasarladıkları besbelliydi. Örneğin, 1913'e gelindiğinde, sanayileşmiş ülkelerin çoğu, mamul mallara koydukları iki rakamlı ithalat vergileriyle yerli sanayilerini koruyorlardı.[12] Buna karşılık, tekeller de hükümetlerin içine kilit adamlarını yerleştiriyorlardı. Devletin iktisadi yaşamdan uzak duran bir "gece bekçisi" olduğu yolundaki ideoloji ölmüştü.

Ortaya çıkan bu yeni sistem de krizden bağışık değildi. Amerika'da 1893-7'de yaşanan bir mini depresyon, şirket birleşmeleri sürecine ivme kattı. Sonra 1907'deki bir finansal bunalım, birleşmelerin yarattığı hızlı büyüme sırasında çıkarılan hisselerdeki aşırı değerlenmeyi düzeltti. Hem Japonya hem de Almanya, 1890'lardaki kısa süreli hızlı büyüme ve çöküş spazmlarının ivme kazandırdığı bir merkezîleşme sürecine tanık oldu.

Ama eğer yaklaşık 1895'te başlayıp Birinci Dünya Savaşı'na kadar uzanan tüm dönemi dikkate alırsak, ilerlemenin ağırlığı krizden fazlaydı: ABD ekonomisinin büyüklüğü, 1910'a kadarki on yılda ikiye katlanırken, Kanada'nınki üçe katlandı.[13] Emek göçünün sağladığı desteğin o kadar büyük olmadığı Avrupa'da bile, aynı on yılda İtalya'nın ekonomisi üçte bir ve Almanya'nınki dörtte bir oranında büyüdü.

---

* ABD modelinin 1911'den sonra evrim geçirip, düpedüz tekellerden uzaklaşarak büyük sanayi firmaları arasında yasal denetimli bir rekabet sistemine yönelmesi, gerçek tekel gücünün Wall Street'te ve yeni kurulan Fed'de toplanması gerçeği, durumu daha da karışık hâle getirmiştir. Bu, Amerikan sağında tekelcilik karşıtı bir sürü yaygaranın koparılmasına yol açarak, söz konusu edilen tüm bu dönem boyunca tekellerin ABD'de geçerli norm olduğu gerçeğini bulandırmıştır.

Bu, üçüncü Kondratyev Dalgasının yükseliş evresiydi. New York'un, Şangay'ın, Paris'in ve Barcelona'nın kent manzaralarından sonuçları "okuma"nız mümkündür: En kalıcı ve güzel kamu binaları –kütüphaneler, içkili yerler, ofisler, hatta hamamlar– çoğunlukla 1890-1914 arası döneme aittir. Bunların anlattıkları öykü apaçıktır: *Belle époque* ya da güzel çağ dediğimiz bu dönemde (1880-1914) –hızlı büyümenin, liberalleşmenin ve kültürel kalkınmanın olduğu dönemde– dünya, piyasa sayesinde değil, piyasanın kontrollü olarak bastırılması sayesinde zenginleşti. O zamanlar, tutucular bunun karşısında pek az kafa karışıklığı yaşadılar. Asıl kafa karışıklığı yaşayanlar, Marksistler oldu.

KAPİTALİZMİN MUTASYONU

Marksist iktisadı güncelleme görevi, 33 yaşında Avusturyalı bir doktor olan Rudolf Hilferding'e düştü. Hilferding, klasik bir *belle époque* entelektüeliydi: 1890'ların sonunda Viyana'da çocuk sağlığı eğitimi görüyorken, yıldızların rol aldıkları ekonomi sahnesine atıldı. Marx üzerine ünlü bir eleştiri yazmış olan iktisat profesörü Eugen Böhm-Bawerk, başkalarının yanı sıra Schumpeter, Ludwig von Mises –neoliberalizmin kurucusu– ve daha sonra kendisi de dikkate değer bir etki yaratacak olan Macar öğrenci Jeno Varga ile birlikte Hilferding'in de ter döktüğü seminerler düzenliyordu.

Hilferding 1906'da tıbbiyeyi bırakarak küresel solun entelektüel güç merkezini oluşturan Alman sosyalist partisi eğitim merkezinde iktisat öğretmek üzere Berlin'e taşındı. 1910'da Hilferding, banka ve sanayi sermayesinin kaynaşmasına bir isim verdi: "Bu ilişki aracılığıyla ... sermaye, kendisinin en üst ve en soyut ifadesi olan mali sermaye [finans kapital] biçimine bürünür."[14]

Hilferding'in *Finance Capital* (*Finans Kapital*) adlı kitabı, kapitalizmin geleceğine ilişkin tüm sol tartışmalarda yüz yıl bo-

yunca referans kaynağı olacaktı. Hilferding, kapitalizmin geçirdiği mutasyonunun boyutunu anlayan ilk Marksistti. Dahası, bu yeni yapıdaki kalıcı özelliklerin birçoğu, Marx'ın kâr oranındaki düşüşe karşı koyan eğilimler olarak listelemiş olduğu özelliklere tıpatıp benziyordu: Sermaye ihracı, fazlalık işçilerin göç yoluyla yurt dışındaki beyaz sömürge yerleşimlerine gönderilmesi, kârların borsa yoluyla havuz oluşturması, müteşebbislikten uzaklaşıp rantiye tarzı yatırıma yöneliş.

Önceki yüzyılda iş kârının yeniden paylaşımı için cılız bir merkez ve güvenilmez bir sermaye kaynağı olarak işlev görmüş olan finans sistemi, artık iş dünyasının hâkimiyetini ve denetimini eline almıştı. Krize karşı koyan eğilimler, yeni, daha istikrarlı bir sistem olarak sentezlenmişti.

Hilferding, bu yeni yapının devresel krizi bastırabildiğini savunuyordu. Büyük firmalar ve bankalar, düşük ya da sıfır kârlarla uzun süre ayakta kalabilirlerdi. Yatırımcılar da ani bir krizin Siemens, Bell veya Mitsui gibi firmaları mahvetmesini görmektense, uzun süreli durgunluğu kabul ederlerdi. Sonuç olarak, finans kapitalizminde kriz dönemleri, keskin ve sarsıcı olmaktan çok, uzun ve durgun olurdu. Bankalar, spekülasyonun yıkıcı gücünü kavradıkları için, spekülasyonu bastırırlardı. Karteller, büyük firmalar için piyasa güçlerinin işlemesini -dolayısıyla da krizi- bastırırlardı; kayıpların yükünü ekonominin daha güçsüz sektörlerine yıkarlardı. Küçük firmalar herhangi bir resesyonda asıl darbeyi yerlerdi, bu da tekellerin onları ele geçirmesini çabuklaştırırdı.

Hilferding'e göre, istikrarsızlık güçleri ortadan kalkmamıştı, ama tek bir alana sürülmüştü: Ekonominin üretim ve tüketime yönelik sektörleri arasındaki dengesizliğe. Hilferding, açıkça, "eksik tüketim"i bir kriz nedeni saymıyordu, eski pazarlar tükendiğinde kapitalizmin her zaman yeni pazarlar yaratabildiğine ve böylece verimi genişletmeyi sürdürebildiğine işaret ediyordu. Ama sektörlerin farklı oranlarda büyümeleri olasılığı varlığını

koruyordu. Dolayısıyla, böyle bir dengesizliği önlemek için devlet müdahalesi ihtiyacı da öyle.

Hilferding'in kitabı, sol için muazzam ölçüde etkili bir gerçeklik testi oldu. Toplumsal değişimin tetikleyicisi olarak "çığ gibi büyüyen kriz" tezini bir yana bıraktı; Marksizmin ana akım iktisatla paylaşacağı kavramlar ve terimler getirdi. Yenilenmenin ana itici gücünün, artık, kendi atölyesinde iş yürüten müteşebbis değil, uygulamalı bilimden yararlanan büyük şirket olduğunu –Schumpeter'den önce– söyledi.[15]

Ama Hilferding'in kitabı, sol iktisadı götürüp bir çıkmaza soktu. Hilferding, finans kapitali, sistemin "en son aşaması" olarak tanımlamasına rağmen, bunun son aşama olacağı iması vardı. Finans kapitalin egemen olduğu bir sistem, diye yazıyordu, kapitalizmin "en üst ve en soyut" biçimidir ve daha ileriye gidemez:

> Finans kapitalin toplumsallaştırıcı işlevi, kapitalizmi alt etme görevini muazzam derecede kolaylaştırır. Finans kapital, üretimin en önemli kollarını bir kez denetimi altına alınca, toplumun, bu üretim kollarının dolaysız denetimini elde etmek için, bilinçli yürütme organı –işçi sınıfınca ele geçirilen devlet– aracılığıyla finans kapitale el koyması yeterlidir.

Hilferding, ılımlı bir sosyalistti ve zaman geçtikçe daha da ılımlı olacaktı. Kapitalizmin aşamalı olarak sosyalizme evrileceğine inanıyordu. Bununla birlikte, onun düşünceleri hem reformcuları hem de devrimcileri etkiledi. İşçi hareketinin her iki kanadı da devlet ve örgütlü piyasa denetim altına alınarak sosyalizmin getirilebileceği yolundaki inancı benimsedi. Lenin'in daha sonra ifade ettiği gibi, finans kapital, "ölüm döşeğindeki kapitalizm, sosyalizme geçiş halindeki kapitalizm ... *zaten* ölmekte olan kapitalizm" idi.[16] Sosyalistlerin anlaşamadıkları tek husus, onun ölmesini sağlamak için gereken eylemin türüydü.

Önemli olan nokta, Hilferding'in yalnızca sosyalizmi devlet önderliğinde bir geçiş projesine bağlamakla kalmayıp, kapitaliz-

min, 1900'lerde yerleşmiş olan modelin ötesinde başka herhangi bir mutasyon geçirme olasılığını da fiilen dışlamış olmasıydı. Hilferding'in temel kuramı, bizim kuşağımızda da etkili olmayı sürdürdü. Kapitalizmin, beklenenden daha uzun yaşamış olmasına rağmen, hâlâ devletçe yönetilen, yoğun şekilde tekelleşmiş ve ulusal bir sistem olduğunu, 1970'ler gibi geç bir dönemde bile öne sürebilirdiniz. Solcu işçiler, devlete ait havayollarının, çelik fabrikalarının ve otomobil şirketlerinin, ikinci ilerleme aşaması olduğuna mantıklı olarak inanabilirlerdi: serbest piyasalar → tekel → sosyalizm.

1989'dan sonra, Sovyet blokunun çökmesiyle, küreselleşmenin yükselmesiyle, bugün tanık olduğumuz parçalı, piyasalaşmış ve özelleştirilmiş ekonominin yaratılmasıyla işte bu düşünce öldü. Hilferding'in hayal ettiği, seksen yıl boyunca sosyalizme zımnen kılavuzluk etmiş olan ilerleme artık yıkılmıştır ve aslında, tersine dönmüştür.

Ama –Standard Oil'den sosyalizme– kaçınılmaz doğrusal geçiş doktrini, varlığını sürdürdüğü dönemde sarsılmaz bir güce sahipti.

SOLUN FELAKET İHTİYACI

Hilferding'in kitabının çıktığı 1910'da, sosyal demokrasi her ilerlemiş ülkede etkiliydi. Sosyal demokrasinin herkesçe kabul edilen beyni Berlin'di ve Almanca konuşan liderlerinin çalışmaları hemen çevrilerek, Chicago'daki fabrikalarda, Yeni Güney Galler'deki altın madenlerinde ve Rus savaş gemilerinin gizli hücrelerinde tartışılırdı. Ama işçiler Hilferding'in mesajını sindirseler bile, yanlış giden bir şeyler vardı. New York'un konfeksiyon işçilerinden Tokyo'nun taksi sürücülerine kadar ve aradaki tüm noktalarda kitlesel grevler ilerliyordu. Her yerde siyasal ve toplumsal çalkantı vardı, oysaki sistemin krizden bağışık olduğu farz edilmişti.

Berlin sosyalist eğitim okulunda artık Hilferding'in yerine geçmiş olan Rosa Luxemburg, onun istikrar tezini çürütecek olan devasa bir kitap üzerinde çalışmaya başladı. Luxemburg, kitlesel grevleri teşvik etmiş ve militarizme savaş açmıştı –ama gerçekte, devrimci siyasete ilişkin seçkinci anlayışı nedeniyle Lenin'e saldırmıştı. Şimdi, Hilferding'e saldırıyordu.

Luxemburg'un 1913 tarihli *The Accumulation of Capital* (*Sermaye Birikimi*) kitabı, ikili bir amaçla yazılmıştı: Büyük güçler arasındaki sömürge rekabetinin ekonomik güdüsünü açıklamak ve kapitalizmin son bulmaya mahkûm olduğunu göstermek. Luxemburg, süreç içinde, ilk modern eksik tüketim kuramını geliştirdi.

Marx'ın hesaplamalarını yeniden işleyerek, kapitalizmin sürekli bir aşırı üretim durumunda bulunduğunu –hiç değilse kendisine– kanıtladı. Kapitalizm, işçilerin harcama gücünün aşırı düşük olması sorunundan sürekli mustariptir. Bu nedenle, yalnızca ham madde kaynağı olarak değil, pazar olarak da sömürgeler kurmak zorunda kalır. Sömürgelerin fethedilmesinden ve savunulmasından kaynaklanan askerî maliyetlerin ek bir yararı da fazlalık sermayeyi emmesidir. Bu, der Luxemburg, savurgan ya da lüks tüketime benzer: Fazlalık sermayeyi soğurur.

Sömürgeci genişleme, krize yatkın bir sistemin biricik emniyet supabı olduğu için, Luxemburg, tüm yerküre sömürgeleştirilince ve sömürge dünyanın her yanına kapitalizm götürülünce, sistemin çökmesi gerektiği öngörüsünde bulunuyordu. Luxemburg'un vardığı sonuca göre, kapitalizm, "kendi başına var olamayan, bir araç ve gelişme ortamı olarak diğer ekonomik sistemlere ihtiyaç duyan ilk ekonomi biçimi"dir. "Evrensel olmaya çabalamasına rağmen, (...) yıkılmak zorundadır, çünkü evrensel bir üretim biçimi olabilmesi doğası gereği imkânsızdır."[17]

Lenin ve Luxemburg'un birlikte çalışmış olduğu sosyalist profesörlerin çoğu, Luxemburg'un kitabını anında yerden yere

vurdular. Üretim ile tüketim arasındaki herhangi bir dengesizliğin geçici olduğunu ve sermaye yatırımının ağır sanayiden tüketim mallarına kaymasıyla çözüleceğini öne sürüyorlardı, bunda da haklıydılar. Ne olursa olsun, yeni sömürge pazarları krizden kaçış için tek supap değildi.

Ama Luxemburg'un kitabı, muazzam önem kazanmaya devam etti. Sol iktisadı, "nihai kriz" düşüncesiyle tanıştırdı. Tekelin, finansın ve sömürgeciliğin, 1900'lerdeki barış ve refah ortamında bile, her şeyi yerle bir edecek nihai bir felaketi biriktirmekte olduğu yolunda eylemcilerin çoğunun hissettiği sezgiyi dile getiriyordu. 1920'lere gelindiğinde, eksik tüketim kuramı, solun krize ilişkin ana kuramı oldu ve –ortalık yatışınca– sonraki elli yıl boyunca Keynesgil iktisatla birlikte solun ortak zeminini sağladı.

Luxemburg, kapitalizm sonrasına ilişkin bugünkü tartışma için kritik nitelik taşıyan bir şeyi –başarıyla uyum sağlayan sistemler için bir "dış dünya"nın önemini– saptadığı için, güncelle ilintili olmaya devam ediyor.

Onun sömürgelere ve askerî harcamalara yönelik takıntısını göz ardı edersek ve sadece "kapitalizm açık bir sistemdir" dersek, o zaman, kapitalizmin uyumsal doğasını kabul etmeye, Marx'ı takip ederek kapitalizmi kapalı bir sistem şeklinde modellemeye çalışanlardan daha yakın oluruz.

Sosyalist profesörlerin Luxemburg'dan rahatsız olmalarının nedeni tam da şu içgörüydü: Kapitalizm, tüm tarihi boyunca ve özünün bir parçası olarak, kapitalist olmayan bir dış dünyayla etkileşimde bulunmalıdır. Hemen yakınındaki dış dünyayı dönüşüme uğratınca –yerli toplumların kökünü kazıyınca, köylüleri topraklardan atınca– bu süreci tekrarlamak için yeni yerler bulmalıdır.

Ama Luxemburg'un, bunu, sömürgelere sahip olmakla sınırlandırması yanlıştı. Yeni pazarlar yurt içinde de yaratılabilir ve bu, yalnızca işçilerin harcama gücü artırılarak değil, piyasa

dışı faaliyetler piyasa faaliyetlerine dönüştürülerek yapılabilir. Luxemburg'un bunu gözden kaçırmış olması da hayret vericidir, çünkü tam da böyle bir dönüşüm onun her tarafında devam etmekteydi.

Luxemburg, kitabı üzerinde çalışıyorken bile, Highland Park, Detroit'teki Ford üretim hattından ilk arabalar çıkıyordu. Victor Gramofon Şirketi, ABD'de bir yılda 250.000 cihaz satıyordu. 1911'de kitabını yazmaya başladığında, Berlin'de yalnızca film gösteren bir tane sinema salonu vardı; 1915'e gelindiğinde, bu sayı 168'e çıkacaktı.[18] Üçüncü uzun dalganın (1896-1945) göz alıcı yükselişi, her şeyden önce, orta sınıf ve beceri sahibi işçiler arasında yeni bir tüketim pazarının genişlemesi olarak ivme kazanıyordu. On dokuzuncu yüzyılda kesinlikle piyasa dışı faaliyet olan dinlence, ticarileştiriliyordu.

Luxemburg, yeni pazarların karmaşık bir şekilde, etkileşimli olarak oluşturulduğu ve bunların yalnızca sömürgelerde değil, ulusal ekonomiler içinde, yerel sektörlerde, insanların evlerinde, aslına bakılırsa beyinlerinin içinde oluşturulabildiği gerçeğini görmezden gelmişti.

Luxemburg'un içgörüsünün gündeme getirdiği gerçek soru, "tüm dünya sanayileştiği zaman ne olur" sorusu değil, eğer kapitalizmin dış dünyayla etkileşime girme yolları tükenirse ne olur, sorusudur. Her şeyden önce, eğer kapitalizm var olan ekonomi içinde yeni pazarlar yaratamazsa ne olur? Göreceğimiz gibi, bugün bilgi teknolojisinin kapitalizmin karşısında çıkardığı problem tam da budur.

BÜYÜK YÖN ŞAŞKINLIĞI

Rosa Luxemburg, Berlin'deki başarısız bir ayaklanmanın ardından Ocak 1919'da sağcı bir milis tarafından öldürüldü ve bedeni bir kanala atıldı. Rudolf Hilferding, 1941'de Paris'te bir Gestapo hücresinde –ya intihar ya da işkence sonucu– öldü. Bu

iki olay arasında, antikapitalizmin iktisadı, yönünü ciddi şekilde şaşıracaktı.

Luxemburg, eğer Lenin'in partisi Rusya'da iktidarı ele geçirirse en sonunda otokratik yönetimin egemen olacağını öngörerek, her zaman Bolşevizme karşı çıkmıştı. Ama 1920'lerin ortasına gelindiğinde, talihin cilvesine bakın ki, onun kuramı, Sovyetler Birliği'nin devlet doktrini olup çıkmıştı. Bunun sonuçlarının niçin ve nasıl hâlâ solun başına bela olduğunu anlamak için, 1920'lerin başındaki kaos döneminde insanların neler yaşadıklarını anlamamız gerekir.

1919-20 yılları, tarihteki en keskin hızlı yükseliş ve çöküş döngüsüne tanıklık etti. Şahlanan enflasyonun ardından, faiz oranlarında ani yükselmeler meydana geldi, bu da Washington'dan Tokyo'ya kadar dalga dalga yayılan bir borsa felaketine yol açtı. Kitlesel işsizlik ve çalışmayan dev fabrikalar, verim düzeylerini 1914'tekinin altına düşürdü.

Tüm bunların ortasında, sosyalistlerin çoğunun hayal etmeyi bile düşünmediği olaylar peş peşe geldi. Rusya'daki 1917 Devrimi henüz bir yılını yeni doldurmuştu ki, Bavyera'da ve Macaristan'da işçi cumhuriyetleri ortaya çıktı. Almanya, Weimar Cumhuriyeti'nin başlangıcında, ekonomiyi "toplumsallaştırma" vaadi de dâhil, geniş kapsamlı reformlar yaparak bir sosyalist devrimi güç bela savuşturdu. 1919 yılı, İtalya'da fabrikaların ele geçirilmesine, hem Fransa'da hem de İskoçya'da ayaklanma boyutuna yaklaşan direniş eylemlerine, Seattle'da ve Şangay'da genel grevlere tanıklık etti. Tüm Batı dünyasında, ana akım politikacılar, devrim olasılığıyla yüz yüze gelmek zorunda kaldılar.

Devam etmek için solun elinde artık yalnızca Luxemburg'un kitabından daha fazlası vardı. Savaş sırasında, hem Lenin hem de Bolşevik kuramcı Nikolay Buharin, Hilferding'den esinlenen yapıtlar üretmişlerdi; bunların hepsinde varılan sonuç, finansın hâkimiyetindeki kapitalizmin, sistemin yakın zamanda son bulacağını kanıtladığıydı. Lenin, bu yeni, gerileyen modeli "emper-

yalizm" olarak adlandırdı ve "geçiş halindeki kapitalizm" olarak tanımladı. Örgütlenmenin –dikey olarak bütünleşmiş şirketlerle, kartellerle ve devletle– ulaştığı ölçek, ekonominin kapitalizmde fiilen toplumsallaştığı anlamına geliyordu: "Özel mülkiyet ilişkileri," diye yazıyordu Lenin, *Emperyalizm*'de (1916), "içeriğine artık uymayan bir kabuk, eğer çıkarılıp atılması yapay yollarla geciktirilirse çürümesi kaçınılmaz olan bir kabuk, epeyce uzun süre çürümüş durumda kalabilen ... ama kaçınılmaz olarak çıkarılıp atılacak olan bir kabuk oluşturur."[19]

Buharin'in 1915'te New York'taki tüm gece açık bir kütüphanede yazmış olduğu broşür daha da ileri gidiyordu. Ulus devletler, kendi egemen sanayi şirketlerinin çıkarlarını gözettikleri için, geriye kalan tek rekabet biçiminin savaş olduğunu öne sürüyordu.[20]

Eğer bu broşürler, solda onlarca yıl büyük saygı gördüyse, bunun nedeni, amatör iktisatçılarca yazılmış olmalarına rağmen, eldeki verilerle tutarlı bir öyküyü anlatıyor olmalarıydı. Tekelcilik, sömürge fetihlerine yol açtı; yeri gelince bu da topyekûn savaşa yol açtı ve savaş da devrime götürdü. Finansal hâkimiyet, işçi sınıfınca devralınarak toplumsal ilkelere göre yönetilmek için olgunlaşmış örgütlü kapitalizme yol açtı.

Hem Lenin hem de Buharin, ulusaşırı iş birliğinin mümkün olduğu herhangi bir yeni kapitalizm çeşidinin belirebileceği düşüncesini yıkmak için oldukça büyük zaman harcadılar. Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde bu düşünceyi ortaya atan, ılımlı Alman sosyalist Kautsky'ydi: O, ulusaşırı korporasyonların egemen olduğu tek bir dünya pazarı tahayyül ediyordu. Ama "Ultra-Emperyalizm" başlıklı makalesi yayınlandığı zaman, savaş başlamıştı bile ve tüm bu mesele artık akademik görünebilirdi.[21]

Ama Bolşevikler, Kautsky'nin ultra-emperyalizm tezinin kendileri için büyük bir tehdit olduğunu anladılar. Buna yöneltikleri saldırı, kapitalizmin sınırlarına ulaşmış olduğunu, iktidarı ilk fırsatta ele geçirmek gerektiğini ve işçi sınıfının daha

iyi eğitim ve siyasal açıdan daha fazla olgunluk için "daha çok zaman"a ihtiyaç duyduğuna ilişkin tüm lakırdıların yanlış olduğunu açıkça ifade ediyordu.

Bolşeviklere bakılırsa, açık seçik bir diyalektik ilerleme –serbest piyasadan tekele, sömürgecilikten savaşa– vardı. Bu, meydana gelmiş olduğuna göre, bunun felsefi şeması daha fazla evrimi kaldıramazdı: Kapitalizm, kendi yıkımından başka bir yere ilerleyemezdi.

Radikal solun tamamı, Luxemburg'un kilit önerilerinden birini artık fiilen kabul etmişti: Kriz kuramı, kapitalizmin sonunu tanımlamalıdır –devresel hareketini değil.

1917 ile 1923 arasında, sosyalizmin her iki kanadı da işçilerin kapitalizmi toplumsallaştırmak için devlet gücünü kullanabilecekleri düşüncesini sınamaya koyuldu.

Ocak 1919'da Hilferding, Alman hükümetinin Berlin'deki toplumsallaştırma komisyonuna katıldı; bu komisyon, dört ay boyunca, ekonomiyi ulusallaştırmaya ve planlamaya çabaladı. Ama proje, hükümetteki ılımlı sosyalistlerin ve liberallerin engellemelerinden sonra, daha tasarım aşamasındayken çöktü. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkıntılarından kurulmuş yeni bir ülke olan Avusturya'da, toplumsallaştırma daha başarılı oldu. Sosyalist-Hristiyan ortaklık hükümeti, zor durumdaki firmaların ulusallaştırılmasına olanak tanıyan bir yasayı geçirdi, ama bankacılık sisteminin devralınmasına yönelik bir sosyalist plan reddedildi. Sonunda Avusturya, üç önemli devlet teşebbüsüyle kaldı: Bir ayakkabı fabrikası, bir ilaç fabrikası ve hükümetin çeşitli şeyler imal etmek üzere dönüştürmeyi denediği Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun cephaneliği. Bu projenin yazgısını en iyi özetleyen, projeyi yürütmekle görevli olan kişidir: "Yeni kurulan Korporasyon'un önündeki problem, insanlarını ve makinelerini, henüz piyasası yaratılmamış mallar üretmek için çalıştırmak durumunda olmasıydı."[22]

Macaristan'da, 1919'daki kısa süreli Sovyet cumhuriyeti sırasında, bir zamanlar Viyana seminerlerinde Hilferding'in yardımcılığını yapan Eugen (Jenö) Varga maliye bakanı oldu. Yirmiden fazla işçi çalıştıran tüm işletmelerin millileştirilmesine ilişkin bir kararname yayınladı. Orta sınıfların lüks mallar satın almalarını ve bunları yatırım olarak kullanmalarını önlemek için tüm büyük dükkânlar kapatıldı. Toprak millileştirildi. Çok geçmeden, Macar işçi cumhuriyeti başka bir sorunla karşılaştı. Fabrikaların yönetilmeye ihtiyacı vardı, işçiler yönetemiyorlardı. Varga, problemi açık sözlülükle özetledi:

> İşletme komitelerinin üyeleri, üretici çalışmadan kaytarmaya uğraşıyorlardı. Denetçilik görevinde olanların hepsi, ofis masasının etrafında oturuyorlardı ... genel yarara aykırı olarak, disiplin, görülen iş miktarı ve ücretler konusunda ödünler vererek, işçilerin sevgisini kazanmaya çalışıyorlardı.[23]

Başka bir deyişle, işletme komiteleri, komiserlerin değil, işçilerin çıkarına hareket ediyorlardı.

Rusya'da Bolşevikler, fabrikalara askerî disiplin getirerek ve işçilerin denetimini ortadan kaldırarak böyle sorunları alt etmişlerdi. Artık daha büyük bir sorunları vardı: Endüstriyel kargaşanın, eksikliklerin ve şehirlere tahıl vermeyi reddeden köylülerin yol açtığı zorlama altında ekonomi çöküyordu.

1920'de Buharin bir çözüm taslağı önerdi: "Savaş komünizmi" olarak bilinen bu doğaçlama sistemden hızla çıkarak, tüm ekonomi ölçeğinde merkezî planlamanın yapıldığı sürekli bir sisteme geçiş için ayrıntılı bir plan. Lenin bir yıl sonra bunu yırtıp attı, çünkü açlık ve kargaşa nedeniyle Bolşevikler, kaba biçimdeki bir piyasa sosyalizmine geçmek zorunda kaldılar.

Savaş öncesi sosyal demokrasi önderleri, iktidara gelirlerse neler yapacaklarına ilişkin bir plan tasarlamanın anlamsız olduğu konusunda on yıllarca ısrar etmişlerdi. Bu, Bolşeviklerden tutun da İngiliz İşçi Partisi'nin başındaki ılımlılara kadar herke-

sin üzerinde görüş birliği ettiği bir şeydi: Onların tüm zihniyeti, başarısızlığa mahkûm deneyleriyle ve düşleriyle ütopyacı sosyalizme muhalefet üzerine kurulmuştu. Kabul ettikleri gibi, 1914'e gelinirken teknolojik ilerleme ve işlerin yeniden örgütlenmesi öyle hızlıydı ki, parti merkezindeki bir çekmeceye kilitlenmiş herhangi bir plan, ihtiyaç duyulduğunda çoktan zamanını doldurmuş olurdu. Finans sistemini denetim altına almaları veya millileştirmeleri gerektiğini biliyorlardı; ikisini aynı anda memnun edemeyeceğiniz için çiftçilerin ihtiyaçları ile kentli tüketicilerin ihtiyaçları arasında bir çatışma olacağını biliyorlardı. Ama hem reformcu hem de devrimci toplumsallaştırma tarzlarını başarısızlığa sürükleyen problem konusunda –yani, işçilerin kendi kısa vadeli çıkarlarını öne çıkararak giriştikleri bağımsız hareket ve bunun, teknokratik yönetim ve merkezî planlama gerekliliğiyle çatışması konusunda– pek az basiret gösterdiler.

Varga'nın Budapeşte'de kurduğu başına buyruk işletme komitelerinden tutun, özdenetim üzerinde ısrar eden Rus işçilere ya da yöneticilerin yardımı olmadan araba üretmeye bile kalkışan Milano'daki Fiat işçilerine kadar, bu problem –işçi denetimi mi, planlama mı– sosyalist önderler için hiç beklemedikleri bir darbe olacaktı.

Erken dönemdeki bu sosyalizm girişimleri başarısızlığa uğramasına rağmen, kapitalizmin istikrar kazanma yönündeki girişimlerinin de başarısızlığa uğradığını anımsamaya değer. 1919 barış antlaşması, tazminatların boğucu ağırlığı altında Almanya'nın toparlanmasını durma noktasına getirdi. John Maynard Keynes, Versay (Versailles)'daki İngiliz delegasyonundan hışımla ayrılmasından kısa süre sonra, büyük bir öfkeyle şöyle yazıyordu: "Kıta Avrupa'sında yer yerinden oynuyor ama hiç kimse kopan gürültüleri duymuyor. Orada mesele salt savurganlık ya da 'işçi sıkıntıları' meselesi değil, yaşam ve ölüm meselesi, açlık ve varoluş meselesi, ölmekte olan bir uygarlığın korku dolu çırpınışları meselesidir."[24]

Dönüp geri bakınca, 1917-21 dönemini, son nefesi yaklaşmış bir toplumsal bunalım olarak görebiliriz, ama bu, bir iktisadi bunalım olarak kaçınılmaz değildi; yetersiz politik kararların sonucuydu. Almanya için bu, ödenmesi imkânsız savaş tazminatlarının sonucuydu; İngiltere'de ve ABD'de bunun nedeni, 1919'daki hızlı büyümeyi boğmak için faiz oranlarını aşırı yüksek tutan merkez bankalarıydı. Avusturya ve Macaristan ise devasa borçlarla ve bunları ödeyecek bir imparatorluk olmaksızın Versay'da kimsesiz, ortada bırakılmanın sonucunu yaşıyordu.

1921'den sonra durum istikrara kavuşmaya başladı. Görmüş olduğumuz gibi, Kondratyev, 1917-21 dönemini, uzun bir aşağı yönlü gidişin sadece ilk krizi olarak tanımladı. Ama "tekel-savaş-çöküş" sıralamasına sarılmış olan Marksistler, bu istikrarlılaşma karşısında ne yöne gideceklerini bilemeden kalakaldılar. Onların varsayımına göre, kapitalizm, sırf proletaryanın olgunlaşmış olmaması, işçilerin iktidarı almakta isteksiz davranmaları nedeniyle –artı olarak da sosyalist partilerin taktik yanlışları nedeniyle– suni solunumla yaşamaya devam ediyordu. Lenin, şu ya da bu sektörde büyüme sıçramalarının olabileceğini kabul etmiş, ama tüm sistemin hayatta kalması ihtimaline yer vermemişti.

Ama 1924'e gelindiğinde Lenin ölmüştü, Troçki kızağa çekilmişti ve tüm kontrol Stalin'in elindeydi; Macaristan'dan kaçıp Moskova'ya giden Varga, onun baş iktisatçısıydı. Stalin'in, karmaşıklığı açıklayacak bir kurama ihtiyacı yoktu; bir kesinlik kuramına ihtiyacı vardı. Kapitalizmin eninde sonunda yıkılacağının kesin olması, tüm sol iktisatçıların imkânsız olduğunu söyledikleri şeyi inşa etme girişimine haklılık kazandırırdı: "Tek ülkede sosyalizm"; üstelik de son derece geri kalmış bir ülkede. Felakete ilişkin bir kuramın temeli Luxemburg'un kitabında atılmıştı, ama daha fazlası gerekliydi ve bunu da Varga sağladı.

"Varga Yasası", işçilerin gerçek kazançlarında sürekli düşüş öngörüyordu. Bu, diye yazıyordu Varga, "kapitalizmin genel

bunalımının temelidir ... işçi sınıfının mutlak yoksullaşması ön plana çıkar".[25] Varga net söylüyordu: Kitlesel tüketimdeki aşağı yönlü eğilim, yirminci yüzyılın devresel olmayan, genel bir özelliğiydi, zamanla da reformcu ve liberal politikaların işçilerden gördüğü tüm desteği yok ederdi. Büyümenin yerini, Varga'nın deyişiyle, "varlık eritimi" (dekümülasyon) alırdı.

Böyle fikirlerin bir zamanlar işçi sınıfının sofralarında ağızdan ağıza yayıldıkça ne denli güç kazandığını şimdi hatırlamak zordur. Varga Yasası, 1920'lerde ve 30'larda işçi hareketi eylemcilerinin sıklıkla kullandıkları bir ifadeydi. Onların kendi deneyimlerine anlam katıyordu: İngiliz ve Fransız hükümetlerinin 1920'lerdeki tüm stratejisi ücret kesintileri yapmak değil miydi? 1929'da çöküş meydana geldiğinde ise Amerikan hükümeti, ücretleri aşağıya çekmek için kasıtlı olarak her şeyi daha berbat hale getirmedi mi? Tamamen yanlış olmasına rağmen, eksik tüketim kuramının saygınlığı tavan yaptı.

Varga'nın kendisi, 1930'larda bazı incelikli çalışmalar üretti. Luxemburg'un bir takipçisi olarak, gelişmiş ekonomiler dışındaki dünyada var olan koşulların kriz dinamiklerini etkileyebildiğinin her zaman farkındaydı –dolayısıyla, Batı'da ekonomik canlanmayı baskılayan bir faktör olarak sömürge dünyasındaki tarımın başarısızlığını önemle vurguladı. Sonuç olarak, Marksist iktisadın "icazetli çeşidi" –kaçınılmaz ve yaklaşan çöküş– akla yatkındı. Stalin'in sıkı takibi altındaki Troçkistler bile, 1930'ların sonuna kadar kapitalizmin yıkılmaya mahkûm olduğuna ikna oldular ve onların lideri, "üretici güçlerin durağanlaştığı"nda ısrar ediyordu.[26]

Moskova tarzı Marksizmin artık hâkim olduğu küresel bir işçi hareketinde, çöküşten başka bir olasılığa yer verilmiyordu.

Marx, kapitalizmi soyut olarak tanımlamaya çalışmıştır: Asgari sayıda genel kavramlar kullanıp bunlardan yukarıya doğru çalışarak, krizin karmaşık, yüzey gerçekliğinin bir açıklamasına

varmak. Bu nedenle, Marx'ta, düşen kâr oranı, hem toplanmış kârların saf dünyasındaki hem de sömürgelerin ve sömürünün kirli dünyasındaki birçok soyutlama düzeyinde karşı eğilimler üretir. Marx'a göre, her gerçek krizin somut bir nedeni olmakla birlikte, amaç, tüm krizlerin arkasında işlemekte olan derin süreci açıklamaktır.

Ama kapitalizmin ilk büyük yapısal mutasyonu bu çerçeve içinde tutulamazdı. Finans kapitalizmi, yeni bir gerçeklik yarattı.

1900'lerde, finans kapitalizmini anlama çabası, Marksist kuramı kaçınılmaz olarak somut olgulara doğru –sektör uyumsuzlukları ve düşük tüketim sorunlarına, çok sektörlü ekonomilere, Marx'ın ele aldığı soyut emek miktarlarından çok gerçek fiyatlara doğru– çekti.

"Gerçek" üzerine bu odaklanma nedeniyle, Hilferding, devresel krizin son bulduğu yargısına ulaştı; Luxemburg, kriz kuramını çöküş zeminine taşıdı; Lenin ise ekonomik gerilemenin tersine çevrilemeyeceği faraziyesine ulaştı. Varga'yla, akılcılıktan dogmaya geçildi: Tüm kriz kuramları içinde en az gelişkin olanı, merhametsiz bir devletin karşı çıkılamaz doktrini haline geldi, dünyadaki her komünist parti bunun elçisi olup çıktı ve bir kuşak boyunca her solcu aydına bu katıksız zırva öğretildi.

Tüm tartışma boyunca, katılımcıların tüm zihnini, hiçbir toplumsal bilimcinin yapmaması gereken bir şekilde, tartışmanın siyasal imaları meşgul ediyordu. Eğer Hilferding haklıysa, diyordu Luxemburg, o zaman sosyalizm kaçınılmaz değildir. İşçi sınıfı için bir "lüks" haline gelir. İşçiler bir o kadar kolayca kapitalizmle birlikte yaşamayı seçebilirler –ve sahip oldukları siyasal bilinç düşünülünce– muhtemelen öyle yapacaklardır. Bu nedenle Luxemburg, yıkılış için nesnel bir dayanak arama gereksinimi duydu.

Bununla birlikte, eksik tüketim kuramının bütün biçimlerinin bir yumuşak karnı vardı: Peki, kapitalizm, kitlelerin düşük harcama gücünü alt etmenin bir yolunu *bulursa* ne olurdu? 1928'e gelindiğinde, Buharin, kapitalizmin bunu yapmış olduğu

sezgisine ulaştı. Kapitalizm, diye iddia ediyordu, 1920'lerde istikrara kavuşmuştur –bu da ne gelip geçici ne de kısmidir– ve yeni bir yükselen teknik yenilenme dalgasını salıvermiştir. Bu dalganın nedeni, diyordu, "devlet kapitalizmi"nin ortaya çıkışıdır; tekellerin, bankaların ve kartellerin bizatihi devletle kaynaşmasıdır.[27]

Böylelikle, kriz kuramı tam bir daire çizip, örgütlü kapitalizmin krizi bastırabilmesi olasılığına geri gelmişti. Buharin'in talihsizliği, bunu, Wall Street Çöküşünün arifesinde, Stalin'le hizipsel bir anlaşmazlığın ortasında söylemiş olmasıydı. Buharin, parti liderliğinden kovuldu ve sıkıntılı geçen on yıl boyunca Stalin'le bir arada var olmaya çalışmasına, bu arada da önceki görüşlerinden alenen caymasına rağmen, Kondratyev gibi, 1938'de idam edildi.

KRİZ KURAMINDAKİ PROBLEM

Marx'ın kuramının parça bölük kısımlarını kullanılabilir bir bütün halinde bir araya getirmeye yönelik sağlam akademik çalışmalar ancak 1970'li yıllarda başlamıştır. Yeni Sol kuşağından iktisatçıların gerçek Marx'ı açıklığa kavuşturma ve kurtarma yolunda kazandıkları başarılara rağmen, temel problem olduğu yerde duruyor: Kapitalizmin yazgısını ve büyük mutasyonlarını anlamak için, kriz kuramı yeterli değildir.

Marx'ın önerdiği gibi, makinenin emeği kovduğu bir süreç vardır; bunun sonucunda, kâr oranı düşme eğilimine girer. Düşen kârların uyum sağlama yoluyla dengelendiği eşit bir eğilim (karşı etkili eğilimler) de vardır ve bu uyumlar bozulduğu zaman devresel bir kriz meydana gelir.

Ama belirli bir noktada –krizler sıklaştığı, derinleştiği ve kaos yarattığı zaman– nasıl daha yapısal bir uyumun tetiklendiğini Kondratyev bize gösteriyor. Yirminci yüzyıl başında Marksistler, kendi iktisadi modellerinde yapısal uyuma yer olmadığı için, bunu, tarihsel "dönemler" açısından ya da asalaklık, çürü-

me ve geçiş gibi felsefi kategoriler açısından tanımlamak zorunda kalmışlardır.

Aslında, mutasyon anı temel olarak ekonomiktir. Bütün bir yapının –iş modellerinin, beceri dizilerinin, piyasaların, para birimlerinin, teknolojilerin– tükenmesi ve yerini hızla başka bir yapıya bırakmasıdır.

Bu, sistemler kuramının terminolojisiyle "mezo" düzeyde, yani mikro ve makro iktisat arasında meydana gelir. Çapı, kredi devresi ile tüm sistemin yok oluşu arasında bir yerlerdedir. Mutasyonlar, muhtemel ve düzenli olaylar olarak anlaşılınca, o zaman, bunları rastlantısal ya da seçimlik şeyler olarak ele alan her türlü kapitalizm modeli yanlış olacaktır.

Hiçbir kriz kuramı biçimi yoktur ki, sistem mutasyonu olgusunun tümünü içersin, ama kriz kuramı, her bir özgül durumda buna neyin neden olduğunu tanımlayabilir.

Modern kriz kuramı, soyut değil, makro ekonomik olmalıdır. Temel piyasa mekanizmalarını saptamak için, Marx'ın yaptığı gibi soyutlamalar kullanılabilir, ama ekonomik bir güç olarak devleti, örgütlü emeği, tekelleri, para birimlerini ya da merkez bankalarını göz ardı edemezsiniz. Krizin hızlandırıcısı olarak finans sistemini ve –bugünkü bağlamda– finansallaşmış tüketici davranışının etkilerini, on dokuzuncu yüzyıl kapitalizminin kaldıramayacağı bir ölçekte kredi genişlemesine ve spekülasyona olanak sağlayan itibari paranın yol açtığı istikrarsızlıkları da göz ardı edemezsiniz.

Bu anlamda, Hilferding, Luxemburg ve diğerleri, soyutlamalardan uzaklaşarak somut gerçeklere yöneldiklerinde "kötü Marksistler" olmadılar: İyi maddeciler oldular. Onların hatası, tekelleşmiş devlet kapitalizminin, kapitalizm sonrası bir sisteme giden tek yol olduğunu öne sürmeleriydi. Öyle olmadığını bugün kesinlikle söyleyebiliriz.

Marksist iktisatçılar, 2008'de nelerin olup bittiğini anlamamıza içgörülü katkılar yapmışlardır. Hem Fransız iktisatçı Michel

Husson ve hem de Yeni Okul profesörü Ahmed Shaikh, neoliberalizmin 1980'lerin sonunda başlayarak kâr oranlarını nasıl ihya ettiğini ortaya koymuşlardır. Ama bu çalışmalar, 2008 finansal krizinden hemen önceki yıllarda keskin bir düşme olduğunu gösteriyor.[28] Husson'un doğru olarak savunduğuna göre, neoliberalizm, kârlılık sorununu –hem (emek maliyetlerini baskılayarak) bireysel firmalar için hem de (finansal kârları muazzam ölçüde genişleterek) sistemin bütünü için– "çözüyor". Ama daha yüksek kârlarla birlikte, 1970'lerden sonra toplam yatırım oranı düşüktür.

Düşen yatırımın yanı sıra yükselen kârların oluşturduğu bu bilmece, modern kriz kuramının gerçek odağı olmalıdır. Ama oldukça açık seçik bir açıklama vardır: Neoliberal sistemde firmalar, kârlarını, tekrar yatırım yapmak için değil, temettü (kâr payı) dağıtmak için kullanıyorlar. Ve –1997 Asya krizinden sonra açıkça görülen– finansal stres koşullarında, kârları, kredi sıkıntısına karşı bir tampon olarak nakit rezervler biriktirmekte kullanıyorlar. Aynı zamanda da azimle borçlarını ödeyip azaltıyorlar ve iyi zamanlarda, finansal sahipleriyle bir tür beklenmedik kâr paylaşımı olarak hisse geri alımı yapıyorlar. Finansal olarak sömürülme risklerini en aza indiriyorlar ve finans piyasalarında oynama yeteneklerini azamiye çıkarıyorlar.

Bu nedenle, Husson ve Shaikh 2008'den önce "düşen kâr oranı"nı başarılı şekilde göstermiş olmalarına karşın, kriz, daha büyük ve daha yapısal bir şeyin sonucudur. Krizin nedeni (sürekli durgunluk konulu çalışmasında Larry Summers'ın öne sürdüğü gibi), verimsizlik ve düşük üretkenlik sorunlarını on yıllarca ödünlemiş olan faktörlerin ansızın ortadan kalkmasıdır.[29]

Fiilen meydana gelmekte olan yapısal mutasyonu görmezden gelerek genel anlamda krizlerin izini soyut bir neden buluncaya kadar sürme kararlılığı, Marksist kuramdaki karışıklığın özgün nedeni olmuştur. Bu kez bundan kaçınmalıyız. Anlatı somut olmalıdır: Kapitalizmin gerçek yapılarını –devletleri, büyük şirketleri, refah sistemlerini, finans piyasalarını– kapsamalıdır.

2008'de patlayan kriz, şu ya da bu karşı dengeleyici faktörün kırılmasının sonucu değildi ya da kâr oranındaki kısa vadeli bir düşüşten ileri gelmedi. Kâr oranını destekleyen bütün bir faktörler sisteminin, yani neoliberalizmin kırılmasıydı. Neoliberalizm, ne büyük bir büyüme dalgasıydı ne de bazılarının iddia ettikleri gibi, gizli bir durgunluk dönemiydi. Başarısız olmuş bir deneydi.

KUSURSUZ DALGA

Bu deneye neyin yol açtığını sonraki bölümde açıklayacağım. Dördüncü Kondratyev Dalgası'nın 1948-2008 arasında nasıl açılıp geliştiğini; bu dalgayı neyin bozduğunu ve neyin uzattığını ayrıntılı olarak anlatacağım. Teknolojinin etkisiyle ve yeni bir dış dünyadan yararlanma olanağının aniden ortaya çıkmasıyla, uzun vadeli örüntüde bir kopma meydana geldiğini öne süreceğim.

İlk olarak, bir normal dalga modeli –zihinsel bir araç olarak– saptamalıyız. Bir sonrakinin üzerine kurulan her bir dalganın yeni bir örüntü çeşidi yarattığı uyarısında bulunurken Kondratyev haklıydı. Ama dördüncünün nasıl saptığını, ancak ilk üç dalganın özünü damıtarak anlayabiliriz.

Uzun devre kuramına ilişkin "normatif" yorumumu, krize ilişkin Marksist anlayıştaki akılcı yanla birleştirilmiş olarak, aşağıda sunuyorum:

1. Bir dalganın başlamasından önce, çoğunlukla, finans sisteminde sermaye birikmesi olur; bu birikim, yeni pazarlar bulma arayışını teşvik eder ve yeni teknoloji kümelerinin kullanıma sunulmasını tetikler. İlk baştaki kabarma, savaşlara ve devrimlere kıvılcım olur ve bir noktada, dünya piyasasının yeni bir kurallar ya da düzenlemeler dizisi çevresinde istikrara kavuşmasına yol açar.
2. Yeni teknolojiler, iş modelleri ve piyasa yapıları bir kez sinerji içinde çalışmaya başlayınca –ve yeni "teknolojik paradigma" açıklık kazanınca– üretici sektöre yoğun sermaye akarak, ortalamanın üs-

tünde büyümenin ve çok az resesyonun olduğu yeni bir altın çağın fitilini ateşler. Her yerde kâr olduğu için, bunu oyuncular arasında akılcı şekilde paylaştırma kavramı yaygınlık kazanır, zenginliğin aşağıya doğru yeniden bölüşümü olasılığı da öyle. Bu dönem, "iş birliği içinde yarışma" ve toplumsal barış dönemi havasını taşır.

3. Tüm devre boyunca, emeğin yerine makineleri koyma eğilimi işlerliktedir. Ama yükseliş sürerken, kâr oranındaki herhangi bir düşüş, üretimin ölçeği genişletilerek dengelenir, böylece toplam kârlar yükselir. Yukarı yönlü devrelerin her birinde, ekonomi, üretkenlik artıyorken bile yeni işçileri iş gücüne katmakta hiçbir sıkıntı çekmez. Örneğin 1910'lara gelindiğinde, makinelerin işinden ettiği cam üfleme ustası, bir sinemada makinist ya da bir otomobil üretim hattında işçi olur.
4. Altın çağ sona erdiğinde, sıklıkla bunun nedeni, bahar havasının yarattığı sektörel aşırı yatırım ya da enflasyon veya egemen güçlerin giriştikleri kibir savaşıdır. Çoğunlukla travmatik bir "kırılma noktası" vardır; o noktada, iş modellerinin, para düzenlemelerinin ve küresel istikrarın geleceği konusunda belirsizlik yaygınlaşır.
5. Burada ilk uyum başlar: Ücretlere saldırı olur ve iş gücünü vasıfsızlaştırma çabasına girişilir. Refah devleti gibi ya da kentsel altyapının kamu tarafından sağlanması gibi yeniden bölüşüm projeleri baskı altına girer. Ne kâr varsa onu kapmak için iş modelleri hızla evrilir; devletin, daha hızlı bir değişimi örgütlemesi istenir. Resesyonlar sıklaşır.
6. Uyum sağlama yönündeki ilk girişim (1830'larda, 1870'lerde ve 1920'lerde görüldüğü gibi) başarısız olursa, sermaye, üretici sektörden geri çekilerek finans sistemine yönelir, dolayısıyla da krizler daha açık şekilde finansal bir biçime bürünür. Fiyatlar düşer. Paniğin ardından depresyon oluşur. Daha radikal yeni teknolojiler, iş modelleri ve yeni para kaynakları için bir arayış başlar. Küresel güç yapıları istikrarsızlaşır.

Bu noktada, "etkenler" kavramındaki bir faktöre gerek duyarız: Kendi çıkarlarının peşinde koşan toplumsal gruplar.

Dalga kuramının Schumpeter'den esinlenen çeşidiyle ilgili bir problem, sınıfları hiç görmeyip, yenilikçilere ve teknolojilere saplanma eğilimidir. Toplumsal tarihe yakından bakınca görürüz ki, her "başarısız uyum" evresi, işçi sınıfının direnişi nedeniyle meydana gelir; her başarılı uyum ise devlet tarafından örgütlenmiştir.

İngiltere'de, kabaca 1790-1848 yılları arasındaki ilk uzun dalga esnasında, aristokratik bir devlet içinde sıkışıp kalmış bir endüstriyel ekonomiyle karşılaşırsınız. 1820'lerin sonunda uzun süreli bir kriz başlar; bu krizin ayırt edici özelliği, fabrika sahiplerinin, iş gücünü vasıfsızlaştırarak ve ücretleri kısarak sergiledikleri ayakta kalma kararlılığı, aynı zamanda da bankacılık sisteminde çıkan kaostur. İşçi sınıfının direnişi –1842 Genel Grev'inde doruğa çıkan Çartist hareket– ekonomiyi istikrara kavuşturması için devleti zorlar.

Ama 1840'larda başarılı bir uyum gerçekleşir: İngiltere Merkez Bankası (Bank of England), banknot çıkarma tekelini elde eder; fabrika yasaları, vasıflı erkek işçileri çıkarıp yerlerine kadınları ve çocukları alma hayalini sona erdirir. Tahıl Yasaları –aristokrasiyi koruyan gümrük tarifeleri– lağvedilir. Gelir vergisi getirilir ve en sonunda İngiliz devleti, sanayi kapitalistleri ile eski aristokrasi arasında bir savaş alanı değil, egemen sanayi kapitalistlerinin aygıtı olarak işlev görmeye başlar.

İngiltere, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da başlayan ama Rusya'yı ve Japonya'yı da içine çeken ikinci dalgada, aşağı yönlü eğilim 1873'te başlar. Sistem, tekeller yaratarak, tarım reformu yaparak, vasıflı işçi ücretlerine saldırarak ve ucuz emek için her fırsatta yeni göçmen işçiler çekerek uyum sağlamaya çabalar. Ülkeler, Altın Standardına geçerler, para birimi blokları oluştururlar ve ticaret için vergi önlemleri getirirler. Ama ara sıra yaşanan istikrarsızlık hâlâ büyümeyi güçleştirir. 1880'lerde, ilk kitlesel işçi hareketlerine tanık olunur. Bu hareketler sıklıkla yenilgiye uğratılmasına rağmen, vasıflı işçiler otomasyona karşı direnme-

de parlak başarılar elde ederler, vasıfsız işçiler ise yeni başlatılan bir sosyal refah sisteminden yarar görürler. Ancak 1890'larda, tekeller bankalarca birleştikleri ya da sırtlarını bir likit finans piyasasına dayadıkları zaman stratejik bir değişiklik meydana gelir. Kökten yeni teknolojiler uygulamaya sokulur ve –1840'larda olduğu gibi– devletin iktisadi rolünde bir nitelik değişikliği olur. Gümrük vergileri, emperyal genişleme ve altyapı inşası yoluyla, devlet, büyük tekelci şirketler için en uygun koşulları sağlayıp sürdürmekte –gerek Berlin'de, gerek Tokyo'da, gerekse Washington'da– vazgeçilmez hale gelir.

Sistemin, teknolojik yenilenmeye gitmeksizin ucuz yoldan uyum sağlamasını önleyen, yine işçi sınıfının direnişidir.

Üçüncü dalga için, aşağı yönlü gidişin başlangıcını 1917-21 arası olarak alırsak, sistem, endüstri üzerindeki devlet denetimini sıkılaştırarak ve Altın Standardını canlandırmaya çalışarak uyum gösterir. 1920'lerde ülkelerin çoğunda ücretlere saldırı yapılır ama ücretler, krizi çözmeye yetecek kadar hızlı düşmez. Ondan sonra, Büyük Buhran başlayınca, büyük ülkelerin her biri, toplumsal huzursuzluk çıkar korkusuyla, rekabetçi bir çıkış yolu izlemek zorunda kalır: Altın Standardını yıkar, kapalı ticaret blokları oluşturur, büyümeyi desteklemek ve işsizliği azaltmak için devlet harcamalarından yararlanır.

Bunu vurgulamakla, dalga kuramına bence kritik önem taşıyan bir katkı yapıyorum: Her bir uzun devrede, aşağı yönlü gidişin başlangıcında ücretlere ve çalışma koşullarına karşı girişilen saldırı, örüntünün en açık seçik özelliklerinden biridir. 1830'lardaki sınıf savaşını, 1880'lerdeki ve 90'lardaki sendikalaşma çabalarını, 1920'lerdeki toplumsal sürtüşmeyi ateşleyen budur. Sonuç, kritiktir: Eğer işçi sınıfı saldırıya direnirse, sistem daha esaslı bir mutasyona zorlanır, bu da yeni bir paradigmanın belirmesine olanak sağlar. Ama dördüncü dalgada, eğer işçiler başarıyla direnmezlerse nelerin olduğunu anlamış bulunuyoruz.

Yeni paradigmanın oluşturulmasında devletin rolü de aynı ölçüde açıktır. 1840'larda, banknot çıkarma tekelinin İngiltere Merkez Bankası'na verilmesinde ısrar ederek İngiliz kapitalizmine sağlam parayı dayatan Currency School (Para Okulu) iktisatçılarının zaferine tanık olunur. 1880'lerde ve 90'larda, devlet müdahalesinin arttığı görülür. 1930'larda bu, düpedüz devlet kapitalizmi ve faşizmdir.

Uzun devrelerin tarihçesi, ancak sermayenin ücretleri aşağıya çekmekte başarısız olması ve yeni iş modellerinin kötü koşulların batağına saplanması durumunda devletin harekete geçmeye –yeni sistemleri resmîleştirmeye, yeni teknolojileri ödüllendirmeye, yenilikçilere sermaye ve koruma sağlamaya– zorlandığını gösteriyor.

Büyük dönüşümlerde devletin rolü iyi anlaşılmıştır. Buna karşılık, sınıfın önemi azımsanmıştır. Carlota Perez'in uzun devreler üzerine yaptığı çalışma, daha genel problem olan "değişime karşı direniş"in bir alt kategorisi olarak işçilerin direnişini ele alır. Bana göre, işçilerin direnişi, bir sonraki uzun dalganın şekillenmesinde belirleyici bir rol oynar.

Eğer işçi sınıfı, ücret kesintilerine ve refah sistemine yönelik saldırılara direnebilirse, yenilenmeciler, daha yüksek ücretler temelinde –sömürü yoluyla değil, yenilenme ve daha yüksek üretkenlik yoluyla– dinamizmi yeniden sağlayabilen yeni teknolojiler ve iş modelleri aramak zorunda kalırlar. Genel olarak, ilk üç uzun devre süresince işçi sınıfının direnişi, var olan ya da daha yüksek tüketim temelinde kendisini yeniden icat etmesi için kapitalizmi gerçekten zorladı (ama o zaman da emperyal güçlerin, çevre ülkelerden kâr sızdırmak için çok daha zalimce yollara başvurmaları madalyonun diğer yüzünü oluşturuyordu).

Perez'in uzun devrelere ilişkin anlatımında, eski sistemin ölmesine karşı direniş, beyhude bir çaba sayılıyor. "Geçmişteki pratiklere sıkıca sarılmaya çalışarak nostaljiyle geriye bakanlar ve yeni paradigmayı kucaklayanlar arasına" bir çizgi çiziliyor.[30]

Bununla birlikte, sınıfı, ücretleri ve refah durumlarını hesaba katınca, işçi sınıfının direnişi teknolojik olarak ilerici olabilir; yeni paradigmanın daha yüksek bir üretkenlik ve tüketim düzleminde ortaya çıkmasını zorlayabilir. Bir sonraki çağın "yeni erkeklerini ve kadınlarını", daha üretken ve gerçek ücretleri yükseltebilen bir kapitalizm biçimi yaratma sözü vermeye ve bunun yollarını bulmaya zorlar.

Uzun devreleri sadece teknoloji + iktisat oluşturmaz, üçüncü kritik lokomotif de sınıf mücadelesidir. İşte bu bağlamda, Marx'ın özgün kriz kuramı, Kondratyev'in "tükenen yatırım" kuramından daha iyi bir kavrayış sağlar.

DALGAYI YARATAN NEDİR?

Marx'ın kuramı, elli yıllık dalgayı yaratan enerjinin nereden geldiğini etkili şekilde anlatır. Eğer takipçilerinin yaptıkları yanlış eklemeleri ayıklayıp atarsak, Marx'ta nelerin doğru olduğunu ve tanımladığımız elli yıllık mutasyonlarla nerede uyuştuğunu anlayabiliriz.

Azalan kâr oranının ve buna karşı denge oluşturan eğilimlerin, elli yıllık devre boyunca işlerlikte olduğu farz edilebilir. Karşıt eğilimler tükendiği zaman kırılmalar meydana gelir. On dokuzuncu yüzyıldaki henüz olgunlaşmamış kapitalizmde, bunlar sık oluyordu; ama gerileme evresinde her zaman daha sıktı. Marx, örneğin, işçi sınıfının ücret kesintilerine karşı direnişinin, kâr krizlerini tetikleyici bir faktör olabilme ihtimalini küçümsedi. Bununla birlikte, gerileyen kâr oranı –temel nitelikte olmakla birlikte– buna karşı denge sağlamak için tasarlanan toplumsal pratiğin şimdi katbekat altında işlerlik gösterir.

Kondratyev'in açıklaması –büyük altyapıları yenileme ihtiyacının, elli yıllık devrelerin itici gücü olduğu– bir aşırı basitleştirmeydi. Her bir dalganın, yükselme evresinde azalan kâr oranlarına özgül ve somut bir çözüm –bir dizi iş modelleri, be-

ceriler ve teknolojiler– ürettiğini ve bu çözüm tükendiği ya da kesintiye uğradığı zaman düşüş evresinin başladığını söylemek daha iyi olur. Yükselme evresindeki çözümün en etkili biçimleri, Marksist kuramının üretim süreci içinde derin bir düzeyde tanımladıklarıdır: artan üretkenlik, daha ucuz girdiler, yükselen kârlar. Dalga tersine dönünce ve çözüm gerilemeye başlayınca, daha rastlantısal yüzey faktörleri devreye girme eğilimi gösterir. Sistem dışında yeni piyasalar bulunabilir mi? Yatırımcılar, kârın daha az bir kısmını temettü biçiminde alırlar mı?

Karşıt eğilimlerle sürekli etkileşim içinde olan kârın azalma eğilimi, elli yıllık devrelerin itici gücünün ne olduğu konusunda Kondratyev'in yaptığı açıklamadan çok daha iyi bir açıklamadır. Bunların ikisi kaynaştırılınca da uzun devre kuramı, Ortodoks Marksist solun kuşkusunun aksine çok daha güçlü bir araç haline gelir.

Yalın bir ifadeyle: Elli yıllık devreler, kâr sisteminin uzun vadeli ritmidir.

Emeğin yerine hızla makineleri koyma olanağı veren bir düzenleme, bir süre çalışır, kârlarda artış sağlar ve sonra yıkılır. Kondratyev'in "tükenen yatırım" tezine karşı benim alternatifim budur.

Finansal krize gelince, uzun devrenin yukarı yönlü evresi esnasında bu her zaman mümkündür (örneğin, ABD'deki 1907 paniği); ama aşağı yönlü evrede neredeyse kesindir. Sermaye, sıkıntı içindeki üretici sektörden finansa aktığı için, bu ikincisinin istikrarını bozar ve spekülatif hızlı yükselme-batma döngülerine yol açar. Hem, ilk üç uzun devre süresince sermaye finansal olarak genelde daha sofistike ve karmaşık bir hal almıştır.

Son bir gözlem, kapitalizmin, mallar ve yeni emek tedariki için yeni pazarlar aramak üzere bir dış dünyayla etkileşime girme ihtiyacına ilişkindir. Bu, sistemler kuramında kritik bir husustur, ama kapalı ve soyut modellere odaklanan Marksist kriz kuramınca o kadar önemsenmez.

On dokuzuncu yüzyılda, tarımsal ekonominin yıkım şokuna dayanabilmesi koşuluyla, kapitalist ülkelerin çoğunda geliştirilmeyi bekleyen hazır bir iç pazar vardı. Keza bol emek arzı da vardı. Ama 1848'den sonra, uyum sağlama süreci, dış pazarlar arama uğraşını da içerir oldu.

Yirminci yüzyıla girildiğinde, iç emek arzı azalmıştı; kısmen işçi sınıfının çocuk ve kadın çalıştırılmasına karşı direnmesi, kısmen de doğum oranı nedeniyle. Yeni pazarlara gelince, 1930'lara girilirken neredeyse tüm dünya, kapalı ticaret bloklarına bölünmüştü.

Dördüncü dalgayla birlikte, dış dünyanın önemlice bir kısmı ilk başlarda içine kapanmıştı. Soğuk Savaş başlayınca, dünya GSYH'sinin yaklaşık %20'si piyasanın dışında üretiliyordu.[31] 1989'dan sonra ansızın yeni pazarların ve yeni bir iş gücünün bulunabilir olması, dalganın uzamasında önemli bir rol oynadı; eskiden sınırlar dışında kalan yansız ülkelerde piyasaları şekillendirmek için Batı'nın giriştiği yeni özgürlük eylemi de bunda önemli rol oynadı.

Başka bir deyişle, kapitalizmin karmaşık uyumsal davranış için sahip olduğu tam potansiyel 1917-1989 arasında baskılandı. 1989'dan sonra ise bir enerji patlaması yaşadı: emek, piyasalar, teşebbüs özgürlüğü ve yeni ölçek ekonomileri. Bu nedenle, 1989 yılı, az sonra anlatacağım evre çarpıklaşması hikâyesinin bir kısmını –kendi başına– açıklar. Ama tümünü açıklayamaz.

Uzun dalga örüntüsü kırılmıştır. Dördüncü dalga, kapitalizmin tarihinde daha önce hiç olmamış faktörler nedeniyle uzamış, çarpıklaşmış ve en sonunda kırılmıştır: Örgütlü emeğin yenilgisi ve manen teslim olması, bilgi teknolojisinin yükselişi ve kimsenin meydan okumadığı bir süper güç var olunca, uzun süre hiç yoktan para yaratabildiğinin keşfedilmesi, bu faktörlerdir.

4

Uzun, Kırılmış Dalga

1948'de Marshall Planı uygulamaya konuldu, Soğuk Savaş başladı ve Bell Laboratories, transistörü icat etti. Bu olayların her biri, açılıp gelişmek üzere olan dördüncü dalgayı şekillendirecekti.

Avrupa'ya yönelik 12 milyar dolarlık bir yardım paketi olan Marshall Planı, savaş sonrasındaki ekonomik hızlı büyümenin Amerikan önderliği altında meydana gelmesini sağlayacaktı. Soğuk Savaş, açılıp gelişen dalgayı çarpıtacaktı; bunu, ilk olarak dünya üretiminin %20'sini sermayenin erişim alanından çıkararak ve sonra, 1989'da sona erdiği zaman, yeni bir büyüme patlamasını ateşleyerek yapacaktı. Transistöre gelince, bu buluş, savaş sonrası çağın merkezî teknolojisi haline gelecek ve bilginin endüstriyel bir ölçekte kullanılması olanağını yaratacaktı.

Savaş sonrası hızlı büyüme dönemini yaşamış olanlar, hayranlık ve şaşkınlık içindeydiler, bunun sona ereceğinden sürekli kaygı duyuyorlardı. 1957'de İngiltere halkına "hiçbir zaman bu kadar iyi olmamıştık," diyen Harold Macmillan bile sözlerine şunu ekliyordu: "Bazılarımızı endişelendirmeye başlayan şey, 'Bu, gerçek olamayacak kadar iyi mi?' sorusudur."[1] Almanya'da, Japonya'da ve İtalya'da popüler basın –her ülkede oldukça ayrı şekilde– ülkenin büyümesini bir "mucize" olarak adlandırıyordu.

Sayılar hayret vericiydi. Marshall Planı, yerel yeniden inşa çabalarıyla da birleşince, Avrupa ekonomilerinin çoğunun, savaş

öncesi tepe noktasına varıncaya kadar yılda %10'u epeyce aşan bir oranda büyümesine olanak sağladı ve bu noktaya 1951'de ulaşıldı.[2] Düzenli büyüme göz alıcı bir kalkış yaptı –ve durmadı. ABD ekonomisinin büyüklüğü 1948-1973 arasında iki kattan fazla arttı.[3] İngiltere, Batı Almanya ve İtalya ekonomileri de aynı dönemde dörder kat büyüdü. Bu arada Japonya ekonomisi, *on kat* büyüdü; üstelik de nükleer yıkımın boyutuna bağlı bir yakalama etkisiyle değil, savaş öncesi normal değere yakın bir başlangıç rakamına göre gerçekleşti. Tüm bu dönem boyunca, Batı Avrupa'nın ortalama yıllık büyüme hızı %4,6'ydı; 1900 ile 1913 arası yükselme evresindeki rakamın iki katına yakın bir rakam.[4]

Bu büyümenin itici gücü, daha önce hiç görülmemiş çaptaki üretkenlikti. Sonuçlar, kişi başına GSYH verilerinde açıkça görülmektedir. En ileri on altı ülkede kişi başına GSYH, 1950-1973 arasında yıllık ortalama %3,2 arttı. Oysa 1870-1950 arası tüm dönem boyunca ortalama artış %1,3 olmuştu.[5] Gerçek gelirler fırladı: ABD'de hanelerin çoğunluğunun gerçek gelirleri, 1947-1975 yılları arasında %90'dan fazla arttı;[6] Japonya'da ortalama gerçek gelirler, %700 gibi akıllara durgunluk veren bir oranda yükseldi.[7]

Gelişmiş dünyanın her yanında, yeni teknolojik paradigma apaçıktı; her ülke bunu kendine özgü bir şekilde yorumlasa bile. Standartlaştırılmış seri üretim toplumun her yanına yayıldı ve ücretler de fabrikalarda üretilenlerin tüketilmesini sağlamaya yetecek kadar yüksekti. Yeniden inşa evresi tamamlanınca, erkeklerde tam istihdam vardı ve kültürel farklılıklara bağlı olarak, gençler ile kadınların istihdamı da arttı. Gelişmiş dünyada çok sayıda insan topraktan koparak fabrikalara akın etti: 1950-1970 arasında, Avrupa'daki tarımsal iş gücü 66 milyondan 40 milyona indi; ABD'de nüfusun %16'sı iken muazzam bir düşüşle %4'e kadar geriledi.[8]

İnsanlık tarihindeki en coşkulu büyüme dönemi, ister istemez aksilikler üretecekti. Ama bunların üstesinden gelmek için

çok gelişmiş ekonomik yönetim teknikleri vardı: Gerçek zamanlı istatistikler, ulusal düzeyde ekonomik planlama kurulları, büyük şirketlerin genel merkezlerinde iktisatçı ve muhasebeci orduları.

Hızlı büyüme açılıp geliştikçe, solda bir yön kaybına yol açtı. Varga –Stalin'in evcil iktisatçısı– aslında doğru bir saptama yapmıştı: 1946'da, Sovyet liderlerini uyararak, savaş sırasında önü açılan devlet kapitalizmi yöntemlerinin Batı'ya istikrar getirebileceğini söylemişti.[9] Onun tahminine göre, belki de başat Anglosakson güçler, dünyanın geriye kalanına, tüketimi yeniden canlandırmaya yetecek kadar borç para vereceklerdi ve savaş zamanındaki devlet örgütlenmesi yöntemleri, "kapitalist üretim anarşisi"nin yerini alacaktı.[10] Varga, bunu söylediği için görevinden atıldı, sözünü geri almaya ve "kozmopolit" olduğunu kabul etmeye zorlandı. Stalin buyurmuştu: Batı ekonomilerinin istikrara kavuşması imkânsızdı.

Batı'da, aşırı sol kesim, şu tezin kötümser tarafında kaldı: "Kapitalist ülkelerde savaşın zayıflattığı ekonomik faaliyetlerin canlanmasına ... özellikle yavaş bir tempo damgasını vuracaktır; bu da söz konusu ekonomileri durgunluk ve çöküntü sınırında tutacaktır," diye yazıyorlardı Troçkistler 1946'da.

Bunun saçmalık olduğu ortaya çıkınca, kafa karışıklığına düşenler yalnızca Marksistler olmadı. Ilımlı sosyal demokrasi kuramcıları bile öyle afallamışlardı ki, Batı iktisadi sisteminin kapitalistlikten fiilen çıkmış olduğunu ilan ediyorlardı. 1956'da, İşçi Partisi milletvekili Anthony Crosland, "Kapitalizmin en ayırt edici özellikleri," diye yazıyordu, "özel mülkiyetin mutlak hâkimiyeti, tüm yaşamın piyasa etkilerine tabi kılınması, kâr dürtüsünün egemenliği, hükümetin yansızlığı, tipik bırakın yapsınlar [laissez-faire] ilkesine özgü gelir bölüşümü ve bireysel haklar ideolojisi, ortadan kalkmıştır."[12]

1950'lerin ortasına gelindiğinde, "tekelci devlet kapitalizmi" kuramını –ilkin Buharin'in, sonra Varga'nın ortaya attığı ve

ABD'li sol iktisatçı Paul Sweezy'nin[13] artık her yönüyle geliştirip tamamladığı kuramı– solun neredeyse tamamı kucaklamış bulunuyordu. Sweezy'nin inancına göre, devlet müdahalesi, refah önlemleri ve sürekli yüksek askerî harcamalar kriz eğilimini ortadan kaldırmıştı. Azalan kâr oranı, artan üretkenlikle dengelenebiliyordu; yine sürekli olarak. Açıktı ki, Sovyetler Birliği'nin kapitalizmle bir arada yaşamaya alışması gerekecekti; Batılı işçi hareketinin devrimi unutması ve hatırı sayılır boyuttaki hızlı büyümeden yararlanması gerekecekti.

Devlet, fabrika, süpermarket, yönetim kurulu ve laboratuvar düzeyinde nelerin değişmiş olduğu, tüm bu dönem boyunca tartışmanın odağında bulunuyordu. Paraya pek az dikkat gösteriliyordu. Oysaki 1950'lerde ve 60'larda ekonomik gerçekliğin temelinde yatan belirleyici faktör, istikrarlı bir para birimi sistemi ve finans piyasalarının etkili şekilde bastırılmasıydı.

AÇIK SEÇİK KURALLARIN GÜCÜ

1 Temmuz 1944'te, özel bir tren, iktisatçılardan, devlet adamlarından ve bankacılardan oluşan yolcularını Vermont'taki White River Junction'a indirdi ve yolcular oradan feribotla New Hampshire'daki bir otele götürüldüler. Trenin ateşçisi, "İster düzenli, ister tarifeli olsun, tüm trenlerin bizi gözetmeleri gerekiyordu," diye hatırlıyor, "biz her şeyden öncelikliydik."[14] Gidecekleri yer, Bretton Woods'tu. Orada, tıpkı o tren gibi "her şeyden öncelikli" olan küresel bir para sistemi tasarlayacaklardı.

Bretton Woods Konferansı'nda, 1914 öncesi istikrarı yeniden kurmak için tasarlanan bir sabit kur oranları sistemi üzerinde anlaşmaya varıldı, ama bu kez kurallar apaçıktı. Tüm para birimleri, dolara çıpalanacak (endekslenecek), ABD ise kendi dolarını, 35 dolar ons (31 gram) fiyatıyla altına endeksleyecekti. Ticaret dengesi ciddi şekilde bozulan ülkeler, kendi para birimlerini, kararlaştırılmış olan çıpada tutmak için dolar satın almak ya da satmak zorunda olacaklardı.

Konferansta, İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes, ayrı bir küresel para birimi yaratılması önerisini getirdi ama ABD bu fikri reddetti. Onun yerine, gayriresmî küresel para birimi olarak doların pozisyonunu sağlama aldı. Küresel bir merkez bankası yoktu, ama sistemdeki sürtünmeyi azaltmak için Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası tasarlandı; IMF, çaresiz kalıp başvuranlara kısa dönem borç veren ve kuralları uygulayan kurum işlevi görecekti.

Sistem, açıkça ABD'nin lehine kurgulandı: ABD yalnızca dünyanın en büyük ekonomisi olmakla kalmıyordu, savaşta hasar görmemiş bir altyapıya ve –şimdi– en yüksek üretkenliğe de sahipti. Fonun başkanını da o atayacaktı. Sistem, enflasyon lehine de kurgulandı. Altın ile olan bağ dolaylı olduğu için, para birimi çıpasında rahat manevra alanı bulunduğu için ve dengelenmiş ticarete ve yapısal reforma ilişkin kurallar gevşek olduğu için, sistem, enflasyon üretecek şekilde tasarlandı. Bretton Woods treni daha istasyondan ayrılmadan önce bile, serbest piyasa tarafından bu biliniyordu. Serbest piyasa akıl hocası Ludwig von Mises'in sırdaşı olan gazeteci Henry Hazlitt, *New York Times*'da bu plana verip veriştiriyordu: "Dünyanın istikrarı ve tam üretim açısından, her ülkenin siyasetçilerinin yararlanmaya kolaylıkla tevessül edecekleri tekdüze bir dünya enflasyonu beklentisinin sürekli varlığından daha ciddi bir tehdit düşünmek zordur."[15]

Ama bu aynı zamanda da yüksek finansa karşı kurgulanmış bir sistemdi. Banka kaldıracına katı sınırlamalar getirmek için, yasalar çıkarıldı ve "ahlaki ikna" –haddinden fazla borç veren bankalara merkez bankalarının sessiz baskısı– yoluna gidildi. ABD'de büyük bankaların, borç verdikleri paranın %24'üne eş değerde nakit ya da bono bulundurmaları şartı getirildi.[16] İngiltere'de bu oran %28'di. 1950'ye gelindiğinde, on dört ileri kapitalist ülkede bankalarca verilen borçlar, GSYH'nin yalnızca beşte birine eşitti; 1870'den beri en düşük oran ve 1914 öncesi

yükseliş evresinde bankalarca verilen borçlardan çok daha küçük boyuttaydı.

Sonuçta, derinlemesine ulusal olan bir kapitalizm biçimi yaratıldı. Bankalar ve emeklilik fonları, yasa gereği, kendi ülkelerinin borcunu tutmak zorundaydılar ve sınır ötesi finansal ticaret yapmaktan caydırılıyorlardı. Ek olarak, faiz oranlarına açıkça tavan getirildi ve şimdi "finansal baskılama" dediğimiz uygulama yapıldı.

Finansal baskılama şöyle işler: Faiz oranlarını enflasyondan düşük tutarsınız, böylece tasarruf sahipleri, para sahibi olma ayrıcalığının bedelini fiilen öderler; daha iyi bir alışveriş arayışıyla parayı ülke dışına çıkarmalarını önlersiniz ve onları, kendi ülkelerinin borcunu yüksek fiyattan satın almaya zorlarsınız. Sonuçta, iktisatçılar Reinhart ve Sbrancia'nın ortaya koydukları gibi, gelişmiş dünyanın birleşik borçları çarpıcı bir oranda daralmış oldu.[17]

1945'te, savaş harcamaları nedeniyle, gelişmiş ülkelerin kamu borçları GSYH'nin %90'ına yaklaşmıştı. Ama savaştan hemen sonra birden yükselen ve savaş sonrası hızlı büyüme süresince ılımlı düzeyde devam eden bir enflasyonla, gerçek faiz oranları ekside kaldı: ABD'de 1945-1973 arası uzun vadeli faiz oranları, ortalama -%1,6 oldu. Bankacılıkla ilgili düzenlemeler fiilen finansal varlıklar üzerinde vergi işlevi gördüğü için, iktisatçıların hesaplarına göre, hızlı büyüme süresince tüm devlet gelirinin beşte birine, hatta İngiltere'de daha fazlasına eşit bir meblağ sağladı.[18] Bunun sonucunda, ilerlemiş ülkelerin borçları tarihî bir daralma göstererek, 1973'te GSYH'nin %25'ine inecekti.

Kısacası, Bretton Woods, hiç görülmemiş bir şeyi başardı: Küresel bir savaş sırasında yükselmiş olan borçları azalttı, spekülasyonu bastırdı, tasarrufları üretici yatırımlara kanalize etti ve göz alıcı büyüme olanağı yarattı. Sistemin içinde saklı duran tüm istikrarsızlığı, para birimleri arasındaki ilişkiler alanına itti, ama ABD'nin başat konumu ilk başlarda bunların denetim altında tutulmasını sağladı. Gelmiş geçmiş en büyük istikrar ve tam

üretim dönemi, Bretton Woods'un enflasyon yaratıcı yönüne duyulan sağcı öfkeyi yatıştırdı.

Keynes, henüz tasarım aşamasındayken, açık seçik kuralların –Altın Standardının dayandığı centilmenlik anlaşmasının ötesinde kuralların– önemini vurgulamıştı. Doğrusu, küresel bir süper gücün, arkasında durduğu açık seçik kurallar, çok az kişinin tahayyül edebildiği bir çarpan etkisi yarattı.

Eğer Büyük Buhran, kısmen, küresel bir süper güç olmayı İngiltere'nin istememesi, ABD'nin ise reddetmesi sonucunda patladıysa, o zaman, ABD'nin bir süper gücün görevlerini büyük bir hevesle üstlenmesi Bretton Woods'ta oldu. Aslında, savaştan sonraki yirmi beş yıl, modern tarihte büyük bir gücün gerçekten hegemonya kurduğu tek dönemdir. İngiltere'nin on dokuzuncu yüzyıldaki başatlığı her zaman tartışmalı ve göreliydi. Yirminci yüzyıl ortasındaki kapitalist dünyada Amerika'nın başatlığı mutlaktı. Bu, dünya ekonomisi üzerinde devasa bir sıfırlama (reset) düğmesi gibi işlev görerek, yükselmeyi güçlendiriyordu. Ama basılan tek sıfırlama düğmesi bu değildi.

BİR DEVRE OLARAK SAVAŞ SONRASI HIZLI BÜYÜME

Savaş zamanında, devletin yenilenmeyi denetimi altına almasıyla, bir ikinci büyük değişiklik meydana gelmişti. 1945'e gelindiğinde, ulusal bürokrasiler, özel sektörün davranışlarını şekillendirmek için devlet mülkiyetini ve denetimini –aslında kitle iletişimini– kullanmakta yetkinleşmişlerdi. Katıksız sıradan yöneticiler, "kaybedersen ölürsün" şeklindeki nihai baskı altında, teknokrasiye ince ayar yapmışlardı. Devletin 1945'te dağıtıldığı Mihver ülkelerinde bile, bu yenilenme kültürü ve teknokratik sistemin büyük bölümü savaştan sapasağlam çıktı.

General Motors örneği öğreticidir. 1940'ta, ABD hükümeti, tüm savaş ekonomisini koordine eden Üretim Yönetimi Dairesi'nin başına GM'nin başkanı Alfred Knudsen'i getirdi. Knudsen, savaş sırasında GM ile 14 milyar dolar değerinde sipa-

riş sözleşmesi yaptı. Şirket, 200 fabrikasının hepsini savaş üretimine dönüştürerek, başka şeylerin yanı sıra, 38.000 tank, 206.000 uçak motoru ve 119 milyon mermi yaptı. Başka bir deyişle, tek bir müşterisi olan devasa bir ordu şirketi haline geldi. Amerikan endüstrisinin bu ve diğer dev sektörlerinde, yönetim fiilen kâr amaçlı bir devlet planlama bürosu gibi çalıştı. Daha önce hiç böyle bir şey görülmemişti; o zamandan beri de görülmedi.

Federal düzeyde, Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Dairesi (OSRD), araştırma ve geliştirme çalışmalarını merkezîleştirerek yürüttü. Tüm bu işin anahtarı, araştırmadan dolaysız olarak kâr elde etmenin yasaklanmış olmasıydı. OSRD'nin kararına göre, "Kâr, bir sanayi kuruluşunun üretim faaliyetlerinden doğar, bir araştırma idaresinin değil."[19] Sözleşmeler, becerilerin yüksek olduğu, seri üretime aşırı yüklenme tehlikesinin en az olduğu yerlerle yapıldı ve "mümkün olduğunca çok sayıda kuruluşa yayıldı". Ancak tüm bu ölçütler yerine getirildiği zaman, en düşük maliyet konusu masaya getirilebilirdi. Rekabet ve patent sahipliği sorunları askıya alındı.[20]

Bunlar, kapitalizm çerçevesinde başarılması dikkate değer şeylerdi: Araştırmayı kamu mülkiyeti olarak görmek, rekabeti baskılamak ve yalnızca üretimi değil, araştırmanın doğrultusunu da planlamak. Bunu ABD mükemmelleştirmiş olmasına rağmen, savaştaki önde gelen devletlerin tümü buna çaba gösterdi. Sonuç olarak, stratejik bilim dallarında eşi benzeri görülmemiş bir çapraz etkileşim kültürü teşvik edildi. Bu yeni yaklaşım, matematiği ve bilimi, sanayi süreçlerinin ta kalbine soktu; iktisadı ve veri yönetimini, siyasal karar alma sürecinin merkezine yerleştirdi.

Bilişim (bilgi) kuramının kurucusu Claude Shannon'ı Princeton'dan alıp, uçaksavar silahlar için algoritmalar tasarlamak üzere Bell Labs'e yerleştiren, OSRD'ydi.[21] Shannon orada Alan Turing'le tanışacak ve "düşünen makineler"in olabilirliğini tartışacaktı. Turing de İngiliz hükümetince akademi dünyasın-

dan alınmış ve Bletchley Park'taki Enigma şifre kırma operasyonunun başına getirilmişti.

Bireysel şirketler sonuçları tekellerine almaya çabaladıkları ve patent hakları için kavgaya tutuştukları halde bile, bu yenilikçilik kültürü, barış zamanına geçilince de sürdü. Bu, teknik yenilenmeyle de sınırlı değildi.

1942'de GM, işletmelerini incelemesi için yönetim kuramcısı Peter Drucker'a açık erişim yetkisi verdi. Drucker, ilk modern yönetim kitabı olduğu söylenen *The Concept of the Corporation*'ı (Şirket Kavramı) yazmaya koyuldu; bu kitap, kumanda yapılarının dağıtılmasını ve denetimin merkezîlikten çıkarılmasını savunuyordu. GM onun tavsiyelerini reddetmiş olmakla birlikte, diğer firmaların binlercesi reddetmedi: Savaş sonrası Japon otomotiv sanayisi, bunların tamamını benimsedi. Yönetim kuramı, gizli bilgi değil, yaygın bir bilim dalı haline geldi, bütün danışmanlık firmaları, başarılı teknikleri saklamaktan çok, yaymaya büyük önem verdiler.

Bu anlamda, savaş ekonomisi, uzun bir hızlı büyüme yaşayan kapitalizm içindeki en temel reflekslerden birini doğurdu: Çeşitli dallardan uzmanları çekerek, bir sektördeki en iyi pratiği yayarak ve ürünün kendisi değiştikçe iş sürecini de değiştirerek, problemleri cüretkâr teknolojik sıçramalarla çözmek. Tüm bunlarda devletin aldığı rolle karşılaştırılınca, finansın rolü cılız kalır. Uzun devrelere ilişkin normatif modellerin hepsinde, yenilenmenin fitilini ateşleyen ve yeni, daha üretken alanlara sermaye akışına yardımcı olan, finanstır. Ama finans, 1930'lu yıllarda fiilen etkisizleşmişti.

Savaşın ortaya çıkardığı kapitalizm, çok farklı bir kapitalizmdi. Gereksinim duyduğu tek şey, çok sayıda yeni teknolojiydi; bu da bol bol vardı: jet motoru, entegre (tümleşik) devre, nükleer enerji, sentetik malzemeler. Dünya 1945'ten sonra birdenbire naylon, plastik, vinil kokmaya başladı, elektrikli süreçlerle vızıldar oldu.

Ama bir kilit teknoloji vardı ki gözle görülmüyordu: Bilgi. "Bilgi ekonomisi", gelecekteki on yıllar sonrasına kalmasına karşın, savaş sonrası ekonomiler, bilginin endüstriyel bir ölçekte kullanılmasına tanıklık etti. Bilişim, bilim olarak, yönetim kuramı olarak, veriler olarak, kitle iletişimi olarak ve hatta –birkaç kutsanmış yerde– bilgisayardan çıkıp sürekli form tepsisine düşerek aktı.

Transistör, hiçbir hareketli parçası olmayan bir devre anahtarıdır. Bilişim kuramı ve artı olarak transistörler, size, fiziksel süreçleri otomatikleştirme yeteneği kazandırır. Dolayısıyla, tüm Batı'da fabrikalar, yarı otomatik makinelerle yeniden donatıldılar: Havayla çalışan presler, matkaplar, kesiciler, tornalar, dikiş makineleri ve üretim hatları. Bunlarda eksik olan, çok gelişmiş geri bildirim mekanizmalarıydı: Elektronik sensörler ve otomatik mantıksal sistemler öyle kaba sabaydı ki, bizim şimdi iPhone uygulamalarıyla yaptığımız şeyleri yapmak için sıkıştırılmış hava kullanılıyordu. Ama insanların sayısı çoktu ve birçoğu için bedensel çalışma, yarı otomatik bir süreci kontrol etme eylemi haline geldi.

Cambridge'ten iktisatçı Andrew Gyln'in kanısına göre, savaş sonrası hızlı büyümenin olağanüstü başarısı ancak "benzersiz bir iktisadi rejim"le açıklanabilirdi.[22] Gyln, bu rejimi, ekonomik, sosyal ve jeopolitik faktörlerin bir karışımı olarak tanımlıyordu; bunlar, yükselme evresi boyunca uyum içinde işlemişti, ta ki 1960'ların sonuna doğru sürtüşmeye ve birbirini öğütmeye başlayıncaya kadar.

Devletin yönlendirmesi, bilim öncülüğünde bir yenilenme kültürü oluşturdu. Yenilenme, yüksek üretkenliği teşvik etti. Üretkenlik, yüksek ücretlere olanak sağladı, böylece yirmi beş yıl boyunca tüketim de üretime ayak uydurdu. Açık seçik küresel kuralların olduğu bir sistem, yükselmeyi güçlendirdi. Kısmi rezerv bankacılığı, finansal baskılama önlemleriyle birleşerek, sermayeyi üretici sektörlere zorlayan ve spekülatif finansı mar-

jinal düzeyde tutan "iyi huylu" bir enflasyonu teşvik ediyordu. Gelişmiş dünyada gübre kullanımı ve makineleşme, girdi maliyetlerini ucuz tutarak toprak verimliliğini artırdı. Enerji girdileri de o zamanlar ucuzdu.

Sonuç olarak, 1948-73 arası dönem, hormon desteğiyle yükselen bir Kondratyev dalgası olarak açılıp gelişti.

DALGANIN KIRILMASINA NE SEBEP OLDU?

İktisadi tarihte 17 Ekim 1973'ten daha net bir ayrım çizgisi yoktur. Orduları İsrail'le savaşta olan petrol ihracatçısı Arap ülkelerinin çoğunluğu ABD'ye petrol ambargosu başlatıp üretimi kıstı. Petrol fiyatı dörde katlandı. Bundan kaynaklanan şok, kilit ekonomileri resesyona itti. Amerikan ekonomisi Ocak 1974 ve Mart 1975 arasında %6,5,[23] İngiltere'ninki ise %3,4 küçüldü. Savaş sonrası dönemde ortalama büyüme oranları %10'a yakın olan Japonya bile kısa süreli olarak eksiye düştü.[24] Kriz benzersizdi, çünkü en kötü etkilenen ülkelerde gerileyen büyüme, yüksek enflasyonla çakıştı. 1975'te, İngiltere'nin enflasyonu %20 'ye ulaştı, ABD'de ise %11 oldu. "Stagflasyon" [durgunluk içinde enflasyon] sözcüğü manşetlere çıktı.

Ama petrol şokunun sadece bir tetik olduğu daha o zaman bile apaçıktı. Yükseliş zaten tökezlemeye başlamıştı. Gelişmiş ülkelerin her birinde, 1960'ların sonuna doğru ulusal ya da yerel sorunlar büyümenin başına bela olmuş görünüyordu: Enflasyon, işçi sorunları, üretkenlik endişeleri ve finansal rezalet çalkantıları. Ama 1973 yılı, dönüm noktasıydı, yukarı yönlü dördüncü dalganın itici gücü olan enerjinin bu dalgayı tepeye taşıdığı ve sonra tersine döndürdüğü noktaydı. Bunun olmasına neyin yol açtığı sorusu, modern ekonomileri tanımlamış olan bir sorudur.

Sağcı iktisatçılara göre, bunun yanıtı, Keynesçi politikanın tükenmesinde yatıyordu. Ama sola bakıldığında, açıklamalar zaman içinde çeşitlilik gösterdi: 1960'ların sonunda, yüksek üc-

retler sorumlu tutuluyordu; sonraki on yılda, Yeni Solun iktisatçıları, Marksist aşırı üretim kuramını uygulamaya çalıştılar.

Aslında 1973 dönemeci, Kondratyev örüntüsünde oluşan klasik bir evre değişikliği olarak en iyi şekilde anlaşılabilir. Ekonomik döngünün yaklaşık yirmi beşinci yılında bu meydana gelir. Uzun bir tekrarlanan kriz döneminin habercisidir. Yukarıya yönelişe –yüksek üretkenliğe, açık seçik kurallara ve finansal baskılamaya– neyin neden olduğunu anladığımızda, bunun niçin tükendiğini de anlayabiliriz.

Savaş sonrası yapılan düzenlemeler, istikrarsızlığı iki kontrol alanına –para birimleri arasındaki ilişkilere ve sınıflar arasındaki ilişkilere– kilitleyerek fiilen uzak tutmuştu. Bretton Woods kuralları uyarınca, ihracatınızı ucuzlatmak ve istihdamı desteklemek için para biriminizi devalüe etmeniz [değerini düşürmek] beklenmezdi. Bunun yerine, eğer ekonominiz rekabetçi değilse, ya ticaret duvarları yoluyla kendinizi uluslararası rekabetten koruyabilir ya da –ücretleri düşürerek, fiyatları kontrol ederek, refah ödemelerine harcanan meblağı azaltarak– "iç devalüasyon" yapabilirdiniz. Bretton Woods kuralları pratikte korumacılığı caydırıyordu ve 1970'lerin ortasına kadar hiçbir zaman ücretleri düşürme yoluna ciddi olarak gidilmedi; geriye devalüasyon kalıyordu. 1949'da İngiltere, sterlini dolar karşısında %30 devalüe etti ve yirmi üç ülke daha onu izledi. 1973'ten önce toplam olarak 400 resmî devalüasyon yapıldı.

Dolayısıyla, en başından beri, Bretton Woods, devletlerin ekonomik başarısızlıklarını dengeleme çabasıyla dolar karşısındaki döviz kurlarını defalarca manipüle ettikleri bir sistemdi. Washington, bunu, dürüstlükten uzak bir rekabet biçimi olarak görüyor ve karşılık veriyordu. 1960'ların ortasına gelindiğinde, ABD, rakiplerinin para birimleri karşısında kendi para birimini, fiyat farklılıklarıyla ölçüldüğü üzere, gerçek anlamda devalüe ediyordu. El altında yürütülen bu ekonomik savaş, 1960'ların sonundaki enflasyon krizleri sırasında apaçık hale geldi.

Uzun süren hızlı büyüme, fabrikaların içinde bir üretkenlik ve ücret hikâyesi olmuştu. İlerlemiş ülkelerde üretkenlik yılda %4,5 artarken, şahsi tüketim %4,2 arttı. Otomatik makinelerin artan verimi, bunları işletenlerin artan ücretlerini haydi haydi karşılıyordu. Bu tamamen yeni yatırımın sonucuydu. Ama yatırım artık üretkenliği önceki oranda artıramaz olunca, yükselme evresi sona erdi.

Üretkenlikte bir yavaşlama ve yatırılan sermayeye oranla verimde bir düşüş olduğunun açık işaretleri 1973 öncesi verilerde vardır.[25] Kârlar üzerindeki aşağı yönlü baskıya karşı denge sağlayan bir eğilim olarak üretkenliğin pili bitti. Ama koşullar zorlaşırken, tam istihdamın olduğu ve savaş sonrası toplumsal sözleşmeyi bozma iradesinin bulunmadığı ülkelerde işçi sınıfının pazarlık gücünün ulaştığı boyut, ücret kesintilerini olanaksız kılıyordu. Aksine, yöneticiler, ücretleri ve ücret dışı faydaları artırmak, çalışma saatlerini ise azaltmak zorunda kalıyorlardı.

Sonuç olarak, bir "kâr sıkışıklığı" baş gösterdi. Amerika, Avrupa ve Japonya için 1973'teki kâr oranlarını, hızlı büyüme esnasında ulaştıkları tepe değerlerle karşılaştıran Andrew Glyn, her üç olguda üçte birlik düşmenin meydana geldiğini saptadı. Kârların düştüğü, ücretlerin arttığı ve işçi mücadeleciğinin uyarıcı düzeylere ulaştığı bir ortamda, iki emniyet supabı vardı: Enflasyon tırpanını salıvererek, daha fazla anlaşmazlığın çıkmasına meydan vermeksizin gerçek ücretlerin değerini aşındırmak ve sosyal ödenek artışlarını kabul etmek; böylece, örneğin devletten işçilere verilen aile yardımlarını ve diğer ödemeleri yükselterek, bireysel işletmeler üzerindeki baskıyı hafifletmek. Sonuç olarak, devletin –yan ödemeler, sübvansiyonlar ve diğer gelir artırıcı önlemler şeklinde– yaptığı sosyal harcamalar, özellikle Avrupa'da, altından kalkılamaz düzeylere fırladı: 1950'lerin sonunda GSYH'nin %8'i iken, 1975'te %16'sına çıktı.[26] Kabaca aynı dönemde ABD'de, sosyal yardım, emeklilik ve sağlık için yapılan Federal harcamalar, 1970'lerin sonuna kadar iki kat artarak GSYH'nin %10'una yükseldi.

Bu kırılgan sistemi bir anda krize sokmak için sadece bir şok yeterliydi. İşte, Ağustos 1971'de Richard Nixon, doları altına bağlayan anlaşmayı tek taraflı bozarak ve böylece Bretton Woods'u yıkarak böyle bir şok yarattı.

Nixon'ın böyle yapmasının nedenleri iyi belgelendirilmiştir.[27] Amerika'nın rakipleri üretkenlik açısından onu yakaladıkça, ABD'den Avrupa'ya sermaye akışı olurken, ticaret dengesi bozuldu. 1960'ların sonuna gelindiğinde, her ülke genişlemeci politikalar uygularken –devlet harcamaları yüksek ve faiz oranları düşükken– Amerika, Bretton Woods'un asıl kaybedeni olmuştu. Vietnam Savaşı'nın ve 1960'ların sonundaki sosyal refah reformlarının bedelini ödemek zorundaydı ama ödeyemiyordu. Devalüasyon yapmak zorundaydı ama yapamıyordu, çünkü bunun olması için diğer devletlerin kendi para birimlerini dolar karşısında yükseltmeleri gerekiyordu ama bunu reddediyorlardı. Böylece Nixon harekete geçti.

Dünya, dolara ve altına göre sabitlenmiş kurlardan vazgeçerek, bütünüyle serbest dalgalı para birimlerine geçti. Ondan sonra, küresel bankacılık sistemi, hiç olmayan parayı fiilen yoktan yaratır oldu.

Eli kolu bağlanmış olan her ülke, bu değişiklikle birlikte, altta yatan üretkenlik ve kârlılık sorunlarını, eski sistemin olanaksız kıldığı yollarla –yüksek devlet harcamaları ve düşük faiz oranlarıyla– çözmekte geçici olarak serbest kaldı. 1971-73 yılları, bir tür bayram havası içinde yaşandı.

Kaçınılmaz borsa çöküntüsü, Ocak 1973'te Wall Street ve Londra'yı vurarak, birkaç yatırım bankasının batışını tetikledi. Ekim 1973'teki petrol şoku ise buna tüy dikti.

DEVAM ET KEYNES

Uzun hızlı büyümeyi sürdürmüş olan benzersiz rejim, 1973'e gelindiğinde her yönden yıkıldı. Ama kriz arızi görünüyordu: OPEC'in mahvettiği düşük girdi fiyatları; Richard Nixon'ın çığ-

neyip geçtiği küresel kurallar; o tiksindirici figürün, "açgözlü işçi"nin aşındırdığı kârlar.

İngilizlerin efsane olmuş *Carry On* (Devam Et) film dizisi, gülünç tarihsel parodileri bırakıp, ustura keskinliğinde sosyal yorumlara girişmek için bu anı seçti. Bir tuvalet fabrikasında geçen *Carry On At Your Convenience* (Kafana Göre Devam Et; 1971), işçilerin üretimi kontrol ettikleri, yöneticilerin beceriksiz oldukları ve küçük şehirdeki bir işyerinde bile cinsel özgürlüğün yaşamı dönüşüme uğrattığı bir dünyayı yerer. *Carry On At Your Convenience*'ın satır arası mesajı (alt metni), şimdiki sistemin gülünç olduğudur: Böyle devam edemeyiz, ama sanki bir seçeneğimiz de yoktur. Ortaya çıktığı üzere, verilen politik yanıtın alt metni de buydu.

1973'ten sonra, hükümetler, eski Keynesçi kuralları daha sıkı uygulayarak sistemi onarmaya çalıştılar. Enflasyonu bastırma ve işçilerin huzursuzluğunu rahatlatma çabasıyla, fiyat ve ücret kontrolü politikaları uyguladılar. Çöküntü karşısında talebi devam ettirmek için artan bir ölçekte devlet harcamalarını –ve borçlanmasını– devreye soktular. Ama 1975'ten sonra büyümenin toparlanmasına karşın, eski düzeylerine asla ulaşamadı.

1970'lerin sonlarında Keynesçi sistem kendi kendini yok etti. Bu yok oluş sırf politika yapıcıların eseri değildi, aynı zamanda da Keynesçi oyundaki tüm oyuncuların –işçilerin, bürokratların, teknokratların ve siyasetçilerin– eseriydi.

İşçi sınıfı mücadeleciliği, hâlihazırda fabrikanın dışına çıkmış ve hükümetle ulusal çapta pazarlık alanına yayılmıştı. 1970'lerin ortasında, neredeyse her ülkede, sendika önderlerinin dikkati, ulusal ücret anlaşmalarına, fiyat kontrollerine, sosyal reform programlarına odaklanmıştı; bir diğer odak noktası da belirli sektörler üzerindeki denetimlerini devam ettirecek stratejilerdi; İngiliz liman işçilerinin konteyner teknolojisine karşı direnme girişimi bunun örneğidir. Gelişmiş dünyadaki işçi hareketlerinin nihai amacı, Keynesçi politikaları kalıcı olarak

garantileyecek sol sosyal demokrat hükümetleri iktidara getirmek olup çıktı.

Ama bu kez, iş sahibi sınıf ve sağın kilit politikacıları Keynesçi dünyadan bütünüyle uzaklaşmıştı.

EMEĞE SALDIRI

Küreselleşmenin ve neoliberalizmin zafere ulaşmasının kaçınılmaz olduğunu düşünmek sıradanlaşmıştı. Ama aslında böyle değildi. Bunların ortaya çıkması, tıpkı 1930'lardaki korporatizmde ve faşizmde olduğu gibi, bir o kadar da hükümetin eylemlerinin sonucuydu.

Neoliberalizm, öngörülü politikacılarca tasarlandı ve uygulandı: Şili'de Pinochet; İngiltere'de Thatcher ve onun aşırı tutucu çevresi; ABD'de Reagan ve onu iktidara taşıyan Soğuk Savaşçılar. Örgütlü emeğin muazzam direnişiyle karşılaştılar ve canlarına tak etmişti. Buna yanıt olarak, neoliberalizmin bu öncüleri, çağımızı şekillendiren bir sonuç çıkardılar: Modern ekonomi, örgütlü bir işçi sınıfıyla bir arada yaşayamaz. Sonuç olarak, emeğin toplu pazarlık gücünü, geleneklerini ve toplumsal dayanışmasını tamamen ezmeye karar verdiler.

Sendikalar daha önce de saldırı altında kalmışlardı; ama bu saldırı, her zaman, ehvenişeri teklif eden paternalist politikacılardan gelmişti: Militan iş gücü yerine, ılımlı sosyalizmle tanımlanan "iyi" iş gücünü, devlet ajanlarının yönettiği sendikaları teşvik etmişlerdi. Askerler ve uşaklar yetiştirmenin zemini olabilen istikrarlı, toplumsal açıdan tutucu topluluklar kurulmasına da yardım etmişlerdi. Tutuculuğun, hatta faşizmin genel programı, sermayenin çıkarlarını pekiştirmeye hizmet eden farklı türden bir dayanışmayı desteklemek olmuştu. Ama bu yine de dayanışmaydı.

Neoliberaller farklı bir şeyin peşindeydiler: Atomlaştırmanın. Bugünkü kuşak neoliberalizmin yalnızca sonucunu gördüğü için, bu amacın –emeğin pazarlık gücünü yok etmenin– tüm

projenin özünü oluşturduğu gerçeğini gözden kaçırmak kolaydır: Bu, tüm diğer amaçlara varmanın bir aracıydı. Neoliberalizmin yol gösterici ilkesi, ne serbest pazardır, ne mali disiplindir, ne de özelleştirme ve kıyı şirketçiliğidir; hatta küreselleşme bile değildir. Tüm bu şeyler, onun asıl uğraşının –örgütlü emeği denklemden çıkarmanın– yan ürünleri ya da silahlarıdır.

Sanayileşmiş ülkelerin hepsi aynı yolu izlemedi, aynı tempoda da gitmedi. Japonya, 1970'lerde küçük ekipler halinde çalışmayı üretim hatlarında uygulamaya koyarak, bireysel ücret pazarlığı ve fabrikada yüksek sesli propaganda seansları yoluyla, esnek çalışmanın yolunu açmıştı. Gelişmiş tüm ekonomiler içinde Japonya, 1973'ten sonra endüstriyel iş modellerini başarılı şekilde rasyonelleştiren tek ülke oldu. Elbette direniş oldu ve acımasız bir muameleyle karşılaştı; her gün elebaşılar dışarı çıkarılıp fiziki olarak dövüldüler, ta ki direniş son buluncaya kadar. Bu dövme olaylarından bazılarına tanık olan Japon solcu Muto Ichiyo, "Sanki 'şirket dünyası' devletin yasalarından muafmış gibi davranılıyor," diye yazıyordu. "Ve bu şirket dünyasında, dehşetten taş kesilmiş, özgür düşünceleri donmuş işçilerin çenelerini kapalı tutmaları doğaldır."[28]

Buna karşılık Almanya, çalışma reformlarına 2000'lerin başına kadar direnerek, bunun yerine, üretim hattının paternalist dünyasıyla birlikte, düşük düzeyli hizmet ve inşaat işleri için çevresel bir göçmen iş gücü yaratmayı yeğledi. Almanya'nın "şişmiş refah sistemine ve aşırı emek maliyetlerine" 1999 gibi yakın bir zamana kadar ah vah eden *The Economist* dergisi, işte bu nedenle Almanya'yı "avronun hasta adamı" olarak yaftalıyordu.[29] Harz II çalışma reformlarında (2003) bunlar ortadan kaldırıldı; sonuçta Almanya, sosyal bileşenlerinin birçoğu yoksulluğun pençesinde kıvranan son derece eşitsiz bir toplum olup çıktı.[30]

Birçok gelişmiş ülke, kitlesel işsizliği dayatmak için, 1980'lerin başındaki resesyonu fırsat bildi. Bu ülkeler, açıkça resesyonu daha derinleştirmek üzere tasarlanan politikalar benimsediler:

Faiz oranlarını yükselttiler, böylece eski endüstriyel işletmeleri duvara toslattılar. Devletin sahibi olduğu kömür, çelik, otomotiv ve ağır mühendislik üretimini büyük ölçüde özelleştirdiler. Hızlı büyüme yıllarında yöneticilerin başına bela kesilen direniş ve dayanışma eylemlerini yasakladılar. Ama refah sistemlerini dağıtmaya henüz kalkışmadılar; kalpleri kırılmış olan topluluklarda sosyal düzeni sürdürmek için bunlara ihtiyaç vardı.

Emeğe yönelik saldırı, belirli anlarda daha bir arttı. 1981'de ABD'de hava trafik kontrolörleri sendikası önderleri tutuklandı, zincirlerle yürütüldü ve tüm iş gücüne grev eylemine katılmaktan ceza verildi. Thatcher, 1984-85'teki madenci grevini kırmak için paramiliter güvenlik gücü kullandı. Ama emek düşmanı saldırının asıl başarısı, ahlaki ve kültürel düzeyde oldu. Gelişmiş dünyada, 1980'den başlayarak, grevler gitgide azaldı, sendika yoğunluğu da öyle. ABD'de sendika üyeliği, 1980'deki zaten düşük olan %20'den 2003'te %12'ye düştü, varlığını sürdürenler de ağırlıkla kamu sektöründe kümelenmişti.[31] Japonya'da, %31'den %20'ye geriledi ve İngiltere'de daha da dikkat çekici bir düşüşle %50'den %30'a indi.[32]

Sendikalar saf dışı edilince, çalışmanın dönüşümü ciddi olarak başlayabildi, sonuçta da bugünkü bölük pörçük ve kararsız iş gücü yaratıldı. 1980'lerde örgütlü emeğin yenildiği dönemi yaşamış olanlarımız, bunu travmatik şekilde deneyimledi, ama dedelerimizin de aynı süreçten geçmiş olduklarını kendi kendimize anlattık. Ama şöyle bir durup, uzun dalga kuramının kaleydoskopundan bakarsak, gerçekte bunun benzersiz olduğunu görürüz.

1980'ler, uzun dalgaların tarihinde işçi direnişinin çöktüğü birinci "uyum evresi"ne tanıklık etti. Üçüncü Bölüm'de ana çizgileriyle anlattığımız normal örüntüdeki direniş, kapitalistleri, daha radikal şekilde uyum sağlayarak, daha yüksek üretkenliğe ve daha yüksek gerçek ücretlere dayalı yeni bir model yaratmaya zorlar. 1979'dan sonra, işçilerin direnememeleri sayesinde, kilit

kapitalist ülkeler, ücretleri düşürerek ve düşük değerli üretim modelleri kurarak krize çözüm bulma olanağına kavuştular. Asıl gerçek budur ve daha sonra meydana gelen her şeyi anlamanın anahtarını verir.

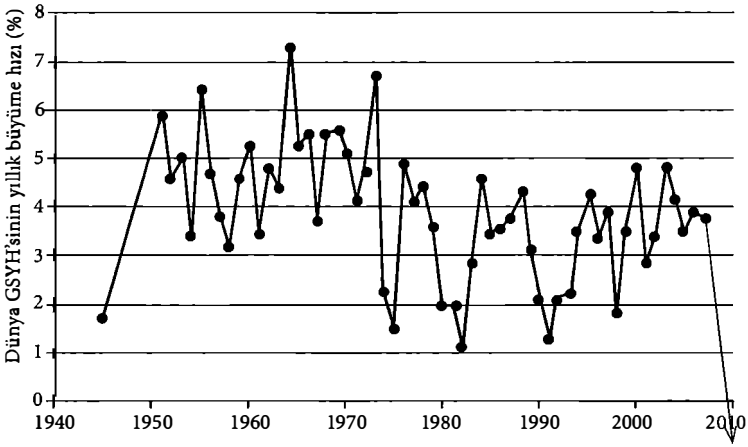
Örgütlü emeğin yenilgisi, neoliberallerin düşündüklerinin aksine, "yeni tür bir kapitalizm" yaratmadı, daha çok, durağan ücret artışı ve atomlaştırma (atomizasyon) temelinde dördüncü uzun dalganın uzatılmasını olanaklı kıldı. Yüzde 1'lik zümre, önceki üç devrenin geç aşamasında yaptığı gibi, teknolojiyi kullanıp yenilik yaparak krizden çıkmak zorunda kalmak yerine, sadece işçi sınıfına sefaleti ve parçalanmayı dayattı.

Ücretlerin GSYH içindeki payı tüm Batı âleminde belirgin olarak azaldı. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) adına hasar incelemesi yapan iktisatçı Engelbert Stockhammer, ücretlerin payındaki bu azalmaya tamamen küreselleşmenin, finansallaşmanın ve sosyal yardımlardaki azalmaların neden olduğunu gösterdi. Şöyle yazıyordu: "Bu, büyük bir tarihsel değişiklik oluşturuyor, çünkü savaş sonrası dönemde ücret payları istikrarlı kalmış ya da artmıştı."[33]

Şimdi anlaşılıyor ki bu, eksik bir saptamaydı. Bu değişiklik, dünyanın yeniden şekillendirilmesini tetikleyecekti.

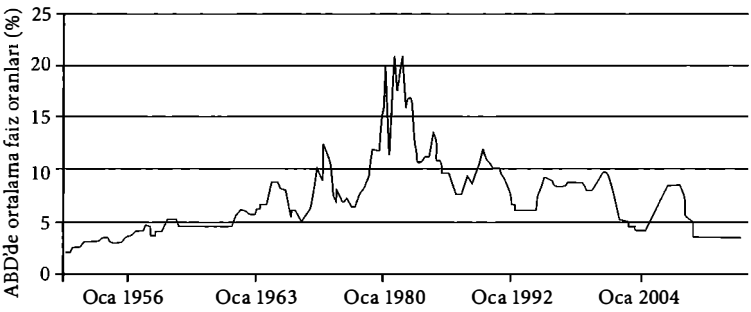
KIRILMIŞ DALGANIN GRAFİKLERE YANSIMASI

Değişiklik muazzam ve apaçık olduğu ama onlarca yıllık sürede meydana geldiği zaman, iki boyutlu çizimler bazen daha büyük resmi görmenin en net yoludur. Aşağıdaki grafikler, Kondratyev'in öngördüğü klasik örüntüye nelerin uyduğunu ve nelerin uymadığını çok net olarak gösteriyor. Bu grafikler, sebepler konusunda da bize ipucu verebilir.

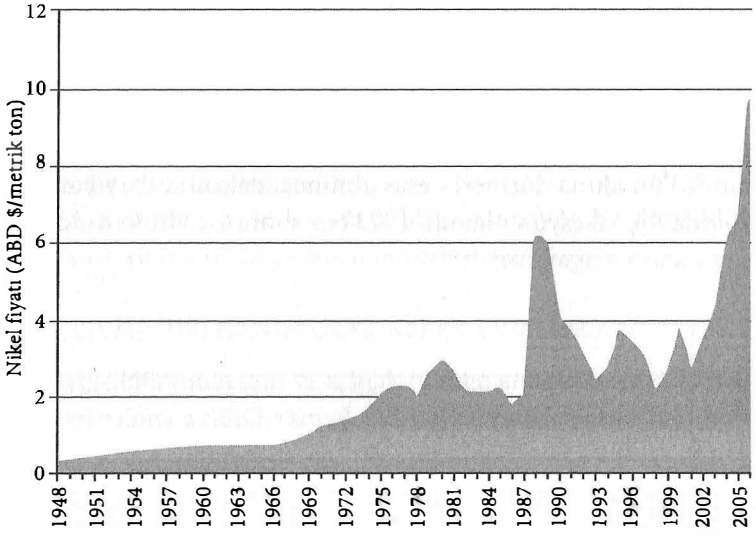
1. Dünyada GSYH'nin büyümesi

Yukarıdaki grafik, dördüncü uzun dalganın genel biçimini ilk bakışta gösteriyor. 1970'lerin başında açık seçik bir evre değişikliği vardır. IMF'nin küresel resesyon tanımı –büyüme hızının %3'ün altına düşmesi– esas alınınca, dalganın ilk yirmi beş yılında hiç resesyon olmadı, 1973'ten sonra ise altı kez oldu ve sonuncusu olağandışıydı.[34]

2. Faiz oranları[35]

Kondratyev, faiz oranlarını kullanarak dalgaları ölçmüştür ve 1945 sonrası için, bundan daha açık seçik bir ölçü yoktur: ABD'de bankaların şirketlere ve bireylere uyguladıkları ortalama faiz oranları. Uzun hızlı büyüme süresince faiz oranları aşamalı şekilde artarak, 1980'lerin başında –eski endüstrilerin geniş kesimlerini silip süpürmek için faiz oranlarından yararlanıldığı zaman– zirve yaptı ve aşamalı şekilde düşerek, parasal genişlemeden dolayı grafiğin sonunda düz bir çizgiye yerleşti. Kondratyev'in meslektaşları bunu görselerdi, önceki devrelerin tümünde tam da bu örüntüyü görmüş oldukları için, şöyle derlerdi: "Yoldaş, bu uzun bir dalga."

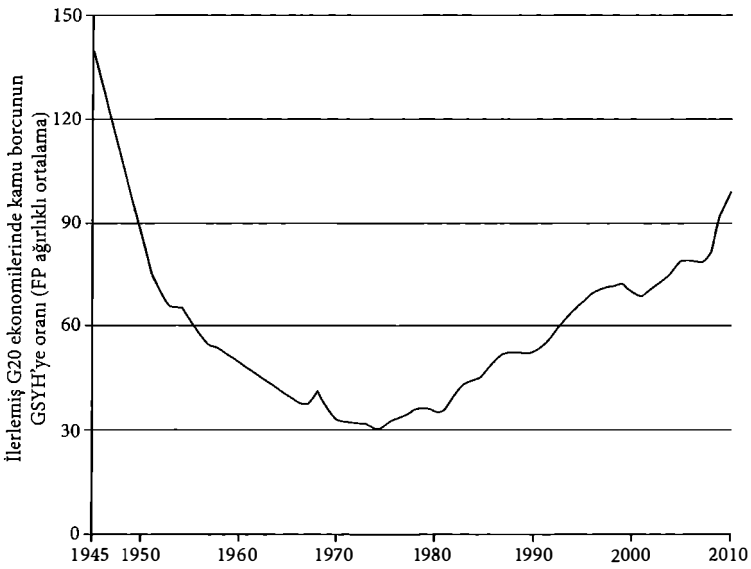

3. Meta fiyatları: nikel

Bununla birlikte, Kondratyev, kömür ve demir gibi temel metaların fiyatlarını da izledi. Bu grafik, modern bir eş değer olan nikelin –paslanmaz çeliğin kilit bir bileşeninin– elli yedi yıl bo-

yunca fiyatını izliyor. Bence bu, Kondratyev'i yerinden fırlatırdı. Nikel yalnızca bir metadır, ama biraz istisnaidir, ham madde fiyatlarının 1945'ten beri gösterdiği seyrin oldukça iyi bir temsilcisidir: Grafiğin sağında, her zaman, küresel güneyde, öncelikle de Çin'de sanayinin hızla gelişmesinin ve kitlesel tüketimin neden olduğu sert bir yükseliş vardır.

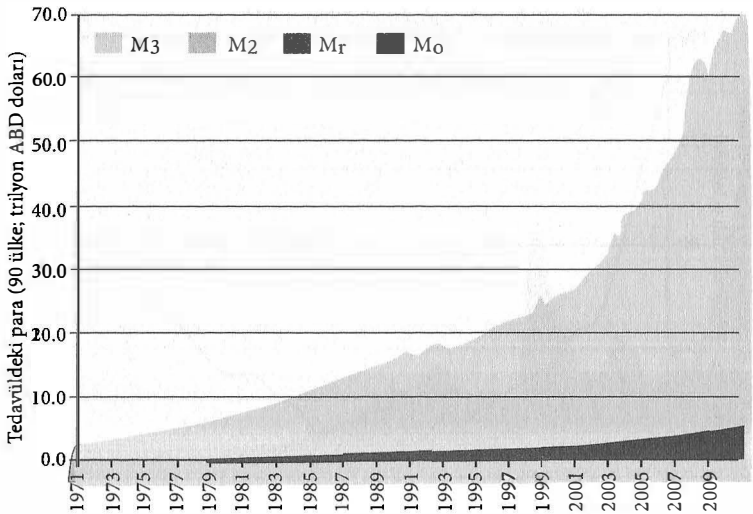
ABD Jeolojik Araştırma'nın 2007 tarihli bir raporu, 1989'dan sonra Çin'in küresel pazara girişiyle tüm endüstriyel metal fiyatlarının nasıl yükselişe geçtiğini ortaya koymuştur.[36] Çin'in nikel kullanımı 1991'de 30 kt'yken, 2001'de 60 kt'ye ve 2012'de 780 kt'ye yükselmiştir. Buna karşılık, aynı dönemde diğer büyük üreticilerin tükettikleri nikel ve diğer metaller oldukça yavaş bir artış göstermiştir, örneğin Almanya'nınki 80 kt'den 110 kt'ye çıkmıştır.*

* İktisatçıların fiyatları enflasyonla karşılaştırmaları normaldir; eğer öyle yaparsanız, bu ve diğer metallerin fiyatı 1989 sonrası dönemde oldukça sabittir, hatta düşmüştür. Ne var ki, uzun devre analizinde, enflasyonu ve deflasyonu görmeyi isteriz, hesaba katmamayı değil.

4. Gelişmiş 20 ekonomide devlet borcunun GSYH'deki payı[37]

Kondratyev devlet borcunu ölçmemiştir, ama modern bir ülkede bu, ekonominin genel sağlığının iyi bir göstergesidir. Yukarıdaki grafik, yıllık GSYH'ye kıyasla devletlerin borcunu gösteriyor. Enflasyonla birleşen finansal baskı, yirmi beş yıllık devamlı büyüme sürecinde devletlerin savaş borçlarını silmiştir. Ondan sonra, 1973'ten itibaren kriz karşısında, gelişmiş ülkeler, borçlarını amansızca artırmak zorunda kalmışlardır. Bu borç, otuz yıldan beri devam eden sosyal yardım kesintilerine ve özelleştirme gelirlerine rağmen, dağ gibi yığılarak GSYH'nin %100'üne yaklaşmıştır.

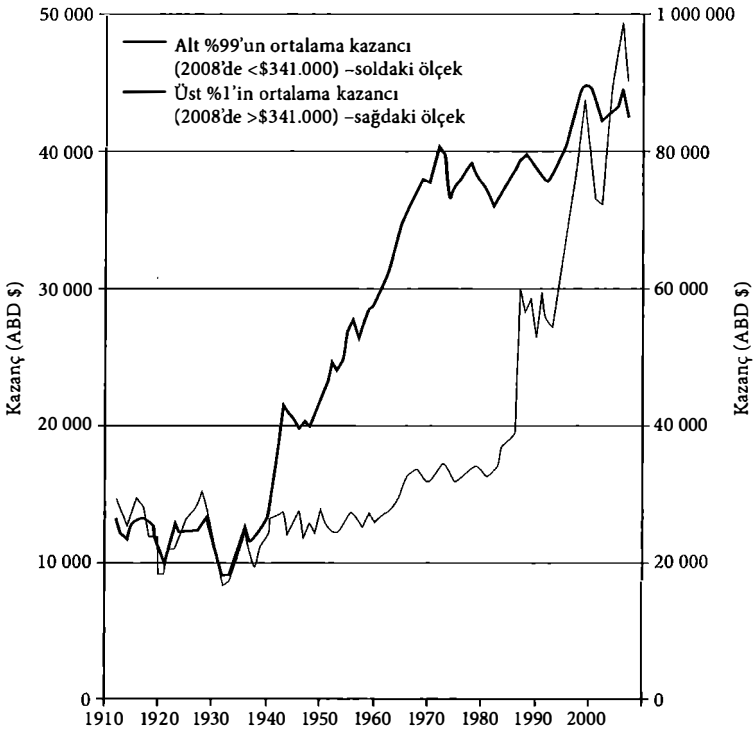

5. Tedavüldeki para

Bu, itibari paranın, yani altınla desteklenmeyen paranın hikâyesindeki Delil A'dır. Grafik, Nixon'ın 1971'de Bretton Woods'u lağvettiği andan başlıyor ve pek fazla değişmeyen na-

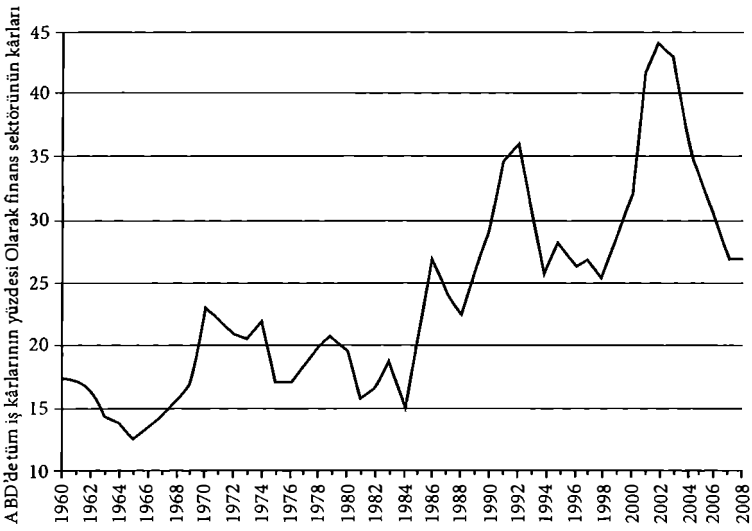
kitten tutun da neoliberal dönemde durmaksızın büyüyen ve 2000'den sonra muazzam bir yükselişe geçen kredilere ve finansal enstrümanlara kadar farklı biçimleriyle 90 ülkede dolaşımda bulunan para miktarını gösteriyor.[38]

Nixon, parayı ve krediyi, altta yatan gerçeklikten koparmıştır; bu özgürlüğü sonuna kadar istismar edebilen bir finans sistemi yaratmak onlarca yıl almış olmasına rağmen, 1990'ların sonundan itibaren artış oranı sert tırmanış gösteriyor.

6. Eşitsizlik

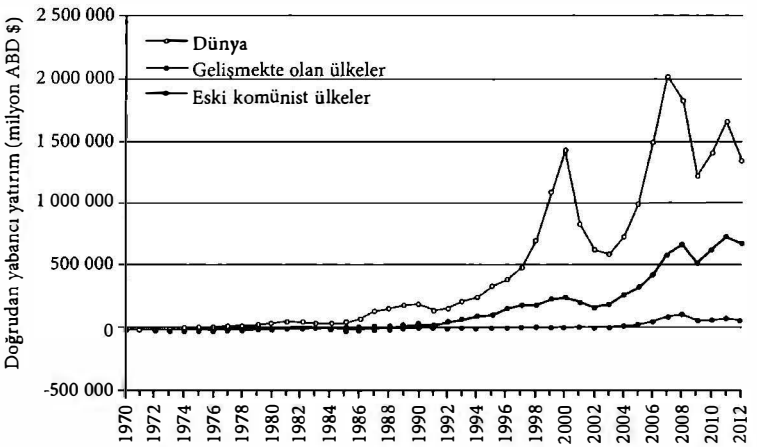
Koyu renkli çizgi, dördüncü uzun dalga süresince %99'luk kesimin gerçek kazancını gösteriyor. İnsanlar tarlalardan fabrikalara geçtikleri için, kazanç İkinci Dünya Savaşı sırasında zaten ikiye katlanmıştı ve savaş ile petrol şoku arasındaki dönemde tekrar ikiye katlanmıştır. Sonra, 1989'dan sonraki tüm süre boyunca çok yavaş büyüme gösteriyor. Ama %1'lik kesim için durum tam tersidir: Devrenin aşağı yönlü salınımı muazzam ölçüde kârlıdır. Hızlı büyüme ve kriz yıllarında oldukça yatay bir seyir izleyen kazançları (gri çizgi), 1980'lerin sonunda serbest piyasa ekonomisinin uygulamaya girmesiyle füze gibi fırlıyor. Gelişmiş ülkelerde devrenin yönü aşağıya dönünce kimin kazandığını ve kimin kaybettiğini canlı şekilde gösteren bir örnek daha yoktur.

7. Finansallaşma[40]

Bu grafik, ABD'de tüm iş kârlarının yüzdesi olarak finans sektörünün kârlarını gösteriyor. Uzun hızlı büyüme döneminde,

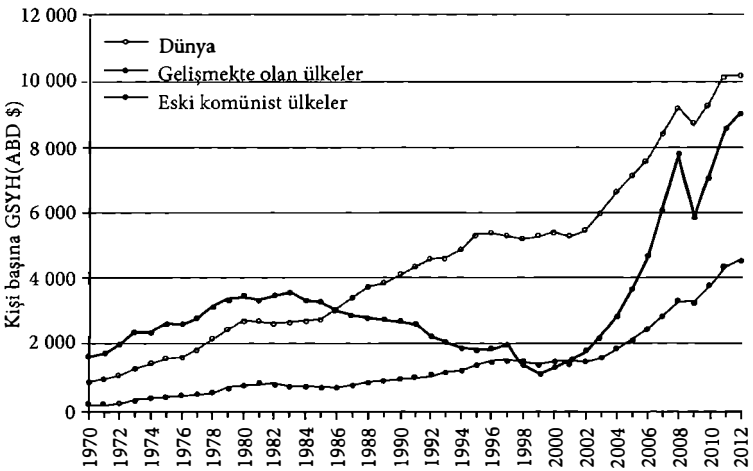
ABD'deki finans sektörünün kârları düşüktür. 1980'lerin ortasında değişim ivme kazanıyor ve Lehman Brothers'ın batmasından önceki yıllarda, bankaların, heç fonların ve sigorta şirketlerinin tüm şirket kârlarının %40'ından çoğunu oluşturduğunu görüyoruz. Finansallaşmış kapitalizmin cebe indirdiği kârların büyük kısmını, bizim borçlanmamız ve tüketimimiz sayesinde, az bir kısmını ise bizi çalıştırarak elde ettiği yolundaki düşüncenin apaçık kanıtı budur. Krizin arifesinde, finansal kârlar, her 10 dolarlık şirket kârının 4 dolarını oluşturuyordu.

8. Küresel yatırım akışları

Bu grafik, küreselleşmenin gerçeklerini tek bir çarpıcı resimle ortaya koyuyor. Üstteki çizgi, 1970-2012 arasında dünyadaki toplam doğrudan yabancı yatırım (DYY) miktarını gösteriyor (cari fiyatlarla ve kurlarla, milyon ABD doları olarak). Ortadaki çizgi, gelişmekte olan ülkelere, alttaki çizgi ise eski komünist ülkelere akan miktarı gösteriyor. Üst ve orta çizgiler arasındaki açıklık, gelişmiş ülkeler arasında akan yabancı yatırım miktarını temsil ediyor.[41]

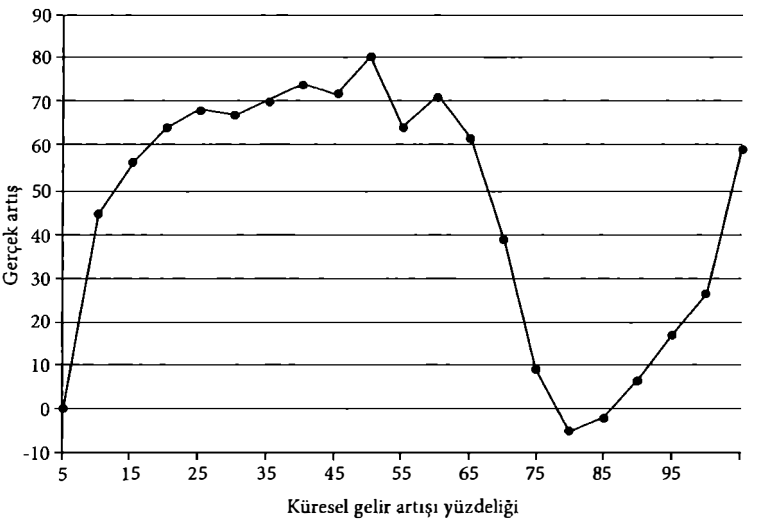
Küreselleşme, Keynesçi paradigma terk edildiği anda başlıyor. Gelişmiş ülkeler arasındaki sınır aşan yatırımlarda ani bir yükseliş oluyor; "Üçüncü Dünya" dediğimiz ülkelere yatırım akışının kararlı bir seyir göstermesi bunu yansıtıyor. Rusya'ya ve uydularına sermaye akışı, ekonomilerinin büyüklüğü dikkate alınınca önemli düzeyde, ama daha büyük resim açısından önemli değil.

9. Kişi başına GSYH[42]

Kişi başına GSYH, insani ilerlemeyi ortaya koymanın bir yoludur: Ne kadar büyüme kaç kişi arasında paylaşılıyor? Üstteki çizgi, 1989-2012 arasında tüm dünya çapında %162 artan kişi başına küresel GSYH'yi gösteriyor. Eski komünist ülkelerde – her ne kadar on iki yıl süren felaket bir gerilemeyle ve sonra, eski uydularda AB'ye girmenin, Rusya'nın kendisinde ise petrol parasının kamçıladığı bir büyüme artışıyla olsa bile– hemen hemen aynı başarı gözleniyor. Ama en dikkat çekici şey, alt çizgide –gelişmekte olan ülkelerde– nelerin olup bittiğidir. Burada, 1989'dan sonra %404'lük büyüme görülüyor.

İngiliz iktisatçı Douglas McWilliams'ın, Gresham konferanslarında, son yirmi beş yılı "insanlık tarihindeki en büyük iktisadi olay" olarak göstermesine yol açan şey, işte budur. Amerika kıtasının bulunmasından sonraki 100 yılda, dünya GSYH'si %33, kişi başına GSYH ise %5 büyüdü. Sanayi Devriminin yalnızca Avrupa'da ve Amerika kıtasında sürdüğü 1820'den sonraki 50 yılda, dünya GSYH'si %60 ve kişi başına GSYH ise %30 arttı. Ama 1989-2012 arasında, dünya GSYH'si 20 trilyon dolardan 71 trilyon dolara –%272– yükseldi ve gördüğümüz üzere, kişi başına GSYH %162 arttı. Her iki ölçü açısından, 1989'dan sonraki dönem, savaş sonrası uzun hızlı büyümeyi kat kat geçiyor.[43]

10. Küreselleşmenin kazananları

Savaş sonrası hızlı büyüme sırasında, kapitalizm, küresel güneyin kalkınmasını baskıladı. Bunu yaparken kullandığı araçlar çok açık seçik ve iyi belgelenmiştir.[44] Eşitsiz ticaret ilişkileri, Latin Amerika'nın büyük kısmında, Afrika'nın tamamında ve Asya'nın çoğunda, Batılı şirketlere süper kârlar kazandıran

ve yurtiçinde yoksulluğa yol açan kalkınma modellerinin benimsenmesini zorladı. Bu modelleri reddetmeye çalışan Şili ya da Guyana gibi ülkelerin hükümetleri, CIA'in düzenlediği darbelerle ya da Grenada'da olduğu gibi düpedüz işgalle devrildi. Birçok ülkenin ekonomisi, aşırı borçlanma nedeniyle ve IMF'nin borç yapılandırma karşılığında dayattığı "yapısal uyum programları"yla mahvoldu. Yerli endüstri küçük olduğu için, bu ülkelerdeki büyüme modelleri, ham madde ihracatına dayanıyordu ve yoksulların gelirleri yerinde sayıyordu.

Küreselleşme tüm bunları değiştirdi. 1988 ile 2008 arasında, dünya nüfusunun üçte ikisinin gerçek gelirleri –grafiğin gösterdiği gibi– önemli ölçüde arttı. Grafiğin sol tarafındaki hörgüç benzeri şekil bunu kanıtlıyor.

Şimdi grafiğin sağ tarafına geçelim: En tepedeki %1'in gelirlerinde de %60 artış olmuş. Ama süper zengin ve gelişmekte olan dünya arasındaki herkes için –yani Batı'nın işçileri ve orta sınıfları için– gerçek artışın pek az olduğunu ya da hiç olmadığını gösteren U biçiminde bir çukur var. Bu çukur, Amerika'da, Japonya'da ve Avrupa'da insanların çoğunluğunun öyküsünü anlatıyor; onlar, geçen yirmi yılda kapitalizmden neredeyse hiçbir şey kazanmadılar. Gerçekte, bazıları kaybettiler. Sıfırın altındaki o dip, muhtemelen siyah Amerika'yı, yoksul beyaz İngiltere'yi ve Güney Avrupa'daki iş gücünün çoğunluğunu kapsıyor.

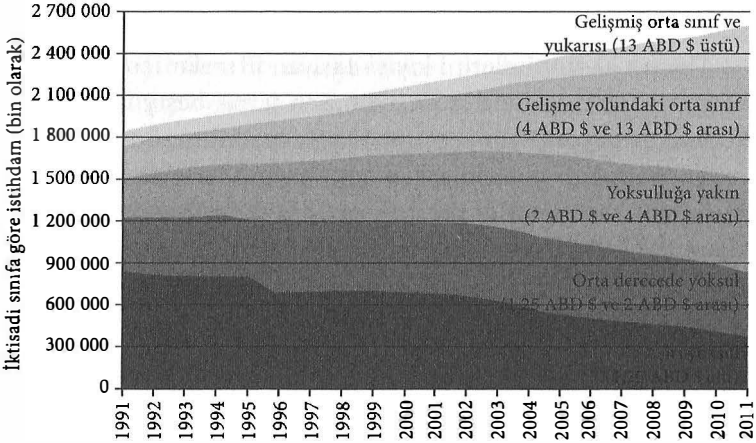
Dünya Bankası için bu rakamları hazırlayan iktisatçı Branko Milanovic, bunu, "insanların ekonomik konumlarının belki de Sanayi Devriminden sonra en derin küresel yeniden belirlenmesi," olarak tanımlıyor.[45]

11. Dünya iş gücünün ikiye katlanması

Harvard'dan iktisatçı Richard Freeman, 1980-2000 arasında dünya iş gücünün mutlak sayı olarak ikiye katlandığını ve sermayenin emeğe oranını yarıya indirdiğini hesapladı.[46] Nüfus artışı ve yabancı yatırımlar, gelişme yolundaki dünyanın iş gücünü çoğalttı; kentleşme, Çin'de 250 milyonluk bir işçi sınıfı yarattı;

eski Comecon ülkelerinin iş güçleri ise birdenbire küresel pazarın kullanımına açıldı.

Sonraki iki grafik, sadece düşük ücretli, yoksul ülke işçilerini büyük sayılarla istihdam ederek başarılabilecek olanların sınırlarını ortaya koyuyor.

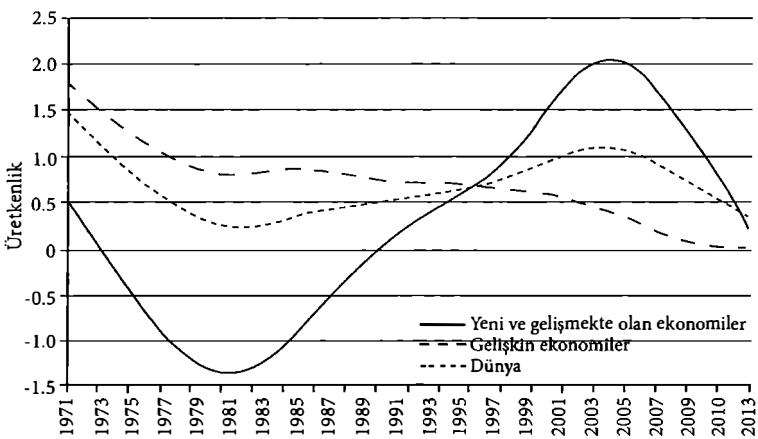

Birincisi, gelişmekte olan ülkelerdeki iş gücünün gelirlerinde küreselleşme başladıktan sonra nelerin olup bittiği yukarıda görülüyor.

Grafik, günde 4 dolar ile 13 dolar arasında kazanan grubun en hızlı büyüyen grup olduğunu –600 milyondan 1,4 milyara çıktığını– çarpıcı şekilde gösteriyor.[47] (Nüfus bilimciler onları "gelişen orta sınıf" olarak nitelemelerine karşın, günde 13 dolar çizgisi, ABD'de kabaca yoksulluk sınırına denk gelmektedir.) Bu insanlar esas olarak işçidirler. Banka ve sigorta olanaklarından yararlanırlar, belki kendi TV'lerine sahiptirler ve çoğunlukla, birçok kuşağın bir arada yaşadığı kenar mahalle ailelerinde ya da pansiyonun yalnızlığında değil, küçük aile gruplarında yaşarlar. Bunların dörtte üçü hizmet sektöründe çalışır. Gelişmekte olan dünyada hizmet sektöründeki işlerin gösterdiği artış, hem

modern kapitalizmde iş karışımının doğal evrimini hem de çağrı merkezlerine, BT bölümlerine ve sıradan büro hizmetlerine odaklanan ikinci bir kıyı şirketçiliği (offshoring) devrini yansıtmaktadır. Kısacası, bu grafik, kıyı şirketçiliğinin başarabileceklerinin sınırlarını gösteriyor. Günde 13 dolarlık işçilerin oluşturdukları giderek büyüyen o dilim, en yoksul Amerikalı işçilerin gelir parantezinde kendine yer açmaya çalışıyor.

Demek ki, üretimlerini kıyıya taşıyan firmalar için kolay kazanma günleri sonuna yaklaşıyor. Son yirmi beş yıllık sürede, küresel güneydeki endüstrinin büyük kesimleri, üretimi artırmak için yoğun yöntemlerden çok "yaygın" yöntemler kullanmışlardır. Yani, spor ayakkabısı sayısını ikiye katlamak istiyorsanız, daha verimli üretim yöntemleri üzerinde çalışmak yerine, bir fabrika daha kurarsınız. Ama en yüksek becerili [vasıflı] işçilerinize Amerika'daki bir yoksulun ücreti kadar ücret ödemek zorunda kalmaya başlayınca, o seçenek sona erer. Gerçekte, gelişme yolundaki ülkelerde yükselen ücretlerin etkisi, aşağıdaki ikinci grafiğe baktığımızda açıkça görülüyor. Bu çıplak hesaplama, yüz milyonlarca işin kıyıya taşınmasıyla ilk başta sağlanan üretkenlik artışının artık bittiğini gösteriyor.

Şu üç çizgiye bakın. Gelişmiş dünyayı gösteren kesik çizgi sıfıra doğru iniyor. Buranın işçileri, dünyadaki üretkenliğe neredeyse hiç katkı yapmıyorlar. Gelişme yolundaki dünyayı gösteren kesiksiz çizgi, küreselleşmenin ilk yıllarında muazzam bir katkı ortaya koyuyor, son birkaç yılda ise neredeyse sıfıra geriliyor. Bundan açıkça anlaşıldığı gibi, iş gücünün küreselleşmesinden gelen üretkenlik artışı büyük ölçüde bitmiştir ve yeni oluşan pazarlarda –Çin'den Brezilya'ya kadar– büyümenin yavaşlaması, stratejik bir probleme dönüşmek üzeredir. Normal dalga örüntüsünün tamamen bozulduğu bu grafiklerde açıkça görülüyor.

ÖRÜNTÜ NASIL KIRILDI?

Yükselme evresi 1960'lı yıllarda ivmesini yitirirken, Kondratyev yaşasaydı hiç şaşırmayacak olduğu bir nedenle bu meydana geldi: Yüksek üretkenliği ücret artışıyla birlikte teşvik eden rejimin tükenmiş olması. Bu, küresel sistemin, hükümetleri büyümeyi dizginlemeye zorladığı 1960'lı yıllardaki ünlü dur-kalk krizlerine yol açtı ve sonra, küresel iktisadi düzende bir kırılma oldu, yüksek enflasyon baş gösterdi ve Vietnam'da savaş çıktı, öyle bir kibir savaşı ki, Amerikan ruhu bu savaşı kaybetmenin sarsıntısını hâlâ atlatamamıştır.

Kritik fark şuradadır: Önceki üç devrenin hepsinde işçiler, krizin ucuz ve kirli çözümüne –ücret kısıntılarına, vasıfsızlaştırmaya ve toplumsal ücrette indirime–karşı direnmişlerdi. Dördüncü dalgada, Yedinci Bölüm'de irdeleyeceğimiz nedenlerle, işçilerin direnişi başarısız oldu. Tüm küresel ekonominin sermaye lehine yeniden ayarlanmasına olanak veren, işte bu başarısızlıktı.

Bu yeniden ayarlama yaklaşık yirmi yıl işe yaradı; hem öyle bir işe yaradı ki, aklı başında birçok insanı, yeni bir çağın şafağının söktüğüne inandırdı. Kondratyev'in kuramının gösterdiği üzere aşağıya yönelmeye ve depresyona neden olması gereken

şey, aksine, yükselen kârlar ile toplumsal parçalanmanın, askerî çatışmanın, Batı toplumlarına geri dönen uç noktada sefaletin ve suçluluğun –%1 için ise göz alıcı zenginliklerin– bir arada yaşandığı, coşku dolu bir yirmi yıla yol açtı.

Ama bu bir toplumsal düzen değildir, bir düzensizliktir; üretimden finansa geçiş (Kondratyev de böyle bir şey beklerdi) ile yenilmiş, parça parça olmuş bir iş gücünü ve finansal kârlardan geçinen süper zengin bir seçkin zümreyi birleştirirseniz, elde edeceğiniz budur.

Neoliberalizmin gerçekleşmesine olanak veren faktörleri sıraladık: itibari para, finansallaşma, iş gücünün iki katına çıkması, uzun emeğin deflasyonist etkisi de dâhil küresel dengesizlikler, artı olarak, bilgi teknolojisinin sonucu olarak başka her şeyin ucuzlaması. Bunların her biri, iktisat biliminin olağan yazgısının askıya alınmasına imkân veren bir "Hapisten Bedava Çıkış" bileti gibi görünüyordu. Ama görmüş olduğumuz gibi –ve çoğumuzun bir şekilde yaşamış olduğu gibi– bunun çok ağır bir bedeli olmuştur.

Bu kırık dökük rüyadan çıkan nedir? Yeni teknik ve iktisadi sistemin, eldeki malzemelerden inşa edilmesi gerekecektir. Bunun, ağları, bilgi çalışmasını, bilim uygulamasını ve büyük miktarda yeşil teknoloji yatırımını gerektireceğini biliyoruz.

Soru şudur: Bu, kapitalizm olabilir mi?

İKİNCİ KISIM

Şimdi, bütün varlıklar ve bütün nesneler arasındaki ilişkileri ve iletişimleri desteklemek, güçlendirmek, çoğaltmak ve genişletmek için muazzam bir projeyle uğraşıyoruz.

Kevin Kelly, 1997[1]

5

Kapitalizm Sonrasının Kâhinleri

Jet motoru, 1945 sonrası uzun dalganın çekirdek teknolojilerinden biriydi. İkinci Dünya Savaşı sırasında icat edilen turbofan –doğru adı budur– olgun bir teknolojidir ve sürprizler üretmemesi gerekir. Ama üretiyor işte.

Sıkıştırılmış havayı önden emerek ve havanın genleşmesi için alevden geçirerek çalışır. Bu işlem, ısıyı enerjiye dönüştüren gerideki bir dizi fanı döndürür. Ama turbofanlar çok ama çok verimsizdir. İlk jet motorları, ısının %20'sini itme gücüne çeviriyordu. 2001'e gelindiğinde, bu motorlar %35 verimliliğe ulaşmıştı; sektörün emektarlarından birinin temkinli tahminine göre, "21. yüzyılın ikinci çeyreğinde" %55 verimliliğe ulaşılabilirdi.[1]

Bunu niçin umursayalım? Çünkü imalatçılar, işletilen yolcu uçağı sayısının 2030'a kadar iki katına çıkmasını bekliyorlar. Bu, 60.000 yeni turbofan demektir.[2] Bunlar, hava endüstrisinin 2005'te %3,5 olan küresel ısınmaya katkısını, yüzyılın ortasında yaklaşık %5'e çıkaracaktır.[3] Dolayısıyla, bir turbofanın verimliliği entipüften bir sorun değil, küresel ölüm kalım sorunudur.

Tasarımcılar, ilk elli yıllık kullanım süresi boyunca turbofanın verimliliğini yılda %0,5 oranında artırmayı başardılar. Bununla birlikte, günümüzde yenilikçi sıçramalar yapıyorlar: %65 verimlilik, erişilebilir bir hedeftir ve kökten yeni motor çeşitleri

kullanıma sunulmak üzeredir. Bu değişikliğin itici gücü, karbon salımı kurallarının ve yakıt fiyatının ortak etkisidir. Bunun gerçekleşmesine olanak veren ise beşinci uzun dalganın çekirdek teknolojisidir: Bilişim ya da bilgi.

Fan palalarını yapan insanların çok iyi anımsadıkları gibi, bu palalar som metalden dövülerek yapılıyordu. 1960'lardan başlayarak, palalar döküm yöntemiyle –yani, sıvı metalin kalıba dökülmesiyle– üretildi. Ama döküm metal, birtakım kusurlar içeriyordu, bu da palaların bozulma olasılığını artırıyordu.

Belki de daha önce hiç işitmediğiniz parlak mühendislik çözümlerinden biri devreye girdi. 1980'de, ABD'li hava endüstrisi üreticisi Pratt & Whitney'de çalışan mühendisler, vakumda oluşturulan tek bir metal kristalinden fan palası geliştirdiler.[4] Sonuçta, daha önce hiç var olmayan bir atom yapısına sahip bir metal elde edildi. Tek bir kristal pala, yüksek hızlara dayanabilir. Süper alaşım metaller sayesinde pala, kendi ergime noktasından daha yüksek sıcaklıktaki havayla başa çıkabilir. Dolayısıyla, uçak motorlarının resmî yol haritasına,[5] 2015'te dişlilerin, 2020'de acayip şekilli bir açık fan sisteminin ve 2035'ten sonraki bir zamanda da ısı verimliliğini %100'e yaklaştıracak kendi kendini soğutan bir motorun eklenmesi söz konusudur.

Bilgi teknolojisi, her yönüyle bu evrimin itici gücüdür. Modern jet motorlarını, performans analizi yapabilen, arızayı öngörebilen ve bakım-onarımı yönetebilen bir bilgisayar kontrol eder. En ileri motorlar, uçuş durumundayken, verilerini gerçek zamanlı olarak imalatçının merkezine geri gönderir.

Şimdi de bilgi teknolojisinin tasarım sürecine neler getirdiğini düşünelim. Kâğıt üzerinde tasarlanmış, sürgülü cetvel kullanılarak stres testinden geçirilmiş, ipek üzerine çizilen tam boy şablonlarla inşa edilmiş hava araçları hâlâ uçmaktadır. Yeni hava araçları, bir süper bilgisayarla sanal ortamda tasarlanıyor ve sınanıyor. Emekli bir mühendisin bana anlattığı gibi: "Tornado savaş jetinin kuyruk flabını tasarlıyorken, üzerinde on iki defa

stres testi yaptık. Bunun yerini alan Typhoon ile bu sayı 186 milyona çıktı."

Bilgisayarlar, inşa sürecinde de devrim yapmıştır. Şimdi mühendisler, hava aracının her unsurunu sanal olarak inşa ediyorlar, bunun için süper bilgisayarlarda 30 sayısal maket kullanıyorlar. Bu maketlerde, her pirinç vida, bir pirinç vidanın fiziki özelliklerine sahip, her karbon elyaf levha sanki gerçekmiş gibi eğilip bükülüyor. Tek bir fiziki nesne bile yapılmadan önce, imalat sürecinin her aşaması modelleniyor.

Küresel turbofan pazarı yıllık 2,1 milyar dolar değerinde olduğu için, şu soru 2,1 milyar dolarlık bir sorudur: Bir turbofanın değerinin ne kadarı, yapımında kullanılan fiziki bileşenlerde, ne kadarı, emekte ve ne kadarı, cisimleştirdiği bilgilerde yatar?

Hesaplarda bir yanıt bulamazsınız: Modern muhasebe standartlarına göre, fikrî mülkiyetin değeri tahminle belirlenir. SAS Institute'un 2013'teki bir incelemesinde saptandığına göre, verilere bir değer biçme çabasına girişildiğinde, ne bu verileri toplama maliyeti, ne bunların piyasa değeri, ne de gelecekte getirebileceği kazanç yeterli şekilde hesaplanabilir. Şirketler, ancak iktisadi olmayan faydaları ve riskleri dikkate alan bir hesaplama yöntemiyle, ellerindeki verilerin değerinin gerçekten ne kadar olduğunu hissedarlarına somut olarak açıklayabilirlerdi.[6]

Sözü edilen inceleme raporunun gösterdiği üzere, ABD ve İngiltere şirketlerinin bilançolarında "manevi varlıklar", maddi varlıklara kıyasla yaklaşık üç kat hızlı artarken, GSYH rakamlarında sayısal sektörün fiilî büyüklüğü yerinde saymıştır. Dolayısıyla, modern ekonomideki en önemli şeye değer biçerken kullandığımız mantıkta sakat bir şeyler vardır.

Bununla birlikte, hangi ölçü kullanılırsa kullanılsın, girdi karmasının değişim geçirdiği açıktır. Bir yolcu uçağı eski teknoloji gibi görünür. Ama fan palalarının atomik yapısından tutun da sıkıştırılmış tasarım döngüsüne ve filo merkezine geri gönderdiği veri akışına kadar, "canlı" bilgiyle doludur.

Sanal dünyayı gerçek dünyayla harmanlayan bu olgu, birçok sektörde görülebilir: fiziki performansını bir silikon yonganın belirlediği otomobil motorları; tuşlarına ne kadar sert bastığınıza bağlı olarak, binlerce gerçek piyano numunesinden bilgi derleyebilen sayısal piyanolar. Bugün, selüloit zerreleri yerine piksellerden oluşan ve hiçbir gerçek şeyin kamera karşısında geçmediği kocaman sahneler içeren sinema filmleri izliyoruz. Otomobil üretim hatlarında bileşenlerin her biri barkot taşıyor: Robotların vızıltıları ve mırıltıları arasında, insanların yaptıkları şeyleri bir bilgisayar algoritması sıraya koyuyor ve denetliyor. Fiziki çalışma ile bilgi arasındaki ilişki değişiklik geçirmiştir.

Yirmi birinci yüzyılın başındaki büyük teknolojik ilerleme, yeni nesnelerden değil, akıllı kılınan eski nesnelerden oluşuyor. Ürünlerin bilgi içeriği, bunları üretmekte kullanılan fiziki öğelerden daha değerli bir hal alıyor.

1990'lı yıllarda, bilgi teknolojisinin etkisi anlaşılmaya başlayınca, farklı bilim dallarından insanlar bir anda aynı düşünceye kapıldılar: Kapitalizm niteliksel olarak farklılaşıyor.

Dile dolanan ifadeler ortaya çıktı: bilgi ekonomisi, bilgi toplumu, bilişsel kapitalizm. Bilgi kapitalizminin ve serbest piyasa modelinin birbirine koşulu şekilde işlediği; bunların birbirini ürettiği ve pekiştirdiği farz ediliyordu. Bazılarına göre, bu değişim, on sekizinci yüzyılda ticaret kapitalizminden sanayi kapitalizmine geçiş kadar önemli olduğu yargısına varmayı gerektirecek kadar büyüktü. Ama iktisatçılar tam da bu "üçüncü türden kapitalizm"in nasıl işlediğini açıklamak için kafa yorarlarken, bir problemle karşılaştılar: İşlemiyordu.

Bilgi teknolojisinin, yeni ve istikrarlı bir kapitalizm biçimi yaratmak şöyle dursun, kapitalizmi –piyasa mekanizmalarını kemirerek, mülkiyet haklarını aşındırarak, ücretler, çalışma ve kâr arasındaki eski ilişkileri yıkarak– eritmekte olduğunu gösteren kanıtlar çoğalıyor. Bunu ilk söyleyenler, derme çatma bir felsefeciler, yönetim akıl hocaları ve avukatlar tayfasıydı.

Bu bölümde, bunların temel fikirlerini inceleyeceğim ve eleştireceğim. Sonra, daha da radikal bir şey önereceğim: Bilgi teknolojisinin bizi post-kapitalist bir ekonomiye doğru götürdüğünü.

DRUCKER: DOĞRU SORULARI SORMAK

Yönetim akıl hocası Peter Drucker 1993'te şöyle yazıyordu: "Bilginin *bir* kaynak olmaktan çok *asıl* kaynak haline gelmesi, toplumumuzu 'post-kapitalist' yapan şeydir. Bilgi, toplumumuzun yapısını değiştiriyor, hem de temelden. Yeni toplumsal dinamikler yaratıyor. Yeni ekonomik dinamikler yaratıyor. Yeni politika yaratıyor."[7] Josef Schumpeter'in doksan yaşında, hayattaki son öğrencisi, biraz aceleci davranmıştı ama içgörüsü doğruydu.

Drucker'ın tezi, eski üretim faktörlerinin –toprak, emek ve sermayenin– bilgiye kıyasla ikincil hale gelmiş olduğu önermesine dayanıyordu. Drucker, *Post-Capitalist Society* (Kapitalizm Sonrası Toplum) adlı kitabında, kapitalizm için temel nitelikteki belirli normların yerlerini başka normlara bırakmakta olduğunu savunuyordu. Henüz hiç kimsenin internet tarayıcısıyla tanışmadığı bir tarihte yazan Drucker, 1980'lerdeki bilgi zengini kapitalizmi gözlemliyor ve sonraki yirmi yılda belirecek olan ağ ekonomisini geniş hatlarıyla tahayyül ediyordu.

İleri görüşlüler işte bunun için vardır. Çevresindekilerin birçoğu, "bilgi teknolojisi + neoliberalizm"i, kapitalizmin mükemmelleşmesi olarak görürken, Drucker, bilgi kapitalizmini başka bir şeye geçiş olarak tahayyül etmeyi seçti. Drucker, bilgi konusunda bir sürü laf edilmesine rağmen, bilginin somut olarak ekonomik açıdan nasıl davrandığına ilişkin bir kuramın olmadığını belirtiyordu. Ortada böyle bir kuram olmayınca, post-kapitalist bir ekonominin neler getirebileceğine ilişkin bir dizi soru yöneltiyordu.

Birincisi, diye soruyordu, bilgi üretkenliğini nasıl geliştirebiliriz? Kapitalizmin önceki dönemleri, makinelerin ve emeğin artan üretkenliğini temel almışsa, o zaman bir sonraki dönemi de artan bilgi üretkenliğini temel almalıdır. Drucker'ın tahminine göre, çözüm, farklı bilgi dalları arasında yaratıcı şekilde bağlantı kurmak olmalıdır: "Bağlantı kurma yeteneği, doğuştan gelebilir ve deha dediğimiz o sırrın bir parçası olabilir. Ama bağlantı kurmak ve böylece, ister bir kişiyle, ister bir ekiple, isterse bütün bir örgütle ilgili mevcut bilgi verimini yükseltmek, büyük ölçüde, öğrenilebilen bir şeydir."[8]

Başarılması gereken görev, bir Einstein'ın beyninin kendiliğinden kuracağı türden bağlantıları kurmaları için bilgi işçilerini eğitmekti. Drucker'ın çözümü, doğrudan doğruya yönetim kuramının kılavuzundan alınmıştı: bir metodoloji, bir proje planı, daha iyi eğitim.

İnsanlık, daha iyi bir çözüm getirdi: Ağ. Bu, herhangi bir merkezî planın sonucu ya da herhangi bir yönetim grubunun eseri değildi; insanların, yirmi beş yıl öncesine kadar var olmayan bilgi yollarını ve örgütlenme biçimlerini kullanarak kendiliklerinden etkileşime geçmelerinin sonucuydu. Yine de Drucker'ın üretkenliğin anahtarı olarak "bağlantı" ve bilginin modüler kullanımı üzerinde odaklanması, ilham vericiydi.

Drucker'ın ikinci sorusu da aynı ölçüde derindi: Kapitalizm sonrasının toplumsal ilkörneği (arketipi) kimdir? Eğer feodal toplumun simgesi Ortaçağ şövalyesi ve kapitalizmin simgesi burjuvazi ise, o zaman, tarihsel gidişat tasavvurunda kapitalizm sonrası toplumsal ilişkilerin taşıyıcısı kimdir? Karl Marx'ın zihnini çok meşgul eden de aynı sorudur, ama Drucker'ın verdiği yanıt, o taşıyıcının proletarya olduğunu düşünen geleneksel solcuların çoğunu düş kırıklığına uğratırdı. Drucker, o taşıyıcının, "evrensel eğitimli kişi" olacağını öne sürüyordu.

Drucker'ın tasavvuruna göre, bu yeni tür kişi, Batı toplumunun yönetici ve aydın sınıflarının kaynaşmasıyla, böylece de yö-

neticinin bilgiyi uygulama yeteneğini ve aydının saf kavramlarla uğraşma yeteneğini birleştirmesiyle ortaya çıkardı. Böyle bir birey, allamenin –aynı anda hem Mandarin Çincesinde hem de nükleer fizikte uzman olan ender kişilerin– zıddı olurdu. Aksine, bu yeni tip kişi, dar alanlardaki uzman araştırma ürünlerini seçip işleyebilen ve genel uygulamaya koyabilen –kaos teorisini iktisat bilimine, genetiği arkeolojiye ya da veri madenciliğini toplumsal tarihe uygulayabilen– biri olurdu.

Drucker, yeni toplumun "liderlik grubu" olarak böyle insanların ortaya çıkışını *içtenlikle* istiyordu: "Tikel, ayrı gelenekleri, ortak ve paylaşılan değerlere bağlılık üzerinde, ortak bir mükemmellik kavramı üzerinde ve karşılıklı saygı üzerinde odaklayabilen ... birleştirici bir güç".[9]

Onun bunları yazmasından beri, böyle bir grup ortaya çıkmıştır: Bilgilerini Bulut'ta depolayan, cinsellik, çevrebilim ve insan severlik konusundaki ultra liberal tutumları yeni normallik olarak görülen, yirmi birinci yüzyıl başındaki tişörtlü tekno-burjuvazi. Gelecek elli yılla ilgili sözünü ettiğimiz şey, bilgiye dayalı kapitalizmin beşinci bir dalgasından ibaretse, o zaman, uzun dalgalar kuramı gereğince beklediğimiz yeni erkeklerimiz ve yeni kadınlarımız zaten şimdiden varlar. Sorun şu ki, onlar, eski kapitalizmi devirmeyle hiç mi hiç ilgilenmiyorlar ve siyasete pek az ilgi duyuyorlar.

Ama eğer kapitalizm sonrasından söz ediyorsak, o zaman, bu evrensel eğitimli kişinin sayıca çok kalabalık olması ve yirminci yüzyıla damgasını vuran büyük hiyerarşik firmaların ilgisinin tam tersi bir ilgiye sahip olması gerekirdi. Tıpkı burjuvazinin yaptığı gibi, onların da yeni iktisadi model için kavga vermeleri ve bu modelin değerlerini kendi davranışlarında cisimleştirmeleri gerekirdi. Tarihe maddeci yaklaşımda olduğu gibi, onların da eskinin bağrındaki yeni toplumsal ilişkilerin taşıyıcısı olmaları gerekirdi.

Şimdi çevrenize bir bakın.

Londra Metrosunda bir vagondayım; otuz beş yaşından küçük herkeste, kulaklarını bir cihaza bağlayan beyaz kablolar var, o cihazla bir ağdan indirmiş oldukları bir şeyler dinliyorlar. İşyerine ya da yöneticilik görevlerine gittikleri açıkça belli olanların bile bilinçli şekilde gayriresmî bir havası ve giyim tarzı var. Bazıları –wi-fi bağlantısının bulunmadığı bu yerde bile– akıllı telefonlarında e-postalarını inceliyorlar. Ya da belki oyun oynuyorlar, çünkü gerekli fiziki eylemler ve yoğun dikkat düzeyi aynı. Sayısal bilişime yapışıp kalmışlar ve cadde düzeyine çıktıklarında yapacakları ilk şey, 3G ile yeniden küresel ağa bağlanmak olacak.

Vagondaki başka herkes, yirminci yüzyıldan bir nüfus grubuna uygun düşüyor: Şapkaları ve tüvitleriyle yaşlıca orta sınıf çift; gazetesini okuyan tıraşsız kol işçisi; kulaklıkla uğraşamayacak kadar meşgul ama ayakkabılarını boyayacak zaman bulmuş, dizüstü bilgisayarıyla bir şeyler yazan takım elbiseli adam (yani, ben).

Birinci grup, sosyologların "ağ bağlantılı bireyler" dedikleri, nispeten açık ve küresel bir sistemden bilgi indirmekte usta kişilerden oluşur. Onlar, ağ bağlantılı bir şekilde davranırlar; işten tutun da tüketime, ilişkilere ve kültüre kadar. Stewart Brand'in "Bilgi özgür olmak ister" şeklindeki ünlü iddiasından otuz yıl sonra, onlar, normal koşullar altında özgür olması *gerektiğine* içgüdüsel olarak inanırlar. Bir dans kulübünde aldıkları uyuşturucunun parasını öderler, ama indirilen müzik için para ödemeyi yine de bir dayatma sayarlar.

Bu grup şimdiden öyle geniş ve iyi tanımlanmıştır ki, bazı kentlerde –Londra'da, Tokyo'da, Sidney'de– yirminci yüzyıl tipleri azınlıktadır: Bunlar hâlâ GPS yerine analog haritalara başvururlar, Starbucks'ta sunulan kahve seçenekleri karşısında hâlâ karışıklık yaşarlar, diğer grubun normal saydığı uçarı yaşam tarzları karşısında şaşırıp kalır ve hayrete düşerler.

Yirmi birinci yüzyıl başının ağ bağlantılı bireyleri –"beyaz kulaklıklı kişiler"– Drucker'ın ortaya çıkmasını beklediği kişi

türüne –evrensel eğitimli kişiye– tam olarak uyuyor. Bunlar artık kıyıda köşede kalmış bir tekno-grupla sınırlı değillerdir. Herhangi bir barmen veya ağ yöneticisi ya da hukuk asistanı, eğer isterse, bir evrensel eğitimli kişi olabilir; yeter ki temel eğitim almış ve bir akıllı telefona sahip olsun. Gerçekten, mobil internetin yaygınlaşmasıyla, Çinli fabrika işçilerinin bile, iş dışında kalan zamanlarında –katı iş disiplinine ve uzun çalışma saatlerine karşın– ağı tutkuyla kullanan kişiler haline geldiklerini, yakın tarihli incelemeler ortaya koyuyor.[10]

Bilginin nasıl iktisadi bir kaynak olarak davrandığını ve yeni toplumsal ilkörneğin kim olduğunu bir kez anlayınca, kapitalizm sonrasına geçişin nasıl gerçekleşe*bileceğini* anlama yolunun bir parçası olursunuz. Ama şu soru yine de yanıtsız kalır: Bunun niçin gerçekleşmesi *gerek*? Drucker'ın yanıtları spekülatiftir ama kapitalizm sonrasına ilişkin sağlam bir kuram için temel alınması gereken çerçevenin ilk ipucunu sağlar.

Drucker, sanayi kapitalizminin tarihini dört evreye ayırır: on dokuzuncu yüzyılın büyük kısmını kapsayan bir makine devrimi; 1890'larda bilimsel yönetimin gelişiyle sağlanan bir üretkenlik devrimi; 1945'ten sonra bilginin iş süreçlerine uygulanmasıyla gerçekleşen bir yönetim devrimi; son olarak da "bilginin bilgiye uygulanması"na dayanan bir bilgi devrimi.

Schumpeter'in öğrencisi olan Drucker, Kondratyev'in uzun dalgalarını burada bilinçli olarak ama bireysel firmanın bakış açısından görerek kullanır. Bu, Drucker'ın en derin gözlemine götürür: Bu dönüm noktalarının hiçbiri, çalışma iktisadı anlaşılmadan kavranamaz. Drucker'ın öne sürdüğüne göre, Vergilius'tan Marx'a kadar hiç kimse, çiftçinin ya da fabrika işçisinin günlük olarak ne yaptığını inceleme zahmetine girmemiştir. Ancak on dokuzuncu yüzyıl sonunda kapitalistler, işçilerinin fiilen ne yapmakta olduklarına dikkat etmişler ve bunu değiştirmeye çalışmışlardır.

"Hâlâ bir çalışma tarihi yok," diye yakınır Drucker ve yirmi beş yıl sonra da hâlâ çalışma tarihi yeterince araştırılmadan durmaktadır. İş piyasası iktisadı, işsizliğe ve ücret oranlarına odaklanmaya devam ediyor, akademide de düşük bir konumda bulunuyor. Ama bilginin çalışmayı, çalışma ile serbest zaman arasındaki sınırları ve ücretleri nasıl etkilediğini bir kez anlarsak, yaşamakta olduğumuz değişimin boyutu açıklık kazanacaktır.

Sonunda, Drucker bizi ciddi sorularla baş başa bıraktı. Bunlar doğru sorulardı ama aradan yirmi beş yıl geçtiği halde, kapitalizm sonrası şöyle dursun, bilgi kapitalizmi konusunda bile hâlâ sentezlenmiş bir kuramımız yok. Bununla birlikte, ana akım iktisat –rastlantı sonucu– böyle bir kuramı keşfetmeye yaklaşmıştır.

BİLGİ MALLARI HER ŞEYİ DEĞİŞTİRİYOR

1990'da Amerikalı iktisatçı Paul Romer, modern iktisadın kilit faraziyelerinden birini yıktı ve süreç içinde, bilgi kapitalizmi sorununu ana akım iktisada soktu.

Bir ülkenin büyüme hızını öngörebilen bir model arayışı içindeki iktisatçılar, çeşitli faktörleri sıralamışlardı: tasarruf, üretkenlik, nüfus artışı. Teknolojik değişikliğin tüm bu faktörleri etkilediğini biliyorlardı, ama modelin amaçları açısından, bunun "eksojen" (dış kaynaklı) olduğunu –kendi modelleri için dışsal ve bu yüzden, kurmaya çalıştıkları denklemle ilişkisiz olduğunu– farz ettiler. Sonra, *Endogenous Technological Change* (Endojen Teknolojik Değişim) başlıklı bir makalesinde Romer, tüm tezi yeniden kurguladı.[11] Yenilenmenin itici gücü piyasa güçleri olduğu için, bunun iktisadi büyüme için dışsal ya da rastlantısal gibi ele alınamayacağını, büyümenin özsel ("endojen") bir parçası olması gerektiğini ortaya koydu. Yenilenmenin kendisi, büyüme kuramı içine yerleştirilmelidir: Bunun etkisi, rastgele değil, öngörülebilirdir.

Ama Romer, genelde kapitalizme ilişkin oldukça çetin bir cebir çalışmasını tamamlamasının yanı sıra, bilgi kapitalizmine özgü olan ve devrimci imalar içeren bir önermeyle ortaya çıkmıştı. Teknolojik değişikliği, bile bile sevimli bir ifadeyle, "ham maddeleri harmanlama yönergelerinde yapılan bir iyileştirme" olarak tanımladı. Yani, şeyleri ve fikirleri birbirinden ayırdı; çünkü "yönerge" denilen şey budur. Bilgi, Romer'e göre, ya fiziki dünyada ya da sayısal dünyada bir şeyi yapmak için kullanılan bir proje ya da reçete gibidir. Böylece, Romer'in yeni bir temel önerme dediği şey ortaya çıktı: "Ham maddelerle çalışma yönergeleri mahiyet olarak diğer iktisadi mallardan farklıdır".[12]

Bir bilgi ürünü, şimdiye kadar üretilmiş olan her fiziki metadan farklıdır. Öncelikle bilgi ürünlerine dayanan bir ekonomi de nesneler yapmaya ve hizmet sağlamaya dayanan bir ekonomiden farklı şekilde davranacaktır. Romer bunun nedenini açıklar: "Yeni bir yönergeler dizisi yaratmanın maliyeti bir kez oluşunca, bu yönergeler hiçbir ek masraf olmaksızın defalarca kullanılabilir. Yeni ve daha iyi yönergeler geliştirmek, sabit bir maliyete katlanmayla aynı şeydir."[13]

Benim bu alıntıyı bir PDF dosyasından alıp bu kitaba koymak için yaptığım minik el hareketinin devrimci potansiyelini, Romer bir çırpıda özetlemiştir: Kes ve yapıştır. Bir paragrafı kesip yapıştırabildiğiniz anda, bunu artık bir müzik parçasıyla, bir filmle, bir turbofan motorun tasarımıyla ve onu üretecek fabrikanın dijital maketiyle de yapabilirsiniz.

Bir şeyi kesip yapıştırabildiğiniz anda, o şey artık bedelsiz olarak yeniden üretilebilir. İktisat diliyle söylenirse, "sıfır marjinal maliyet"e sahiptir.

Bilgi kapitalistleri buna bir çözüm getirmişlerdir: Belirli bilgi türlerini kopyalamayı yasal açıdan imkânsız kılmak. Örneğin, bu kitapta Romer'den bedelsiz alıntı yapmama izin verilmekle birlikte, onun 1990 tarihli ünlü makalesinin PDF'sini JSTOR'un akademik internet sitesinden indirmek bana 16,80 dolara mal

olur. Bir turbofan motorun tasarımını kopyalayıp yapıştırmaya kalkışsaydım, kendimi kodeste bulabilirdim.

Ama fikrî mülkiyet hakları, keşmekeş içinde olmakla, kötü bir ün yapmıştır: Sahip olduğum bir CD'yi iTunes klasörüme yasal olarak kopyalayabilirim ama bir DVD'ye kopyalamak yasadışıdır. Kopyalayabileceğiniz ve kopyalayamayacağınız şeylere ilişkin yasalar net değildir. Hukuki olarak uygulandığı gibi toplumsal olarak da uygulanır ve dijital çağ öncesindeki patentler gibi, zamanla geçersizleşir.

Bir bilgiye "sahip olma"ya çalışıyorsanız –bir müzik grubu ya da bir turbofan imalatçısı olmanız fark etmez– sizin probleminiz, bunun kullanıldıkça yıpranmadığı ve bunu tüketen bir kişinin, başka bir kişiyi bunu tüketmekten alıkoymaması gerçeğinde yatar. İktisatçılar buna, "rekabetsizlik" derler. "Paylaşılabilirlik", bunu anlatan daha yalın bir sözcük olurdu.

Katıksız fiziki mallar söz konusu olunca, böyle bir malı bir kişinin kullanması, başka birinin de onu kullanmasını genellikle engeller: Bu sizin değil, benim sigaramdır, benim arabam, benim kahvem, benim yarım saatlik psikoterapimdir. Sizin değil. Ama bir MP3 müzik parçası söz konusu olunca, bilgi meta*dır*. Teknik olarak birçok biçimde bulunabilir ve öyle küçük boyutta olabilir ki, yaşamım boyunca satın aldığım her müziği, iPod olarak bilinen 5 santimlik bir flaş sürücüyle yanımda taşımama olanak verir.

Meta "rekabetsiz" olunca, onun üzerindeki mülkiyetinizi savunabilmenizin tek yolu, iktisatçıların "münhasırlık" (dışlama) dedikleri şeyle olur. Böylece, yazılımın içine kopyalamayı olanaksız kılan –DVD'de olduğu gibi– bir böcek yerleştirebilirsiniz ya da kopyalamayı yasadışı kılabilirsiniz. Ama şurası bir gerçek ki, bilgiyi korumak için ne yaparsanız yapın –içine böcek yerleştirin, şifreleyin, otoparkta korsan DVD satan kişiyi tutuklayın– bilginin kendisi cüzi bir maliyetle kopyalanabilir ve paylaşılabilir olmaya devam eder.

Bu, piyasanın işleyiş tarzı açısından çok önemli imalar içerir. Ana akım iktisatçılar, piyasaların rekabeti kusursuzlaştırdığını ve kusurların –örneğin tekellerin, patentlerin, sendikaların, fiyat belirleyen kartellerin– daima geçici olduğunu farz ederler. Pazardaki kişilerin kusursuz bilgi sahibi olduklarını da farz ederler. Romer'in gösterdiği üzere, ekonomi paylaşılabilen bilgi mallarından oluşunca, kusurlu rekabet, kural haline gelir.

Bilgi teknolojisine dayalı ekonominin denge durumu, tekellerin hâkimiyet kurduğu ve insanların akılcı satın alma kararları vermek için gerekli bilgiye erişimlerinin eşit olmadığı bir durumdur. Kısacası, bilgi teknolojisi, fiyatların rekabet nedeniyle üretim maliyetine doğru aşağı çekildiği normal fiyat mekanizmasını yerle bir eder. Apple'ın sunucusunda iTunes'daki bir müziği depolamanın maliyeti sıfıra yakındır ve onu benim bilgisayarıma iletmenin maliyeti de öyle. Kaydı yapan şirkete bunun maliyeti (sanatçı ücretleri ve pazarlama giderleri açısından) ne olursa olsun, sırf bedelsiz kopyalamak yasadışı olduğu için bana maliyeti 99 penidir.

Arz ile talep arasındaki karşılıklı etkileşim, bir iTunes parçasının fiyatına yansımaz: Beatles'ın "Love Me Do" parçasının iTunes'daki arzı sınırsızdır. Yine, fiziksel kayıtlardaki durumun aksine, talep dalgalandıkça fiyat değişmez. Fiyatı belirleyen, Apple'ın 99 peni fatura etmek için sahip olduğu mutlak yasal haktır.

Apple, bilgiye dayalı multimilyar dolarlık bir işi yürütmek için yalnızca telif hakları yasasına güvenmez; yasayı çiğnemektense uymamızı daha kolay hale getirmek için, hep birlikte çalışan pahalı teknolojilerin oluşturduğu çepeçevre duvarlı bir bahçe de kurmuştur; Mac, iTunes, iPod, iCloud, iPhone ve iPad. Sonuç olarak, küresel dijital müzik satışlarında, piyasanın yaklaşık %75'ini elinde bulunduran iTunes başat durumdadır.[14]

Bilgi kapitalizminde tekel, sırf kârı azamileştirmek için zekice bir taktik değildir. Bir endüstriyi işletebilmenin tek yoludur. Her

bir sektöre egemen olan şirket sayısının azlığı çarpıcıdır. Geleneksel sektörlerde, her piyasa için çoğunlukla dört ila altı büyük oyuncu görürsünüz: dört büyük muhasebe firması; dört ya da beş büyük süpermarket grubu; dört büyük turbofan imalatçısı. Ama bilgi teknolojisinin imza markaları topyekûn egemenliğe ihtiyaç duyar: Google, tek arama motoru olmaya ihtiyaç duyar; Facebook, çevrimiçi kimliğinizi kurduğunuz tek yer olmalıdır; Twitter, düşüncelerinizi paylaştığınız tek yer olmalıdır; iTunes, şaşmaz çevrimiçi müzik mağazası olmalıdır. Kilit nitelikteki iki piyasada –çevrimiçi arama ve mobil işletim sistemleri piyasasında– iki firmalı bir ölüm kalım maçı vardır ve şu anda ikisini de Google kazanmaktadır.

Paylaşılabilen bilgi mallarına sahip olmamızdan önce, iktisadın temel yasası, her şeyin kıt olduğuydu. Arz ve talep, kıtlığı varsayar. Şimdi belirli mallar kıt değildir, çok boldur; dolayısıyla, arz ve talep alakasız hale gelir. Bir iTunes müziğinin arzı, nihayetinde, Cupertino'daki bir sunucuda depolanan, teknik olarak herkesçe paylaşılabilen bir dosyadır. Yalnızca fikrî mülkiyet yasası ve iTunes parçasının içerdiği küçük bir şifre, yeryüzündeki herkesin şimdiye kadar bestelenmiş her müzik parçasına sahip olmasını engeller. Apple'ın misyon bildirisi, çok doğru ifade ettiği gibi, müziğin bollaşmasını önlemektir.

Bu nedenle Romer'in yeni kuramı, aynı anda hem ana akım iktisat için kötü haber hem de yeni gelişen bilgi kapitalizmi devleri için güven verici haber oldu. Bu kuram, alışılmış iktisadın açıklamak için yırtındığı anomalilerin birçoğunu tek bir açıklamada birbirine bağladı. Teknoloji tekellerinin piyasadaki konumu için de üstü örtülü bir gerekçe sağladı. Gazeteci David Warsh, bunun etkisini şöyle özetledi:

> İktisadi analizin temel kategorileri, iki yüz yıldan beri oldukları gibi, toprak, emek ve sermaye olmaktan çıktı. Bu en ilksel sınıflandırmanın yerini insanlar, fikirler ve şeyler aldı ... o çok bilinen kıtlık ilkesini, önemli bir ilke olan bolluk ilkesince desteklenmişti.[15]

Öyleyse, Romer'in makalesinin 1990'da yayınlanmasıyla, iktisat dünyası "Şükran duası" okumaya mı başladı? Başlamadı. Romer, düşmanca bir tavırla ve umursamazlıkla karşılandı. Başlarında Joseph Stiglitz olmak üzere ana akım iktisadı eleştirenler, bunun genel –kusursuz bilgiye ve verimli piyasalara ilişkin– faraziyelerinin yanlış olduğunu yıllardan beri söylemekteydiler. Şimdi Romer, ana akımın içinden çalışarak ve onun yöntemlerini kullanarak, ana akımın bu eleştirmenlere karşı savunmasını yerle bir etmişti. Çünkü Romer'in araştırmasının gösterdiği gibi, bilgi ekonomisine bir kez geçilince, fiyatların belirlendiği piyasa mekanizması, belirli malların marjinal maliyetini zaman içinde sıfıra doğru çekecektir; bu da süreç içinde kârları eritecektir.

Kısacası, bilgi teknolojisi, fiyat mekanizmasının normal işleyişini aşındırıyor. Bu kitabın geriye kalanında irdeleyeceğimiz gibi, bunun her şey için devrimci imaları vardır.

Eğer kapitalizmi sonlu bir sistem olarak anlasalardı, Romer ve destekçileri, bu olağandışı ifadenin muazzam imalarını araştırmış olabilirlerdi; ama öyle anlamadılar. Ekonominin, ders kitaplarında yazıldığı gibi, fiyat yapıcılardan ve fiyat alıcılardan; yani, piyasa aracılığıyla kendi özçıkarlarını kovalayan akılcı bireylerden oluştuğunu farz ettiler.

Büyük resmi gerçekten görenler, profesyonel iktisat dünyasından değil, teknolojik ileri görüşlüler arasında çıkacaktı. Bunlar, 1990'ların sonuna gelindiğinde, Romer'in anlamadığı şeyi anlamaya başlamışlardı: Bilgi teknolojisinin, piyasa dışı bir ekonomiyi mümkün kıldığını ve kendi özçıkarını piyasa dışı eylemlerle kovalamaya hazır bir zümre yarattığını.

AÇIK KAYNAĞIN YÜKSELİŞİ

Belki de bunları bir tabletten okuyorsunuzdur: Bir Kindle, Nexus ya da iPad'den. Bu cihazlar nadiren çöker ve bunları programlamayı hayal bile etmezdiniz, ama yine de bunlar birer

bilgisayar. Bir iPad Air yongasında, tek bir silikon parçasına lehimlenmiş bir milyar transistör bulunuyor; otuz yıl önceki 5.000 masaüstü bilgisayarın işlem gücüne eşit bir güç.[16]

Bir iPad'in çalışması için gerekli temel yazılım, işletim sistemidir: iOS. Bugün bilgisayar kullanımı son derece kolay olduğu için, işletim sistemlerinin 1970'li yıllarda, öncülerin başını ne kadar çok ağrıttığını şimdi pek kavrayamayız. Yazılımın erken yıllarında, işletim sistemleri üzerinden yürüyen bir mücadele başladı ve hızla tırmanarak, bilgiyi kimin sahiplenmesi gerektiği ya da sahiplenebileceği üzerinde bir mücadeleye dönüştü.

İlk otuz yıl süresince bilgisayarlar büyüktü ve az bulunuyordu, işyerlerinde ve üniversitelerde bilgisayar kullanılıyordu. 1970'lerin ortasında masaüstü PC'ler icat edildiği zaman, elektronik kartların ve bir ekranın toplamından öteye pek gitmiyordu. Ve bunları şirketler değil, meraklıları üretiyordu.

Altair 8800, programcılık öğrenmek isteyen acayip tiplerin oluşturduğu bir alt kültüre dergi reklamlarıyla satılan çığır açıcı bir makineydi. Bilgisayarın istediğiniz şeyi yapmasını sağlamanız için, bir programlama diline ihtiyacınız vardı ve Seattle'da yaşayan iki adam böyle bir dil geliştirdiler: Üzerinde zımba deliklerinin olduğu bir kâğıt tomarı halinde 2 dolardan dağıtılan Altair BASIC. Ama çok geçmeden gördüler ki, dil satışları bilgisayar satışlarının gerisinde kalıyor. Kullanıcılar, delikli kâğıt tomarlarını kopyalayıp bedava dağıtıyorlardı. Yazılımın geliştiricisi, öfkeli bir "Açık Mektup"ta, korsanların bilgisayar kulübü toplantılarına alınmamasını ve ücret ödenmesini istiyordu: "Çoğunuz, kullandığınız yazılımı çalıyorsunuz. [Düşünüyorsunuz ki] donanım için ücret ödenmeli ama yazılım, paylaşılacak bir şeydir. Yazılım üzerinde çalışan insanlara bir para ödenip ödenmediği kimin umurunda."[17]

Bunu yazan, Bill Gates'ti ve çok geçmeden bir çözüm buldu: Hem işletim sisteminin hem de programlama dilinin sahibi olmak. Gates, PC'lerin standart işletim sistemi haline gelen

Windows'u tasarladı. Çok geçmeden, şirket masaüstü bilgisayarları alanında Windows neredeyse tekel oluşturdu ve Gates milyarder oldu. Onun "Açık Mektup"u, dijital iktisadın tarihinde ikinci en önemli belge olarak günümüze gelecekti.

En önemlisi olduğunu düşündüğüm belgeden bir alıntıyı da aşağıda veriyorum:

> Ödülü hak eden bir şey varsa, o da toplumsal katkıdır. Yaratıcılık bir toplumsal katkı olabilir, ama ancak sonuçları kullanmakta toplum özgür olduğu ölçüde. Bir programın kullanıcılarının kullanımlarına kısıtlama getirerek onlardan para sızdırmak yıkıcıdır, çünkü kısıtlamalar, programın kullanılabilme miktarını ve yollarını azaltır. Bu da insanlığın o programdan elde ettiği zenginliğin miktarını azaltır.[18]

Bu kişi, 1985'te bedelsiz yazılım hareketini başlatan *The GNU Manifesto*'nun (GNU Manifestosu) yazarı Richard Stallman'dı. Stallman, yalnızca Microsoft'tan değil, çok daha güçlü iş bilgisayarları üretenlerin Unix denilen rakip bir işletim sistemine "sahip olma" girişiminden de bıkıp usanmıştı. Stallman'ın planı, Unix'in GNU denilen ücretsiz bir sürümünü yazmak, bedelsiz olarak dağıtmak ve bu harekete destek verenleri bu yazılımı geliştirmek için güç birliğine çağırmaktı; hiç kimsenin buna sahip olmaması ya da bundan para kazanmaması koşuluyla. Bu ilkeler, "Açık Kaynak" adıyla bilinir olmuştur.

GNU, 1991'de Linux ile birleşmişti; bu, PC için Unix'in bir sürümüydü, ücret almadan birlikte çalışan yüzlerce programcı tarafından geliştirildi ve Stallman'ın tasarlamış olduğu özgün hukuki sözleşmeye göre lisanslandı.

Göz açıp kapayıncaya kadar 2014'e gelinince, tüm şirket bilgisayarlarının belki %10'unda Linux kuruludur. Dünyadaki en hızlı on süper bilgisayarın hepsi Linux'la çalışmaktadır. Daha önemlisi, bir internet sitesini çalıştırmak için gerekli standart araçlar –işletim sisteminden tutun, ağ sunucusuna, veritabanı ve programlama diline kadar– Açık Kaynaktır.

Bir Açık Kaynak ağ tarayıcısı olan Firefox, bugün küresel tarayıcı pazarının yaklaşık %2,4'ünü oluşturuyor.[19] Tüm akıllı telefonların %70 gibi hayret verici bir kısmında, yine teknik olarak bir Açık Kaynak olan Android kullanılıyor.[20] Bu, kısmen, Samsung ve Google'ın Apple tekelini kırmak ve kendi piyasa konumlarını devam ettirmek için uyguladıkları apaçık bir stratejinin sonucudur, ama gezegen üzerindeki akıllı telefonların ezici çoğunluğunda hiç kimsenin mülkiyetine geçiremeyeceği yazılımların kullanıldığı gerçeğini değiştirmez.

Açık Kaynak yazılımın başarısı hayret vericidir. Yeni mülk sahipliği ve yönetim biçimlerinin, bilgi zengini bir ekonomide yalnızca mümkün olmakla kalmayıp, zorunlu hale geldiğini de ortaya koyar. Bilgi mallarında tekellerin bile tekelleştiremedikleri şeylerin olduğunu gösterir.

Standart iktisada göre, Richard Stallman gibi bir kişi hiç var olmamalıdır: O, öz çıkarını kovalamıyor, aksine, yalnızca iktisadi değil ahlaki de olan ortak bir çıkar lehine kendi çıkarını bastırıyor.

Piyasa kuramına göre, özel mülkiyet arayışının güdülediği kişiler, daha verimli yenilikçiler olmalıdırlar. Ana akım iktisada göre, Google gibi büyük şirketler, Bill Gates'in yaptığını yapıyor olmalıdırlar: Her şey için bir arazi kapatmalı ve Açık Kaynak yazılımı mahvetmeye çalışmalıdırlar. Aslında Google, nemrut bir kapitalist firmadır, ama kendi çıkarlarının peşinden giderken, bazı standartların açık olması ve bazı yazılımların ücretsiz olması için mücadele etmek zorunda kalıyor. Google, postkapitalist değildir; ama Android'i Açık Kaynak olarak tuttuğu sürece, AB'nin soruşturmakta olduğu üzere, bu konumunu başatlık kurmak için kullanıyor olsa bile, kapitalist olmayan mülkiyet ve mübadele biçimlerini öngördüren bir tarzda hareket etmek zorunda kalıyor.

Ücretsiz yazılımın doğuşu ve 1980'lerde girişilen iş birliğine dayalı yazılım projeleri, hâlâ şiddetlenmeyi sürdüren ve cephe

hattı akışkan olan bir savaşın sadece başlangıç atışlarıdır. Açık Kaynak hareketi, bir bilgi özgürlüğü hareketine, Wikipedia'ya, Wikileaks'e ve açıklığı, paylaşılabilirliği savunan sözleşmeler yazmaya kendisini adamış bir hukuk dalına da ivme kazandırmıştır.

Romer'e değil ama Drucker'a apaçık görünen bir soruyla ilgili ilk sistematik düşünce, işte bu ortamda, 1990'ların sonunda ortaya çıktı: Bilgi ağlarına dayalı bir ekonomi, kapitalizmin ötesinde bir *yeni üretim tarzı* yaratabilir miydi?

KAOSUN KIYISINA SÖRF YAPARKEN

1980'den önce doğmuş kuşağın belleğinde hep çakılı duracak olan, ama şimdi unutulmuş bir ses vardır: Dalgalanarak akan ve sonra bir dizi hışırtıyla dağılan, vızıltılı iki bas notanın belirginleştirdiği yüksek perdeden bir zırıltı. Bu, bir çevirmeli modemin ağa bağlanma sesidir.

1980'lerin bir yerinde bu sesi ilk kez işittiğimde, Compuserve'e girmeye çalışıyordum. Compuserve, özel bir ağdı; e-posta, dosya aktarımı ve muazzam bir bülten paylaşımı hizmeti veriyordu. Yalnızca sözcüklerden oluşan –siyah ve beyaz– bir dünyaydı. O zaman bile öfkeyle, yıkıcılıkla ve pornografiyle doluydu.

1994'te Compuserve'den ayrılıp, ilk internet hizmet sağlayıcılardan biri olan Easynet'e katıldım: Teknoloji aynı, çevrilen top farklı. Kullanma kılavuzunda söylendiğine göre, şimdi "yalnızca bir servis istasyonuna değil, bütün yol sistemine" erişim olanağına sahiptim. Bu, dünyadaki birbiriyle bağlantılı bilgisayarlarda var olan her şeyi bulacağınız bir sistem olan World Wide Web'e (www, Dünya Çapında Ağ) erişmenize olanak veriyordu.

Orada çok fazla şey yoktu. İşyerimdeki bilgisayar, yalnızca, Reed Elsevier yayınevinin binasındaki diğer bilgisayarlarla bağlantılıydı. İlk ağ sayfamızı hazırlamayı denediğimizde, BT bölümü, bunu "onların" sunucusunda saklamamıza izin vermeyi

reddetti, orası bordroları düzenlemek içindi. İşyerimdeki Mac'te ne e-posta, ne de ağ erişimi bulunuyordu. Bilgisayarlar, verileri işlemek içindi ve yalnızca belirli görevler için birbiriyle bağlantılıydı.

Öyleyse, ABD'li gazeteci Kevin Kelly ne kadar ileri görüşlü biriydi ki 1997'de şöyle yazıyordu:

> Zamanımızın en büyük ironisi, bilgisayarların devrini doldurmuş olmasıdır. Tek başına duran bilgisayarların belli başlı tüm sonuçları şimdiden alınmıştır. Bilgisayarlar, yaşamlarımızı birazcık hızlandırmıştır, işte o kadar. Buna karşılık, şimdi ilk kez sahneye çıkmakta olan son derece umut verici teknolojiler, öncelikle, bilgisayarlar arasındaki iletişimin sayesinde, yani hesaplamalardan çok bağlantıların sayesinde ortaya çıkmaktadır.[21]

Kelly'nin *Wired*'da yayınlanan makalesi, benim kuşağım için bir farkındalık anını tetikledi. O zamana kadarki her şey -üniversitedeki ana bilgisayar için 5 inçlik flopi diskler, ilk Amstrad'ların yeşil ekranları, modemin hışırtısı ve vızıltısı- aslında peşrevdi. Birdenbire bir ağ ekonomisi şekilleniyordu. Kelly şöyle yazıyordu: "Ağ ekonomisi terimini yeğliyorum, çünkü gördüğümüz süreksizlikleri açıklamak için bilgi terimi yeterli değildir. Geçen yüzyıl boyunca, durmaksızın yükselen bir bilgi dalgasının içinde ıslanıp durduk ... ama ancak yakın zamanda, bizatihi bilginin topyekûn bir yeniden düzenleşimi, tüm ekonomide vitesi değiştirmiştir."[22]

Kelly'nin kendisi hiç de post-kapitalizm savunucusu değildi. Aslında, onun *New Rules for the New Economy* (Yeni Ekonomi İçin Yeni Kurallar) adlı kitabı, birbiriyle bağlantılı dünyaya ayak uydurma çabası içindeki eski işletmeler için soluk soluğa bir hayatta kalma kılavuzudur. Ama Kelly'nin katkısı önemliydi. Bu an, "zeki makine"nin bilgisayar değil, ağ olduğunu ve ağın, değişimin hızını artırıp öngörülemez yapacağını anlamaya başladığımız andı. Çağımızı tanımlayan bir ifadesinde Kelly şöyle

diyordu: "Şimdi, bütün varlıklar ve bütün nesneler arasındaki ilişkileri ve iletişimleri desteklemek, güçlendirmek, çoğaltmak ve genişletmek için muazzam bir projeyle uğraşıyoruz."[23]

O zaman ile şimdi arasındaki kilometre taşları şunlardır: dotcom (.com) patlamasına yol açan eBay'in kuruluşu (1997). Kablosuz (wi-fi) özelliğe sahip bir dizüstünün (bir Mac) 1999'da tanıtılması. Her zaman devrede olan ve çevirmeli modemden on kat daha hızlı çalışan geniş bant internetin kullanıma sunulması (2000). Mobil interneti olanaklı kılan 3G Telekom şebekelerinin 2001'den sonra yaygınlaşması. Wikipedia'nın 2001'de tanıtılması. Web 2.0 adı verilen ucuz, standartlaştırılmış dijital araçların 2004'de ansızın piyasaya çıkması.

Bu noktada, programlar ve veriler, bireysel bilgisayardan çok ağ içinde durmaya başladı; arama, kişisel yayıncılık ve etkileşim, ilkörneksel faaliyetler oldu; multimilyar dolarlık çevrimiçi oyunları da dâhil etmek gerekir.

Ardından, MySpace (2003), Facebook (2004) ve Twitter (2006) ile sosyal ağların lansmanı geldi; ilk gerçek akıllı telefon olan iPhone'un lansmanı (2007) bunları izledi. Aynı yıl, iPad ve Kindle, e-kitap yayıncılığının yükselişine ivme kazandırdı; bu alanın dünya çapında değeri 2009'da 1.5 milyar dolardan az iken 2015'te 15 milyar dolara çıktı. Dizüstü bilgisayar satışları 2008'de masaüstü bilgisayar satışlarını geçti. Samsung'un ilk Android telefonu 2009'da piyasaya sürüldü.[24]

Bu arada, süper bilgisayarlar alanına bakılırsa, saniyede bir katrilyon hesaplama yapmayı başaran ilk bilgisayar 2008'de üretilen bir IBM'di. 2014'e gelindiğinde, Çin'de üretilen ve Linux'la çalışan Tianhe-2 saniyede 33 katrilyon işlem yapabiliyordu. Veri depolama açısından, 2002 yılı, dünyada dijital bilgi hacminin analog bilgi miktarını aştığı yıl oldu. 2006 ile 2012 yılları arasında insanlığın yıllık bilgi üretimi on kat arttı.[25]

Teknolojik bir devrimin neresinde olduğumuzu tam olarak söylemek zordur, ama benim önsezime göre, 2006 ile 2012 yılları

arasında tabletlerin, çevrimiçi video ve müzik yayınının ve sosyal medya atağının aynı anda gerçekleşmesi, kilit sinerji anı olarak görülecektir. "Şeylerin İnterneti" olarak bilinen milyarlarca makineler arası bağlantının gelecek on yılda devreye girmesi, küresel bilgi ağını, yeryüzündeki insan sayısından daha fazla sayıda akıllı cihazla donatacaktır.

Bütün bunları yaşamak yeterince heyecan vericiydi. Şimdi daha da heyecan verici olan, bir çocuğun ilk akıllı telefonunu eline alıp, sanki hep oradaymışlar gibi her şeyi –Bluetooth, GPS, 3G, wi-fi, video çekimi, yüksel çözünürlük fotoğraf ve nabız monitörü– bulmasını seyretmektir.

Ağ ekonomisi doğmuştur ve sosyalleşmiştir. 1997de dünya nüfusunun yalnızca %2'sinin internet erişimi vardı. Şimdi bu oran %38 ve gelişmiş dünyada %75'tir. Bugün dünyada her 100 kişiden 96'sı cep telefonu abonesidir ve yeryüzündeki nüfusun %30'u, aktif 3G (daha iyi) cep telefonuna sahiptir. Kişi başına düşen sabit telefon hattı sayısı gerçekte azalmaktadır.[26]

Ağ, on yıllık bir zaman diliminde yaşamlarımızı istila etmiştir. Akıllı cihaz sahibi ortalama bir genç, psikolojik olarak, on beş yıl önceki en meraklı bilgisayar delisinden daha bağlantılı bir yaşam sürdürüyor.

Romer ve Drucker 1990'larda yazılarıyla katkılarını yaptıkları zaman, sorun hâlâ akıllı makinelerin etkisiydi. Bugün, ağın makine olduğunu zımnen anlıyoruz. Yazılım ve veriler ağa taşındıkça, bilgi teknolojisinin iktisadi etkisine ilişkin tartışma da ağ üzerinde odaklanmaya başlamıştır.

1997'de Kelly, üç ana ayırıcı özelliğe sahip yeni beliren bir ekonomik düzenin varlığını ilan etmiştir: Bu düzen "küreseldir, elle tutulmaz şeyleri –fikirleri, bilgileri ve ilişkileri– yeğler ve yoğun şekilde karşılıklı bağlantılıdır. Bu üç nitelik, yeni tür bir piyasa ve toplum üretir."[27]

Romer'in yedi yıl önce yeni diye nitelendirmiş olduğu şeyi, Kelly sıradan bir şey olarak kabul ediyordu: Bilgi teknolojisi, ve-

rileri ve fiziki ürünleri ucuzlatma eğilimi gösterir, öyle ki bunları üretmenin marjinal maliyeti sıfıra doğru iner. Ama, diyordu Kelly, okurlarına güven vermek için, sonsuz arzı ve fiyatların düşüşünü dengeleyen bir karşı ağırlık vardır, o da sonsuz taleptir: "Teknoloji ve bilgi, fiyatları aşağıya ittiğinden daha hızlı şekilde talebi çekiyor ... İnsan gereksinimlerinin ve isteklerinin boyutu yalnızca insanın hayal gücüyle sınırlıdır, yani pratik açıdan hiçbir sınır yoktur."[28]

Çözüm, diyordu Kelly, değersizlik eğrisi boyunca aşağıya kayabileceklerinden daha hızlı şekilde yeni mallar ve hizmetler icat etmektir. Fiyatları savunmak yerine, bunların zaman içinde çökeceğini kabul etmeniz, ama bir ile sıfır arasındaki boşlukta bir iş kurmanız gerekir. "Kaosun kıyısına sörf yapmanız" gerekir, diye uyarıyordu, müşterilerin ağ siteleriyle etkileşimde bulunurken bağışladıkları bedava bilgilerden yararlanmanız gerekir. 1990'ların sonuna doğru, problemi anlamış olanların ortak görüşü, kapitalizmin ayakta kalacağı, çünkü teknolojinin fiyatlar üzerindeki aşağı yönlü etkisinin yenilenme yoluyla dengeleneceği yönündeydi. Ama bunun başarısız olması halinde ne olabileceğini Kelly hiçbir yerde araştırmadı.

Sonra dotcom çöküntüsü geldi. Nasdaq'ın Nisan 2000'de başlayan dikkat çekici düşüşü, çevirmeli modemlerle mücadele vererek zenginleşen kuşağın algısını değiştirdi. Bu felaketin ardından, parasının %95'ini kaybeden siber haklar savunucusu John Perry Barlow şu acı sonucu çıkardı: "Tüm bu dotcom şeyi, 19. ve 20. yüzyıla ait ekonomi kavramlarını, artık var olmadıkları bir ortamda kullanma çabasıydı ve internet esasında bunlara omuz silkti. Bu, yabancı bir gücün saldırısıydı ve internetin doğal güçlerince geri püskürtüldü." Barlow, tartışmanın bundan sonra nereye gidebileceğine de işaret ediyordu. "Uzun vadede, dotcomcular için her şey çok iyi olacak."[29]

YENİ BİR ÜRETİM TARZI MI?

2006'da, o zamanlar Yale'de hukuk profesörü olan Yochai Benkler, ağ ekonomisinin "dünyadaki en ileri ekonomilerin ortasında beliren yeni bir üretim tarzı" olduğu yargısına ulaştı.[30] Benkler, "Creative Commons" (Yaratıcı Ortaklık, kâr amacı gütmeyen yaratıcı faaliyetler) denilen Açık Kaynak yayıncılığı için hukuksal bir çerçeve belirlemeye çalışmaktaydı. *The Wealth of Networks* (Ağların Zenginliği) kitabında, fikrî mülkiyetin altını oyarak ortak sahiplik modellerinin ve yönetimsiz üretimin yayılmasına neden olan iktisadi güçleri anlatıyordu.

İlk olarak, diyordu, ucuz fiziki bilgisayar gücünün ve iletişim ağlarının yükselişi, fikrî malların üretim araçlarını birçok kişinin ellerine teslim etmiştir. İnsanlar, kendilerine ait sayfa kurabilir, film yapıp dağıtabilir, kendi e-kitaplarını yayınlayabilirler; bazen, bir yazarın varlığından geleneksel yayıncılar haberdar bile olmadan bir milyonluk okuyucu kitlesi oluşturabilirler: "Bunun sonucu, insanların değer verdikleri çok daha fazla şeyin, artık, birbirleriyle sosyal olarak etkileşen, fiyat sistemi aracılığıyla piyasa aktörleri olarak değil, daha çok, insanlar ve sosyal varlıklar olarak etkileşen bireylerce yapılabilmesidir."[31]

Benkler'in öne sürdüğüne göre bu, piyasa dışı mekanizmaların –iş birliğine dayalı, gönüllü örgütlenme biçimleriyle çalışan bireylerin merkezî olmayan eylemlerinin– yükselmesine yol açıyor. Paranın ya hiç bulunmadığı ya da ana değer ölçüsü olmadığı "denklerarası" (peer-to-peer) iktisadın yeni biçimlerini üretiyor.

Wikipedia (Vikipedi), en iyi örnektir. 2001'de kurulan, ortak çalışmayla hazırlanan ansiklopedi, bu kitap yazıldığı sırada, 26 milyon sayfaya ulaşmıştır; maddelerin yazımı ve düzenlenmesi için hizmet vermek üzere 26 milyon kişi kayıt yaptırmıştır; yaklaşık 12.000 kişi düzenli çalışma yapıyor ve 140.000 kişi ara sıra yer alıyor.[32]

Wikipedia'nın 208 çalışanı vardır.[33] Madde yazan binlerce kişi bunu bedelsiz yapıyor. Yapılan bir ankette, bunların %71'inin, karşılıksız çalışma fikrini sevdikleri için ve %63'ünün, bilginin parasız olması gerektiğine inandıkları için bu işi yaptıkları saptanmıştır.[34] Sayfaları ayda 8,5 milyar defa görüntülenen Wikipedia sitesi, dünyanın altıncı en popüler sitesidir ve yeryüzündeki en başarılı e-ticaret şirketi olan Amazon'un hemen üstünde yer alır.[35] Bir tahmine göre, burası ticari bir site olarak işletilseydi, Wikipedia'nın yıllık kazancı 2,8 milyar dolar olabilirdi.[36]

Ama Wikipedia hiç kâr elde etmez. Böyle yaptığı için de aynı alandaki başka bir kimsenin kâr elde etmesini olanaksız hale getirir. Dahası, Wikipedia, bugüne kadar bulunmuş en değerli öğrenim kaynaklarından biridir ve kendisine yöneltilen tüm sansürleme, bozma, trolleme ya da sabotaj girişimlerini (şimdiye kadar) defetmiştir, çünkü on milyonlarca insanın gözyuvarlarının gücü herhangi bir hükümetin, pusucunun, çıkar grubunun ya da sabotajcının boy ölçüşebileceğinden büyüktür.

Wikipedia'nın çalışma ilkesi, erken dönemdeki Açık Kaynak programcılarının GNU'da ve Linux'ta kullandıklarının aynısıdır, ama kitlesel bir tüketim ürününe uygulanır. Amazon'u ziyaret ettiğimizde ve bir fotoğraf makinesi ya da kitap satın aldığımızda, bizim kaydedilen seçimlerimiz, başka kullanıcıların seçim yapmalarına yardımcı olur. İktisatta buna pozitif "dışsallık" –niyet edilmeden oluşan ekonomik fayda– denir.

Amazon söz konusu olunca, satın alım ve satış gücünün artması şeklinde bu faydanın çoğunu Şirket toplar. Wikipedia söz konusu olunca, yalnızca insani bir fayda vardır: Artık hiçbir çocuk, benim yapmış olduğum gibi, küçük bir kasaba kütüphanesinde oturup, tamamen yeni bir kitap basılmadıkça güncellenmesi ya da düzeltilmesi asla mümkün olmayan kâğıt sayfalar içinde ebediyen sıkışıp kalmış sıradan ve rastgele bilgilerin oluşturduğu bir labirentte kaybolmak zorunda değildir.

Benkler, Wikipedia gibi bir olgudan iktisadi bir ders çıkarır: Ağ, gerek piyasadan gerekse yönetim hiyerarşisinden yararlanmaksızın, üretimin merkezî olmayan, iş birliğine dayalı bir şekilde örgütlenmesini mümkün kılar.

İktisatçılar, kumandalı planlamanın köhnemiş mahiyetini ortaya koymak için, "Sovyetler Birliği'nin Starbucks yaratmaya çalıştığını hayal edin" türünden akıl oyunlarını örnek vermeyi severler. Alın, size daha çetrefilli bir oyun: Amazon'un, Toyota'nın ya da Boeing'in Wikipedia yaratmaya çalıştığını hayal edin.

İş birliğiyle üretim ve Açık Kaynak olmaksızın, bunu yapmanın yalnızca iki yolu olurdu: Ya piyasayı ya da bir şirketin kumanda yapılarını kullanmak. Wikipedia'nın yaklaşık 12.000 yazarı ve editörü olduğu için, o sayıda insanı işe alabilirdiniz ve belki işlerin bir kısmını, Amerikan güneş kuşağındaki (*sun-belt*) daha yüksek ücretli yönetici zümrenin kontrolünde, dünyanın düşük ücretli ekonomilerindeki serbest çalışanlara gördürerek idare edebilirdiniz. Sonra, ağ üzerinde mümkün olan en iyi ansiklopediyi yazmaları için onlara teşvik verebilirdiniz. Onlara hedefler gösterir, ikramiyeler verir, kalite çemberleri yoluyla takım çalışmasını özendirirdiniz vb.

Ama Wikipedia kadar dinamik bir şey üretemezdiniz. Wikipedia'nın 2,6 milyon sayfasını üretmek için 12.000 kişilik bir şirket kurmak, Sovyetler Birliği'nin kendi Starbucks çeşidini yaratmaya çalışması kadar saçma olurdu. 208 kişilik bir vakıf bunu her zaman daha iyi yapardı. Wikipedia kadar iyi bir şey üretebilseydiniz bile, devasa bir problemle karşılaşırdınız: Bütün bunları parasız yapan Wikipedia'nın kendisiyle, en büyük rakibinizle.

Hani, olabilir ya, Wikipedia'yı kumanda yoluyla var etmek için bir şirketten yararlanmak yerine, ticari yolla var etmek için piyasa güçlerini kullanmayı deneyebilirdiniz. Ne de olsa, işletme fakültesi, piyasanın en verimli sistem olduğunu bize öğretmiyor mu?

Bilgilerin kamusal alanda parasız olarak sunulduğu fikrinin verdiği rahatlıkla, belki insanlar, ufak bilgi parçaları için ufak miktarlarda para öderlerdi. Sayfaları yazan akademisyenler, amatörler ve hevesliler, her katkı için ufak miktarda para almaktan belki memnun olurlardı.

Gerçekte bu, fiilen olan bitene daha çok benziyor; ama katılımcıların değiş tokuş ettikleri para değildir. Onlar aslında armağan alıp verirler. Antropologların uzun zaman önce anlamış oldukları gibi, armağan, daha elle tutulamaz bir şeyin biricik fiziksel simgesidir: Adına ister iyi niyet, ister mutluluk deyin.

Tıpkı Linux gibi Wikipedia da iki bakımdan radikaldir. Birincisi, üretilen şeyin komünal mahiyeti bakımından: Bunu kullanmak parasızdır, ama ele geçirmek, sahiplenmek ve sömürmek imkânsızdır. İkincisi, üretim sürecinin iş birliğine dayalı mahiyeti bakımından: Hangi sayfaların ne hakkında olacağına merkezî bir ofisteki hiç kimse karar vermez; Wikipedia'nın çalışanları sadece yazım/yayım standartlarını düzenlerler ve mülkiyetin, yönetim hiyerarşilerini aşındırıcı etkisine karşı tüm platformu savunurlar.

Benkler, bunu, "kâr amacı gütmeyen ortak üretim" olarak tanımlıyor ve bu kavram, ana akım iktisadın kesinliklerine biraz daha çok meydan okuyor. İnsanlıkla ilgili değişen hiçbir şey yoktur. Olan biten, sadece, arkadaş edinme, karşılıklı güvene ve sorumluluğa dayalı ilişkiler kurma, duygusal ve psikolojik ihtiyaçları gerçekleştirme yönündeki insanca arzularımızın iktisadi yaşama taşmasından ibarettir.

Pazar ya da firma olmadan mal üretmenin mümkün olduğu tarihin o belirli anı gelince, önemli sayıda insan böyle yapmaya başlamıştır.

Birincisi, bilgisayar gücünün ve ağ erişiminin ucuzlaması, bilgi üretme yeteneğini, birkaç insanın değil, çok sayıda insanın ellerine verir. Ondan sonra ihtiyacınız olan şey, Benkler'in "planlı modülerlik" dediği olgudur: Yani bir görev, insanların

kendi başlarına tamamlayacakları ve sonra daha geniş bir ağa gönderecekleri kadar küçük kısımlara bölünür. Bir Wikipedia sayfası bunun mükemmel bir örneğidir: Bir bilgi eklemek ya da hatalı bir bilgiyi silmek, bir otobüste otururken bir akıllı telefonla ya da Manila'nın kenar mahallelerinden birindeki internet kafede bir PC'yle yapılabilecek modüler bir iştir.

Öyleyse Benkler'e göre, ucuz teknoloji ve modüler üretim biçimleri, bizi, piyasa dışı, iş birliğine dayalı çalışmaya doğru itmektedir. Benkler, bunun gelip geçici bir heves olmadığını, "sürdürülebilir bir insani üretim örüntüsü" olduğunu savunuyor. Benkler, "yeni üretim tarzı" sözcüklerini kullanmasına rağmen, bunun kapitalizmden farklı bir şey olduğunu söylemiyor. Aksine, bunun radikal şekilde farklı ve daha sürdürülebilir bir kapitalizm biçimine götüreceğini öne sürüyor. Başat firmaların ve seçkinlerin elindeki zenginliğin ve gücün, yeni duruma uyum sağlayabilen bireyleri, denklerarası ağları ve işletmeleri kapsayan daha geniş bir karmaya yeniden paylaştırılacağını öngörüyor.

Problem şu ki, Benkler, bilgi kapitalizminin yeni biçimlerini tanımlıyor ama bunların ister istemez çelişkili olan dinamiklerini tanımlamaksızın bunu yapıyor.

Bilgi teknolojisi, emeği üretim sürecinin dışına itiyor, metaların piyasa fiyatlarını düşürüyor, bazı kâr modellerini yerle bir ediyor ve psikolojik olarak bedelsiz şeylere alışmış bir tüketiciler kuşağı yaratıyor. Ama varoluşunun üstünden tam on yıl geçince, küresel bir krizi körüklemiştir; bu kriz sırasında gelişmiş ülkelerin en yoksul yurttaşları, son kalan birkaç sentlik kredilerini cep telefonları için harcarlarken bile, çöp konteynerlerinden yiyecek arar duruma düşmüşlerdir.

Bilgi kapitalizmi gerçektir, ama meselenin tümünü –neoliberal iktisadın ağ teknolojisiyle çarpışmasını– analiz edersek, krizde olduğuna karar vermemiz gerekir.

BEDELSİZ ŞEYLER İKTİSADI

On dokuzuncu yüzyıl sonlarında iktisatçılar, kapitalizmin tüm etkilerinin sadece alış ve satış edimi aracılığıyla anlaşılamayacağını fark etmeye başladılar. O zamanlar fabrikaların çoğunun atık yığınlarıyla, gecekondu semtleriyle ve leş gibi kokan akarsularla çevrilmiş olduğu düşünülürse, kapitalizmin, pazarda olan bitenler dışında başka etkilerinin de olduğunu fark etmemek zordu. Söz konusu iktisatçılar, bunlara "dışsallıklar" dediler ve bunların nasıl açıklanması gerektiği konusunda bir tartışma başladı.

İlk başta, "kötü" dışsallıklar üzerinde odaklanıldı: Bir enerji tedarikçisinden, kömür yakılarak elde edilen enerji satın alırsam ve bu da havayı kirletirse, o kirlilik bir dışsallıktır. Kötü dışsallıklara çözüm getirmek kolaydır: Bedeli alıcıya ve satıcıya paylaştırarak ödetmenin bir yolunu bulursunuz. Bu nedenle, örneğin kirli enerji santralı için, kirlilik vergisi koyarsınız.

Bununla birlikte, "iyi" dışsallıklar da vardır; söz gelişi, benzer işletmelerin aynı bölgede toplanmasıyla istihdam maliyetlerinin düşmesi gibi. İyi dışsallıklar çözüm gerektirmez, bunlar sıklıkla maliyette ve faaliyette azalma olarak kendini gösterir.

Ama bilgi ekonomisinde, dışsallıklar büyük sorun haline gelir. Eski dünyada iktisatçılar, bilgiyi, "kamu yararı" kategorisine koyuyorlardı: Söz gelişi, bilimin maliyetini toplum karşılıyordu; böylece herkes yarar görüyordu. Ama 1960'larda iktisatçılar, bilgiyi, bir meta olarak anlamaya başladılar. Ana akım iktisadın akıl hocası Kenneth Arrow'un 1962'de söylediğine göre, serbest piyasa ekonomisinde bir şeyler icat etmenin amacı, fikrî mülkiyet hakları oluşturmaktır. "Tam da bunun başarılı olması ölçüsünde, bilgiden yetersiz yararlanma söz konusudur."[37]

Eğer meseleyi bu şekilde düşünürseniz, çok gelişmiş HIV ilacı Darunavir için patent almanın amacı, ancak, fiyatını bir yıl boyunca 1095 dolarda tutmak olabilir ki, bu da, Médecins sans

Frontières'in (Sınır Tanımayan Doktorlar) dediği gibi, "yasaklayıcı derecede pahalı"dır. Milyonlarca insana bu gelişmiş HIV tedavisini vermek için gerekli bilgiler vardır, ama patent sayesinde bundan yeterince yararlanılamaz. Öte yandan, Hindistan, ilaç şirketlerinin diğer gelişmiş HIV tedavileri için yirmi yıllık patentler kapmalarını önlemekle ünlüdür ve böylece bu tedavilerin maliyeti 2000 yılından beri düşmüştür ve bunların nasıl üretildiğiyle ilgili bilgilerden yararlanılmıştır.

Bilginin çok yaygın olduğu bir ekonomide, dışsallıklar da yaygındır. Bilgi kapitalizminin devlerini incelersek, uyguladıkları iş modelinin neredeyse tamamen iyi dışsal yan etkileri yakalamakla ilgili olduğunu görürüz.

Örneğin Amazon, önceki seçimlerinize –bedelsiz olarak verdiğiniz ve vermemek gibi bir seçeneğinizin olmadığı bilgilere– dayalı olarak size bir şeyler satmayı teklif etme esasına göre çalışır. Tüm iş modeli, dışsallıkların Amazon tarafından tek yanlı olarak yakalanmasına dayanır. Aynı şey süpermarketler için de geçerlidir: Walmart ya da Tesco gibi büyük süpermarketler, müşterilerinin verilerini derleyerek ve başka herkesin yararlanmasını önleyerek, devasa bir ticari avantaj elde eder.

Şimdi, Walmart ya da Tesco'nun, müşterilerinin verilerini bedelsiz (en uygunu, isim vermeden) yayınlamaya hazırlandığını hayal edin. Toplum bundan yarar elde ederdi: Çiftçilerden epidemiyologlara kadar herkes verileri araştırabilir ve daha doğru kararlar verebilirlerdi; bireysel müşteriler, alışveriş kararlarını akılcı mı, yoksa akılsızca mı verdiklerini bir bakışta anlayabilirlerdi. Ama süpermarketler, piyasa avantajını yitirirlerdi; indirim noktaları, son kullanım tarihleri ve iki alana bir bedava kampanyası gibi yollarla müşteri davranışını manipüle edebilme olanakları azalırdı. Bunların devasa e-ticaret sistemlerinin tüm amacı, Arrow'un ifadesiyle, müşteri verilerinden "yetersiz yararlanılması"dır.

Arrow'un gözlemini farklı bir şekilde ifade edersek, bunun devrimci imaları apaçıktır: Fikrî mülkiyetin geçerli olduğu bir serbest piyasa ekonomisi bilgiden yetersiz yararlanmaya yol açıyorsa, o zaman, bilgiden tam yararlanmaya dayalı bir ekonomide serbest piyasa ya da mutlak fikrî mülkiyet hakları olamaz. Bu ise Benkler ve Drucker'ın anlamış oldukları şeyi söylemenin sadece bir başka yoludur: Bilgi teknolojisi, kapitalizmin işleyiş biçimi açısından temel önem taşıyan bir şeyin altını oyar.

Peki, ama onun yerine neyi yaratır? "Post-kapitalizm" teriminin anlamlı olması için, ağ teknolojisinin başka bir şeye geçişi nasıl tetiklediğini ve post-kapitalist bir dünyanın dinamiklerinin neye benzeyeceğini tam olarak tanımlamanız gerekir.

Yukarıda incelediğim yazarların hiçbiri bunu başarmış değildir; bunun da bir nedeni var: Hiçbiri, kapitalizmin kendisine ilişkin tam, derli toplu bir teoriyle çalışmamıştır. Peki, ya bilginin itici gücüyle kapitalizmin yıkılacağını biri önceden gördüyse? Peki, ya bilginin ortak paylaşılıp kullanılması ve makinelerde cisimleşmesi durumunda, fiyat yaratma olanağının yok olup gideceğini biri açık seçik öngördüyse? Belki o kişinin eserini ileri görüşlü olarak selamlıyor olurduk. Gerçekten öyle bir kişi vardır. Onun adı, Karl Marx'tır.

GENEL ZEKÂ

Sahne, Britanya'nın Kent bölgesinde yer alan Londra şehri, tarih Şubat 1858, saat sabah 04 suları. Marx hâlâ Almanya'da aranan bir adamdır ve devrim umutları konusunda gitgide karamsarlığa kapılarak burada on yıl geçirmiştir. Ama artık Wall Street çökmüştür, tüm Avrupa'da banka iflasları vardır ve Marx, uzun zaman önce vaat ettiği bir kitabı bitirmek için var gücüyle çabalamaktadır. "Gece geç saatlere kadar deliler gibi çalışıyorum," diyerek sırrını açar, "böylece tufandan önce hiç değilse ana hatlarına açıklık kazandıracağım."[38]

Marx'ın elindeki kaynaklar sınırlıdır. British Library'ye giriş kartı olduğu için, en son verilere erişebilmektedir. Gündüzleri, *New York Tribune* gazetesi için İngilizce makaleler yazmaktadır. Geceleri ise neredeyse okunması imkânsız Almanca çiziktirmelerle sekiz defteri doldurmaktır: serbest akan gözlemler, düşünce deneyleri ve kendisi için notlar.

Topluca *Grundrisse* (çevirisi, "Taslak") olarak bilinen bu defterleri, Engels saklayacak ama okumayacaktır. Bunlar, Alman sosyal demokrat partisinin genel merkezinde depoya kaldırılacaktır, ta ki 1920'lerde Sovyetler Birliği'nce satın alınıncaya kadar. Bunlar, 1960'ların sonlarına kadar Batı Avrupa dillerinde ve 1973'e kadar İngilizce olarak okunmayacaktır. Bilginler, 1858'in o soğuk gecesinde Marx'ın ne yazmakta olduğunu görmeye en sonunda kadar verdiklerinde, bunun, "o zamana kadar Marx'la ilgili yapılmış ciddi yorumların hepsine meydan okuduğu"nu kabul edeceklerdir.[39] Bu yazı, *Fragment on Machines* (*Makinelerle İlgili Bölüm*) olarak anılır.

Makinelerle İlgili Bölüm, büyük sanayi geliştikçe, işçi ile makine arasındaki ilişkiyi değiştirdiği yolundaki gözlemle başlar. Erken dönem sanayide, bir adam, elle çalıştırılan bir alet ve bir ürün vardı. Artık bir aletin yerine, işçi: "Bir endüstriyel sürece dönüştürülmüş olan doğa sürecini, bir araç olarak kendisi ile inorganik doğanın arasına sokar ve ona hâkim olur. Üretim sürecinin başoyuncusu olmak yerine, bu süreçten kenara çekilir."[40]

Marx, makinelerin ana rolünün üretmek olduğu ve insanların ana rolünün onları denetlemek olduğu bir ekonomi tahayyül etmişti. Böyle bir ekonomide, bilginin ana üretici güç olacağından emindi. "Kendi kendine işleyen" pamuk eğirme makinesi, telgraf ve buharlı lokomotif gibi makinelerin üretici gücü, bunların üretimi için harcanmış dolaysız emek zamanıyla hiçbir şekilde orantılı değil, ama daha çok, bilimin genel durumuna ve teknolojinin ilerlemesine ya da bu bilimin üretime uygulanmasına bağlıdır".[41]

Başka bir deyişle, üretken güce örgütlenmenin ve bilginin yaptığı katkı, makineleri yapmak ve işletmek için harcanan emeğin yaptığı katkıdan daha büyüktür.

Marksizmin daha sonra kazanacağı nitelik –emek zamanının çalınmasına dayalı sömürüye ilişkin bir kuram– dikkate alınınca, bu, devrimci bir ifadedir. Bu ifadeden anlaşıldığına göre – bilgi bir kez başlı başına üretici bir güç haline gelip, bir makine yapmak için fiilen harcanan emeğe büyük ölçüde ağır basmaya başlayınca– kârlar karşısında ücretlerin durumu değil, "bilgi gücü"nü kimin kontrol ettiği asıl soru olup çıkar.

Marx şimdi bombayı patlatıyor. İşin çoğunu makinelerin yaptığı, insan emeğinin gerçekte makineleri denetlemekle, bakıp onarmakla ve tasarlamakla ilgili olduğu bir ekonomide, makinelerin içine kilitlenmiş bilginin mahiyeti, diye yazıyor Marx, "toplumsal" olmalıdır.

Günümüzden bir örnek verelim. Eğer bugün bir yazılım geliştiricisi, bir ağ sayfası ile bir veritabanı arasında bağlantı kuran şifre yazmak için bir programlama dili kullanırsa, açıkça toplumsal bilgiyle çalışma yapıyor demektir. Burada özgül olarak Açık Kaynak programcılığından değil, sadece sıradan bir ticari yazılım projesinden söz ediyorum. Sürecin her katmanı, bilgiler paylaşılarak, havuzda toplanarak, şifrede ve arayüzlerde ufak tefek düzeltmeler yapılarak yaratılmıştır.

Açıktır ki, programcının kendisi, üzerinde çalıştığı şifrenin sahibi değildir. Ama aynı şekilde, programcıyı çalıştıran şirket de şifrenin bir kısmından fazlasının sahibi olamaz. Programcının ürettiği şifrenin her kısmı için yasal olarak patent alabilir. Hatta boş zamanında yazdığı her şeyin onlara ait olduğuna ilişkin bir antlaşmayı imzalaması için programcıyı zorlayabilir; şifre yine de başka kişilerce yazılmış olan önceki şifrenin patent alınamayan binlerce parçasını içerir.

Üstelik şifreyi üretmek için gereken bilgi hâlâ programcının beynindedir. Piyasa koşulları olanak tanırsa, programcı başka

bir işyerine geçebilir ve gerekli olursa, aynı çözümü uygulayabilir. Bilgi sayesinde, ürünün bir kısmı, sanayi çağında olmadığı bir şekilde işçiyle birlikte kalır.

Programcının kullandığı araç –programlama dili– için de aynısı geçerlidir. Bilgisini ve deneyimini katan on binlerce insan tarafından geliştirilmiştir. Programcı en son güncellemeyi indirirse, programın, onu kullanan başka herkesçe çıkarılmış derslere dayalı değişiklikler içerdiği kesindir.

Üstüne üstlük, tüketici verileri –ağ sitesiyle girilen her etkileşimin bıraktığı kayıtlar– bütünüyle bir şirketin mülkiyetinde olabilir. Yine de toplumsal olarak üretilmiştir: Ben size bir link gönderirim, siz ona tıklarsınız ya da 10.000 takipçiyle yeniden paylaşırsınız.

Marx, bir ağ sunucusunu hayal edemedi. Bununla birlikte, telgraf sistemini gözlemleyebildi. 1858'e gelindiğinde, dünyanın demiryolu hatları boyunca uzanan ve her tren istasyonunda ve iş merkezinde sonlanan telgraf, dünyadaki en önemli altyapı unsuru olup çıkmıştı. Tek başına Britanya, Londra dışında 1178 noktadan ve kenti, parlamentoyu, Londra limanlarını birbirine bağlayan daha yüzlerce noktadan oluşan bir ağa sahip olmakla böbürleniyordu.[42]

Telgraf operatörleri yüksek beceri sahibiydiler, ama yazılım programcısı örneğinde olduğu gibi, bir elektrik anahtarını çalıştırmak için gerekli bilgi, operatörlerin fiilen denetlemekte oldukları devasa, sınır aşan makinenin cisimleştirdiği bilginin yanında önemsizdi.

Telgraf operatörlerinin anıları, teknolojinin toplumsal mahiyetini açıkça ortaya koyar. Bir numaralı kural, ancak hattın öteki ucundaki kişinin alabildiği kadar hızlı bilgi gönderebildiğinizdi. Ama odalar dolusu göndericilerin ve alıcıların, yoğun hat kapasitesinin kullanımı konusunda uzaktaki operatörlerle pazarlık ettikleri karmaşık telgraf sisteminde, "bir operatörün işinde egolarla uğraşmak, telgraf maniplesiyle uğraşmak kadar büyük

bir yer tutuyordu. Anlayışlı, yardıma hazır operatörler işleri kolaylaştırıyorlardı; küstah, kendini beğenmiş, kendini hep haklı görenler ise işleri zorlaştırıyorlardı."[43] Onların çalışması toplumsaldı, makinede cisimleşen bilgi de toplumsaldı.

Makinelerle İlgili Bölüm'deki bu iki düşünce –yani, üretimin itici gücünün bilgi olduğu ve makinelerde cisimleşen bilginin de toplumsal olduğu düşüncesi– Marx'ı şu sonuçları çıkarmaya götürdü.

Birincisi, yoğun olarak makineleşmiş bir kapitalizmde, üretkenliği daha iyi bilgi aracılığıyla güçlendirmek, iş gününü uzatmaktan ya da çalışmayı hızlandırmaktan çok daha cazip bir kâr kaynağıdır: Daha uzun günler daha fazla enerji harcar, hızlandırmalar, insan maharetinin ve dayanıklılığının sınırlarına dayanır. Ama bilgiye dayalı bir çözüm, ucuz ve sınırsızdır.

İkincisi, Marx'a göre, bilginin itici güç olduğu kapitalizm, bir şeyin değerini, o şeyin üretilmesi için gerekli girdilerin değerinin belirlediği bir fiyat mekanizmasını destekleyemez. Toplumsal bilgi biçiminde ortaya çıktıları zaman girdilerin değerini doğru dürüst belirlemek olanaksızdır. Bilginin itici güç olduğu üretim, harcanan emekten bağımsız olarak sınırsız zenginlik yaratma yönünde bir eğilim gösterir. Ama normal kapitalist sistem, girdi maliyetlerinin belirlediği fiyatları temel alır ve tüm girdilerin arzının sınırsız olduğunu farz eder.

Marx'a göre, bilgiye dayalı kapitalizm –"üretim güçleri" ile "toplumsal ilişkiler" arasında– bir çelişki doğurur. Bunlar, "[kapitalizmin] temelini havaya uçurmak için maddi koşulları" oluşturur. Ayrıca, bu türden kapitalizm, işçinin zihinsel gücünü geliştirmek zorunda kalır. Çalışma saatlerini azaltma (ya da uzatılmasını durdurma) eğilimi gösterir, böylece işçilerin sanatsal ve bilimsel yeteneklerini çalışma dışında geliştirmeleri için zaman bırakır, bu da bizatihi iktisadi model açısından temel bir nitelik kazanır. Son olarak Marx, tüm yazılarının başka hiçbir yerinde –ne önce ne de sonra– yer almayan yeni bir kavram ortaya

atıyor: "genel zekâ". Teknolojinin gelişimini ölçtüğümüz zaman, diye yazıyor, "genel toplumsal bilginin, genel zekânın denetimi altında ... bir üretim gücü haline geldiği" boyutu ölçeriz.[44]

Makinelerle İlgili Bölüm'de ana çizgileriyle belirtilen fikirler, 1960'lı yıllarda, klasik Marksizmden tam bir ayrılma olarak kabul edildi. Sol, yirminci yüzyılda, devlet eliyle planlamayı kapitalizmden çıkış yolu olarak görmüştü. Kapitalizmin içsel çelişkilerinin, piyasanın kaotik mahiyetinde, insan gereksinimlerini yerine getirememesinde ve yıkıcı parçalanmaya yönelik eğiliminde yattığını farz etmişti.

Ne var ki, 1858 tarihli *Makinelerle İlgili Bölüm*'de, farklı bir geçiş modeliyle karşılaşıyoruz: Temel çelişkinin teknoloji ile piyasa mekanizması arasında olduğu kapitalizmden bilgiye dayalı bir çıkış yolu. 1858'de kâğıt üzerine çiziktirilen ve 100 yıldan uzun süre solun hiç bilmediği bu modelde, kapitalizm, paylaşılan bilgiyle bir arada yaşayamadığı için çöker. Sınıf mücadelesi, insan olma ve serbest zamanında eğitim edinme mücadelesi haline gelir.

Makinelerle İlgili Bölüm'ü, "Marx ötesi Marx" olarak tanımlayan kişi, İtalyan solcu Antonio Negri'ydi. Onunla aynı düşünceyi paylaşanlardan biri olan Paolo Virno'nun işaret ettiğine göre, bu fikirler, "onun diğer yazılarının hiçbirinde yoktur ve aslında, alışılmış formülün alternatifi gibi görünmektedir".[45]

Soru yine ortada duruyor: Marx niçin bu fikri daha geniş şekilde devam ettirmemiştir? Bu yayınlanmamış sayfa hariç, bir kavram olarak genel zekâ niçin gözden kaybolur? Toplumsal bilginin piyasa mekanizmasını çözdüğü bu model niçin *Kapital* yazılırken kaybolup gider?

Bunun –tüm metinsel irdelemelerden öte– apaçık yanıtı, bizatihi kapitalizmin o zaman bu önermeyi doğrulamamış olmasıdır. 1858'deki panik geçince, istikrar geri geldi. Telgrafın ve buharlı lokomotifin özünde yatan bilginin toplumsallaşması, kapitalizmin temelini havaya uçurmak için yetersizdi.

Sonraki on yılda Marx, genel bir zekânın belirmesinin, mübadele mekanizmalarını yıkıma *uğratmadığı* ve bilgiden, bağımsız bir kâr kaynağı olarak *hiç* söz edilmeyen bir kapitalizm kuramı geliştirdi. Başka bir deyişle, Marx, *Makinelerle İlgili Bölüm*'deki özgül fikirlerden geri adım attı.

Yirminci yüzyılda Marksizmin, devlet sosyalizmine ve krizin itici güç olduğu geçişe ilişkin bir doktrin olarak belirmesi, bir rastlantı değildi; *Kapital*'i yazan Marx'a dayanıyordu.

Ama burada Marksizmin tarihiyle değil, şu soruyla ilgileniyorum: Bilgi teknolojisinin yükselişine dayalı olarak kapitalizm sonrasına giden bir yol var mıdır? *Bölüm*'den açıkça anlaşıldığı gibi, Marx böyle bir yolu hiç değilse düşlemişti.

Toplumsal olarak üretilen bilginin makinelerde cisimleşmesini hayal etmişti. Bunun, fiyatları ve kârları üreten eski mekanizmaları yıkan yeni bir dinamik yaratmasını hayal etmişti. Kapitalizmin, işçinin zihinsel yeteneklerini geliştirmek zorunda kalmasını hayal etmişti. Bir de bilginin, genel zekâ denilen bir şeyde depolanmasını ve paylaşılmasını hayal etmişti; o şey, toplumsal bilgiyle birbirine bağlantılı yeryüzündeki herkesin zihnidir, ondaki her yükseltme herkese yarar sağlar. Kısacası, içinde yaşadığımız bilgi kapitalizmine yakın bir şey hayal etmişti.

Dahası, böyle bir dünya bir gün kurulursa işçi sınıfının temel hedefinin ne olacağını da hayal etmişti: İşten özgür olmak. Ütopyacı sosyalist Charles Fourier, çalışmanın tıpkı oyun gibi olacağını öngörüyordu. Marx bu görüşe katılmıyordu. Aksine, diye yazıyordu, özgürlük boş zaman yoluyla gelecektir: "Serbest zaman, doğal olarak, ona sahip olanı farklı bir özneye dönüştürür ve sonra o kişi, kafasında toplumun birikmiş bilgisini taşıyan ... bu farklı özne olarak doğrudan üretim sürecine girer."[46]

Bu, Marx'ın ortaya attığı belki de en devrimci fikirdir: Çalışmanın en aza indirilmesi, toplumun tüm birikmiş bilgisini uygulamaya koyabilen bir tür insan yaratabilir; toplumsal olarak üretilen muazzam boyutlardaki bilginin ve tarihte ilk kez çalış-

ma zamanından daha uzun bir serbest zamanın dönüşüme uğrattığı bir kişi yaratabilir. *Bölüm*'de tahayyül edilen işçiden Peter Drucker'ın öngördüğü "evrensel eğitimli kişi"ye varmak o kadar da uzak değildir.

Bence, Marx'ın bu düşünce deneyinden vazgeçmesinin nedeni, içinde yaşadığı toplum ile bu deney arasında pek bir alakanın bulunmamasıydı. Ama zamanımızla muazzam alakası vardır.

ÜÇÜNCÜ TÜR BİR KAPİTALİZM Mİ?

Neoliberaller, bilgi kapitalizminin doğuşunu, kendilerinin en büyük başarısı gibi görüyorlardı. Bunun birtakım sakatlıklar içeriyor olabileceğini pek anlayamıyorlardı. Onların inancına göre, zeki makineler, herkesin yüksek değerli, bilgiye dayalı işler yaptığı ve tüm eski toplumsal çatışmaların yok olup gittiği bir sanayi sonrası toplum yaratacaktı.[47] Bilgi, ders kitaplarının idealleştirdiği –şeffaflığın, kusursuz yarışmanın ve dengenin olduğu– kapitalizmin gerçekleşmesini olanaklı kılacaktı. 1990'ların sonuna doğru, ana akımı yansıtan yayınlar –*Wired* dergisinden *Harvard Business Review*'a kadar– yeni sistemi göklere çıkaran tanımlamalarla doluydu. Ama bu sistemin nasıl işlediği konusunda meşum bir sessizlik vardı.

Talihin cilvesine bakın ki, bilgi kapitalizmine ilişkin bir kuram geliştirme yönünde ilk girişim, *Makinelerle İlgili Bölüm*'ü yeniden keşfetmiş olan insanlardan, yani Antonio Negri'nin aşırı sol öğrencilerinden geldi ve bunu, "bilişsel kapitalizm" olarak adlandırdılar.

Bu kuramın yandaşları diyorlar ki, bilişsel kapitalizm, içsel tutarlılığı olan yeni bir kapitalizm biçimidir: On yedinci-on sekizinci yüzyıllardaki tüccar kapitalizminin ve son 200 yıldaki sanayi kapitalizminin ardından, bir "üçüncü kapitalizm". Küresel piyasalara, finansallaşmış tüketime, maddi olmayan emeğe ve maddi olmayan sermayeye dayanır.

Fransız iktisatçı Yann Moulier-Boutang'ın kanısına göre, bilişsel kapitalizmin anahtarı, dışsallıkların yakalanmasıdır. İnsanlar sayısal aygıtları kullandıkça, ilişki kurdukları şirketlerle "ortak üretici" haline gelirler: İnsanların yaptıkları seçimler, kullandıkları uygulamalar, Facebook'taki arkadaş listeleri, tümü, hizmeti sağlayan ve bilgileri toplayan şirket tarafından parasal bir değere dönüştürülebilir. "Dışsallıkların yakalanması", diye yazıyor Moulier-Boutang, "bir numaralı değer sorunu haline gelir."[48]

Bilişsel kapitalizmde, çalışmanın mahiyeti dönüşüm geçirir. Bedenen çalışma ve sanayi durmaz, ama manzaradaki yeri değişir. Kârın gitgide büyüyen bir bölümü, tüketici davranışının yarattığı bedelsiz değerin yakalanmasından geldiği için ve kitlesel tüketime odaklanmış bir topluma sürekli olarak kahve içirilmesi, gülücük atılması, çağrı merkezlerince hizmet verilmesi gerektiği için, bilişsel kapitalizmde "fabrika", toplumun bütünüdür. Bu kuramcılara göre, "fabrika olarak toplum", kritik bir kavramdır; yalnızca sömürünün değil, direnişin de mahiyetini anlamak için hayati önem taşır.

Çünkü bir çift Nike spor ayakkabısının 179,99 dolar etmesi için, Vietnam'daki, Çin'deki ve Endonezya'daki 107 fabrikada çalışan 465.000 işçisinin tamamen aynı standartta üretim yapması gerekir. Ama aynı zamanda da Nike logosunun, bu plastik, kauçuk ve köpük parçalarını ABD'deki ortalama saat ücretinin yedi katına değer kıldığına tüketicinin inanmasını gerektirir.[49] Nike bizi sadece buna inandırmak için yılda 2,7 milyar dolar harcıyor (ayakkabıları ve giysileri fiilen üretmek için harcadığı 13 milyar dolarla kıyaslayın) ve bu pazarlama bütçesi, Süper Kupa'ya verilen reklamlardan çok daha fazlasını getiriyor.

Aslında Nike, 2000'lerin başında bilişsel kapitalizmin kurallarını anlamaya başlamasından beri, TV ve basın reklamları için yaptığı harcamayı %40 azaltmıştır. Bunun yerine, dijital ürünlere odaklanmıştır: Örneğin, koşucunun performansını kay-

detmek için bir iPod kullanan Nike+ adlı ürün, 2006'da lanse edilmesinden beri 150 milyon bireysel koşu seansının verilerini kaydederek Nike'a geri göndermiştir.[50] Tüm işletmeler gibi Nike da etkili şekilde "bilgi + şeyler" olma sürecindedir.

Bilişsel sermaye kuramcılarının "toplumsallaşmış fabrika" derken kastettikleri budur. Üretimin ve tüketimin çizgilerinin net olarak çizildiği bir dünyada değiliz artık; aksine, fikirlerin, davranışların ve müşteri-marka etkileşimlerinin kâr üretmek için kritik önem taşıdığı bir dünyada yaşıyoruz; üretimin ve tüketimin çizgileri bulanıktır. Bu durum, yeni kapitalizme karşı mücadelenin niçin sıklıkla tüketici sorunlarına ya da marka değerlerine (örneğin, şirketin toplumsal sorumluluğuna) odaklandığını ve protestocuların niçin birleşik bir proletarya olarak davranmaktan çok, hedef kitlelere yönelik pazarlamadaki "kabileler" gibi davrandıklarını kısmen açıklar. Bilişsel sermaye kuramcılarına göre –Drucker'a göre de olduğu gibi– yeni iş gücünün birincil faaliyeti, "bilgi aracılığıyla bilgi üretimi"dir.[51]

Bununla birlikte, bilişsel kapitalizm kuramının büyük bir sakatlığı vardır. "Geç sanayi kapitalizmi bünyesinde yeni tür bir bilgi kapitalizminin doğmuş olduğunu" söylemek bir şeydir. Ama bilişsel kapitalizmin kilit kuramcıları zıddını söylüyorlar: Birçoğu, bilişsel kapitalizmin hâlihazırda tam olarak işleyen bir sistem olduğuna inanıyor. Shenzhen'deki fabrikalar, Manila'daki kenar semtler, Wolverhampton'daki metal dövme atölyeleri tıpatıp on yıl önce oldukları gibi görünebilir; ama bu kuramcılara göre, bunların iktisadi işlevleri hâlihazırda dönüşüme uğramıştır.

Bu, Avrupa spekülatif düşüncesinde yaygın bir tekniktir: Bir kategori icat etmek ve onu her şeye uygulamak, böylelikle de var olan her şeyi yeni fikrinizin alt kategorileri olarak yeniden sınıflandırmak. Bu, sizi, karmaşık ve çelişkili gerçekleri analiz etme derdinden kurtarır.

Bu, bilişsel kapitalizm kuramcılarını, eski tarz endüstriyel üretimin BRIC ülkelerinde (Brezilya, Rusya, Hindistan ve

Çin'de) gösterdiği yükselmenin önemini küçümsemeye ve bazılarını da 2008 krizi sonrasının önemini azımsamaya ya da yeni doğan sistemin sırf diş çıkarma sancıları gibi görmeye yöneltir.

Gerçekte, içinde yaşadığımız sistem yeni, kendi içinde tutarlı ve işleyen bir kapitalizm biçimi değildir. Kendi içinde tutarsızdır. Bunun gergin, hummalı ve istikrarsız karakteri, hiyerarşi ile ağın, internet kafe ile gecekondu semtinin bir arada bulunduğu bir çağda yaşıyor olmamız gerçeğinden kaynaklanır; bu durumu anlamak için, bunu tamamlanmamış bir geçiş olarak, bitmemiş bir model olarak görmemiz gerekir.

KAPİTALİZM SONRASI: BİR VARSAYIM

Kapitalizm sonrası üzerindeki tartışma, Peter Drucker'dan beri epeyce yol kat etmiştir, yine de başka bir anlamda hiçbir yere varmamıştır. Spekülatif düşüncenin, anlaşılmaz teknik gevezeliklerin ve eski gerçeklikler ile yeni sistemler arasındaki ilişkileri araştırmaktan çok, böyle sistemlerin varlığını ilan etme eğiliminin damgasını taşımıştır.

Ayrı ayrı, Benkler, Kelly ve Drucker, "yeni üretim tarzı" benzeri bir şeyler ilan ettiler, ama hiçbiri, bunun dinamiklerinin ne olabileceğine ilişkin bir açıklama getirmedi. Ontario'da yaşayan iktisatçı Nick Dyer-Witheford, 1999'da yayınlanan *Cyber-Marx* (Siber Marx) adlı kitabında, bilgiye dayalı komünizmin neye benzeyebileceğine ilişkin güzel bir spekülatif açıklama geliştirmiştir.[52] Ama bu konudaki tartışma nadiren iktisat konumuna ulaşabilmiştir.

Nüfuzlu bir yönetim danışmanı olan Jeremy Rifkin, *The Zero Marginal Cost Society* (Sıfır Marjinal Maliyet Toplumu) adını taşıyan 2014 tarihli kitabıyla, güncel gerçekliği tanımlamaya en çok yaklaşan kişi olmuştur.[53] Rifkin'in öne sürdüğüne göre, denklerarası üretim ve kapitalizm iki farklı sistemdir; şu anda ikisi birlikte varlığını sürdürmekte ve birbirinden enerji almak-

tadır, ama denklerarası üretim eninde sonunda ekonominin kapitalist sektörünü birkaç kıyı köşeye indirgeyecektir.

Rifkin'in en radikal içgörüsü, Şeyler İnterneti'nin potansiyelini anlamış olmasıdır. En hırslı danışmanlık firmaları –örneğin McKinsey– bu sürecin etkisiyle ilgili olarak, öncelikle sağlık hizmetlerinde ve imalatta olmak üzere yıllık 6 trilyon dolara varan bir değer biçmişlerdir. Ama bu 6 trilyon doların büyük kısmı, azalan maliyetten ve artan verimlilikten kaynaklanır: Yani, tıpkı kopyala-yapıştır işleminin bilgi mallarının maliyetini azaltması gibi, bu da fiziki malların ve hizmetlerin marjinal maliyetinin azaltılmasına katkı yapar.

Rifkin'in işaret ettiğine göre, her kişinin ve her nesnenin akıllı bir ağa bağlanması gerçekte geometrik olarak artan bir etki yaratabilir. Tıpkı internetin dijital ürünlerde yaptığı gibi, bu da enerjinin ve fiziki malların marjinal maliyetini hızla düşürebilir.

Ama hava limanlarındaki kitap tezgâhlarına konulmaya mahkûm tüm kitaplar gibi, Rifkin'in kitabı da toplumsal boyutuyla hafif kalıyor. Rifkin, bedelsiz şeylerin oluşturduğu bir dünyanın kapitalist olamayacağını; bedelsiz şeylerin dijital dünyayı olduğu kadar fiziki dünyayı da kaplamaya başladığını anlıyor, ama iki sistem arasındaki mücadeleyi, iş modelleri ile iyi fikirler arasındaki bir mücadeleye indirgiyor.

Toplum kuramcıları, hukukçular ve teknoloji kâhinleri arasında süren post-kapitalizm tartışması, neoliberalizmin krizine ilişkin olarak iktisatçılar arasında süren tartışmayla ve beşinci uzun dalganın problemli kalkışına ilişkin olarak tarihçiler arasında süren tartışmayla paralel bir evrende yer almaktadır. İlerleme kaydetmek için, yeni bilgi teknolojisi iktisadının, 2008 krizi sonrasının ve uzun devre örüntüsünün birbirine nasıl uyuştuğunu anlamamız gerekir. Bunu yapmaya yönelik ilk girişimi aşağıda bulacaksınız. Bu bir varsayımdır; ama kanıtlara dayanmaktadır ve gerçeklerle sınanabilir.

1990'ların ortasından beri bilgileri işleme, depolama ve iletme tarzımızda yaşanan bir devrim, bir ağ ekonomisinin ilk köklerini yaratmıştır. Bu, kapitalizme özgü geleneksel mülkiyet ilişkilerini aşağıdaki şekillerde kemirmeye başlamıştır.

Bu, ana akım iktisadın da anladığı gibi, bilgi mallarının yeniden üretim maliyetini sıfıra doğru iterek, dijital ürünlerle ilgili fiyat mekanizmasını kemirir.

Fiziki mallara yüksek bilgi içeriği katarak, onları da saf bilgi ürünleri gibi aynı sıfır fiyat girdabına çeker ve sıklıkla, spor ayakkabılarında olduğu gibi, bunların değerini, fiziki üretim maliyetinden çok, toplumsal olarak üretilmiş fikirlere (markaya) bağımlı hale getirir.

Finansallaşmayı zorunlu kılarak, genel nüfustan sermayeye kâr akışı için iki kanal yaratır: Birincisi mal, hizmet ve bilgi üreten işçiler olarak, ikincisi de faiz ödemesi getiren borçlanıcılar olarak. Bu yüzden, "toplumun bütünü bir fabrika haline gelmiştir" demek doğru olmakla birlikte, sömürü mekanizmaları hâlâ öncelikle ücretler, sonra borçlanma ve ancak son olarak, marka değerinin yaratılmasına zihinsel açıdan alet olmamız ya da teknoloji şirketlerine bilmeden dışsallıklar bağışlamamızdır.

Bu, fiziki şeylerin, süreçlerin ve enerji şebekelerinin üretkenliğinde devrim yaratma sürecindedir, çünkü makineden makineye internet bağlantısı sayısı kişiden kişiye bağlantı sayısını aşmaya başlamıştır.

Eğer bilgi, değeri kemiriyorsa, o zaman şirketler de üç tip sağkalım stratejisiyle buna karşılık veriyorlar: Bilgi üzerinde tekeller kurmak ve fikrî mülkiyeti kuvvetle savunmak; "kaosun kıyısına sörf" yaklaşımını benimseyerek, genişleyen arz ile düşen fiyatlar arasındaki açıklıkta yaşamaya çabalamak; tüketici bilgileri gibi toplumsal olarak üretilmiş bilgileri yakalama ve istismar etme girişiminde bulunmak ya da programcıların serbest zamanlarında yazdıkları şifrelerin şirkete ait olduğunu belirten sözleşmeler dayatmak.

Bununla birlikte, şirketlerin verdikleri bu karşılığın yanı sıra, piyasa dışı üretimin –merkezî yönetimi bulunmayan, tamamen bedelsiz ya da Açık Kaynak olarak çok sınırlı ticari değere sahip mallar üreten, yatay olarak dağıtılan denklerarası üretim ağlarının– arttığına tanık oluyoruz.

Denklerarası üretilen bedelsiz şeyler, ticari olarak üretilen metaları dışarıya atıyor. Wikipedia, ticaretin işleyemediği bir alandır; Linux ya da Android ile de açıkça ticari sömürü vardır ama marjinal kalır; asıl ürünün sahipliğine dayanmaz. Aynı süreçte hem üretici hem de tüketici olmak mümkün hale geliyor.

Buna yanıt olarak kapitalizm de denklerarası üretime karşı bir savunma mekanizması kurmak için bilgi tekelleri aracılığıyla, ücret ilişkisinin zayıflamasına olanak tanıyarak ve akılsızca yüksek karbonlu iş modellerine yönelerek, kendisini yeniden şekillendirmeye başlıyor.

Piyasa dışı üretim ve mübadele biçimleri, insanlarda her zaman var olan ama iktisadi yaşamın kenarlarında kalan iş birliği yapma eğilimini –soyut değere sahip armağanlar alıp verme eğilimini– kullanır. Bu, sadece kamusal mallar ile şahsi mallar arasında bir yeniden dengelenme olmaktan fazlasıdır: Bütünüyle yeni ve devrimci bir şeydir. Bu piyasa dışı iktisadi faaliyetlerin çoğalması, iş birliğine dayalı, toplumsal açıdan adil bir toplumun ortaya çıkmasını olanaklı kılıyor.

Teknolojideki hızlı değişiklik, çalışmanın niteliğini değişime uğratarak, çalışma ile boş zaman arasındaki ayrımı bulandırıyor ve yalnızca işyerinde değil, yaşamlarımızın tüm alanlarında değer yaratmaya katılmamızı gerekli kılıyor. Bu, bize, çoklu ekonomik kişilikler kazandırır; işte bu ekonomik temel üzerinde, çoklu benliğe sahip yeni tür bir kişi meydana gelmiştir.[54] Artık ortaya çıkması mümkün olan post-kapitalist toplumun taşıyıcısı, işte bu yeni tür kişidir.

Bu devrimin teknolojik doğrultusu, toplumsal doğrultusuyla uyuşmazlık içindedir. Teknolojik olarak, sıfır fiyatlı mallara, öl-

çülemeyen çalışmaya, üretkenlikte geometrik yükselişe ve fiziki süreçlerin yaygın otomasyonuna doğru gidiyoruz. Toplumsal olarak, tekellerden, verimsizlikten, finansın egemen olduğu bir serbest piyasanın yıkıntılarından ve "saçma sapan işler"in çoğalmasından oluşan bir dünyaya sıkışıp kalmış durumdayız.

Bugün, modern kapitalizmdeki temel çelişki, toplumsal olarak üretilen bedelsiz, bol mallara ulaşabilme imkânı ile güç ve bilgi üzerinde denetimini devam ettirmek için mücadele eden tekellerin, bankaların ve hükümetlerin oluşturduğu bir sistem arasındadır. Yani, ağ ile hiyerarşi arasındaki bir kavga her yeri kaplamıştır.

Şimdi bunun meydana gelmesinin nedeni, kapitalizmin normal elli yıllık örüntülerinin neoliberalizmin yükselişiyle kopukluğa uğramış olmasıdır. Bu da sanayi kapitalizminin 250 yıllık yaşam döngüsünün sona yaklaşıyor olabileceğini söylemenin başka bir yoludur.

Bu nedenle, önümüzde iki temel olasılık vardır. Ya yeni bir bilişsel kapitalizm biçimi ortaya çıkarak –firmaların, piyasanın ve ağ tabanlı iş birliğinin yeni bir karması temelinde– istikrara kavuşur ve sanayi sisteminin kalıntıları bu üçüncü kapitalizm içinde uygun bir yer bulur. Ya da ağ, piyasa sisteminin hem çalışmasını hem de meşruiyetini aşındırır. Öyle olursa, piyasa sisteminin lağvedilmesiyle ve yerine post-kapitalizmin geçmesiyle sonuçlanan bir çatışma meydana gelecektir.

Post-kapitalizm birçok farklı biçim alabilir. Eğer çok sayıda mal ucuz ya da bedelsiz hale gelirse ve insanlar, piyasa güçlerine aldırmaksızın bunları üretmeye devam ederlerse, bunun meydana geldiğini anlarız. Çalışma ile boş zaman arasındaki, saatler ile ücretler arasındaki bulanık ilişki kurumsallaşırsa, bunun gerçekleştiğini anlarız.

Bunun ön koşulu bolluk olduğu için, post-kapitalizm, kendiliğinden bir şekilde toplumsal adalet sağlayacaktır; ama toplumsal adaletin biçimleri ve öncelikleri tartışmaya açık olacaktır. Kapitalist toplumlar her zaman "silah mı, ekmek mi" kaygısını

yaşamış oldukları halde, kapitalizm sonrası toplumlar "büyüme mi, sürdürülebilirlik mi" tartışmasına girebilirler ya da temel toplumsal hedeflere ulaşma takvimini veya göç sorunu, kadın özgürlüğü ve nüfusun yaşlanması gibi sorunları tartışabilirler.

Bu nedenle, kapitalizm sonrasına geçişi *tasarlamamız* gerekiyor. Kapitalizm sonrası kuramcılarının çoğu ya bunun var olduğunu sadece ilan ettikleri ya da kaçınılmaz bir şey olduğunu öngördükleri için, geçişle ilgili sorunları çok az kişi düşünmüştür. Bu nedenle, ilk görevlerden biri, böyle bir geçiş ekonomisinin nasıl çalışabileceğini gösteren bir dizi model tasarlamak ve bunları sınamaktır.

Düşük karbonlu bir ekonomi kurmaya yönelik deneme türünden yerel girişimleri; yerel para birimlerini, zaman bankalarını, "geçiş kentleri"ni vb. tanımlamak için "geçiş" sözcüğünün kullanılmasına artık alıştık.

Bunun gerçekleşmesini sağlamak için, SSCB'de başarısızlığa uğrayan geçişin verdiği olumsuz dersleri öğrenmemiz gerekir. Sovyetler Birliği, 1928'den sonra, merkezî planlama aracılığıyla sosyalizme yönelik bir yolu zorla açmaya çalışmıştır. Bu, kapitalizmden daha beter bir şey üretmiştir, ama modern sol içinde bunun irdelenmesine karşı güçlü bir tiksinti vardır.

Bir post-kapitalist toplum yaratmak istiyorsak, nelerin yanlış gittiğini ayrıntılı olarak bilmeye ve burada anlattığım kendiliğinden gelişen piyasa dışı biçimler ile Stalinizmin Beş Yıllık Planları arasındaki temel farklılığı anlamamız gerekir.

İlerleme kaydetmemiz için, bilgi mallarının tam olarak piyasa mekanizmasını nasıl kemirdiğini; bu eğilim kısıtlanmayıp teşvik edilseydi nelerin olabileceğini; bu geçişi gerçekleştirmekte hangi toplumsal grubun çıkarının olduğunu bilmemiz gerekir. Kısacası, değerin daha iyi bir tanımına ve çalışmanın daha ayrıntılı bir tarihine ihtiyacımız var. Aşağıda, bunları sağlamaya yönelik bir girişim sunuluyor.

6

Bedelsiz Makineye Doğru

Bir çadır kampı, gürültülü bir kalabalık, yoğun bir göz yaşartıcı gaz bulutu ve bedelsiz şeylerden oluşan küçük bir yığın vardı: Burası, 2013'te İstanbul'da gösterilerin yapıldığı Gezi Parkı'ydı. Çadır kampı, insanların birkaç gün istedikleri gibi yaşamalarına olanak sağladı; bedelsiz şeyler, nihai umudun simgesiydi.

Birinci gün bu yığın küçüktü: paketler içinde salam, kutulu meyve suları, sigara ve aspirin. Ama son gün geldiğinde, her şeyin bulunduğu kocaman bir piramit halini almıştı: yiyecekler, giysiler, ilaçlar, tütün. Gençler bunlardan kucak dolusu alarak, gruplar halinde parkın içinde dolaşıyor ve biraz almanız için ısrar ediyorlardı. Elbette bu şeylerin hiçbiri gerçekten bedelsiz değildi. Satın alınmış ve bağışlanmıştı. Ama bazı temel şeylerin paylaşıldığı bir toplumda yaşama özlemini simgeliyordu.

Hem bu, çok eski bir özlemdir. Her şeye bir fiyat koymayı kafasına takmış bir sistemin kuşatma altına aldığı on dokuzuncu yüzyılın ilk on yıllarında, solcular, paylaşmaya, iş birliğine ve el birliğiyle çalışmaya dayalı topluluklar oluşturdular. Bunların çoğu başarısızlığa uğradı, esas nedeni ise her şeyin kıt olmasıydı.

Bugün, o kadar şeyde kıtlık yoktur. İstanbul gibi bir kentte insanların bedava yiyecekleri oraya dağ gibi yığabilmesi bunun kanıtıdır. Avrupa kentlerindeki geri kazanım çöplükleri de bunu gösteriyor: İnsanların, gerçek anlamda çöpün yanı sıra, giyilebilir elbiseleri, pırıl pırıl kitapları, kullanılabilir elektronik aygıtları

da attıklarını görürsünüz; bunlar bir zamanlar değer taşımakla birlikte artık hiçbir satış fiyatı olmayan ve geri kazanılmak ya da paylaşılmak üzere verilen malzemelerdir. Elbette enerji –daha doğrusu, bizde bağımlılık yapmış olan karbon esaslı enerji– kıt olmaya devam ediyor. Ama yirmi birinci yüzyıl yaşantısının en kritik metası hiç de kıt değildir. Bilgi boldur.

Kıtlıktan bolluğa doğru bu ilerleme, insanlık tarihinde önemli bir gelişmedir ve dördüncü dalga kapitalizminin büyük başarısıdır. Ama bu, iktisat kuramına karşı büyük bir meydan okumadır. Kapitalizm, fiyat mekanizmasını, iktisadi yaşamdaki en organik, kendiliğinden, incelikli şey olarak görmemize yol açmıştır. Şimdi bunun yok oluşuna ilişkin bir kurama ihtiyacımız var.

Arz ve talep sorununu geride bırakarak başlamamız gerekiyor. Arz ve talep kesinlikle işler: Eğer Bangladeş'te daha fazla giysi fabrikası açılırsa, ucuz giysiler daha da ucuzlar. Tam kulüplerin açılma saatinden önce polisler uyuşturucu satıcılarını yakalarlarsa, ekstasi pahalanır. Ama arz ve talep yalnızca fiyatların niçin dalgalandığını açıklar. Arz ve talep eşit olduğu zaman, fiyat niçin sıfır olmaz? Açıktır ki, olamaz. Malların ve emeğin kıt olmasına dayanan normal bir kapitalist ekonomide, satış fiyatının yukarı ya da aşağı hareketine eksen oluşturan daha yapısal bir fiyat olmalıdır. Öyleyse, onu belirleyen nedir?

Geçen 200 yıl boyunca, tamamen farklı iki yanıt ortaya atılmıştır. Bunlardan yalnızca biri doğru olabilir. Ne yazık ki bu, iktisat derslerinde öğretilen değildir.

Bu bölümde, "değere ilişkin emek kuramı" denilen bir şeyin uzun soluklu savunusuna girişeceğim. Bu pek sevilmez, çünkü işleyen ve istikrarlı bir piyasa sistemi içinde hareketleri hesaplamak ve tahmin etmek için pek faydalı değildir. Ama fiyat mekanizmasını, mülkiyeti ve çalışma ile ücretler arasındaki bağı kemiren bilgi kapitalizminin yükselişiyle karşılaşılınca, emek kuramı, çökmeyen tek açıklamadır. Bir bilgi ekonomisinde değerin

nerede yaratıldığını ve sonuçta nereye vardığını doğru dürüst modellememize olanak veren tek kuram budur. Emek kuramı, makinelerin bedava üretilebildiği ve sonsuza kadar dayanabildiği bir ekonomide değeri nasıl ölçeceğimizi bize anlatır.

ÇALIŞMA, DEĞERİN KAYNAĞIDIR

İskoçya'nın Kirkcaldy şehrinin köhne ana caddesindeki boş dükkânların ortasında bir Gregg's şubesi vardır. Gregg's, düşük fiyattan yağlı yiyecekler satar ve öğle vakti kalabalık olan birkaç yerden biridir. İskoçya'nın yoksulluk haritasına şöyle bir bakılınca, bağlam anlaşılır: Bu şehir, aşırı yoksun ve hastalıklı alanlarla doludur.[1]

Gregg's'in dışındaki duvarda, Adam Smith'in *The Wealth of Nations* (Ulusların Zenginliği) kitabını bu evde yazdığını belirten bir tabela vardır. Kimsenin çok dikkatini çekmez. Ama kapitalizmin iktisadi ilkelerinin 1776'da ilk kez ortaya atıldığı yer burasıdır. Smith, doğduğu kentin bugünkü görüntüsünden, endüstrisizleşmenin, düşük ücretlerin ve kronik hastalığın soldurduğu halinden hoşlanır mıydı, emin değilim. Ama nedenini anlardı. Tüm zenginliğin kaynağı, demişti Smith, çalışmadır.

"Dünyanın tüm zenginliği, özgün olarak, altınla ya da gümüşle değil, emekle satın alındı," diye yazmıştı Smith; "ve buna sahip olanlar ve bazı yeni üretimlerle değiş tokuş etmek isteyenler için bunun değeri, kesinlikle, satın almalarına ya da kontrol etmelerine olanak verebilen emek miktarına eşittir."[2] Değere ilişkin emek kuramının klasik hali budur: Bir şeyi yapmak için gereken çalışmanın, o şeyin ne kadar değer taşıdığını belirlediğini söyler.

Bunun basit bir mantığı vardır. Bir su çarkını yeterince uzun süre seyrederseniz, fiziği anlamanıza yardımı dokunur. Smith'in yaptığı gibi, bir makine atölyesinde günde on üç saat ter döken işçilere tanık olursanız, katma değeri üretenin makineler değil, işçiler olduğunu anlarsınız.[3]

Standart ders kitaplarına bakarsanız, Smith'in, emek kuramının yalnızca ilkel toplumlar için geçerli olduğunu ve kapitalizm söz konusu olunca, ücretlerin, sermayenin ve toprağın birleşik sonucunun "değer"i oluşturduğunu düşündüğünü size anlatır. Bu doğru değildir.[4] Smith'in emek kuramı tutarsızdır, ama *The Wealth of Nations* ayrıntılı şekilde okununca, ortaya atılan tez apaçıktır: Emek, değerin kaynağıdır ama piyasa, Smith'in "sıkı pazarlık" dediği yolla bunu ancak kabaca yansıtabilir. Bu nedenle, tam kapitalist bir ekonomide yasa, yüzeyin altında işlemeye devam eder. Kârlar ve kiralar, emeğin ürettiği değerden yapılan çıkarmalardır.[5]

On dokuzuncu yüzyıl başlarında en nüfuzlu iktisatçı olan David Ricardo, daha gelişmiş bir model yarattı. 1817'de yayınlanan bu model, emek kuramını, şimdi arz ve talep nasılsa, kamuoyunun zihnine öyle sağlamca yerleştirdi. Fabrika sisteminin büyük yükselişine tanıklık etmiş olan Ricardo, artan zenginliğin kaynağının makineler olduğu fikriyle alay ediyordu. Makineler sadece içerdikleri değeri ürüne aktarırlar; yalnızca emek, yeni değer katar, diyordu.

Makinelerin büyüsü, üretkenliğin artmasında yatar.[6] Bir şeyi üretmek için daha az emek harcayabilirseniz, o şey daha ucuz ve daha kârlı olmalıdır. Şapka üretmek için gereken emek miktarını kısarsanız, diye yazıyordu, "talep ikiye, üçe ya da dörde katlansa bile, şapka fiyatı en sonunda yeni doğal fiyatına düşecektir".[7]

Ricardo'dan sonra, emek kuramı, sanayi kapitalizminin alametifarikası oldu. Fabrika sahibinin çalışmasının ödülü olarak kârları haklı çıkarmak için kullanıldı; çalışmak yerine rantlarla geçinen toprak sahibi aristokrasiye saldırmak için kullanıldı; emeğin fiyatını "yapay" düzeylere, yani çalışan bir ailenin asgari beslenme, giyinme ve barınma gereksinimlerinin üzerine çıkaracağı gerekçesiyle, işçilerin daha kısa iş saatlerine ve sendikal haklara yönelik taleplerine direnmek için kullanıldı.

Bununla birlikte, ultra kapitalist gerekçesine rağmen, emek kuramının yıkıcı olduğu ortaya çıktı. Kimin ne aldığı konusunda, fabrika sahiplerinin hemen kaybetmeye başladıkları bir tartışma yarattı. Erken dönemde sendikacıların toplandıkları birahanelerin mum ışıklarının ortasında, David Ricardo birdenbire pek çok yeni izleyiciye kavuştu.

1820'lerin işçi aydınları, emek kuramının içerdiği devrimci imayı anladılar: Eğer tüm zenginliğin kaynağı çalışmaysa, o zaman, bu zenginliğin nasıl paylaşılması gerektiğini sormak da meşru bir sorudur. Rant peşinde koşan aristokratların üretken ekonomi üzerinden beslenen asalaklar oldukları nasıl gösterilebiliyorsa, kapitalistler de başkalarının çalışması üzerinden beslenen asalaklar olarak görülebilirler. Onların işine gerek vardır; ama fabrika sistemi, sanki onları aşırı ödüllendirmek üzere yapılandırılmış görünmektedir.

Sosyalizmi benimseyen deniz teğmeni Thomas Hodgskin 1825'te şöyle yazıyordu: "Kapitalistin üretimde herhangi bir paya sahip olduğu iddiasını dayandırabileceği şey, [bir fabrika kurmak için] gerekli bilgi, beceri ve emekten fazlası değildir."[8]

Yasadışı sendikalar "Ricardocu sosyalizm" öğretisini her yere yayarlarken, fabrika sahiplerinin emek kuramına yönelik coşkusu gitgide söndü. İngiliz orta sınıfları 1832'de seçimi kazandıklarında, kapitalizmi haklı göstermek için herhangi bir kurama duydukları ihtiyaç ortadan kalkmıştı. Ücretler, fiyatlar ve kârlar artık sosyal bilimin sorgulayacağı şeyler değildi; tanımlanmak ve hesaplanmak üzere öylece orada duran şeylerdi. Ricardo gözden düştü, ama onun yerine geçen tek şey, kuramsal karışıklıktan ibaretti.[9]

Sonuç olarak, on dokuzuncu yüzyıl ortasında iktisat bilimi sırf "tanımlama ve hesaplanma"ya indirgendiyse, doğa biliminde de buna koşut bir durum vardı. Charles Darwin, doğal seçilim kuramını 1844'te ve Alfred Russel Wallace üç yıl sonra formüle etti. Ama bu kuramın içerdiği –en başta Yaratılış efsa-

nesinin çöpe atılması olmak üzere– öyle imalar vardı ki, bu iki bilim insanı da 1858'e kadar numunelerini "toplama, adlandırma ve sınıflandırma" işlerinden oluşan bir tekdüzeliğe sığınmak zorunda kaldı, ta ki 1858'de her ikisi de deprem etkisi yaratan bir kuramı yayınlama olanağına ansızın kavuşuncaya kadar.

İktisatta deprem etkisi yaratan kuram, Marx'tan geldi. Marx'ın kendi kuramını, Smith'in ve Ricardo'nun kuramları üzerine inşa ettiği sıklıkla öne sürülmüştür. Aslında Marx, onları yerle bir etti. Kendi projesini, ekonomi politiğin –Smith'in, Ricardo'nun, Ricardocu sosyalistlerin, liberal ahlakçıların ve saymanların– eleştirisi olarak tanımladı. Ricardo'nun getirdiği emek kuramı sürümünün bir keşmekeş olduğunu –1870'lerde ana akım iktisatçıların söylemesinden çok önce– söyledi. Bu kuramın yeni baştan yazılması gerekirdi.

Tüm eksikliklerine rağmen emek kuramında Marx'ın saptadığı bir şey vardı ki, kapitalizmin hem nasıl çalıştığını hem de niçin bir gün çalışamaz hale gelebileceğini açıklayabilirdi. Marx'ın geliştirdiği sürüm, içsel tutarlılığa sahiptir ve zamanın sınavından başarıyla geçmiştir. Bu kuramın doğru olduğunu öğreten binlerce yetkin iktisatçı vardır; dünyanın en çok başvurulan bilimcilerden bazıları da bunların arasındadır.

SAYILARLA EMEK KURAMI

Primark'ın bir satın alma görevlisi, Bangladeş'teki bir fabrikayla 100.000 tişört için sözleşme imzaladığında, bu bir alışveriştir. Bangladeşli bir işçi, ayda 68 dolara eş değerde ücret alma beklentisiyle sabahleyin fabrikaya vardığında, bu da bir alışveriştir.[10] Günlük ücretinin beşte birini 1 kg pirinç almak için harcadığında, bu da bir alışveriştir.[11]

Alışveriş (*transaction*) yapıyorken, satın aldığımız şeyin değerinin ne olduğuyla ilgili kafamızda kabaca fikir vardır. Eğer emek kuramı doğruysa, o şeyin ya da hizmetin değerini, içerdiği

başka insanlara ait çalışmanın miktarıyla bilinçdışı olarak ölçüp belirliyoruz demektir.

Değere ilişkin emek kuramının kısa, yalın bir açıklaması aşağıda veriliyor. Uzun, karışık açıklamalar da vardır, ama post-kapitalizmin nasıl çalışıyor olabileceğini anlamak açısından, yalnızca temel bilgilere gerek vardır.

Bir metanın değerini, onu üretmek için gerekli emek saatlerinin ortalama miktarı belirler.[12] Değeri belirleyen, çalışılan saatlerin *gerçek* sayısı değil, her bir endüstride ya da ekonomide yerleşmiş olan "toplumsal olarak gerekli" çalışma saatleridir. Dolayısıyla, buradaki temel hesap birimi, "toplumsal olarak gerekli emek zamanı saatleri" olarak özetlenebilir. Bir saatlik temel emeğin maliyetinin ne olduğunu bilirsek –Bangladeş'te asgari saat ücreti yaklaşık 28 ABD sentidir– bunu para olarak ifade edebiliriz. Burada yalnızca saatlere değineceğim.

Bir metanın değerine iki şey katkıda bulunur: (a) üretim sürecinde yapılan iş (pazarlama, araştırma, tasarım vb. faaliyetler) ve (b) başka her şey (makineler, tesis, ham maddeler vb.). Her ikisi de içerdikleri emek zamanı açısından ölçülebilir.

Emek kuramında, makineler, enerji ve ham maddeler –içerdikleri değeri yeni ürüne aktaran– "bitmiş emek" olarak ele alınır. Dolayısıyla, bir elbiselik pamuk, yetiştirilmesi, iplik yapılması, dokunması ve taşınması ile toplam otuz dakikalık ortalama emek gerektiriyorsa, bu değeri nihai ürün olan gömleğe aktaracaktır. Ama makineler ve diğer büyük sermaye malları söz konusu olunca, süreç zaman alır; Bunlar, içerdikleri değeri küçük kısımlar halinde aktarır. Dolayısıyla, bir makinenin yapımı bir milyon saatlik emek gerektiriyorsa ve bu makine kullanım ömrü süresince bir milyon nesne üretiyorsa, her bir nesne, makinenin değerinin yalnızca bir saatini kendi nihai değerine taşıyacaktır.

Bu arada, firmanın üretim süreci içinde harcanan fiilî emeği, yeni değer olarak, Marx'ın "canlı emek" dediği şeyin kattığı değer olarak ele alıyoruz.

Bu altta yaran süreç –yeni değerin miktarını emek zamanının belirlemesi– derin bir düzeyde, işçilerin, yöneticilerin, toptan alıcıların ve Primark'tan alışveriş edenlerin farkına varmadıkları bir düzeyde işlerliktedir. Fiyat görüşmesi yaptığımız zaman, bunu, birçok başka şey –arz, talep, kısa süreli yararlılık, satın almazsak kaçıracağımız fırsat, tasarruf yerine harcama yapmanın maliyeti, yani Adam Smith'in "sıkı pazarlık" sözcüğüyle özetlediği her şey– etkileyebilir. Ama toplam olarak bakılınca, belli bir ekonomide satılan tüm malların ve hizmetlerin fiyatı, bunları üretmek için ne kadar emek harcandığının parasal bir ifadesidir.

Problem şudur ki, doğru fiyatı ödeyip ödemediğimizi ancak olay bittikten sonra biliriz. Piyasa, dev bir hesap makinesi gibi hareket eder, toplumsal olarak gerekli maliyetin ne olduğunu doğru tahmin edenleri ödüllendirirken, gereğinden fazla emek kullananları cezalandırır.

Bu nedenle, fiyatlar, şeylerin altta yatan değerinden her zaman sapar, ama eninde sonunda onun tarafından belirlenir. Değer ise metayı üretmek için harcanan gerekli emek miktarınca belirlenir.

Peki, ama emeğin değerini belirleyen nedir? Başka her şeyle tutarlı olan yanıt şudur: Diğer insanların emeği, her bir işçinin, çalışmaya hazır şekilde fabrika kapısında bulunması için gerekli ortalama emek miktarı. Bu, onların tükettikleri gıdayı, kullandıkları elektriği, giydikleri giysileri ve –toplum geliştikçe– işçinin işini yapması için gerekli ortalama eğitim, öğrenim, sağlık ve boş zaman tüketimi miktarını sağlamak için yapılan çalışmayı kapsar.

Elbette, bir saatlik emeğin ortalama maliyeti ülkeden ülkeye değişir. Bu farklılıklar, firmaların kıyı (offshore) üretimine yönelmelerinin nedenlerinden biridir. Bangladeş'teki bir işyerinin indirimli kreşinde çocuk bakımının günlük maliyeti 38 ABD sentine eşitken, New York'ta bir bakıcının günlük maliyeti 15 ABD dolarıdır.[13] Geçen on yılda, küresel üretim zincirleri, Çin'de

işçiler daha iyi ücret almayı başardıkları için, Bangladeş'te üretkenlik daha düşük olmasına rağmen işlerini Çin'den Bangladeş'e kaydırdılar. Bangladeş'te emek bir süre öyle ucuzdu ki, verimsizliği dengeliyordu.[14]

Öyleyse kâr nereden gelir? Emek kuramında kâr, hırsızlık –kazıklama– değildir. Ortalama olarak, bir işçinin aylık maaşı, onun gıda, enerji, giyim vb. gereksinimlerinin başkalarınca üretilmesi için gerekli miktarı *yansıtacaktır*. Ama işveren, sonuçta daha fazla bir şey elde eder. Patronum, yaptığım sekiz saatlik çalışmanın gerçek değerini bana ödeyebilir. Ama o gerçek değer yalnızca dört saat olabilir.

İnsan emeğinin girdileri ile çıktıları arasındaki bu uyumsuzluk, kuramın çekirdeğini oluşturur, öyleyse bir örneğe bakalım.

Bangladeş'te gömlek fabrikasında çalışan Nazma, kabaca bir aylık gıda, kira, dinlence, ulaşım, enerji vb. giderlerini karşılamak ve artı olarak biraz da kenara koymak için yeterli görünen bir ücrete çalışmayı kabul eder. Daha fazla kazanmayı isterdi, ama fabrika işinde ücret aralığı nispeten dardır, dolayısıyla sahip olduğu becerilere göre alabileceği ortalama saat ücreti konusunda çok açık bir zımni anlayışa sahiptir.

Ama işvereni, aslında onun çalışmasını satın almıyor: Çalışma *yeteneğini* satın alıyor.

Bir an parayı unutup, her şeyi "gerekli çalışma saatleri" ile ölçersek, kârın nasıl yaratıldığını görebiliriz. Nazma'yı haftada altı gün fabrika kapısına getirmenin maliyeti, başka insanların (Nazma'ya gıda, giysi, enerji, çocuk bakımı, konut vb. sağlamak için) bütün toplum çapına yayılmış otuz saatlik çalışmasına bedelse ve Nazma haftada altmış saat çalışırsa, yaptığı iş, girdilerin iki katı miktarında çıktı sağlıyordur. Tüm fazlalık işverene gider. Bütünüyle dürüst bir alışverişten, adaletsiz bir sonuç doğar. Marx'ın "artık değer" dediği budur ve kârın nihai kaynağıdır.

Bunu ifade etmenin başka bir yolu da şöyle demektir: Emek, eşsizdir. Aldığımız ve sattığımız tüm şeyler arasında bir tek emek, değer katma yeteneğine sahiptir. Çalışma, sırf değer ölçüsü değildir, kârın çıkarıldığı ana cevher yatağıdır da.

Bunun doğru olduğunu gösteren bir ipucu, kapitalistlerin, her nerede bedava emek bulabilirlerse –Amerikan hapishane sisteminde ya da Nazi ölüm kamplarında olduğu gibi– hemen bundan yararlanmalarıdır. Başka bir ipucu da her nerede emeğe ortalama değerinin altında ödeme yapabilirlerse, Çin ihracat endüstrisinin yükseldiği dönemde olduğu gibi, yöneticilerin ortaklaşa girdiler –yatakhaneler, üniformalar ve kantinler– sağlama yoluna gittikleri gerçeğinde yatar. Yatılı bir iş gücünün emeği, bir evde aileyle birlikte yaşamanın maliyetine dayalı toplumsal ortalamaya göre çok daha ucuzdur ve elbette, yatılı işçileri hizaya getirmek daha kolaydır.

Peki, ama benim emeğimin gerçek haftalık değeri, diğer insanların otuz saatlik çalışmasına eşitse, niçin altmış saat çalışayım ki? Yanıt şudur: Emek piyasası asla serbest değildir. Cebir yoluyla yaratılmıştır ve yasalarla, düzenlemelerle, yasaklarla, cezalarla, işsiz kalma korkusuyla her gün yeniden yaratılır.

Kapitalizmin şafağında, ortalama on dört saatlik ya da daha uzun iş günleri dayatılıyordu; yalnızca yetişkinlere değil, daha sekiz yaşındaki çocuklara bile. Sıkı bir saat tutma sistemi uygulanıyordu: ayakyoluna gitmek için belirlenmiş süreler, geç kalma, ürün kusurları ya da konuşma için cezalar, değiştirilmesi imkânsız tamamlama süreleri. Her nerede –ister 1790'ların Lancashire'ında, ister yirminci yüzyıl sonunun Bangladeş'inde– yeni baştan bir fabrika sisteminin kurulduğunu görsek, bu kuralların uygulandığına tanık oluruz.

İlerlemiş ülkelerde bile, emek piyasası açıkça cebir üzerine kuruludur. Herhangi bir siyasetçinin refah konusunda yaptığı bir konuşmayı dinlemeniz yeter: İşsizlik ve iş göremezlik ödeneklerinde yapılan kesintilerin amacı, insanları, geçimlerini sağ-

layamayacakları ücretlerle işe girmeye zorlamaktır. Hükümet, piyasanın başka hiçbir yönüne katılmamız için biri zorlamaz; hiç kimse, "Buz pateni yapmalısın, yoksa toplum çöker," demez.

Ücret için çalışmak, bu sistemin temel taşıdır. Bunu kabul ederiz, çünkü atalarımızın zor yoldan öğrenmiş oldukları gibi, itaat etmezsen, yemek yiyemezsin.

Dolayısıyla, çalışmamız değerlidir. Bu konuda ufak da olsa bir kuşkunuz varsa, bir e-ticaret perakendecisinin ya da çağrı firmasının operasyon merkezinde veya bir evde bakım işçisinin çalışma takviminde nelerin olup bittiğini inceleyin. Sanki dakikalar altın tozuymuş gibi, çalışmanın zamanlandığını ve hedeflendirildiğini görürsünüz. İşverene göre, öyledir de. Elbette emek piyasasının yüksek becerili, yüksek ücretli ucunda, zorlama için kullanılan araçlar zaman ya da disiplin değil, hedefler ve kalite kontrolüdür.

Değere ilişkin emek kuramıyla ilgili irdelenecek daha pek çok şey var, ama burada duraklayalım. Her iktisat bölümünde bu kurama saldırı başlatmak için kullanıma hazır duran araçları yeteri kadar biliyoruz zaten.

BAZI GEÇERLİ İTİRAZLAR...

Değere ilişkin emek kuramını işte bu yüzden severim. Kârı, sanki kapitalizm içindeki merkezî bir yerde yaratılıyor gibi ele alır: pazarda değil de işyerinde. Her gün yaptığımız en temel şeylerden birini –çalışmayı– sanki iktisat için önemliymiş gibi ele alır. Ama emek kuramına karşı geçerli itirazların uzun bir listesi de vardır:

S: *Evvela, niçin bir "kuram"a gerek duyarız? Niçin –GSYH rakamlarında, şirket hesaplarında, borsalarda vb. olduğu gibi– sırf gerçekler değil?*

Y: Çünkü değişimi açıklamak isteriz. Bilimde, mikroskop camının altına düzgünce sıralanmış kelebeklerin ötesine geçmek

isteriz; her alt türün niçin hafifçe farklı göründüğüne ilişkin bir kurama gerek duyarız. Normal yaşam döngülerinin milyonlarca tekrarı sırasında niçin ufak çeşitlenmelerin belirebildiğini ve sonra, birdenbire, muazzam bir değişimin meydana gelebildiğini bilmek isteriz.

Kuramlar, göremediğimiz gerçekliği tanımlamamıza olanak verir. Öngörüde bulunmamıza da olanak verir. İktisadın tüm biçimleri, kuramın gerekliliğini kabul eder. Ama böyle bir kuram bulmanın ve içerdiği imalarla yüzleşmenin zorluğu, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında iktisadın bilimsel yöntemden geri adım atmasına yol açmıştır.

S: *Değeri, artık değeri ve emek zamanını "görmem" niçin mümkün olmuyor? Bunlar, şirketlerin hesaplarında kendini göstermiyorsa ve profesyonel iktisatçılar bunları kabul etmiyorsa, sırf bir zihinsel kurgudan ibaret değil midir?*

Y: Cambridge'den iktisatçı Joan Robinson'ın 1960'larda dediği gibi, şöyle demek bunu ifade etmenin daha sofistike bir yolu olurdu: Emek kuramı, "metafizik"tir; varlığı asla çürütülemeyen bir zihinsel kurgudur. Ayrıca, Bayan Robinson "yararlılık" –ana akım iktisattaki kilit fikir– için de aynısını söylemiş, ama metafiziğin hiçlikten daha iyi olduğunu kabul etmiştir.[15]

Ne var ki, emek kuramı, metafizikten fazlasıdır. Elbette belirli bir soyutlama düzeyinde işler; yani, gerçekliğin kimi kısımları süzülür. Örneğin, herkesin ücret için çalıştığı saf bir kapitalizm model alınır; köleler, köylüler, gangsterler ya da dilenciler yoktur. İktisadi etkenler onun "farkına varmadan" çalışır: Hiç kimse, gerekli emek zamanından daha çoğunu ya da daha azını harcayıp harcamadığını hesaplayamaz; her ne kadar bununla ilgili makul bir tahmin yapmak, üretkenlik yönetimi açısından kritik bir nitelik kazanmışsa da.

Emek kuramında piyasa, bu derin, bilinemeyen süreç ile yüzeydeki sonuç arasında yer alan aktarım mekanizmasıdır. Bireysel seçimler ancak piyasa aracılığıyla toplu bir etki oluşturabilir;

toplumsal olarak gerekli emek zamanının ne olduğunu ancak piyasa bize söyleyebilir. Emek kuramı, bu anlamda, piyasayla ilgili şimdiye kadar yazılmış en büyük kuramdır. Alttaki gerçekliği somutlaştırma mekanizmasını piyasaya ve *yalnızca* piyasaya atfeder.

Dolayısıyla, evet, soyuttur; ama Adam Smith'in "gizli el" kavramından ya da Einstein'ın 1916'da önerdiği ama 1960'lara kadar deneysel olarak kanıtlanamayan genel görelilik kuramından daha soyut değildir.

Soru ortada duruyor: Kanıtlanabilir midir? Emek kuramına, kendi koşulları altında, kanıtlarla meydan okunabilir miydi? Düşünür Karl Popper'ın koyduğu kurala, yani bir tek olgunun bile aksi doğruysa kuramın yanlış olacağı şeklindeki kurala göre testten geçer mi?

Yanıt, evettir; yeter ki kuramın tamamını anlamış olalım. "Kapitalizm, krizden bağışıktır" diyebilseydiniz, emek kuramı yanlış olurdu. Kapitalizmin sonsuza kadar devam edeceğini gösterebilseydiniz de emek kuramı yanlış olurdu. Çünkü birazdan göreceğimiz gibi, emek kuramı aynı zamanda hem düzenli devresel bir süreci hem de en sonunda uzun vadeli dağılmaya götüren bir süreci tanımlıyor.

S: *Bu düzeyde soyutlamaya niçin gereksinim duyarız? Kuram niçin veriler toplanarak ve ayrıştırılarak inşa edilemez? Somut dünyayı ana akım iktisada bırakmak niye?*

Y: Bunların sonuncusunun yanıtı, bırakmak gerektiğidir. Marx, emek kuramının sağlam olabilmesi için, gerçekliği somut düzeyde açıklaması gerektiği görüşündeydi. Soyut modeli, gerçek ekonominin somut bir betimlemesi halinde inşa etme çabasına girişti. Bunun için, *Kapital*'in ikinci cildinde iki sektörlü (tüketim ve üretim) bir ekonomi modelinin getirilmesi ve üçüncü ciltte buna bankacılık sisteminin de eklenmesi gerekli oldu. Marx, bunun yanı sıra, altta yatan değerlerin nasıl somut düzeyde fiyatlara dönüştüğünü göstermeye de çalıştı.

"Dönüşüm problemi" denilen bu konuyu Marx'ın işleyiş tarzında tutarsızlıklar vardır ve bunlar, kuramın tutarsız olup olmadığına ilişkin 200 yıllık bir tartışmaya yol açmıştır. Bu kitap, Marksizm üzerine bir ders kitabı değil, kuramın bütününü özgül bir soruna uygulama girişimi olduğu için, burada o tartışmadan kaçınacağım ve sadece, "zamansal tek sistem" okulu olarak bilinen bir grup akademisyen tarafından "dönüşüm tartışması"nın çözüldüğünü söyleyeceğim.*

Konu şudur ki, en tutarlı biçimiyle bile emek kuramı, fiyat hareketlerini ölçmek ve kestirmek için pratik bir araç olmayacaktır. Fiyat hareketlerinin ne olduğunu anlamak için zihinsel bir araçtır. Einstein'ın "ilke kuramları" –gündelik yaşamdan kopuk olabilen yalın bir önermeyle gerçekliğin özünü yakalamayı amaçlayan kuramlar– olarak tanımladığı bir fikir sınıfına aittir. Einstein, bilimin amacının, "bütünlüğü içinde" tüm deneyimsel veriler arasındaki bağlantıyı yakalamak –ve bunu yapmak için, "birincil kavramları ve ilişkileri asgari ölçüde kullanmak" olduğunu yazmıştır. Bu birincil kavramlar ne denli açık ve mantıksal açıdan ne denli birleşik ise verilerden de o denli ayrışık olacaklarına işaret etmiştir.[16]

Einstein'ın kanısına göre, bir kuramın doğruluğunu, kesinlikle, deneyimi öngörmekte başarılı olup olmadığı kanıtlar. Ama kuram ile deneyim arasındaki ilişki ancak sezgisel olarak kavranabilir.

Aşağıda irdelediğimiz nedenlerden dolayı, ana akım iktisat ancak verilerin işlenmesi yoluyla elde edilmiş ifadelere izin verebilen bir sahte bilim haline gelmiştir. Sonuç, içsel tutarlılığı olan ama gerçekliği öngörmede ve tanımlamada sürekli çuvallayan bir dizi şık ders kitabıdır.

* Bu akademisyenlerin gösterdikleri gibi, bu sürecin, bir işlem tablosunun tek bir sütununda olduğu gibi aynı anda değil de zaman içinde meydana geldiği bir kez anlaşılınca, Marx'ın hesaplamalarında var olduğu öne sürülen tutarsızlıklar ortadan kalkar.

S: *Bu, aşırı ideolojik değil mi? Emek kuramı, herhangi bir yarar getirmeyecek kadar kapitalizm düşmanlığına bulanmış değil mi?*

Y: Evet, bu bir sorun. İktisatta 1870'lerden beri yaşanan ideolojik savaşların sonucu olarak, bir sağırlar diyaloğu oluşmuştur. Ana akım iktisadın tutarsızlığı ve Marksizmin somutluktan yoksunluğu, bugün alt etmemiz gereken sonuçlardır.

Sol iktisatçıların ana akım iktisadı "yararsız" olmakla suçladıklarını sıklıkla işitirsiniz –ama öyle değildir. Aslında, ana akım iktisadın sınırlı yönlerini bir kez anlarsanız, ana akım fiyat kuramı, emek kuramının yüzeysel amacıyla büyük ölçüde pekâlâ örtüşür.

Sorun, ana akım iktisadın kendi sınırlı yönlerini anlamamasıdır. Soyut, durağan ve değiştirilemez bir gerçekliği tanımlayan bir dal olmayı tamamlamaya yaklaştıkça, değişimi daha az anlar olmuştur. Bunun nedenini anlamak için, şimdi kapitalizmde değişimin ana kaynağını –pahalı şeyleri ucuzlatan ve artık bazı şeyleri, yani üretkenliği bedava yapmaya başlayan gücü– ele alacağız.

EMEK KURAMINDA ÜRETKENLİK

Emek kuramına göre, üretkenlik açısından iki çeşit kazanım mümkündür. Birincisi, işçiler daha vasıflı hale gelirler. Dolayısıyla, eğitimli bir metal pres operatörünün çalışması, işsiz kuyruğundan yeni çıkıp gelmiş birinin çalışmasından daha değerlidir; çünkü böyle bir kişi ya sıradan bir şeyi daha hızlı ve daha az kusurla yapar ya da daha az eğitimli işçinin beceremediği olağanüstü bir şey yapma yeteneğine sahiptir.

Vasıflı işçiler yetiştirmenin maliyeti, orantılı olarak çoğunlukla daha yüksektir: Onların emeği daha değerlidir, çünkü bunu üretmek ve devam ettirmek daha çok emek ister. Örneğin, OECD ülkelerinde üniversite mezunlarının ortalama kazançları, yalnızca temel eğitim görmüş olanların kazançlarının iki ka-

tından fazladır ve yalnızca "lise eğitimi"ni tamamlamış olanlarındakinden %60 yüksektir.[17]

Üretkenlik açısından ikinci tür kazanımın itici gücü, yeni makineler ya da üretim sürecinin yeniden örgütlenmesi veya yeni bir icattır. Bu, en sık rastlanan olgudur ve Marx bunu şu şekilde ele alır.

Bir saatlik emek, yapılan ürünlere her zaman bir saatlik değere eşit bir değer katar. Bu nedenle, üretkenliğin artması, her bir üründe cisimleşen değer miktarını azaltıcı etki yaratır.

Bir fabrikanın günde 10.000 adet giysi ürettiğini farz edelim. Diyelim ki, iş gücü 1000 kişiden oluşuyor ve her biri günde ortalama 10 saat çalışma yeteneğine sahip. Dolayısıyla, gündelik üretime 10.000 saatlik "canlı" emek katılıyor. Bunu üstüne, bir 10.000 saatlik "bitmiş" emeğin de –makinelerin amortismanı, kullanılan enerji, kumaşlar ve diğer ham maddeler, nakliye giderleri vb. biçiminde– gündelik üretime katıldığını farz edelim. Bu nedenle, emek zamanı cinsinden ölçülen fabrikanın günlük toplam üretimi, yarısı canlı ve yarısı bitmiş olmak üzere 20.000 saatlik emek tüketir. Dolayısıyla, her bir giysi, iki saatlik emek zamanı içerir. Bu giysi, piyasada, iki saatlik emek zamanına eş değer parayla mübadele edilmelidir.

Şimdi farz edelim ki, emeğin üretkenliğini iki katına çıkaran bir süreç devreye sokuluyor. 10.000 giysilik her bir parti mal için, hâlâ kabaca aynı miktarda bitmiş emek (bu örnekte 10.000 saat) harcanmış olur. Ama canlı emek bileşeninde 5000 saatlik azalma olur. Şimdi her bir giysi, doksan dakikalık emek zamanı içerir.

Piyasa sizi işte böyle ödüllendirir. Sizin fabrikanız bu değişikliği yapan ilk fabrikaysa, giysiler, onları üretmek için toplumsal olarak gerekli emek zamanının hâlâ 20.000 saat olduğu piyasaya girer. Piyasada almanız gereken fiyat budur. Ama siz yalnızca 15.000 saate ihtiyaç duydunuz. Dolayısıyla, fabrika, üretkenlik kazanımını kâr artışı şeklinde devşirir. Fabrikanın patronu, fiyat-

ları düşürerek pazar payını artırabilir ya da iki saat ile doksan dakika arasındaki farkın ifade ettiği ortalamanın üzerindeki kârı alır. En sonunda, tüm sektör bu yeniliği taklit edecek ve giysi başına yeni normal fiyat, doksan dakikalık emek zamanı olacaktır.*

Bu bizi asıl noktaya getirir. Üretkenliği artırmak için, "makine değeri"nin kullanılan canlı insan emeğine olan oranını yükseltiriz. İnsanları üretim sürecinin dışına iteriz ve kısa vadede –firma ya da sektör bazında– kârlar yükselir. Ama fazladan değerin tek kaynağı emek olduğu için, bir yenilik tüm sektöre yayılınca ve yeni, daha düşük bir ortalama yerleşince, daha az emek ve daha çok makine vardır; işletmenin katma değer üreten kısmı küçülmüştür ve kontrol altına alınmazsa, bu, sektörün kâr oranını aşağıya doğru baskılayacaktır.

Maliyetleri en aza indirme, verimi azamiye çıkarma ve kaynaklardan yararlanma gereksiniminin itici güç olduğu yenilenme, gerçekten maddi zenginlikte artış getirir. Kârların yükselmesini de sağlayabilir. Ama bir kez yaygınlaşınca, yerleşik ve kalıcı olarak "kâr oranının düşme eğilimi"ni yaratır; başka faktörlerle dengelenmezse.

Bu Marksist "kâr oranının düşme eğilimi" ifadesi, felaket ima eden havasına rağmen, kapitalizm için gerçek yıkım değildir. Üçüncü Bölüm'de gördüğümüz gibi, bu dengeleyici faktörler, çoğunlukla, azalan emek içeriğinin etkilerini ödünleyecek kadar kuvvetlidir; her şeyden önce, ya daha yüksek değerli fiziki metalar biçiminde ya da hizmet sektörleri yaratma yoluyla, daha yüksek değerde girdiler gerektiren yeni sektörler yaratarak yapar bunu.

---

* Marx'ın kuramının bir yönü, sezgilere aykırıdır. Artan üretkenlik, emeğin "kalite"sini kesinlikle artırmalıdır? Neredeyse tüm yeni makineler ve işyerindeki yeniden örgütlenmeler, çalışmamıza yeni nitelikler katar. Ama üretkenlik kazanımlarının emeğin değerinde hiçbir değişiklik yaratmadığında ısrar etmek, üretkenlik kazanımını sağlayan şeyin, bizatihi emek kalitesinde oluşan değişiklik değil, *makineler, yönetim tekniği ve bilgi* olduğunu söylemenin bir yoludur sadece. Bunlar, temel öğe olma niteliğini aynen koruyan insan emeği için bir "kuvvet çarpanı" haline gelir.

Dolayısıyla, Marx'ın ana hatlarıyla anlattığı klasik kapitalizm modelinde, üretkenlik arayışı maddi zenginliği artırır ama tekrarlanan kısa dönemli krizlere neden olur ve sonra büyük mutasyonları zorlar, böylelikle sistemin, emek maliyetini gönüllü olarak yükseltmesi gerekir. İşçileri, tüm ürünleri satın alacak kadar zenginleştiremezse ya da yeni pazarlarda yeni müşteriler bulamazsa, emek değeri karşısında makine değerinin böyle birikmesi, kâr oranının düşmesine yol açar.

Kıtlık çağında tüm krizler işte şöyle görünüyordu: Kârlılığın aşırı azalması nedeniyle kitlesel işsizlik, boş yatan tesisler ve bunların tümü de değere ilişkin emek kuramı kullanılarak açıklanabiliyordu.

Ama emek kuramı, başka bir şeyi açıklamak için de kullanılabilir: Yani, ürünler ve yeni süreçler, emeğin herhangi bir katkısı olmaksızın üretilebilirse, neler olur?

Ama bunu irdelemeden önce, ana akım iktisadın ortaya attığı, "marjinal fayda" olarak bilenen alternatif bir fiyat kuramını ele almamız gerekir.

"GELECEKTEKİ ŞEYLER"DEN KAÇINMA

Tıpkı Marx gibi, ana akım iktisadın kurucuları da Ricardo'da gedikler açarak işe başladılar. Ricardo'nun kâr konusundaki açıklamasının yetersiz olduğunu söylüyorlardı; bunun işe yaramasını sağlamak için hiçbir şey yapılamazdı. Bu nedenle, iktisadı farklı bir zemine –fiyatlarda, arz ve talepte, rantta, vergilendirmede, faiz oranlarında gözlemlenebilen hareketler zeminine– taşıdılar.

Ortaya çıkardıkları şey, marjinal fayda kuramıydı: Herhangi bir şey, bir alıcının belli bir anda onun için yapacağı ödeme dışında, hiçbir fıtri değere sahip değildir. Marjinalizmin kurucularından biri olan Leon Walras şöyle ısrar ediyordu: "Ürünlerin satış fiyatları, sundukları faydaya ve miktara bağlı olarak

piyasada belirlenir. Dikkate alınması gereken başka hiçbir koşul yoktur, çünkü bunlar gerekli ve yeterli koşullardır."[18]

Değere ilişkin bu "yararlılık kuramı", Adam Smith'in zamanından beri çağdışı sayılmıştı. Canlanmasındaki belirleyici faktör, marjinallik kavramının eklenmiş olmasıydı. Bu kuramı yaymaya çalışan İngiliz William Smart, "Değerin miktarını, ortalama fayda değil, nihai ya da marjinal fayda belirler," diye yazıyordu.[19] Marjinal terimi, tüm değerin, ürünün bütününde değil, satın almak istediğiniz "ufacık fazlalık"ta yattığı anlamına gelir. Bu nedenle, gece kulübündeki son ekstasi hapının değeri, tüm diğerlerinden daha yüksektir.

Marjinalistlere kalırsa, bir şey satın alırken verdiğimiz kilit psikolojik kararlar, şu soruya indirgenebilir: "Bu sonraki şeyi – bir bardak bira, sigara, prezervatif, ruj, taksi– satın alma ihtiyacım, son 10 avro paramı cebimde tutma ihtiyacımdan daha fazla mı?"

Marjinalizmin İngiliz öncüsü William Stanley Jevons, zevk ile acı arasında yapılan seçimler olarak anladığı faydayla ilgili bu ince kararların, ilke olarak, hesap kitap yoluyla modellenebildiğini ortaya koydu. Anlık fiyatlara ilişkin bu sürgülü hesap cetveli, arz ve talebi ölçüp ayarlamak için gerekli olan tek şeydi. Değerin biricik tutarlı anlamı, "mübadele oranı"ydı; Jevons, "değer" teriminin tamamen silinmesini önerdi.

Dışarıdan bakılınca, marjinalistler, iktisadı felsefeden özgür kılmaya çalışıyorlardı. Kapitalizmi, "doğal" olduğu gerekçesine dayanarak savunamazsınız, diyordu Walras, tek haklılık gerekçesi, verimli olması ve zenginliği artırması olmalıdır.

Ama marjinalizmin içinde yerleşik kritik bir ideoloji öğesi vardır: piyasanın "rasyonel" olduğu tezi. Walras, iktisadi yasaların insan iradesinden bağımsız çalıştığı fikrine isyan ediyordu. Bu, iktisadın zooloji gibi ve insan soyunun da hayvan gibi ele alınması anlamına gelirdi. "Evrendeki birçok kör ve kaçınılmaz gücün yanı sıra," diye yazıyordu, "kendisinin bilincinde ve ba-

ğımsız bir güç de vardır, o da insanın iradesidir."[20] Walras'ın öne sürdüğüne göre, yeni iktisat bilimi, piyasayı, bizim ortak rasyonel irademizin bir ifadesi olarak kabul etmelidir. Ama bunu, matematiksel olarak yapmalıdır; soyut modeller kullanarak ve tüm olguları idealize bir biçimde düşünerek ahlaki ve felsefi köklerinden bir sıçramada kurtulmalıdır.

Marjinalizmin başarısı, serbest ve mükemmel rekabetle yönetilen piyasaların "dengeleşim"e kavuşması gerektiğini göstermesiydi. Bunu, kanıtlanabilir bir yasa haline getiren, Walras'tı: Tüm fiyatlar, akılcı bir bireyin yaptığı bir seçimin (ruj satın alma ya da 10 avro parayı cepte tutma seçiminin) sonucu olduğu için, arz tükenince, akılcı seçim, onu satın alma çabasına son vermektir. Buna karşılık, bir şeyin arzı artarsa, insanların onu istemeye başlamaları ve ona hangi fiyatı ödeyeceklerine karar vermeleri rasyonel hale gelir. Arz, kendi talebini yaratır, diyor bu kuram; serbestçe işleyen bir piyasa, taleple arz denkleşinceye kadar "temizlik" yapacaktır, fiyatlar da yanıta göre değişecektir.

Marx gibi, Walras da yüksek bir soyutlama düzeyinde çalışıyordu. Onun modeli, tüm etkenlerin mükemmel bilgiye sahip olduklarını, gelecekle ilgili hiçbir belirsizliğin bulunmadığını ve piyasayı etkileyen hiçbir dışsal faktörün (tekeller, sendikalar, gümrük tarifeleri vb. gibi) olmadığını farz eder. Gerçekliği temsil ettiklerini iddia etmediğimiz sürece, bu soyutlamalar geçersiz değildir. Soru şudur: Marjinal fayda, *doğru* soyutlama mıydı?

Öyle olmadığının erken bir işareti, marjinalistlerin krizle ilgili tutumunda görüldü. Marjinalistler, kapitalizmin dengeleşim yönündeki içsel eğilimine öyle çok inanmışlardı ki, krizleri iktisadi olmayan faktörlerin üretiyor olması gerektiğini farz ettiler. Jevons, 1873'te başlayan Uzun Depresyon'un, "benzer dönemlerde tekrarlanan bazı büyük ve yaygın meteorolojik etkilerin" –yani, güneş lekelerinin– neden olduğu bir dizi düzenli dalgalanmanın en sonuncusu olduğunu gerçekten ciddi ciddi öne sürdü.[21]

Bugün ders kitaplarında anlatılan iktisat, marjinalizmin keşifleri üzerine inşa edilmiştir. Ama "ekonomi politik" karşısında matematik arayışıyla, marjinalistler, üretim sürecini görmezden gelen; sözleşme psikolojisini, zevk ile acı arasında iki boyutlu bir dengeye indirgeyen; emeğe hiçbir özel rol yüklemeyen;* iktisadi yasaların insanların rasyonel iradesinden bağımsız olarak derin, gözlemlenemez bir düzeyde işleyebilme olasılığını önemsemeyen; tüm iktisadi etkenleri, sınıftan ve başka güç ilişkilerinden soyutlayarak birer tüccara indirgeyen bir dal yarattılar.

En saf biçimiyle marjinalizm, yalnızca sömürü olasılığını inkâr etmekle kalmıyor, özgül bir görüngü olarak kâr olasılığını da inkâr ediyordu. Kâr, kapitalistin sattığı bir şeyin sağladığı faydanın ödülünden ibaretti: Onun uzmanlığının ya da kuramın sonraki biçimlerinde, onun tutumluluğunun –yani, sermayesini biriktirme sürecinde çektiği "acı"nın– ödülüydü. Uzun sözün kısası, marjinalizm son derece ideolojikti. Paylaşım ve sınıf problemleri konusunda profesyonel iktisadı bugün de kasıp kavuran bir körlüğe ve işyerlerinde olan bitenler konusunda derin bir ilgisizliğe yol açtı.

Marjinalizm ortaya çıktı, çünkü hem yöneticiler hem de siyasetçiler, muhasebecilikten daha büyük ama bir tarih kuramından daha küçük bir iktisat biçimine ihtiyaç duyuyorlardı; bu iktisat biçimi, fiyat sisteminin işleyiş tarzını ayrıntılı olarak –ve sınıfsal dinamikle ya da toplumsal adaletle hiç mi hiç ilgilenmeyen bir surette– anlatmalıydı.

Avusturyalı iktisatçı Carl Menger, Smith'e ve Ricardo'ya yönelttiği ünlü eleştirisinde, marjinalizmin derin psikolojik güdüsünü özetliyordu. Onlar, "soyut anlamda insanın, uzak şeylerle, henüz var olmayan şeylerle ilgili refahı"nı kafaya takmışlardı.

---

* Jevons derin bir tefekkür içinde diyordu ki, emek belki de zevk ile acının bir karışımıdır, ama daha büyük bir acının –açlığın– yarattığı korku, bizi her gün çalışmaya iter.

"Bu çabalarıyla [onlar], ... şimdinin yaşayan, haklı ilgilerini görmezden geldiler." Menger'e göre, iktisadın amacı, kapitalizmin kendiliğinden ürettiği gerçekliği incelemek ve "temsilcilerinin güttükleri niyetin tam aksine, kaçınılmaz olarak sosyalizme götüren tek yanlı şekilde rasyonalist yenilenme deliliği"ne karşı [bu gerçekliği] savunmak olmalıdır.[22]

Marjinalizmin şimdinin sürekliliğine olan takıntısı, gelecek şeylere düşmanca bakışı, kapitalizmin değişmeyen, dönüşmeyen ya da ölmeyen biçimlerini anlamak için bu kuramı parlak bir model yaptı. Ne yazık ki, bunlar mevcut değildir.

"NE ALAKA" DEMEYELİM. . .

Büyük veriler, Spotify ve yüksek frekanslı ticaret çağında, niçin on dokuzuncu yüzyıl ortasından kalma bir tartışmayı eşelememiz gerekiyor?

Birincisi, bugünkü iktisadın sistemik risk karşısındaki odun kafalılığını açıkladığı için. İktisat profesörü Steve Keen, bugünkü marjinalizmin –her şeyi "verimli piyasalar" doktrinine indirgeyerek– gerçekten çöküşe katkıda bulunduğuna işaret ediyor. Ana akım iktisatçılar, "zaten başı dertte olan bir toplumu daha beter ettiler: Daha eşitsiz, daha istikrarsız ve daha az 'verimli' yaptılar".[23]

Ama bilgi kapitalizminin dinamiklerini nasıl tanımladığımızla ilintili ikinci bir neden daha var. Bilgi mallarının yükselişi, marjinalizme ta temellerinden meydan okuyor, çünkü marjinalizmin temel faraziyesi kıtlıktır, bilgi ise boldur. Örneğin, Walras kesin konuşur: "Sınırsız olarak çoğaltılabilen hiçbir ürün yoktur. Toplumsal zenginliğin parçası olan tüm şeyler ... ancak sınırlı miktarlarda mevcuttur."[24]

Bunu, *Game of Thrones*'un (Taht Oyunları) yapımcılarına anlatın: Bu oyunun 2014 serisinin 2. Bölümü'nü, ilk yirmi dört saatte 1,5 milyon kişi yasadışı olarak indirmiştir.[25]

Bilgi malları potansiyel olarak sınırsız miktarlarda bulunur ve durum böyle olunca, bunların gerçek marjinal maliyeti sıfırdır. Üstüne üstlük, bazı fiziksel bilgi teknolojisi (belleğe depolama ve kablosuz geniş bant) ürünlerinin marjinal maliyeti de sıfıra doğru iniyor. Bu arada, diğer fiziksel malların bilgi içeriği yükseliyor ve böylece, daha fazla sayıda metanın üretim maliyetlerinin de hızla düşmeye başlaması olasılığını ortaya çıkarıyor. Tüm bunlar, marjinalizmin böyle kusursuzca tanımladığı fiyat mekanizmasının ta kendisini aşındırıyor.

Şimdiki ekonomi, hem kıt hem de bol mallardan oluşuyor; davranışlarımız, marjinalistlerin sabote etmeyi seviyor göründükleri paylaşma ve iş birliğinin yanı sıra, kendi özçıkarımız için yaptığımız o eski "zevk mi, acı mı" seçimlerinin bir karışımıdır.

Ama tam bilgi ekonomisinde –faydanın büyük ölçüde bilgi yoluyla sağlandığı ve fiziki malların nispeten bol olduğu ekonomide– marjinalizmin tanımladığı şekliyle fiyat mekanizması paramparça olur. Marjinalizm, fiyatlara ve yalnızca fiyatlara ilişkin bir kuram olduğu için, sıfır fiyatlı malların, paylaşılan iktisadi alanın, piyasa dışı örgütlenmelerin ve mülk edinilemeyen ürünlerin oluşturduğu bir dünyayı kavrayamaz.

Ama emek kuramı kavrayabilir. Emek kuramı kendi yıkılışını gerçekten öngörür ve ölçüp ayarlar. Yani, üretkenliğin itici gücü olan toplumsal biçimler ile üretkenliğin kendisi arasındaki bir çatışmayı öngörür.

Marx'ın tasarladığı şekliyle emek kuramının öngördüğüne göre, otomasyon, gerekli emeği öyle küçük miktarlara indirebilir ki, çalışmak isteğe bağlı hale gelecektir. Bu kuramın söylediğine göre, azıcık insan emeğiyle yapılabilen yararlı şeyler, belki en sonunda bedava olacak, paylaşılacak ve ortaklaşa sahiplenilecektir. Bunu söylemekte de haklıdır.

KARL MARX VE BİLGİ MAKİNELERİ

Marx'ın, "değer yasası" dediği olayı yeniden ifade edelim. Ekonomide her şeyin fiyatı, onu yapmak için kullanılan toplam emek miktarını yansıtır. Üretkenlik kazanımları, yeni süreçlerden, makinelerden, örgütlenme değişikliklerinden kaynaklanır; bunların her biri, gerçekleştirilmesi için gerekli emek miktarı açısından bir maliyet getirir. Pratikte kapitalizm, yenilenmenin, ekonomideki emek içeriğini azaltıcı ve dolayısıyla kârın nihai kaynağını küçültücü eğiliminden kaçınır, çünkü bu, emek maliyetlerinin yüksek olduğu, bu nedenle de tüketimi teşvik etmek için daha fazla ücret gerektiren yeni ihtiyaçlar, yeni pazarlar ve yeni endüstriler yaratır.

Bilgi teknolojisi, 250 yıl süren bir yenilenme sürecinin en son eseridir. Ama bilgi yeni bir dinamik getirir. Çünkü bilgi teknolojisiyle, hiçbir maliyeti olmayan, sonsuza kadar dayanan ve bozulmayan makinelere sahip olabilirsiniz.

Eğer biri, Bangladeşli fabrika sahibine sonsuza kadar dayanan bir dikiş makinesi satmayı deneseydi, adam muhtemelen yemeği boğazına kaçıp boğulurdu. Ama yazılım satın almaktan oldukça mutlu olur. Yazılım, bir kez inşa edilince sonsuza kadar dayanacak bir makinedir. Elbette, daha yeni yazılımlar çıkınca demode olabilir, ama dünya, sonsuza kadar çalışabilen eski yazılımlarla doludur; yeter ki bunları çalıştırabilen uygun donanım bulunabilsin.

Tasarım maliyeti bir kez gerçekleşince, yazılım üretmenin maliyeti, depolandığı ya da içinden aktığı ortamın –sabit diskin ya da fiber ağın– maliyetine düşer. Bir de o yazılımı güncelleme ve devam ettirme işi vardır.

Bu maliyetler ise gitgide hızlanarak düşmektedir. Bir silikon yonga üzerine 1 milyon transistör basmanın maliyeti, on yıl içinde 1 dolardan 6 sente inmiştir. Aşağı yukarı aynı dönemde, bir gigabayt depolamanın maliyeti, 1 dolardan 3 sente inmiştir;

1 megabayt geniş bant bağlantının maliyeti ise 2000 yılında 1000 dolar iken şimdi 2,3 dolara düşmüştür. Bu hesaplamaları yapan Deloitte, temel bilgi teknolojisinin fiyatındaki düşüşü geometrik diye tanımlıyor: "Teknolojik ilerlemenin bugünkü temposu tarihte hiç görülmemiştir ve elektrik gibi diğer tarihsel teknolojik yeniliklerin en sonunda yaptığı gibi, istikrara kavuşma belirtisi de göstermiyor."[26]

Bilginin "gayrimaddi" olduğunu düşünmek sıradanlaşmıştır. Bilişim kuramının kurucularından biri olan Norbert Wiener bir zamanlar şunu iddia etmiştir: "Bilgi, bilgidir, madde ya da enerji değildir. Günümüzde, bunu kabul etmeyen hiçbir maddecilik varlığını sürdüremez."[27]

Ama bu bir safsatadır. IBM'de görevli fizikçi Rolf Landauer, bilginin fiziksel olduğunu 1961'de mantıksal olarak kanıtladı.[28] Şöyle yazıyordu: "Bilgi, cisimsizleşmiş bir soyut kendilik değildir; her zaman fiziksel bir temsiliyetle bağlantılıdır. Bu, bilginin ele alınışını, gerçek fiziki dünyamızın tüm olasılıklarıyla ve kısıtlamalarıyla, fizik yasalarıyla bağlar ve eldeki mevcut parçalar deposuyla bağlantılı yapar."[29]

Landauer'in özgül olarak ortaya koyduğuna göre, bilgilerin işlenmesi enerji tüketir ve 1 "bit" (en küçük bilgi birimi) boyutundaki bilgiyi silmek için kullanılan enerji miktarını ölçmek mümkün olmalıdır. Bilimcilerden kurulu ekip, "Landauer Kuralı"nı kanıtlamak için 2012'de minik bir fiziksel model inşa etti.[30]

Dolayısıyla bilgi, üretilmesi için enerji gerektiren ve madde olarak var olan bir üründür. Bitler gerçekte yer tutar: Elektrik tüketir, ısı yayar ve bir yerde depolanmayı gerektirir. Google'ın ünlü Bulut'u, gerçekte, bilgisayar sunucularını barındıran dönümlerce büyüklüğünde klimalı bir mekândır.

Ama Wiener, bilgi işlem süreciyle elde edilen ürünün niteliksel olarak diğer fiziksel ürünlerden farklı olduğunu anlamakta haklıydı.

Bilginin gerçek mucizesi, gayrimaddi olması değil, emek gereksinimini hesap edilemeyecek bir ölçekte ortadan kaldırmasıdır. Bir makinenin yaptığı tüm şeyleri yapar: Vasıflı emeğin yerine ucuz emeği koyar; bazı operasyonlar için emeği bütünüyle ortadan kaldırır ve önceden hiçbir emek biçiminin başaramadığı yeni operasyonları olanaklı kılar. Bir bilgisayarın ürettiği yeni bilgi, bileşimindeki parçaları muazzam ölçüde aşan bir kullanım değerine ya da faydaya sahiptir.

Ama bilgi ürünlerinde cisimleşen emek değeri miktarları yok sayılabilecek kadar küçük olabilir. Ve bilgi –Marx'ın "genel zekâ" kavramıyla tasavvur ettiği gibi– gerçekten toplumsal hale gelince, değerin bir kısmı bedelsiz sağlanır, şöyle ki:

- Bilgi malları doğal olarak genel bilimsel bilgiyi destekleyip yaygınlaştırır
- Bunları kullananlar, daha da iyileştirilmelerine olanak sağlayan verileri gerçek zamanlı olarak bedelsiz geri bildirirler
- Bilginin bir yerlerde kaydettiği ilerleme, derhal, her yerdeki her makineye uygulanabilir.

Örneğin, 1974'te icat edilen ve bedelsiz yayınlanan internet protokolü, bir ürün değil, bir "standart"tır. Ama söz gelişi bir elbise fabrikasının uyması gereken güvenlik standardıyla aynı şey değildir. Daha çok, bir fabrikanın enerjisini aldığı elektrik şebekesine benzer: maddi olarak yararlıdır. Üstelik bedelsizdir.

Bu bedelsiz makinelerin bir kısmını emek-değer kuramına sokarsanız neler olur? Anlaşılıyor ki, Marx gerçekten bunu enine boyuna düşünmüştü.

Grundrisse'de Marx şöyle der: Eğer bir makinenin yapımı 100 güne eş değerde iş gücüne mal oluyorsa ve o makine 100 günde eskiyorsa, üretkenliği iyileştirmez. Yüz güne mal olan ama 1000 günde eskiyen bir makineye sahip olmak çok daha iyidir. Makine ne kadar uzun süre dayanırsa, her ürünle birlikte değerinden de o kadar küçük bir miktar kaybeder. Bunu mantıksal uç

noktasına vardırırsanız, ideal olarak istediğiniz, hiç eskimeyen bir makinedir ya da yenisiyle değiştirilmesi hiç maliyet getirmeyen bir makinedir. Marx, iktisadi açıdan, bunların aynı şey olduğunu anlamıştı: "Eğer sermaye, üretim aletini hiç maliyetsiz, sıfır maliyetle, elde edebilseydi, sonuç ne olurdu? Sermayeye en ufak bir maliyet getirmeksizin, artık değer [artardı]." Marx, kapitalizmin on dokuzuncu yüzyılda bile tam da böyle bir serbest atış hakkı elde ettiği iki yöntemi sıralar: iş akışının yeniden örgütlenmesiyle ve bilimsel ilerlemeler yoluyla. Marx sonra şöyle yazar: "Eğer makineler sonsuza kadar dayansaydı, yeniden üretilmesi gereken geçici malzemelerden yapılmamış olsaydı ... o zaman, kavramına en eksiksiz şekilde denk düşerdi."[31]

1858 yılında gaz lambası ışığında yazılmış olan bu inanılmaz içgörü karşısında huşuyla ürpermemek elde değil: Bir makinenin ideal biçimi, eskimeyen ve hiçbir maliyet getirmeyen malzemeden yapılmış olanıdır. Marx, burada, maddi olmayan değil, gelip geçici olmayan malzemeden söz ediyor: Yani, bozulmayan bir şeyden.

Değerin kimi kısımlarının toplumsal bilgiyle ve kamusal bilimle bedelsiz girdi olarak sağlandığı makineler, emek kuramına yabancı kavramlar değildir. *Bu kuramda merkezî önem taşır.* Ama Marx'ın kanısına göre, bunlar büyük sayılarda var olsaydı, emek değerlerine dayanan sistemi patlatırdı; Makinelerle İlgili Bölüm'de dediği gibi, "havaya uçurur"du.

Marx'ın *Grundrisse*'de kullandığı örnek, bunu açıklığa kavuşturur: Sonsuza kadar dayanan ya da hiç emeksiz imal edilebilen bir makine, ürettiği şeylerin değerine herhangi bir emek saati katamaz. Eğer bir makine sonsuza kadar dayanırsa, şimdiden sonsuzluğa kadar ürüne sıfıra yakın miktarda emek değeri aktarır ve böylelikle, her bir ürünün değeri azalır.*

* Marx şöyle yazar: Diyelim ki bir kapitalist, 200 doları makinelere olmak üzere 1000 dolar yatırım yapıyor ve yılda 50 dolar kazanıyor. Dört yılda makinenin parası çıkmış olur ve ondan sonra, değer açısından, sermaye sanki 800 dolar değerindedir."

Elbette, gerçek yaşamda fiziki makineler henüz sonsuza kadar dayanmıyor; ama son on beş yılda tanık olduğumuz şey, yararlılığını, onları çalıştırmakta, tasarlamakta ya da imal etmekte kullanılan bilgilerden alan makinelerdir. Ve eğer fiziki nesneler dünyası bilgiyle dopdolu hale gelirse, bunun iktisadi olarak ne anlama geldiğini ancak emek kuramı doğru kavrayabilir.

MAKİNELER DÜŞÜNDÜĞÜNDE

1981'de, Mersey Irmağı'na yakın küçük bir mühendislik fabrikasında pres operatörü olarak birkaç ay çalıştım. Ezme presi, elektrik ve sıkıştırılmış hava karışımı bir sistemle çalışıyordu: Bir kolu çektiğiniz zaman, bir işleme aleti metal bir diskin üzerine çekiç gibi iniyor ve onu büküp şekillendiriyordu. Benim görevim, diski kalıba koymak, kolu çekmek ve mahfaza aşağı inmeden önce parmaklarımı oradan çekmekti. Beceri gerektirmeyen, dakikada yaklaşık on kez tekrarlanan bir işti ve daima çok sayıda hatalı disk çıkıyordu. Ezme presinde, bilgi geribildirimi yapan bir mekanizma hiç yoktu; bir tek fiziksel çekiçleme hareketi dışında hiçbir şey otomatik değildi.

Benim üstümde, aletleri ayarlayan iki kişi vardı; bunlar, birkaç saatte bir, makinedeki aleti düzeltip yeniden ayarlayan yarı vasıflı adamlardı. Bitişik odada, aletleri imal eden vasıflı metal işleyiciler vardı. Bizimle hiç konuşmazlardı. Bununla birlikte, tek paylaştığımız şuydu: Parmaklarımızın hüneri ve kusurları, işin doğasından gelen tehlikeyi ve hatalı işlemleri gören keskin gözlerimiz olmasaydı, fabrikada hiçbir şey çalışmazdı.

Bugün, metal ezme işlemi neredeyse tamamen otomatikleşmiştir. İşleme ilk olarak bir bilgisayarda başlanır; metale uygulanacak baskıyı anlamak için matematiksel olarak modellenen metalin üzerinde binlerce veri noktası kullanılır. Sonra, üç boyutlu (3D) bir tasarım doğrudan bir bilgisayara verilir ve o da makineyi kontrol eder. Kalıp ve pres aleti, benim 1981'de kul-

landığımdan genelde çok daha girifttir; üstelik şimdi bunlar, çok daha hatasız bir işleme olanak sağlamak için, lazer ışınlarıyla konumlandırılır. Eğer bir şey yanlış giderse, makineyi kontrol eden bilgisayar bunu bilir. Üretilen parça makineden çıktığı zaman, bir robot onu alır, analiz eder ve tam olarak sonraki adımda gitmesi gereken yere koyar. Aletlerin değiştirilmesi gerektiğinde de bunu bir robot kol yapar.

Böyle makineler, bizim bir günde bitirdiğimiz işi bir saat içinde, hatasız olarak ve –hiç işçi olmadığı için– kaza sonucu bir parmak kopup yere düşmeden bitirebilir. Bunu mümkün kılan, sayısız BT uygulamalarıdır: Hazırlık aşamasında bilgisayarlı analiz ve 3D tasarım; süreç esnasında gerçek zamanlı geribildirim ve analizler; gelecekte sürecin daha da inceltilmesine yardımcı olmak için saklanan veriler. Araştırmacılar, artık, bizatihi aletlerin üretimini de otomatikleştirme, hatta bilgisayar modelleri kullanarak bunların tasarımını beceri gerektirmeyecek hale getirme yolları üzerine odaklanıyorlar.

Dolayısıyla, tüm makine bilgiyle dopdoludur ve ürün de öyle: Otomasyonlu fabrikalar, küçük parçaların bile etiketlerle ve rakamlarla tek tek tanınabilir olmasını gerektirir. Bunları da pres koyabilir.

Sanayi kapitalizminin en temel işlemlerinden birinde –metal dövmede– bir devrim geçirdik. Ama hiç kimse bunu kuramlaştırma zahmetine girmedi; otomatik metal preslemeye ilişkin akademik yayınlar, iktisat bölümüne değil, mühendislik bölümüne aittir.[32]

Bunun da nedeni, görmüş olduğumuz gibi, iktisadi açıdan bilginin değerini ölçmeyi hiç kimsenin bilmemesidir. Bir otomatik pres satın almanın etkisini şirketin nihai bilançosunda görebilirsiniz; 3D tasarımlara ve özel yaptırılmış bilgisayar programlarına birer varlık olarak değer biçebilirsiniz, ama SAS Institute araştırmasının gösterdiği gibi, esas olarak tahmin yürütürsünüz.

Emek kuramı, tahminden daha iyisini yapmamızı sağlar. Yazılımı bir makine olarak; bilgileri (3D tasarımları, programları, gözetim raporlarını) tıpkı aletler ve metal kalıplar gibi bitmiş emek olarak düşünmemize olanak verir. Saf bilgi mallarının yarattığı "sıfır marjinal maliyet" etkisinin, fiziksel ürünler ve onları yapan makineler dünyasına da yayılmasını sağlayan süreci izlemenize de olanak verir.

1980'lerin başında çalıştığım pres atölyesinde belki yirmi beş işçi vardı. Bugün benzer büyüklükte bir işletme için, beşten az işçiye ihtiyaç duyarsınız. Bu kritik farkı yaratan şey, yazılım, lazer sensörleri ve robot bilimidir.

Bu endüstriyel yazılımın değeri, bütünüyle, bedelsiz kullanılmasını ve çoğaltılmasını önleyen patent yasasına dayanır. Korsanlık, söz gelişi bir sinema filminin DVD'sinden daha zor olmasına karşın, prensip yine de aynıdır: Endüstriyel yazılımı çoğaltma maliyeti sıfırdır; katma değer, bunu belirli makinelere ve süreçlere eklemek için yapılan çalışmadan kaynaklanır.

Bir makine atölyesi, kokusuyla ve sesiyle otuz yıl önce nasılsa öyle olsa bile, benim çalıştığım atölyeden, bir iTunes kaydının bir vinil plaktan farklı olduğu kadar farklıdır.

KARMA BİR EKONOMİDE BEDELSİZ MAKİNELER

Eğer sıfır marjinal maliyetli ürünleri fiyat modeline dâhil ederseniz nelerin olup bittiğini görmüş olduk: Çöker. Şimdi de sermaye yatırımı döngüsüne bedelsiz makineleri dâhil ederseniz nelerin olup bittiğini modellemeniz gerekiyor.

Açıkça anlaşılırlık adına, aşırı basitleştirmenin getirdiği bütün sakıncalara rağmen burada son derece basit bir model kullanıyorum.

Diyelim ki, bir ekonominin girdilerini emek değeri açısında modelleyen bir işlem tablosunda dört satır bulunuyor. Birim olarak, milyon saat cinsinde emek zamanı kullanılabilir. Diyelim ki, Dönem #1'de nihai ürüne aktarılan emek şöyle görünüyor:

- Sermaye: 200
- Enerji: 200
- Ham maddeler: 200
- Emek: 200

İşlem tablosunun sermaye satırı, emek kuramında her zaman farklıdır, çünkü makineler içerdikleri değeri yıllara yayılan bir süreçte ürüne aktarırken, diğer üç satırdaki değer güncel dönemde tüketilir. Bu nedenle, sermaye satırı, 1000 birime mal olan makineleri, beş yıllık bir süreçte toplam üretime her yıl 200 birim değer aktarıyor olarak temsil edebilir.

Şimdi, sermaye satırında çok çarpıcı bir şey yapalım: Sonsuza kadar dayanan tek bir makineyi temsil ettiğini farz edelim. Emek kuramında, bu, sermaye satırından aktarılan emeği anında, sonsuza kadar sıfıra düşürür. İlk başta (makineyi yapmak için harcanan saatler açısından) ne kadar harcama yapılmış olursa olsun, eğer makine sonsuza kadar dayanıyorsa, neredeyse hiç değer aktarmaz; çünkü "sonsuz"a bölündüğünde bir milyar bile sıfır eder.

Tüm üretim faktörlerinin nihai çıktıya aktardıkları saat olarak toplam emek şimdi 600 saate düşer (bu modele kârı dâhil etmediğim, uyanık Marksistlerin gözünden kaçmayacaktır, ama aşağıda bakın).

Şimdi işlem tablosunu zamana yayalım: Dönem #2'de, sermaye satırındaki sıfır etki yayılır ve nihai ürüne aktarılan emek saatlerinin sayısını azaltır; çünkü emeği yeniden üretmek için gerekli saatler azalır. Emek girdileri üzerindeki aşağı yönlü baskıya karşı denge oluşturan herhangi bir şey yapmadan bu modeli çalıştırmaya devam ederseniz, çok geçmeden, yalnızca sermaye maliyetleri sıfır olmakla kalmaz, emek/ham madde maliyetleri de hızla düşer. Elbette, gerçek bir ekonomide makineler sonsuza kadar dayanmaz. Ama bilgiyle yüklendikleri ölçüde, bunları

yapmak için harcanan bir miktar emek, eskiden olduğu şekilde dolaşmaz olur. Değer uçup gider.

Bu işlem tablosunu, sermayenin ve emeğin sıfır marjinal yeniden üretim maliyetlerine doğru küçüldüğü birkaç dönem boyunca çalıştırarak bir son noktaya varalım. Harcanan emek, artık, enerji ve fiziki ham maddeler sağlamak üzerine odaklanır. Eğer gerçek yaşamda bu olsaydı, değer yasası yüzeyin altında işlemeye devam ettiği için, fiyat sisteminin, şeylerdeki marjinal faydayı hesaplamaya çalışarak normal şekilde devam etmesi mümkün olurdu. Fiyatlar düştükçe, şirketler –makinede ve ürettiği malda cisimleşen değerin sıfıra doğru düşmesini durdurmak için– tekelci fiyatlandırma dayatmaya çalışarak tepki gösterebilirlerdi. Ama ana akım iktisat apışıp kalırdı. İktisadi faaliyetin büsbütün alanları, normal piyasa çerçevesinden "aşırılıyor" gibi görünürdü.

Burada kabaca modellenen katışıksız bilgi ekonomisinden çok uzak olsak bile, bu etkileri gerçek hayatta şimdiden hissedebiliriz: Yazılım ya da bilgi ürünlerinin bedelsiz hale gelmesini önlemek için tekeller ortaya çıkıyor; şirketler değerleme tahminlerine sığındıkça, muhasebe standartları tahrif ediliyor. Emek girdilerinin çoğu şimdi daha az emekle üretilebilirken, ücret artışını teşvik etmeye yönelik girişimler vardır.

OECD, internetle ilgili olarak 2013'te yaptığı ilk büyük makroekonomik incelemesinde, şunu kabul etmiştir: "İnternetin piyasa muameleleri ve katma değer üzerindeki etkisi hiç kuşkusuz uzak erimli olmakla birlikte, piyasa dışı etkileşimler üzerindeki etkisi ... daha da derindir. İnternetteki piyasa dışı etkileşimlerin genel ayırt edici özelliği, bir fiyat ve piyasa dengeleme mekanizmasının olmayışıdır." Marjinalizm, fiyata dayalı bir ekonominin nasıl önemli ölçüde fiyata dayalı olmayan bir ekonomi haline geldiğini anlamak için hiçbir ölçü, hiçbir model sunmaz. OECD ekibinin ifade ettiği gibi: "Piyasa dışı etkileşimlere pek az dikkat gösterilmiştir, çünkü yaygın ola-

rak benimsenen iyi tanımlanmış ve iyi temellendirilmiş ölçüler yok denecek kadar azdır."[33]

Öyleyse kabul edelim ki, her şeyin kıt olduğu bir kapitalist toplumda fiyat modelleri inşa etmemize ancak marjinalizm olanak verebilir. Buna karşılık, ısrar edelim ki: Sıfır maliyet etkilerinin bilgiden makineler ve ürünler alanına, oradan da emek maliyetlerine çağlayan gibi akmaya başladığı modeller inşa etmemize ancak emek kuramı olanak verebilir.

Buradaki gibi kaba bir model bile olsa, zaman içinde işleyen bir kapitalizm modeline bedava makineleri ve ürünleri bir kez soktuğunuzda, sıfır rakamının matematiğe getirilmesi kadar heyecanlandırıcı bir sonuç ortaya çıkar.

Yukarıda özetlenen dört satırlık işlem tablosunda, gerçekten bir de kâr satırı olmalıdır ve basitçe gerilemek yerine, her bir değer belki yılda yaklaşık %3 artar, bu da GSYH'nin büyümesi demektir. Ama farz edelim ki kârı ve büyümeyi eklediniz? Sıfır marjinal maliyet etkisi bir kez devreye girince, emek maliyetleri üzerindeki nihai etkiyi dengelemek için muazzam kârların ve büyümenin olması gerekirdi. Başka bir deyişle, her on beş yılda bir sanayi devrimlerinin, çok hızlı nominal büyümenin ve daha da büyük tekelci firmaların olması gerekirdi.

Ama böyle bir şey olamaz.

Teknolojik yenilenme nedeniyle bir sektörde maliyetler düştüğü zaman, sermaye, daha yüksek ücretlerin, daha yüksek kârların ve daha yüksek maliyetli girdilerin olduğu sektörlere hareket edebildiği sürece kapitalizm çalışmıştır. Sonucun sıfır maliyet olduğu bir durumda kapitalizm kendi kendini bu şekilde yeniden üretmez.

Bu basitleştirilmiş model, üretim maliyetinin sıfır olduğu bir toplumda iktisadın nasıl çabucak enerji ve ham maddeler üzerinde yoğunlaşmaya başladığını gerçekten açıkça görmemize de olanak veriyor: bunlar, kıtlığın hâlâ hâkim olduğu sektör haline gelir. Emek değerinin bu şekilde yok olmasına ilişkin bir model-

lemenin nasıl geçiş stratejilerinin somut tasarımına dönüşebildiğini ve nasıl enerjiyle ilgili sorunların buraya cuk oturduğunu daha sonra araştıracağız. Ama şimdilik, kapitalizmin bu iktisadi zorluklara yanıt vermek için nasıl evrilebileceğine bakalım.

BİLGİ KAPİTALİZMİ NEYE BENZERDİ?

Bedelsiz bilginin ve bedelsiz makinelerin yükselişi yenidir. Ama üretkenlik sayesinde girdilerin ucuzlaması, kapitalizmin kendisi kadar eskidir. Kapitalizmi dibine kadar bir sistemik yarış olmaktan alıkoyan şey, yeni pazarların, yeni gereksinimlerin yaratılması ve bu gereksinimleri karşılamak için kullanılan toplumsal olarak gerekli emek zamanının artırılmasıdır (paçavralar yerine moda, dergiler yerine TV); yeri gelince bu da her bir makinede, üründe ya da hizmette cisimleşen emek zamanı miktarını artırır.

Bu yerleşik refleks, bilgi devrimiyle karşılaşınca doğru dürüst işleyebilseydi, tam gelişmiş bir bilgi kapitalizmine ulaşırdık. Ama bunun şöyle işlemesi gerekirdi.

Bilgi mallarının fiyatlarının düşmesini, tekelci fiyatlandırmaya başvurarak durdurması gerekirdi: hormonlu Apple, Microsoft ve Nikon/Canon'u düşünün. Dışsallıkların şirketlerce yakalanmasını azamiye çıkarması gerekirdi. Her etkileşimin – üretici ile tüketici arasındaki, tüketiciler arasındaki, arkadaşlar arasındaki– değer açısından araştırılması gerekirdi. (Emek kuramı açısından, çalışma olmayan faaliyetimizin, şirket için bedelsiz yapılan çalışmaya dönüşmesi gerekirdi.) Serpilip gelişen bir bilgi kapitalizmi, istifçilik yoluyla ve başka tekelci davranışlarla enerji ve fiziki ham madde fiyatlarını suni olarak yüksek tutmaya çalışabilirdi, böylece bunların maliyeti, emeği yeniden üretmek için daha yüksek ortalama emek zamanına yansıtılabilirdi. Çok önemli olarak, bilgi kapitalizminin, üretim dışında, hizmetler alanında yeni pazarlar yaratması gerekirdi. Kapitaliz-

min 250 yıllık tarihi, piyasa güçlerini daha önce var olmadıkları sektörlere sokmakla ilgili olagelmiştir. Bilgi kapitalizminin, bunu uç noktalara vardırarak, mikro ödemelerle bedeli ödenen ve öncelikle özel sektörde yer alan kişiler arası mikro hizmetlerin yeni biçimlerini yaratması gerekirdi.

Son olarak da bilgi kapitalizminin başarıya ulaşması için, daha önce yaptıkları işler otomasyona bağlanan milyonlarca insana iş bulması gerekirdi. Bunların çoğunluğu düşük ücretli işler olamazdı, çünkü geleneksel kaçış mekanizması, emek maliyetlerinin yükselmesini gerektirir: Uzun devre kuramının tanımladığı dört devresel yükselişte olduğu gibi, insan yaşamı daha karmaşık bir hal almalı, daha az değil daha fazla emek girdisine ihtiyaç doğurmalıdır.

Tüm bu şeyler meydana gelebilseydi, bilgi kapitalizmi yükselişe geçerdi. Böyle bir çözümün unsurları modern ekonomilerde vardır: Apple, klasik fiyat tekelcisidir, Amazon'un iş modeli, dışsallıkları yakalamak için klasik stratejidir; emtia spekülasyonu, enerji ve ham madde maliyetlerini değerlerinin üstüne çıkarmanın klasik yöntemidir; kişisel mikro hizmetlerin –köpek bakıcılığı, tırnak güzelliği salonları, kişisel ayak işleri vb.– yükselişi, dostluk ya da samimiyet gereği yapmaya alışık olduğumuz faaliyetleri kapitalizmin ticarileştirdiğini ortaya koyuyor.

Ama bu işi yapmanın önünde apaçık yapısal engeller vardır.

Birincisi, normal kaçış yolu –yenilenme, bilgi teknolojisinin yerini alan pahalı yeni teknolojiler yaratır– tıkalıdır. Bilişim, öylesine çıkıp gelen ve buharlı motor gibi kolayca arkada bırakılabilen rastgele bir teknoloji değildir, gelecekteki tüm yeniliklere –biyoteknoloji, uzay yolculuğu, beynin yeniden düzenlenmesi ya da nanoteknoloji ve hayal bile edemeyeceğiniz şeylere– sıfır fiyat dinamiğini yükler. Bu gelecek teknolojilerden bilgi etkisini giderebilmenizin tek yolu, Frank Herbert'ın bilim kurgu romanı *Dune*'de olduğu gibi bilgisayarları yasaklamak ve yerlerine, hesapta uzman olan pahalı insanlar koymak olurdu.

İkinci engel, iş gücünü yeniden tasarlamanın boyutudur. Marx'ın zamanında, ABD'de iş gücünün %0,6'sını oluşturan 82.000 masa başı çalışan vardı. 1970'e gelindiğinde, bilgi teknolojisi devriminin arifesinde, bu sayı 14 milyondu; yani, neredeyse her beş işçiden biri memurdu.[34] Bugün, otomasyona ve her türden kafa işinin –örneğin banka veznedarlığı, stenoculuk, hesap makinesi işletmenliği vb.– ortadan kalkmasına rağmen, iş gücünün %16'sını oluşturan "büro ve idari destek" kategorisi, ABD'deki en büyük iş kategorisi olmayı sürdürüyor.[35] İkinci büyük kategori, %11 ile "satış"tır.

2013'te Oxford Martin School'da yapılan bir araştırmaya göre, ABD'deki tüm işlerin %47'si otomasyondan olumsuz etkilenebilir durumdaydı. Bunlardan en yüksek riskle karşı karşıya olanlar, yönetim ve satış işleriydi. Araştırmacılar, gelecek yirmi yıllık sürede iki bilgisayarlılaşma dalgası öngörüyorlardı: "Birinci dalgada, büro ve idari destek elemanlarının ve üretimle ilgili mesleklerde çalışanların büyük kısmıyla birlikte, nakliyat ve lojistik sektöründe çalışanların çoğunun, yerlerini bilgisayar sermayesine bırakma olasılığı bulunduğunu görüyoruz."[36]

İkinci dalgada, el maharetine, gözleme, geribildirime ya da daracık bir mekânda çalışmaya dayanan her şey robotlaştırılacak. Araştırmacıların vardıkları sonuca göre, otomasyon karşısında en güvende olan işler, insan etkileşimini çok iyi anlamış olmayı gerektiren hizmet işleri –örneğin, hemşirelik– ve yaratıcılık gerektiren işlerdir.

Bu araştırma, o bildik eksik tüketimci görüşler doğrultusunda bir yaygara kopmasına yol açtı: Robotlar kapitalizmi öldürecek, çünkü kitlesel yetersiz istihdama neden olacak ve tüketim dibe vuracak. Bu, gerçek bir tehlikedir. Bununla başa çıkmak için, kapitalizmin, insan hizmetleri sektörünü büyük ölçüde genişletmesi gerekecektir. Şimdi bedelsiz, sosyal olarak yaptığımız şeylerin çoğunu, ücretli işe dönüştürmemiz gerekecektir. Seks işinin yanı sıra, "sevecenlik işi" hayatımıza girebilir: kiralık kız

arkadaş, ticari köpek gezdirici, ev temizlikçisi, bahçıvan, ikramcı ve kişisel işgüder biçiminde bunun başlangıçlarını şimdiden görebilirsiniz. Zenginlerin etrafında zaten böyle bir sürü postmodern hizmetçi vardır, ama tüm işlerin %47'sinin yerini bu yolla doldurmak için, sıradan insan yaşamının kitlesel ölçekte ticarileşmesi gerekecektir.

İşte tam burada üçüncü engele toslarsınız; filozof André Gorz'un "iktisadi akılcılığın sınırları" dediği şeydir bu.[37] Belirli bir düzeyde, insan yaşamı ve etkileşimi ticarileşmeye karşı direnir. Çok sayıda insanın birbirine mikro hizmetler verdiği bir ekonomi var olabilir, ama bir kapitalizm biçimi olarak bu son derece verimsiz ve doğası gereği düşük değerde olurdu.

Ev işi için ücret ödeyebilirdiniz, tüm cinsel ilişkileri ücretli işe çevirebilirdiniz, yeni yürüyen çocuklarını parka götüren anneler sırayla salıncakları salladıkları her seferinde birbirlerinden bir peni isteyebilirlerdi. Ama bu, teknolojik ilerlemeye isyan etmiş bir ekonomi olurdu.

Erken dönem kapitalizm, insanları fabrikalara tıktığı zaman, piyasa dışı yaşam tarzının geniş alanlarını ciddi bir suça dönüştürmek zorunda kalmıştı: İşinizi kaybettiyseniz, serserilikten tutuklanıyordunuz; atalarınızın her zaman yaptığı gibi yasak bölgede avlansanız, asılmanızı gerektiren bir suç işlemiş olurdunuz. Bunun günümüzdeki dengi, ticarileşmeyi gündelik yaşamın en derin gözeneklerine kadar sokmakla kalmayıp, buna karşı direnmeyi suç saymak olurdu. Birbirini bedava öpen insanlara, on dokuzuncu yüzyılda kaçak avcılara yaptıkları gibi muamele etmeniz gerekirdi. Bu, imkânsızdır.

Bu nedenle, robotizasyonun doğasında yatan gerçek tehlike, kitlesel işsizlikten daha büyük bir şeydir, kapitalizmin 250 yıldan beri süren eğiliminin, yani eski pazarlar verimsizleşince yeni pazarlar yaratma eğiliminin tükenmesidir.

Ama bir engel daha vardır: Mülkiyet hakları. Bilgi ağırlıklı bir ekonomide dışsallıkları yakalamak için, sermaye, elindeki

sahiplik haklarını yeni alanlara da genişletmelidir; özçekimlerimize, şarkı listelerimize, yalnızca yayınlanmış akademik yazılarımıza değil, yazmak üzere yaptığımızı araştırmalara da sahip olmalıdır. Ama buna karşı direnmemiz için gerekli araçları yine teknolojinin kendisi bize verir ve uzun vadede bunu olanaksız kılar.

Dolayısıyla, gerçekte elimizdeki şey, var olma mücadelesi veren bir bilgi kapitalizmidir.

Üçüncü bir sanayi devriminden geçiyor olmamız gerekirdi ama bu, akamete uğramıştır. Bu başarısızlığın suçunu zayıf politikaya, kötü yatırım stratejisine ve finansa aşırı güvene yükleyenler, hastalık ile semptomları birbirine karıştırıyorlar. Piyasa yapılarının üstüne iş birliğine dayalı hukuksal normlar yerleştirmek için sürekli çaba gösterenler, asıl noktayı gözden kaçırıyorlar.

Sıfır maliyetli ürünlere ve zayıf mülkiyet haklarına yönelik eğilimiyle, bilgiye dayalı bir ekonomi, kapitalist bir ekonomi olamaz.

Emek kuramının yararı, bunu açıklıyor olmasıdır: Bu kuram, OECD iktisatçılarının yapamadıkları bir şekilde, piyasa üretimi ve piyasa dışı üretim için aynı ölçüyü kullanmamıza olanak verir. Son derece önemli olarak, geçiş sürecini, neyi başarmaya çalıştığımızı bilerek tasarlamamıza olanak verir: öyle bir dünya ki makineler bedelsiz, temel mallar sıfır fiyatlı ve gerekli emek zamanı asgari ölçüde.

Bir sonraki soru: Bunu kim gerçekleştirecek?

7

Tatlı Baş Belaları

Fransız aydın André Gorz, 1980'de, işçi sınıfının artık öldüğünü ilan etti. Bir toplumsal grup olarak kalıcı şekilde bölünmüş ve kültürel olarak sersefildi, toplumsal ilerlemenin bir etkeni olma rolü de bitmişti.

Bir düşünce ancak bu kadar yanlış bir zamanda ortaya atılabilirdi. O zamandan bu yana küresel iş gücünün büyüklüğü ikiye katlanmıştır. Kıyı şirketçiliği (*offshoring*), küreselleşme ve eski komünist ülkelerin dünya pazarına girişi, ücretli işçi sayısını 3 milyarın üzerine çıkarmıştır.[1] Süreç içinde, işçi olmanın anlamı değişiklik geçirmiştir. Yaklaşık 150 yıl boyunca, "proletarya" sözcüğü, gelişmiş dünyada yer alan ağırlıklı olarak beyaz, erkek kol emeği gücünü ifade etmiştir. Geçen 30 yıllık sürede ise küresel güneyde yoğunlaşmış, çok renkli, çoğunlukla kadın iş gücü haline gelmiştir.

Ama Gorz bir anlamda haklıydı. Aynı 30 yıllık sürede, gelişmiş dünyada sendika üyeliğinin gerilediğine, emeğin pazarlık gücünün azaldığına ve ücretlerin GSYH içindeki payının düştüğüne tanık olduk. Thomas Piketty'yi kedere boğan problemin nihai nedeni de budur: işçilerin, toplam üründeki paylarını savunamamaları ve eşitsizliğin artması.[2]

İşçi hareketi, maddi zayıflığının yanı sıra, ideolojik bir çöküşe de maruz kalmıştır –gerek Nairobi ve Shenzhen'deki fabrikalarda gerekse Avrupa ve Amerika'nın eski sanayi bölgelerindeki

("pas kuşağı" denilen) kentlerde aynı keskinlikte hissedilen bir çöküş. Solun 1989'dan sonra uğradığı siyasal yenilgi öyle kesin ve tamdı ki, filozof Fredric Jameson'ın yazdığı gibi, dünyanın sonunu hayal etmek, kapitalizmin sonunu hayal etmekten daha kolay bir hal aldı.[3] Daha acımasız bir ifadeyle, *bu* işçi sınıfının –darmadağınık, tüketimciliğin ve bireyciliğin kölesi olmuş haliyle– kapitalizmi alt etmesini düşlemek imkânsız olmuştu.

Kilit unsurun, yani işyerinde dayanışmanın yok olup gittiği bir dünyada, eski olaylar dizisi –kitlesel grevler, barikatlar, işçi konseyleri ve işçi sınıfı yönetimi– hayalci görünür.

Sol içindeki iyimserler, yenilgilerin sadece devresel olduğunu söyleyerek buna karşı çıkıyorlardı. Akla yatkındı: İşçi hareketinin tarihi, Kondratyev'in uzun devreleriyle yakından uyuşan oluşum ve çözülme örüntülerini açık seçik ortaya koyuyordu.

Ama yanılıyorlardı. Bu, stratejik bir değişikliktir. Proletaryanın, toplumu kapitalizm ötesine taşıyabilecek tek güç olduğu fikrine sıkıca sarılanlar, modern dünyanın iki kilit özelliğini görmezden geliyorlar: Kapitalizm sonrasına giden yol farklıdır ve artık yeryüzündeki herkes potansiyel değişim etkeni haline gelmiştir.

Yeni –Bangladeş ve Çin fabrikalarındaki– iş gücü, işçilerin 200 yıl önce İngiltere'de maruz kaldıkları kadar acımasız bir süreçte oluşuyor. Apple'ın Çin'deki Foxconn tesislerinde 2010'da yayınlanan ve işçileri, işyerindeki stresten dolayı intihar etmeyeceklerine söz vermeye zorlayan sözleşmeyi kim unutabilir?[4]

Ne var ki, bu sanayileşme süreci, sanayi öncesi yaşamın toplumsal ve ideolojik örümcek ağlarını bu kez yerle bir edemiyor. Etnik çekişmeler, köy ağı, dinsel köktencilik ve örgütlü suç, küresel güneydeki emek örgütleyicilerinin sürekli olarak karşılaştıkları –ve alt edemedikleri– engellerdir. Bu eski sorunların yanı sıra, bir de yeni olgu vardır: "Bireyin genişlemiş ayak izi" dediğim şey ve gerçekte, ağ bağlantılı kişilerin çoklu kimlikleri devam ettirebilmeleri.[5]

Küresel güneyin bu yeni iş gücü, yirmi beş yıl önce Batı kapitalizminin merkezî iş gücüne oranla ilk başta çevresel diye tanımlanmış olmasına rağmen, bugün o da merkezî ve çevresel olarak bölünmüştür. ILO, küresel güneyin iş gücünü gelir katmanlarına göre incelediği zaman, her gelir katmanında (günlük 2 dolardan beş kat fazlasına kadar), aynı oranda sanayi işçisinin bulunduğunu, başka bir deyişle, modern sanayi sektörünün hem yoksul ve istikrarsız işçileri hem de daha iyi konumda ve daha yüksek gelirli işçileri kapsadığını saptamıştır. Nijerya'daki fabrika, tıpkı Köln'deki ya da Nashville'deki kardeş fabrikalar kadar beceriye ve gelire göre katmanlaşma gösterir.

Eski işçi hareketi, dayanışma üzerinde filizlenip büyüdü. Öncelikle endüstriye dayalı olan yerel ekonomilerde ve teknolojik değişimi özümseyip ayakta kalabilen siyasal geleneklere sahip topluluklarda serpilip gelişti. Neoliberalizm, gelişmiş ülkelerde bu toplulukları paramparça etmiş ve sonrasında bunların kurulmalarını güçleştirmiştir.

İstikrarsız iş, aşırı yoksulluk, göçmen emeği ve gecekondu koşullarının geçerli olduğu bir zeminde, Batı işçi hareketinin doruk noktasındayken sergilediği ortaklaşmaya ve bilince benzer bir şeyin küresel güneyde gelişmesi imkânsız olmuştur. İşçi hareketi, yirminci yüzyılda sahip olduğu etkiyi, yalnızca ulusal bir seçkin zümrenin sendikalarda örgütlü bir tabana sahip olduğu yerlerde –örneğin, Kirchner yönetimindeki Arjantin'de ya da ANC yönetimindeki Güney Afrika'da– aynen göstermiştir. Bu arada, gelişmiş dünyada, sendikal eylemcilerin oluşturduğu bir çekirdek kadro eski yöntemlere ve kültüre sıkıca sarılmasına rağmen, iş güvencesinden yoksun gençlerin oluşturduğu yükselen bir sınıf –Aralık 2008'de Atina'da olduğu gibi– bir sendikaya katılmaktansa binaları işgal etmeyi ve gösteri yapmayı daha kolay görüyor.

Birçok konuda yanlış şeyler söyleyen André Gorz, sebep konusunda haklıydı. *Çalışma -kapitalizmi tanımlayan faaliyet- hem sömürü hem de direniş açısından merkezî yerini yitiriyor.*

Bilgisayarların ve otomasyonun üretkenlikte meydana getirdiği hızlı artış, Gorz'un öne sürdüğüne göre, çalışmanın *ötesindeki* alanı birincil savaş alanına dönüştürmüştür. Çalışmaya dayalı tüm ütopyalar, en başta da Maksizm bitmiştir, diyordu Gorz. Onların yerini, yeni ütopyaların -tarihsel kesinliğin verdiği güven duygusu olmadan ve kurtuluşun bilinçdışı etkeni olduğu belirlenmiş bir sınıfın yardımı olmadan uğruna mücadele edilen ütopyaların- alması gerekirdi. 1980'lerdeki işçi direnişlerinde insan zinciri oluşturduğunuz sırada bu mesajı işitmek, sıkıcı ve biraz da çılgınca geliyordu. Ama şimdi Gorz'un içgörüsünün temeli, düş kırıklığından daha yapıcı bir şeye dayandırılabilir.

Görmüş olduğumuz gibi, bilgi teknolojisi, emeği üretimden uzaklaştırır ve piyasa dışı alışveriş biçimlerini teşvik eder. En sonunda da emek ile değer arasındaki bağı tamamen aşındıracaktır.

Öyleyse, bugün örgütlü emeğin gösterdiği gerilemede, sırf devresel olmayan ya da yenilgiden kaynaklanmayan, ama 200 yıl önceki yükselişi kadar tarihî olan bir şeyler vardır. Eğer kapitalizmin bir başlangıcının, ortasının ve sonunun olması gerekiyorsa, örgütlü emeğin öyküsü de öyle olmalıdır.

Doğada -ve diyalektik mantıkta- olduğu gibi, son, çoğunlukla bir "sublasyon" (yadsıyarak aşma) anıdır; bir şeyin aynı anda hem yıkılmasını hem de başka bir şey olarak ayakta kalmasını birleştiren bir kavramdır bu. İşçi sınıfı, ölmüş olmamakla birlikte, bir sublasyon anından geçmektedir. Öyle farklı bir biçimde ayakta kalacaktır ki, muhtemelen başka bir şeymiş gibi hissedecektir. Tarihsel bir özne olarak işçi sınıfının yerini, toplumun tüm yönlerini savaş alanı olarak kullanan ve yaşam tarzında dayanışmanın değil, geçiciliğin öne çıktığı türlü çeşitli, küresel bir nüfus almaktadır.

Ağ bağlantılı bu tür bireyleri ilk saptayanlar, onları yanlışlıkla, asla bir değişiklik yaratamayan nihilistler sanmışlardır. Tam aksine ben, 2011'de başlayan yeni mücadele dalgasını, bu grubun gerçekten mücadele ettiğinin ve gerçekten sokaklara çıktığı her yerde benzer ve teknolojik olarak belirlenmiş değerleri cisimleştirdiğinin bir işareti olarak değerlendirdim (*Why It's Kicking Off Everywhere* [Niçin Her Yerde Patlak Veriyor], 2012).

Öyleyse, soldaki birçoklarının acı verici bulacakları bir şey söyleme zorunluluğu doğuyor: Marksizm, işçi sınıfını yanlış değerlendirdi. Proletarya, insan toplumunun şimdiye kadar üretmiş olduğu aydınlanmış, ortaklaşa bir tarihsel özneye en çok yaklaşan şeydir. Ama 200 yıllık deneyim gösteriyor ki, proletaryanın öncelikli uğraşısı, "kapitalizme rağmen yaşamak" olmuştur, kapitalizmi devirmek değil.

Sıklıkla, savaşın ve katlanılmaz baskıların tetiklediği toplumsal ve siyasal krizler işçileri devrimci eyleme zorlamıştır. İktidarı ele geçirdikleri nadir durumlarda, yanlış bayrak altında faaliyet gösteren seçkinlerin iktidarı gasp etmesine engel olamamışlardır. 1871'de Paris Komünü, 1937'de Barcelona, Rus, Çin ve Küba devrimleri, hepsi, bunu ortaya koyuyor.

Sol literatür, bu 200 yıllık hezimet öyküsünün mazeretleriyle doludur: Devlet aşırı güçlüydü, liderlik aşırı zayıftı, "işçi aristokrasisi" aşırı nüfuzluydu, Stalinizm devrimcileri katletti ve gerçeği engelledi. Sonuçta bu mazeretler sadece iki başlıkta toplanır: kötü koşullar ya da kötü liderler.

İşçi hareketi, insanlık dışı bir sistemde insani değerlerin nefes aldığı bir alan yarattı. Sefaletin derinliklerinden, bugün tatlı bela dediğimiz şeyleri yaratanları bulup çıkardı: şehitleri, kendi kendini yetiştirmiş kişileri ve laik ermişleri. Ama işçi sınıfı, sosyalizmin bilinçdışı taşıyıcısı olmak şöyle dursun, ne istediği konusunda bilinçliydi ve bunu eylemleriyle ifade etti. Kapitalizmin daha yaşanılabilir bir biçimini istiyordu.

Bu, zihinsel geriliğin eseri değildi. Marksist geleneğin hiçbir zaman farkına varamadığı bir şeye –işçi sınıfının yaşamında becerinin, özerkliğin ve statünün devamlılığına– dayanan apaçık bir stratejiydi.

Sanayi kapitalizminin dört uzun devresi boyunca, çalışmaya gerçekten neler olduğunu bir kez anlarsak, beşinci devrede geçirdiği dönüşümün önemi açıklık kazanır. Bilgi teknolojisi, çalışmaya son verilmesini olanaklı kılar. Bunu önleyen tek şey, kapitalizm olarak bildiğimiz toplumsal yapıdır.

1771-1848: SAVAŞ ALANI OLARAK FABRİKA

İlk gerçek fabrika, 1771'de İngiltere'nin Cromford yöresinde kuruldu. İlk makinenin yerleştirildiği taş kaideyi orada hâlâ görebilirsiniz. Bu nem kokan taş salon, her hümanist için kutsal bir mekân olmalıdır. Burası, toplumsal adaletin bir düş olmaktan çıktığı ve insanlık tarihinde ilk kez bir ihtimal olarak uğruna dövüşülebilir hale geldiği yerdir.

1770'lerde bu oda, kesif pamuk tozunun ortasında konuşması bile yasaklanmış olarak çalışan ve "eğirmeci" denilen yetişkin erkeklerin çalıştırdıkları karmaşık eğirme çıkrıklarına bakan kadınlarla ve çocuklarla dolu olurdu. Fabrikadaki herkes, yeni çalışma kültürünü öğrenmeye zorlanmıştı: kendi bedeninin saatini değil, işvereninin saatini takip etmek; göreve kesin dikkat; talimatların tartışılmazlığı ve günde on üç saat ciddi yaralanma tehlikesini göze almak. Toplumdaki başka her gurubun kökleri, kültürleri ve gelenekleri vardı, ama fabrika iş gücünün yoktu; onlar, yeni ve benzersizdi. Bu, ilk otuz yıl, insan yaşamını acımasızca mahveden bir işleyişle sistemin çalıştırılmasına olanak sağladı.

Ama işçiler karşılık verdiler. Örgütlendiler; kendi kendilerini eğittikleri bir kültür inşa ettiler ve ilk uzun devrenin yükselişi durur durmaz –1818-19'da– ücret sorunları ile demokrasi so-

runlarını ilişkilendiren kitlesel grevler başlatarak, Britanya'yı, tekrarlanan devrimci şiddet patlamalarının yaşandığı yirmi yıllık bir siyasal krize sürüklediler.

Bu hareketin başlamasından yirmi yılı aşkın süre sonra, yani 1840'ların başında yazan Marx ve Engels, felsefi bir problemin hazır bir çözümünü işçi sınıfında buldular. Orta sınıf Alman solu, coşkulu komünist olup çıkmıştı: mülkiyetin ve dinin olmadığı, çalışmadan tamamen özgür bir sınıfsız toplum istiyorlardı. Marx, birdenbire, bunu gerçekleştirebilecek bir kuvveti işçi sınıfında keşfetti.

Marx'ın savunduğuna göre, işçilerin yaşamlarının aşırı olumsuzluğu, onlara bu tarihî yazgıyı yüklüyordu. Mülkiyetin olmaması; ustalığın, becerinin, dinin ve aile yaşamının olmaması –saygı duyulan toplumdan tam olarak yabancılaşmış olmaları– Marksist tasarımda proletaryayı yeni bir toplumsal sistemin taşıyıcısı yapıyordu. Proletarya ilk önce sınıf bilinci kazanır ve sonra iktidarı alırdı; mülkiyeti kaldırmak, çalışmadaki yabancılaşmaya son vermek ve komünizmi başlatmak için.

Proletaryanın yazgıyla ilişkisinin daha iyi bir özeti şu olurdu: Karışık bir iş.

İşçiler elbette ortak çıkarlarının bilincine vardılar. Ama sonra, 1810'lardaki fena halde olumsuz durumun ortasında bile, olumlu bir şey yarattılar: Bir "sosyalist bilinç" değil, öğrenim, insanlık ve özyeterlik ilkeleriyle iliklerine kadar yoğrulmuş bir devrimci cumhuriyetçi hareket.

1818'de, Manchesterli pamuk eğirmeciler kitlesel olarak greve gittiler. Sonra, 1819 döneminde, tüm kuzey İngiltere'de işçiler, gece okulları ve kulüpleri kurdular, siyaset tartıştılar, şehir çapında komiteler için delegeler seçtiler ve kadın grupları oluşturdular. Bu toplantıların sonucu olarak, 1819 yazında kitlesel bir demokrasi hareketi başlattılar: gayriresmî parlamento üyelerini seçmek için gayriresmî halk toplantıları düzenlediler. 16 Ağustos 1819'da Manchester'ın St. Peter's Meydanı'nda yasaya

aykırı olarak 100.000 işçi toplandığı zaman, süvari hücumuyla korkunç bir katliam yapıldı.

Peterloo Katliamı, endüstriyel işçi hareketinin gerçek başlangıç noktası oldu. Aynı zamanda da toplumsal huzursuzluğu, karşı otomasyon yoluyla önlem almaya yönelik ilk girişime yol açtı.

Teoride, eğirmecilerin çoğunluğu erkek olmalıydı, çünkü "çıkrık makinesi" denilen eğirme makinesi, iğlerden oluşan bir düzeneği dakikada dört defa ileri geri çekip itmek için güçlü kuvvetli bir insan gerektiriyordu. Ama pratikte, bunu yapacak kadar güçlü kuvvetli kadınlar vardı. Gerçek amaç, toplumsaldı: Sert, daha yüksek ücretli işçi erkeklerin oluşturduğu bir zümre aracılığıyla fabrikada disiplini sağlamak, doğrudan kadınlarla ve çocuklarla ilişki kurmaktan daha kolaydı.[6]

Ama beceri sahibi erkekler 1820'lerin başında militanlaşınca, tek çözüm, otomasyonla onların varlığına son vermekti. 1824'te, "kendi kendine çalışan çıkrık makinesi"nin patenti alındı ve çok geçmeden bunlardan binlercesi yerleştirildi. İşverenler, gelecekte makineleri tamamen kadınların ve çocukların işleteceğini duyurdular, çünkü "görevlilerin, makinenin hareketlerini seyretmekten başka bir şey yapmaları gerekmiyor"du.[7]

Tam tersi meydana geldi.

Erkek eğirme işçileri, kadınların istihdam edilmesine karşı 1819'dan sonra defalarca greve çıktılar. Daha yüksek beceri yolunu açan işleri yapmak üzere kızları eğitmeyi reddettiler ve kendi oğullarının işe alınmasında ısrar ettiler. Eğirme işlerini elinde tutmuş olan azınlıktaki kadınlar, 1820'ler ve 1830'lar süresince bu işlerden çıkarıldılar; 1840'lara gelindiğinde erkek hâkimiyeti tam kurulmuştu. Tarihçi Mary Friefeld'in ortaya koyduğu gibi, yeni makineler yüksek beceriye olan ihtiyacı ortadan kaldırmadı; sadece, eskisinin yerini almak üzere yeni bir teknik beceri yarattı: "Yüksek düzeyde karmaşık bir görevin yerini başka bir görev alırken, kalite kontrolü ve zihinsel gözetim işlevleri hiç değişmeden kaldı."[8]

Bu dönemi uzun uzadıya anlattım, çünkü sonraki iki yüzyıl boyunca birçok kez tekrarlanacaktı. Çalışmanın gerçek tarihi, "iktisat + teknoloji" olarak yazılamaz; teknoloji ile işçilerin kurdukları örgütlenmeler arasındaki etkileşimi içerir ve yaşa, cinsiyete, etnik kökene dayalı güç ilişkilerinin yaratılmasını kapsar.

Daha özgül bir ifadeyle, bu olgu incelemesi, Marx'ın *Kapital*'indeki çok sevilen bir paragrafı un ufak eder –çünkü Marx, 1850'lerde yazıyorken, kendi kendine çalışan çıkrık makinesini, kapitalizmin iş gücünü bastırmak için çalışmayı vasıfsızlaştırma eğiliminin temel örneği olarak kullanacaktı. "Makineler," diye yazıyordu, "grevleri bastırmak için en güçlü silahtır ... En başta, kendi kendine çalışan çıkrık makinesinden söz etmemiz yeter ..."[9]

Karışıklığın kaynağını, Marx'ın çalışma arkadaşı Frederick Engels'e kadar izleyebiliriz. Engels 1842'de Manchester'a vardığında, kentteki iş gücünün tamamı genel grevdeydi ve yenilgiye uğramıştı. Yirmi iki yaşındaki Engels, işçi sınıfından olan sevgilisi Mary Burns'ün yardımıyla, fabrikaları, kenar mahalleleri ve pamuk pazarlarını dolaşarak, maddeci sosyolojiye ilişkin ilk ciddi çalışma olan *İngiltere'de Emekçi Sınıfının Durumu* için bilgiler topladı.

Engels, bir antropolog olarak, pek çok doğru noktaya parmak basar: kenar mahalle koşulları, işçiler arasında dinsel inancın ve saygının neredeyse hiç olmaması, içki, uyuşturucu ve gelişigüzel seks bağımlılığı. Yanlış saptadığı nokta ise kendi kendine çalışan çıkrık makinesinin etkisidir. Şöyle yazıyordu:

> Makinelerdeki her ilerleme ... tam yetişkin erkeklerin çalışmasını, cılız bir kadının ya da çocuğun bile rahatça yapabildiği, hem de yarı ücretle, hatta üçte bir ücretle yaptığı sırf bir gözetim işine dönüştürür ... yetişkin erkekler sürekli olarak gitgide daha çok sayıda yerinden ediliyor ve imalatın artması sonucu yeniden işe alınmıyor.[10]

Engels, görüşünü desteklemek için, 1842 grevinden sonraki kötüye gidiş ve yenilgi koşulları altında işten atılmakta olan radikal eğirme işçilerinin tanıklığına dayanıyordu. Bununla birlikte, otomasyonun uzun dönemdeki etkisi, nihai olarak, vasıflı erkek eğirmecilerin rolünü güçlendirme ve sayılarını artırma yönünde oldu.[11] Pek çok inceleme, en başta da Massachussetts Üniversitesi'nden profesör William Lazonick'in incelemesi, vasıflılığın, erkek hâkimiyetinin ve erkek işçiler arasındaki girift güç yapısının makineleşmenin başlamasına rağmen nasıl ayakta kaldığını ortaya koyuyor.[12]

Dolayısıyla, Marksizmin örgütlü işçi sınıfıyla ilk irtibatı, yalnızca emek konusunda değil, yarattığı siyasal bilinç türü konusunda da büyük bir yanlış anlamaya yol açtı.

Marx, işçilerin, mülkiyetten yoksun oldukları için mülkiyete son vereceklerini; sınıfsal katmanlaşmadan yarar elde etmedikleri için buna son vereceklerini; bunu da eski sistem içinde alternatif bir ekonomi inşa etme ihtiyacı duymadan yapacaklarını savunuyordu.

Ne var ki, İngiliz işçi hareketinin 1848'den önceki tarihi hiç de bunu doğrulamıyor. Bu, bir pozitiflik, sağkalım ve beceri evrimi öyküsüdür; yamaçlarda kitlesel toplantıların, inceleme gruplarının, kooperatif mağazaların öyküsüdür. Her şeyden önce, capcanlı bir işçi sınıfı kültürü üretmiştir; şarkılardan, şiirlerden, folklordan, gazetelerden ve kitap dükkânlarından oluşan bir kültür. Kısacası, Marksist felsefenin, "sıfır" olması gerektiğini söylediği yerde bir "bir" vardı.

Tarihe ilişkin maddeci düşünüşü savunmak isteyen herkes, bunun ne anlama geldiğiyle dürüstçe yüzleşmelidir: Marx, işçi sınıfı konusunda yanlış yaptı. Otomasyonun beceriyi yok edeceğini düşünmekle yanlış yaptı; proletaryanın kapitalizm bünyesinde kalıcı bir kültür üretemeyeceğini söylemekle yanlış yaptı. O daha üniversiteyi bitirmeden önce, proletarya Lancashire'da böyle bir kültür yaratmıştı bile.

Marx, Hegel'in bir izleyicisi olarak, her zaman, toplumsal bilimin ana konusunun, "şeyin bütünü" olması gerektiğinde ısrar etti: bir oluşum ve ölüm sürecindeki şey; çelişkiler içindeki şey; resmî şey ama aynı zamanda zımni, saklı şey. Bu yöntemi kapitalizm konusunda titizlikle izledi ama sıra işçi sınıfını analiz etmeye gelince öyle yapmadı.

Engels'in 1842'deki İngiliz işçi sınıfına ilişkin *antropolojisi* ayrıntılı, karmaşık ve özgüldür. Proletaryaya ilişkin Marksist *kuram* öyle değildir: Bütün bir sınıfı felsefi bir kategoriye indirger. Oysa bu, bütünüyle yalanlanmak üzereydi.

1848-98: MAKİNELER KARŞISINDA İNSANLAR

On dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru, işçi sendikaları, endüstriyel dokuyla iç içe örülmüş bulunuyordu. Sendikaların başında, çoğunlukla, ılımlılığa eğilimli olan ama işyerindeki özerkliğini şiddetle savunan vasıflı işçiler bulunuyordu.

Engels'in İngiliz işçi sınıfı üzerine bu kitabı, 1892'ye kadar Britanya'da yayınlanmadı, zaten o zamana kadar müzelik olmuştu. Engels'in Britanya'daki ilk basıma yazdığı önsöz bunu kabul etmiştir ve hem kapitalizmin uyum sağlama yeteneğine ilişkin parlak bir içgörü olarak hem işçiler arasındaki ılımlılık kaynakları konusunda kendi kendini aldatmanın bir örneği olarak öylece durmaktadır.

Britanya'da, radikal cumhuriyetçilik 1848'de saman alevi gibi söndükten sonra, vasıflı işçilerin örgütledikleri sendikalar işçi sınıfı örgütlenmesinin istikrarlı biçimi oldu. Fabrika sisteminin başlatıldığı her yerde –özellikle metal işleme ve mühendislik dallarında– özerk vasıflı işçi, kural haline geldi. Radikalizm ve ütopyacı sosyalizm bir yana bırakıldı.

Engels bunu ilk önce iktisat aracılığıyla akılcılaştırdı. 1848'den sonra, yeni pazarlar, yeni teknolojiler ve genişleyen para arzı ile birlikte, Engels, 1890'lara kadar sürecek olan "yeni

bir sanayi çağı"nın –Kondrayev'in ikinci uzun devre olarak adlandıracağı şeyin– yükselişe geçtiğini kabul etti. Bu çağın teknolojik paradigması açısından kritik bir saptama da yaptı: emek ile sermaye arasında iş birliği.

Sistem şimdi öyle kârlıydı ki, İngiliz patronlar artık *Oliver Twist*'teki yöntemleri kullanmaya ihtiyaç duymuyorlardı. İş günü 10 saatle sınırlandı, çocuk emeği azaltıldı, yoksulluğa bağlı hastalıklar kentsel planlamayla bastırıldı. Şimdi, diye yazıyordu Engels, işverenler, "gereksiz hırgürden kaçınmaya, sendikaların varlığını ve gücünü kabullenmeye" yatkınlar.[13]

İngiltere'de iş gücü, milyonlarca vasıfsız, yoksul ve istikrarsız işçiyi de kapsayacak şekilde genişlemişti. Ama Engels, iki özgül grup için "kalıcı bir iyileşme" olduğunu kabul ediyordu: Fabrika işçileri ve "büyük sendikalar"dakiler; bununla kastettiği, yetişkin erkeklerin ağırlıkta oldukları vasıflı işlerdi.

Engels'in söylediğine göre, işçiler, Britanya'nın emperyal gücünün "faydalarını paylaştıkları" için ılımlı hale geldiler. Yalnızca vasıflı işçiler –Engels onları "işçi aristokrasisi" olarak tanımlıyordu– değil, Engels'in kanısına göre yine Britanya'nın imparatorluk olması sayesinde gerçek fiyatların düşmesinden fayda gören geniş halk kitlesi de öyleydi. Bununla birlikte, Engels, Britanya'nın rekabet avantajının geçici olduğuna ve vasıflıların ayrıcalığının da geçici olduğuna inanıyordu.

Bu arada, gelişmiş dünyanın geriye kalanındaki işçiler arasında ancak 1848 öncesi düzeylerde isyan ve yabancılaşma görebiliyordu. Dolayısıyla Engels, işçi sınıfı komünizminin belirmemesine gerekçe bulmak için 1880'lerin sonunda ikinci bir girişim başlattı: Britanya, sahip olduğu emperyal güçten faydalanarak işçilerini satın almıştı, ama dünyanın geriye kalanı Britanya'yı yakaladığı zaman ılımlılık ortadan kalkardı.

Bu, durumun neredeyse tamamen yanlış okunmasından ibaretti. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, beceri, edilginlik

ve siyasal ılımlılık, gelişmiş dünyanın *her yanındaki* iş gücüne yayılmıştı. Dilediğimiz sayıda olgu incelemesinden yararlanabiliriz; bunların en ayrıntılılarından bazıları Kanada'da kaleme alınmıştır.

Gregory Kealey'nin Toronto'daki fıçı imalatçılarıyla ilgili anlattıkları, her bir atölyede emeğin fiyatını nasıl sendikanın belirlediğini gösteriyor. Ücret pazarlığı diye bir şey yoktu. Fıçıcılar toplanırlar, bir ücret listesi sunarlardı ve patronlar ya bunu kabul etmek ya da lokavt başlatmak durumundaydılar. Her yerdeki vasıflı işçilerin yaptıkları gibi, haftada altı iş günü olmasına rağmen, düzenli olarak "Mahmur Pazartesi" izni yaparlardı; yani, pazar gecesi içip sarhoş olduktan sonra ertesi gün gayriresmî olarak işe gelmezlerdi.

Yaptıkları iş üzerinde tam özerklikleri vardı. Kendi aletlerinin sahibiydiler -aslında grev, "aletlerini dükkândan çıkarmak" demekti. Çıraklığa giriş işlemlerini sıkı sıkıya kontrol ediyorlardı. İşlerin durakladığı dönemlerde, ücretleri yüksek tutmak için üretim miktarını kısarlardı. Bütün bunları, gizli toplantılarla, Masonlara özgü el sıkışmalarla, yeminlerle, törenlerle ve topyekûn dayanışmayla başarıyorlardı.

Sendika ise karmaşık bir kurumlar örüntüsünün yalnızca temel katıydı. Hamilton-Ontario'daki işçilere ilişkin bir incelemesinde Bryan Palmer'ın yazdığına göre, "On dokuzuncu yüzyıl emekçisinin kültürü,"

> zengin bir dernekleşme yaşantısını kucaklıyordu, dostluk derneğinde, tamircilik enstitüsünde, spor cemiyetlerinde, itfaiye topluluklarında [yani gönüllü itfaiye birliklerinde] ve erkek işçi kulüplerinde kurumsallaşmıştı. Bu resmî ilişkilerin tamamlayıcısı olarak, daha az yapılanmış ama aynı ölçüde elle tutulur olan komşuluk, işyeri ya da akrabalık bağları vardı ve paylaşılan bir fıçı biranın samimiyetinde ya da *charivari* [Punch & Judy] partisinin kavga gürültüsünde açığa çıkardı.[14]

İşyerindeki gayriresmî kontrol –yalnızca ücretler üzerindeki değil, bizatihi çalışma üzerindeki de– en yeni endüstrilere bile uzandı.[15]

Bu olağandışı düzeylerdeki gayriresmî işçi kontrolü, geçmişten artakalan bir şey değildi, gerçekte bu kontrolü, yüzyıl ortasındaki yeni teknolojik süreçler *yarattı*. İkinci uzun dalganın ayırt edici teknolojileri –telgraf, buharlı lokomotif, matbaa, demir ve ağır sanayi– büyük ölçüde kol emeğine dayanıyordu, bu da güçlü ellerin ve deneyimli beyinlerin hayati önem taşıdığı anlamına geliyordu. "Yöneticinin beyni, işçinin şapkasının altındadır," gerçekliği yansıtan bir işçi sınıfı sloganıydı. Becerinin sürekli olarak otomasyonu arkada bırakmasını önlemek için, patronların "düşünen bir makine"ye ihtiyacı var, diye uyarıyordu, Toronto fıçıcılar sendikasının lideri.[16] Ama bunun için bir 100 yıl daha geçmesi gerekecekti.

İkinci uzun dalganın aşağıya doğru döndüğü 1873'ten sonra bile, yöneticiler düşük vasıflı işleri ve otomasyonu dayatmaya çalışmalarına rağmen büyük ölçüde başarısız oldular. Kealey, 1890'larda Toronto'daki vasıflı iş gücü konusunda şu sonuca varıyor: "Makineyle boy ölçüşmüşler ve zafer kazanmışlardı."[17] 1890'lara gelindiğinde, vasıflı, ayrıcalıklı ve örgütlü bir işçi katmanının varlığı, kapitalizmin genel bir özelliğiydi; bir ülkenin rekabet avantajının sonucu değil.

Vasıflı özerkliğin, "zengin dernekleşme yaşantısı"nın ve yükselen sosyal demokrat partilerin birleşik etkisiyle, kapitalizm yeni bir uyuma zorlanacaktı. "Makineyle boy ölçüşmüş ve zafer kazanmış" olan örgütlü işçi, yirminci yüzyılın ilk yarısında, bilimsel yöneticiyle, bürokratla ve –en sonunda da– toplama kampının gardiyanıyla tanışacaktı.

1898-1948: BİR PİK KÜTÜĞÜ KAP VE YÜRÜ

1898'de, Pennsylvania'daki Bethlehem Steel'in yükleme alanında, Frederick Winslow Taylor adlı bir yönetici, yüzyıllık bir problem olan vasıflı işçi özerkliği problemine yönelik yeni bir çözümle ortaya çıktı.

"Bir pik kütüğü kap ve yürü," dedi Taylor işçilerine –"pik", yaklaşık 45 kilo ağırlığında bir dökme kütük demirdi. İşçilerin demiri taşımalarının ne kadar zaman aldığını incelemekle kalmayıp, vücutlarının ayrıntılı hareketlerini de inceleyen Taylor, endüstriyel görevlerin nasıl modüler hale getirilebileceğini ortaya koydu. İşler, öğrenilebilir adımlar olarak kısımlara ayrılabilir ve sonra, halen bunları yapmakta olanlardan daha az vasıflı olan işçilere yüklenebilirdi.

Taylor'ın elde ettiği sonuçlar şaşkınlık vericiydi: Üretkenlik neredeyse dört katına çıktı. Teşvik olarak, günlük ücret 1,15 dolardan 1,85 dolara yükseltildi.[18] Taylor'ın yaptığı çok kısa tanımdan anlaşıldığına göre, buradaki "bilim", işçinin dinlenme sürelerini, hatta yürüme hızını bile katı şekilde kontrol etmek üzere bir yöneticinin görevlendirilmesini içeriyordu. Taylor'ın yazdığına göre, bu tür çalışmaya uygun insan tipi, "öyle ahmak ve öyle ağırkanlıdır ki, kafa yapısı bakımından, başka herhangi bir tipten çok öküze benzer". Bilimsel yönetim, işte böyle içgörüler temelinde doğdu. Taylor, yöntemlerini artık başka işyerlerine de uyguluyordu. Bilyeli yatak üreten bir fabrikada, iş gücünün 120'den 35'e düşürülmesini, hem de aynı verimin alınmasını ve kalitenin yükselmesini sağlayan süreç değişikliklerini hayata geçirdi. Gözlemi şöyleydi: "Bu yöntem, en zeki, en çalışkan ve en güvenilir kızlardan birçoğunun, sırf hızlı algı ve sonra hızlı eylem niteliğine sahip olmadıkları için kapı önüne konulmasını gerektirdi."[19]

Dışarıdan bakılınca, Taylorizm, zamanla ve hareketle ilgiliydi. Ama güttüğü gerçek amaç, iş gücünün ayıklanması ve katmanlaştırılması, böylece daha aşağı katmanları denetlemek,

örgütlemek ve eğitmek üzere iyi eğitimli işçilerden oluşan bir katman yaratmak ve ardından, yönetimin sıkı kontrolünü uygulamaktı. Bu, diye böbürleniyordu Taylor, "her türden işçi sıkıntılarını ya da grevi imkânsız kıldı".[20] Bütün bu proje, vasıflıların özerkliğine bir saldırı olarak tasarlandı. Amaç, kafa çalışmasını kol çalışmasından olabildiğince uzaklaştırmaktı.

Taylor adını hiç işitmemiş olmasına rağmen, Henry Ford, yarı vasıflı çalışmaya olanak sağlamak için gerekli olan ikinci büyük yeniliği 1913'te uygulamaya koydu: Üretim hattı. Bethlehem Steel'de olduğu gibi Ford'da da mutlak itaat karşılığında ücretler yükseltildi. Acımasızca yürütülen sendika karşıtı bir istihdam politikası, yönetimin kontrolü eline almasını sağladı. Ford'un ilk baştaki iş gücünün dörtte üçü, birinci kuşak göçmenlerden oluşuyordu ve ağırlıklı olarak gençti.

Taylor, Ford ve onların izinden gidenler, işçi sınıfını etkili şekilde yeniden tasarladılar. Vasıflı kol işçisi katmanı ayakta kalacaktı –merkezinde imalat makinesi yapımcıları vardı. Ama artık işçi sınıfı içinde de bir beyaz yakalı seçkin zümre olacaktı. Beyaz yakalı işçiler, aldıkları yüksek ücretleri, yönetimin kontrolü altındaki yeni sisteme borçluydular. Beyaz yakalı zümreye girmek, eskiden mühendisler ve iplik eğirmeciler için geçerli olduğu gibi sadece aile bağları ve yedi yıllık çıraklık yoluyla değil, liyakatle mümkün oluyordu ve belirli sanayi kollarında beyaz yakalı işler kadınlara daha açıktı.

Yarı vasıflı işçiler, yenilikçilik sürecinde kritik bir fark yarattılar: Meslek birliklerince dayatılan kısıtlamalardan kurtulmuş olarak, genellikle becerilerini yeni makinelere uyarlayacaklardı. Vasıfsız genel emekçiler yine de olacaktı, ama işçi sınıfının ağırlık merkezi, yarı vasıflı kol işçilerine doğru yükselmişti.

Tüm bunlar edilginlik yaratmak için tasarlanmış olsa bile, başarısızlığa uğradı. Hiç kimsenin kestiremediği bir şey vardı: Bu yeniden şekillendirilen işçi sınıfı eğitimli, radikal ve siyasal hale gelecekti. Taylor'ın "dilsiz öküzler"i kendi kendilerine oku-

mayı öğreteceklerdi; yalnızca ucuz serüven romanlarını değil, felsefeyi de. Beyaz yakalı sekreterler ve telefon görevlileri, kitlesel sosyalist partilerde propagandacı ve eğitimci olacaklardı.

1900'lerde emeğin gösterdiği yükselişin somut gerçekleri hayret vericidir. Almanya'da SPD'nin 1903'teki büyük seçim başarısı, oyların %31'ini kazandırdı. Çarlık Rusya'sındaki gizli bir işçi hareketi, 1905'te kendisini işçi konseylerine (sovyetlere) ve silahlı milislere dönüştürdü. 1905-6'daki grevler Fransız sanayisini felç ederken, sendikaların üye sayısı on yılda ikiye katlandı. ABD'de on yılda iş gücünün kendisi %50 büyüdüğü halde, sendika yoğunluğu üçe katlandı.[21]

İşçi sınıfı şehirleri, çok gelişmiş bir kültürün merkezleri haline geldi; kulüpler, kütüphaneler, korolar ve bakım evleri, işçi sınıfına özgü ayrı bir yaşam tarzı ve en başta da fabrika bünyesindeki direniş.

Vasıfsız işçiler, 1910'dan 1913'e kadar, yerkürenin her yanına yayılan ve Büyük Huzursuzluk olarak bilinen bir grev dalgası yarattılar. Bunun merkezinde, kontrol mücadelesi yatıyordu. Galler madenciler sendikası, her yerde uygulanan bir strateji belirledi: "Her endüstride, öncelikle, mücadele ederek o endüstrinin kontrolünü ele geçirmek ve sonra da uygulamak için tam olarak örgütlenecek ... çalışmanın hangi koşullar altında ve nasıl yapılacağına karar vermek, adamların kendilerine bırakılacak."[22]

Taylor ve Ford, işyerleri üzerindeki mesleki kontrole karşı düzenledikleri saldırıyla, sanki iş gücü arasında demokratik kontrol için yeni ve daha sofistike bir istek yaratmış gibiydiler.

1913'te başlayan iktisadi yavaşlamanın ve şiddetli bastırma önlemlerinin bir araya gelmesiyle, Büyük Huzursuzluk sona erdi. Ağustos 1914'te savaş patlak verdiği zaman, sanki bütün o şey bir saman aleviymiş gibi görünüyordu. Ardından neler olduğunu ele almadan önce, o dönemdeki Marksistlerin işçi sınıfının bu yeni düzenleşimini nasıl anladıklarını sormamız gerekiyor. Özetle, anlamadılar.

LENİN VE ARİSTOKRATLAR

Sürgündeki Rus devrimci Vladimir Lenin, 1902'de bir kitapçık kaleme aldı; öyle bir kitapçık ki, o zamanlar pek az etki yaratmasına rağmen, yirminci yüzyıldaki aşırı sol düşünce açısından muazzam bir önem kazanacaktı. Lenin, *Ne Yapmalı?* adlı bu kitapçıkta, işçilerin Marksist projede onlara yüklenen rolü anlama yeteneğine sahip olmadıklarını açık açık belirtiyordu. Sosyalist bilincin "onlara dışarıdan getirilmesi gerekirdi". Lenin, "Tüm ülkelerin tarihi gösteriyor ki, işçi sınıfı salt kendi çabasıyla ancak sendikal bilinç geliştirebilir," diye yazıyordu.[23] İşçi hareketi, diyordu, kendi kendine tuttuğu yollardan alınıp ve iktidarın ele geçirilmesine "yönlendiril"melidir. Bu, Marx'ın işçi sınıfı anlayışıyla tam bir çelişki içindedir. Marx'a göre, işçi sınıfı, tarihin kendi kendine yeten etkeniydi; Lenin'e göre ise daha fazlasıydı; tarihsel süreci başlatmak için entelektüel bir öncü partinin katalizörlüğüne ihtiyaç duyardı.

Ama 1914'e gelindiğinde, Lenin'in uğraşması gereken yeni bir sorun çıktı: İşçiler –Büyük Huzursuzluk sırasında ücretleri ve demokrasiyi savunurken öylesine amansız davrandıkları halde– savaşın başlamasıyla ortaya çıkan vatanseverlik dalgası karşısında niçin ya şevke gelmiş ya da felç olmuşlardı?

Lenin, bunu açıklamak için, geriye dönerek Engels'in "işçi aristokrasisi" kuramına başvurdu ve onu ters yüz etti. Bütün sanayi ülkelerinin girdikleri sömürge yarışı, diyordu Lenin, Britanya'da vasıflı seçkin işçiler zümresini yok etmek yerine, işçi aristokrasisini modern kapitalizmin kalıcı bir unsuru yaptı. İşçi hareketini yozlaştıran vatanseverliğin ve ılımlılaşmanın kaynağı onlardı. Neyse ki, vasıfsız işçilerin oluşturdukları daha geniş bir kitle, devrim için ham madde sağlamaya devam ediyordu. Lenin'in iddiasına göre, reform ile devrim arasındaki siyasal bölünme, işçi sınıfındaki bu katmanlaşmanın maddi sonucuydu.

Lenin artık hem Marx'tan hem de Engels'ten epeyce uzaklaşmıştı. Marx'a göre, işçi sınıfı kendiliğinden komünist olma yeteneğine sahiptir; Lenin'e göre ise değildir. Marx'a göre, vasıflı emek, otomasyon yoluyla ortadan kalkmaya mahkûmdur; Lenin'e göre ise yurtiçinde vasıflı emeğe yönelik ayrıcalık, yurtdışında sömürgeciliğin kalıcı sonucudur.

Lenin'de, vasıflı zümrenin sahip olduğu ayrıcalıkların iktisadi ya da teknik temeline ilişkin bir irdeleme yoktur: Sanki kapitalistler, öylesine politika olsun diye, onları daha yüksek ücretlerle ödüllendirirler. Aslında, daha önce gördüğümüz gibi, bu noktada kapitalistlerin somut politikası, vasıflı işçi ayrıcalığını ve özerkliğini *yok etmeye* odaklanmıştı.

Lenin 1920'de işçi aristokrasisi kuramını yeniden yorumlayarak, onları, "burjuvazinin işçi hareketi içindeki gerçek ajanları... reformizmin ve şovenizmin gerçek taşıyıcıları" olarak nitelendirdi.[24] Ama 1920'de bunu yazması düpedüz tuhaf bir şeydi. O sırada işçi sınıfı, vasıflı işçilerin *önderliğinde* dört yıldan beri süren bir devrimci mücadele dalgası içinde bulunuyordu. 1916-1921 arasında işçi sınıfı, yönetimin kontrolüne karşı cepheden saldırıya geçmişti. Bu hareket, Almanya'da, İtalya'da ve Rusya'da devrimci boyutlara, Britanya'da, Fransa'da ve ABD'nin kimi yerlerinde ise devrim öncesi düzeylere ulaşacaktı. Bu olguların hepsinde de "işçi aristokrasisi" denilenler mücadelelere önderlik etti.

Lenin karşıtı çabaları desteklemek hiç hoşuma gitmiyor. Bu adamın kendisi, kendi kuramının birçok sınırlamasını uygulamada aşarak, yetenekli bir devrimci olduğunu kanıtlamıştır. Bununla birlikte, reformculuğa ilişkin işçi aristokrasisi kuramı beş para etmez. Ne yazık ki, vatanseverliğin kaynağı, tıpkı sınıfların maddi olmaları gibi milletlerin de maddi oldukları gerçeğinden dolayı, vatanseverliktir. İtalyan komünist Antonio Gramsci, hapishane defterlerinde, gelişmiş kapitalist toplumların kat kat savunma mekanizmalarına sahip olduklarını belirtiyordu. Devlet,

diye yazıyordu, "sırf bir ön siperdir; onun arkasında duran peş peşe sağlam tabyalar ve kaleler vardır". En güçlü tabyalardan biri de kapitalizmin reformlar sunma yeteneğidir.[25]

Bununla birlikte, 1902'de ortaya atılan kuram, Marksistlerin çoğunun hoşuna gitmese de biraz doğruluk payı içerir. Bunu anlamak için, eşi benzeri görülmemiş küresel bir dramın açılıp gelişmesini seyretmemiz gerekir.

MÜTHİŞ BİR GÜZELLİK: 1916-39

1916'ya gelindiğinde, savaş makinesinin çarkları tersine dönmeye başlamıştı. Dublin'deki –sosyalistlerden ve milliyetçilerden oluşan bir ittifakın önderlik ettiği– Paskalya Ayaklanması kesin yenilgiye uğradı. Ama dünya çapında beş yıllık bir huzursuzluğun başlama atışını yapmış oldu. Şair Yeats, önderlik eden sıradan insanlar hakkında, "Her şey değişti, değişti tümden. Müthiş bir güzellik doğuyor," diye yazdığında, bunun küresel önemini sezinlemişti.[26]

1916'nın 1 Mayıs'ında, Berlin'deki fabrika iş gücü savaşa karşı greve başlayarak polisle çatıştı; önderleri ise yeni tür bir sendika eylemcisiydi: İşyeri temsilcisi; savaş yanlısı sendika liderlerinden bağımsız olarak sıradan üyelerce seçilen ve çoğunlukla solcu bir sosyalist olan işyeri temsilcisi. Glasgow'da, sıradan işyeri temsilcilerinin oluşturduğu başka bir grup, Clyde İşçi Komitesi, silah sanayisini işçilerin kontrol etmesine yönelik grevlere önderlik etmelerinden sonra topluca tutuklandı.[27]

Şubat 1917'de Rusya'nın Petrograd kentindeki silah fabrikalarında başlayan bir grev dalgası hızla yayılarak, Rus çarını tahttan çekilmek zorunda bırakan ülke çapında bir devrime dönüştü ve liberaller ile ılımlı sosyalistlerden oluşan bir geçici hükümet iktidara geldi (Kondratyev, tarım bakanıydı). Rusya işçileri, iki yeni örgütlenme biçimi yarattılar: Fabrika komitesi ve sovyet (bu ikincisi, işçi ve asker delegelerin oluşturduğu, coğrafi olarak

seçilmiş bir konseydi). Telgraf, telefon, hatta askerî radyo sinyalleri aracılığıyla küresel huzursuzluk yayılmaya başladı. Mayıs 1917'de Fransız ordusunda ayaklanma çıktı. Yüz on üç tümenden kırk dokuzu dağıldı ve dokuzu savaşamaz duruma getirildi.

Bu olayları, işyerindeki yeni bir sosyoloji ve yeni tür bir savaş şekillendirdi. Seattle'dan Petrograd'a kadar, erkek işçiler orduya katıldıkları için, işverenler, askerlik hizmetinden muaf tutulan diğer vasıflı işçilerle birlikte çalışmak üzere kadınları ve vasıfsız ergenleri tersanelerde ve mühendislik fabrikalarında işe aldılar.

Sendikaların savaşı desteklemeleri ve bu yüzden grevlere karşı olmaları nedeniyle, işyeri temsilcileri, neredeyse her yerde ortaya çıkan bir olguydu; bunlar, vasıflı tabakadan çıkmışlardı ama kadınları ve gençleri, eski hiyerarşik sınırları aşan "endüstri birlikleri" olarak örgütlemeye hazırlıklıydılar. Devrimler patlak verdiği zaman, işyeri temsilcileri, tabandan yetişmiş liderliği oluşturdular.

Buna koşut olarak, siperlerde, endüstriyel ölçekte savaşın acımasızlığını öğrenmiş olan gençlerin önderlik ettiği başka bir radikalleşme daha meydana geliyordu. Bu gençler, cesaret, millet ve "erkeklik" kavramlarının –1914'ten önceki çalışma kültüründe mutlak merkezî yeri olan kavramların– yerle bir olduğunu görmüşlerdi.

İşyeri düzeninde artık yaygın bir çöküş meydana gelmişti. Haziran 1917'de Petrograd'da, 340.000 işçiyi temsil eden 367 fabrika komitesi bulunuyordu. Örneğin, Brenner mühendislik fabrikasında komite şu kararı verdi: "Üretime devam edilmesini yönetimin reddetmesi karşısında, yaptığı genel toplantıda işçi komitesi, siparişlerin yerine getirilmesine ve çalışmaya devam edilmesine karar vermiştir."[28] Hiçbir Bolşevik programda işçilerin kontrolüne yer verilmemiştir. Lenin bundan sakınıyordu, ilk başta bunu, "yönetim üzerinde işçilerin vetosu" olarak açıklamaya çalıştı ve göreceğimiz gibi, daha sonra da yasadışı ilan etti.

Çökme sırası gelen güç, Almanya'ydı; savaşın başlamasını önlemeye çalışıp başarısız olan Alman işçi sınıfı, savaşın sonunu getirdi. Kasım 1918'de, Alman İmparatorluk Donanması'ndaki solcu eylemciler isyan çıkardılar; yirmi dört saat içinde gemileri limana dönmek zorunda bıraktılar ve binlerce asi denizciyi, silahlı kamyonlara bindirip hızla Almanya'nın her yanına gönderdiler. Berlin'deki bir radyo kulesi, birincil hedefleri arasındaydı, orayı kullanarak, Rusya'nın Kronstadt kentindeki devrimci denizcilerle iletişim kurmak istiyorlardı.

Almanya'nın her yanında fabrika komiteleri ve sovyet tarzı konseyler oluşturuldu. Ayaklanmanın ilk kırk sekiz saati içinde, ateşkes yapılmasını, kayzerin çekilmesini ve cumhuriyet ilan edilmesini sağladılar. Ancak orta yolcu sosyalist partinin ılımlı liderleri son anda devrime katılarak, Rusya tarzı bir devrimin önüne geçtiler.

Sonra, 1919'da İtalya'da başlayan kitlesel bir grev, Torino'da, Milano'da ve Bologna'da otomotiv işçilerinin koordineli olarak işten çıkarılmasına yol açtı. İşçiler fabrikaları işgal ettiler ve –en önemlisi, Torino'daki Fiat'ta– teknisyenler arasındaki müttefiklerinin yardımıyla üretimi kendi denetimleri altında sürdürmeye çalıştılar.

Bu olaylar, Lenin'in düşündüğünden çok daha ilginç bir sosyolojiyi açığa çıkarır. Birinci olarak, vasıflı işçiler merkezî konumdaydı. Yeni, apaçık bir yolla kontrol için dövüştüler. İşyeri sosyoloğu Carter Goodrich, Britanya'daki olguya ilişkin gözleminde, bunu "bulaşıcı kontrol" olarak adlandırıyordu:

> Eski, mesleki kontrol, neredeyse zorunlu olarak, vasıflı işçilerden oluşan küçük grupları ima eder; bulaşıcı kontrol yanlıları, çoğunlukla, ya endüstriyel birliklerin üyeleridir ya da endüstriyel birlikçiliğin güçlü yandaşlarıdır; eski mesleklerin mizacı, tekelci ve tutucudur; bu sonuncularınki ise propagandacı ve devrimcidir.[29]

Başka bir deyişle, vasıflı zümre her zaman "katıksız sendikacılığın" ötesine geçmişti. Ama aynı zamanda da ya hep ya hiç tarzı devrimi savunanlardan her zaman sakındılar. Onların amacı, işyerini kontrollerine almak ve kapitalizm içinde paralel bir toplum yaratmaktı.

Sonraki yirmi yıl boyunca, bu işyeri temsilcileri –sürekli olarak ayaklanma ile reform arasında üçüncü bir yol arayışıyla– her zaman aşırı solun yüzergezer oy kitlesini oluşturacaklardı. İşçilerin çoğunluğunun hemen komünizmi kucaklamaya istekli olmadığını, Batılı toplumların birçoğunda Lenin'in tahmin etmediği bir siyasal toparlanma yeteneğinin bulunduğunu ve militanlar olarak kendilerinin hayatta kalmak için –işçi sınıfının özerkliğini güçlendirmek, kültürünü ilerletmek ve o zamana kadarki kazanımlarını savunmak için– stratejilere ihtiyaç duyacaklarını biliyorlardı (çünkü bunların içinde yaşamışlardı).

İki büyük savaş arasındaki yıllarda komünist partilerin çoğunda hiziplerin tarihi, Moskova'dan esinlenen tasarımları, taktikleri ve dili bu geleneklere zorla dayatmaya çalışan Leninistler ile içeriden alternatif bir toplum yaratmaya çalışan militan işyeri temsilcileri arasındaki tekrarlanan bir çatışmanın tarihidir.

Ne Yapmalı?'nın içerdiği hakikatin özü de işte buradadır. Lenin, işçilerin kendiliklerinden katıksız, reforma yönelik sendikacılığın ötesine geçemeyeceklerini söylemekte haksızdı. Devrimci komünizmin onların kendiliğinden ideolojisi olmadığını söylemekte ise haklıydı. Onların kendiliğinden ideolojisi, kontrolle, toplumsal dayanışmayla, kendi kendini eğitmekle ve paralel bir dünya kurmakla ilgiliydi.

Ama kapitalizm buna isteyerek izin vermezdi: Üçüncü uzun devre aşağıya doğru dönmek üzereydi, hem de ne dönüş. 1929'daki Wall Street İflasından sonra, dünyanın her yanında hükümetler, işçi sınıfına yönelik kitlesel işsizliğe, sosyal yardım kısıntılarına ve ücret kesintilerine imza attılar. Kayıp riskinin en

yüksek ve işçi sınıfının çok güçlü olduğu yerlerde, egemen seçkinler, işçi sınıfını ezmek gerektiğine karar verdiler.

Örgütlü emeğin 200 yıllık tarihindeki belirleyici olay için sahne hazırlandı: Alman işçi hareketinin faşizm tarafından imha edilmesi. Nazizm, örgütlü emeğin gücüne karşı Alman kapitalizminin bulduğu nihai çözümdü: 1933'te sendikalar yasaklandı ve sosyalist partiler imha edildi. Felaket, diğer ülkeleri de sardı. 1934'te, Avusturya'da işçi hareketi dört günlük iç savaşla ezildi. Sonra İspanya'da, 1936-9 yılları arasında General Franco, örgütlü emeğe ve radikal köylülere karşı topyekûn savaş açarak 350.000 insanı öldürdü. Yunanistan'da, 1936'da kurulan Metaksas diktatörlüğü yalnızca sosyalist partileri ve sendikaları yasaklamakla yetinmedi, işçi sınıfı kültürüyle ilişkili halk müziğini bile yasakladı. Polonya'da, Macaristan'da ve Baltık devletlerinde işçi hareketi –devasa boyuttaki Yahudi işçi hareketi de dâhil– ilk olarak sağcı hükümetlerce bastırıldı ve sonra Holokost sırasında kökten yok edildi.

1930'lu yıllarda, ileri ekonomilerin yalnızca üçünde emek örgütlenmeleri ayakta kaldı ve büyüdü: Britanya ve imparatorluğu, Fransa ve ABD. Bu son ikisi, 1936-7 yıllarında bir fabrika işgalleri dalgasına tanıklık etti, temel mesele ise kontroldü.

Faşizme karşı savaşan işçiler, proletaryanın 200 yıllık tüm tarihinde en yüksek sınıf bilincine sahip, en özverili ve en yüksek eğitimli kuşaktı. Ama yirminci yüzyılın ilk yarısı, sonuçta Marksizmin işçi sınıfı kuramının sınandığı bir dönem oldu ve bu kuram doğrulanmadı. İşçiler, güçten daha büyük bir şey istiyorlardı; kontrol istiyorlardı. Ve dördüncü uzun devre bunu bir süre sağlayacaktı.

YANILGILARIN KIYIMI

2012'de, Franco'nun kurbanlarının toplu mezarlarını ziyaret etmek için Valencia'daki bir mezarlığa gittim. Franco'nun düşmesinden sonraki yıllarda, o kurbanların aileleri, katledilenlerin

solgun fotoğraflarının bulunduğu küçük bireysel mezar taşları diktirmişlerdi. Kullandığım iPhone ile fotoğraf çekmeyi denediğimde, fotoğraf makinesi uygulaması onların yüzlerini insan olarak tanıyıp, küçük yeşil bir kare içinde gösteriyordu.

Çoğunluğu orta yaşlı erkekler ve kadınlardı: encümen üyeleri, avukatlar, dükkân sahipleri. Daha genç erkeklerin ve kadınların çoğu savaş meydanında öldürülmüş ya da idam edilmişti. Toplu mezarlar, iç savaşın bittiği 1939 yılı ile katledecek insan bırakmadıkları 1953 yılları arasında kamyonlara doldurulup vurdukları geriye kalanlar içindi.

Onların yanında savaşan George Orwell, yüzlerindeki idealizmin etkisini bir türlü zihninden atamıyordu. Onlar, diye yazıyordu, "tüm ülkelerdeki polisin eziyet ettiği, ... şimdi milyonlarcası zorunlu çalışma kamplarında çürüyen, Avrupa işçi sınıfının çiçeği"ydiler.[30] Ve bu rakam bir abartma değildi. Gulag denilen Sovyet çalışma kamplarında 1,4 milyon tutuklu bulunuyordu ve her yıl bunların yaklaşık 200.000'i öldürülüyordu. Nazi toplama kamplarında en az 6 milyon Yahudi katledildi ve 1941-45 yılları arasında Alman kamplarında tahminen 3,3 milyon Rus savaş esiri öldü. İspanyol iç savaşında bile belki 350.000 ölü vardı.[31]

İkinci Dünya Savaşı'nda ölümün ulaştığı boyutu kavramak zordur. Dolayısıyla, bunun işçi sınıfı siyaseti ve sosyolojisi üzerindeki etkisi, dehşet içinde bir sessizlik olmuştur. Ama bunu yırtalım. Doğu Avrupa'da öldürülen Yahudilerin çoğunluğu, politize olmuş işçi sınıfı topluluklarına mensuptu. Birçoğu ya Sovyet yanlısı, sol Siyonist partilerin ya da anti-Siyonist *Bund*'un sempatizanıydı. Holokost, üç yıllık bir dönem içinde küresel işçi hareketindeki bütün bir siyasal geleneğin kökünü kazıdı.

İspanya'da, solcu sendikalar, kooperatifler ve milisler, toplu katliamlarla yok edildi ve gelenekleri, 1970'li yıllara kadar baskı altında tutuldu. Bu arada, Rusya'da, işçi sınıfının yeraltı siyasal hareketi, gulagla ve toplu infazlarla kökten yok edildi.

Orwel'in "Avrupa işçi sınıfının çiçeği" dediği şey ezildi. Bu yalnızca sayılarla ilgili bir mesele olmuş olsaydı bile, siyasallaşmış işçilere yönelik bu kasıtlı katliam –ek olarak askerî eylemlerde öldürülen on milyonlarca insan– örgütlü emeğin öyküsünde bir dönüm noktası yaratmış olurdu. Ama bir de yanılgıların kıyımı devam ediyordu. İkinci Dünya Savaşı yaklaşırken, aşırı sol akımlar –Troçkistler ve anarşistler– eski, enternasyonalist çizgiyi sürdürmek istiyorlardı: emperyalist güçler arasındaki savaşlara destek vermemek, yurtiçinde sınıf mücadelesinin devamını sağlamak. Ama Mayıs 1940 geldiğinde, savaş, sınıf mücadelesinden daha büyük bir gerçekti.

Müttefik güçlerin çökmesi ve Hollanda'da, Fransa'da, İngiltere'de egemen sınıf arasında önemli Nazi yanlısı kanatların oluşması üzerine, evinde radyo olan her işçi sınıfı ailesi, kültürlerinin yaşamasının bile Almanya'nın askerî yenilgisine bağlı olduğunu açık seçik anladı. İşçi sınıfı siyaseti, Müttefiklerin askerî zaferine bağımlı hale gelecekti. Savaş bitince, kıyımdan sağ çıkmış olanlar, örgütlü emeğin toptan yok oluşa ne kadar yaklaştığının bilincine vararak, artık stratejik bir uyum arıyorlardı.

1948-89: ÇALIŞMA "SAÇMALIK" OLUYOR

İkinci Dünya Savaşı'na, işçi ayaklanmaları son noktayı koydu; ama bunlar, 1917-21'dekilerden farklı türde ayaklanmalardı. 1941'deki Hollanda genel greviyle başlayan ve 1943-44'te Mussolini'nin alaşağı edildiği grevlerde doruğa çıkan bu eylemler, öncelikle antikapitalist değil, antifaşist eylemlerdi. İşçi ayaklanmalarının Müttefik planları için tehdit oluşturduğu yerlerde –1944'te Varşova'da ve Torino'da olduğu gibi– generaller sadece askerî ilerlemeyi durdurarak, *Wehrmacht*'ın işini yapmasını beklediler. Ondan sonra, tüm eylemi yalnızca demokrasinin ihyasıyla sınırlamak için komünist partiler devreye girdiler.

1917-21'nin tekrarı olmadı. Ama böyle bir tekrardan duyulan korkular, işçilerin yaşam düzeylerinin yükseltilmesini ve varlık paylaşımında terazinin kefesinin işçi sınıfı lehine eğilmesini zorunlu kılacaktı.

Birinci evrede, kadınların savaş sonrası endüstriyel iş gücünden hızla çıkarılmaları –*The Life and Times of Rosie the Riveter* (Perçinci Rosie'nin Yaşamı ve Dönemi; 1980) adlı belgesel filmde betimlendiği üzere– erkek işçi ücretlerinin yükselmesine olanak vererek, işçiler ile orta sınıf arasındaki ücret farklarının daralmasını sağladı. Sosyolog C. Wright Mills'in belirttiği gibi, 1948'e gelindiğinde, Amerikan beyaz yakalı işçilerin kazancı on yılda iki katına çıkarken, kol işçilerinin kazancı üç kat artmıştı.[32]

Ek olarak, Almanya, İtalya ve Japonya seçkinlerine ceza olsun diye ve faşist güçlerin yeniden ortaya çıkmasını engellemek amacıyla, Müttefikler bu ülkelere fiilen refah devleti ilkelerini, sendikal hakları ve demokratik anayasaları dayattılar.

Seferberliğin sona ermesiyle, teşvikli eğitimden yararlanan işçi sınıfına mensup gençlerin oluşturduğu üniversite eğitimli bir katman ortaya çıktı. Tam istihdamı destekleyen politikalar uygulanmasının yanı sıra, devletçe yürütülen işçi mübadeleleri, eğitim heyetleri ve iş tanımı kuralları, emeğin pazarlık gücünü daha da artırdı. Sonuç olarak, 1950'lerde büyüme yükselişe geçince, ülkelerin çoğunda ücretlerin GSYH içindeki payı, savaştan önceki düzeylerin epeyce üstüne çıkarken, sağlık ve refah programlarına kaynak sağlamak için üst ve orta sınıflardan alınan vergiler de yükseldi.

Karşılığı? İşçiler, üçüncü uzun dalgada onları ayakta tutmuş olan direniş ideolojilerini terk ettiler. Komünizm, sosyal demokrasi ve sendikacılık –süslü sözlerde ne denirse densin– kapitalizmle bir arada yaşama ideolojileri haline geldi. Birçok sanayide, sendika liderleri, fiilen yönetimin bir kolu haline geldiler.

Bugünkü gelişmiş dünya işçilerinin canlı anıları işte burada başlar: refah, sağlık, parasız eğitim, kamusal konut projeleri ve

çalışma alanında yasayla kutsanan toplu haklar. Dördüncü uzun devre, yükselme evresindeyken, önceki kuşakların ancak düşlerinde görebildikleri maddi iyileştirmeler getirecekti.

Ama savaş öncesi dönemden o güne sağ salim gelebilenler için, bu bir karabasana uyanmak gibiydi. 1955'te ABD'li sosyolog Daniel Bell, "proletaryanın yerini salarya [maaşlılar sınıfı] alıyor ve sonuç olarak da işçilerin psikolojisi değişiyor," iddiasında bulunuyordu. Mavi yakalı işçilere kıyasla beyaz yakalı işçilerdeki muazzam artışa işaret eden Bell –o sırada solcuydu– şu uyarıyı yapıyordu: "Bu maaşlılar grubu, emeğin dilini konuşmuyor. Bunlara, eski sınıf bilinci açısından hitap etmek de olanaksızdır."[33] Toplumsal kuramcı Herbert Marcuse'nin 1961'de vardığı sonuca göre, yeni teknoloji, tüketim malları ve cinsel özgürlük, proletaryanın kapitalizmden yabancılaşmasını belirleyici şekilde zayıflattı: "Böylelikle, yeni teknolojik iş dünyası, işçi sınıfının negatif konumunu zayıflatır; işçi sınıfı, artık, kurulu toplumla canlı çelişki içinde görünmez."[34]

İşyeri eylemcisi Romano Alquati'nin İtalya'da yaptığı öncü bir araştırmanın ortaya çıkardığına göre, işyeri otomasyonunda ulaşılan yeni düzeyler, işçileri, siyasal özanlatım için bir tür arena olarak fabrikadan yabancılaştırmıştı. Mussolini'yi devirmiş olan kuşağın gözünde, fabrikalar, simgesel bir savaş alanı olmuştu. Ama gençler arasında, "saçmalık" sözcüğü, üretim sürecini tanımlamak için en sık kullanılan terimdi. Bunlar, "yaşamlarını kuşatan bir gülünçlük duygusu"ndan yakınıyorlardı.[35]

Bu yeni çalışma sosyolojisinin en elle tutulur etkisi, ünlü Alford Göstergesi'nin işaret ettiği gibi, sınıfa dayalı oy verme örüntülerinde oluşan küresel gerilemeydi.[36] Bu süreci daha sonra araştıran tarihçi Eric Hobsbawm, 1950'lerin başından beri "emeğin ileriye yürüyüşünün durduğu"nu ilan etti. "Ortak bir proleter yaşam tarzı"nın gerileyişini, çalışan kadın sayısındaki görülmemiş artışı ve küçük işyerlerinden oluşan yaygın tedarik zincirinin büyük işyerlerinin yerini alışını örnek olarak gösterdi.

Kritik bir nokta olarak, Hobsbawm, 1950'lerdeki ve 60'lardaki yeni teknolojilerin yalnızca beyaz yakalı tabakayı genişletmekle kalmayıp, yüksek ücretleri de el becerisinden ayrıştırdığını belirtti. Yarı vasıflı bir işçi, iki işte birden çalışarak, yoğun fazla mesai yaparak ya da parça başı iş sisteminde yüksek verim çıkararak, neredeyse deneyimli bir elektrikçinin ya da mühendisin kazandığı kadar kazanabiliyordu.[37]

Bu değişikliklerin birleşik etkisiyle, büyük savaştan 1960'lı yılların sonuna kadar, işçilerin mücadeleleri, Alquati'nin yakındığı üzere, "her zaman sistemin işine yaradı. Her zaman bölük pörçüktü, her zaman kördü."[38] Gorz'un iç karartıcı bir üslupla yazdığı gibi, savaş sonrası işyeri, "1920'lere kadar, bir emek hümanizmiyle birlikte, sosyalist ve sendikal hareketlerin büyük hayalini oluşturmuş olan o işçi sınıfı kültürünü asla üretmeyecek"ti.[39]

"İşçi sınıfının gerilediği"ni öne süren kuramcılardan kaç tanesinin, bu hareket savaş öncesi doruk noktasındayken buna kişisel olarak katılmış olduğunu bilmek, hayret vericidir. Marcuse, 1919'da Berlin'deki bir asker konseyine seçilmişti; Hobsbawm, 1932'de Alman komünist partisinin çocuk kolu aracılığıyla bu partiye katıldı; Bell, aynı yıl New York'un yoksul kenar semtlerinde Genç Sosyalistler'e katıldı; Gorz, işçilerin Viyana'daki ayaklanmasına tanık olmuştu. Bu kişilerin uğradıkları düş kırıklığı, uzun süreli deneyimsel bilgilerin ürünüydü.

Geriye dönüp baktığımızda, onların yanıt verdikleri değişiklikleri daha açık seçik görebiliriz.

Birincisi, işçi sınıfı genişledi. Salaryanın geniş kesimleri, ayak işi denilebilecek büro işlerindeydi, kol işçilerinden daha az kazanıyordu, anlamsız bir disipline ve rutine maruz durumdaydı. Beyaz yakalı işçiler kesinlikle yine işçiydiler. Onlardaki yabancılaşma düzeylerini, 1950'lerin sevilen romanları iyi yakalamıştı: *Billy Liar*'ın (Yalancı Billy) başkarakteri, bir müteahhi-

din kâtibidir; *Room at the Top*'taki (Tepedeki Oda) Joe Lampton, yerel mecliste muhasebecidir.

Sonra, katmanlaşma, bu genişleyen işçi sınıfının bilincini değişime uğrattı. Beyaz yakalı işçiler, hatta sendikalı ya da yabancılaşmış olanları bile, kol işçileri gibi düşünmez ya da davranmaz oldular. Genç kol işçileri de işten ve işi çevreleyen kültürden gitgide yabancılaşarak, farklı türden bir bilinç geliştirdiler; 1950'lerin bir başka sevilen romanı, *Saturday Night and Sunday Morning* (Cumartesi Gecesi ve Pazar Sabahı), bunu mükemmel şekilde yakalamıştır.

Tüketim mallarına erişim, militanlığa boyun eğdirmedi. Bu, maddi bir değişiklikti, ama tamamen işçi sınıfı kültürü içinde tutulabilirdi. Ama otomasyon, uzun süreli bir psikolojik değişikliği tetikledi. Alquati'nin 1960'larda röportaj yaptığı Fiat işçilerine çalışmak "saçma, gülünç ve sıkıcı" geliyorduysa, bunun daha derin bir nedeni vardı. O zamanki otomasyon kaba düzeylerdeydi, ama çalışmanın geleceğinin neye benzeyeceğini açıkça gösterecek kadar ilerlemişti. Bilgisayarın çalıştırdığı bir fabrikanın gerçekleşmesi için onlarca yılın ve robotlaşma için daha da uzun bir sürenin geçmesi gerekmekle birlikte, işçiler, bu şeylerin artık bilim kurgu olmadığını, kuvvetli bir ihtimal olduğunu anlıyorlardı. Bedensel çalışmaya artık gerek duyulmayan bir zaman gelecekti.

"Bir işçi" olmanın ne anlama geldiğine ilişkin sezgi alttan alta değişti. Gorz'un kanısına göre, 1950'lerde işçileri birleştiren, çalışmadan yabancılaşmış olmalarıydı: "Kısacası, işçi kitlesi için, yol gösterici ütopyayı oluşturan şey artık işçilerin gücü değil, gün gelip işçi olarak işlevlerinin sona ermesi olasılığıdır; çalışma içinde özgür olmaya verilen ağırlık daha az, çalışmadan özgür olmaya verilen ağırlık ise daha fazladır."[40]

1960'ların sonuna doğru kriz başlayınca, genişlemiş hizmet proletaryası arasında grevler patlak verecekti ama bunlar, fabrikalarda, limanlarda ve madenlerde mümkün olabilecek toptan iş

durdurma düzeylerine neredeyse hiçbir zaman ulaşmadı. Ulaşması halinde ise bu grevler tırmanarak devlet güçleriyle karşı karşıya kaldı ama hizmet işçilerinin çoğunluğu böyle bir şeyi kararlılıkla göze almaya hazır değildi.

Gerileme kuramcıları talihsizdiler. Daniel Bell, sonunda yeni muhafazakâr (neokon) olup çıktı. Marcuse, Mills ve Gorz, işçilerin değil de ezilen grupların mücadelelerine dayalı bir "Yeni Sol"un safında yer aldılar. İşte en sonunda vardığımız nokta bu; ama ancak, bu yeni işçi sınıfının, gerileme kuramcılarına meydan okurcasına, gelişmiş dünyanın kimi kısımlarını kaosun kıyısına iten bir ayaklanma çıkardığı yirmi yılın sonunda.

1970'lerin ortalarının ve 1980'lerin militanları olan bizler, işçi sınıfı mücadelesinin eski biçimlerinin çoktan öldüğünü ilan edenleri alaya aldık, ama geleceği göz ucuyla görmüş olanlar onlardı.

1967-76: SICAK ON YIL

Bu 1967-76 yılları arası dönem, Batı kapitalizminin krizle boğuşmasına ve hiç görülmemiş çapta kendiliğinden grev eylemlerine tanıklık etti. Sahip oldukları arabalara, televizyonlara, ipoteklere ve pahalı giysilere rağmen, işçiler sokaklara döküldüler. Sosyal demokrat partiler sola yöneldiler ve devrimci gruplar fabrikalarda köprübaşları elde ederek saflarına binlerce üye kattılar.

İktidarda olanları, bir işçi devrimine ilişkin ciddi korkular sardı; elbette ki Fransa'da ve İtalya'da –en korkunç kâbuslarını yaşatacak şekilde, Britanya'da ve ABD'nin siyah kentlerinde de. Bunun nasıl sona erdiğini biliyoruz –yenilgiyle ve paramparça olmayla– ama "Niçin?" sorusunu yanıtlamak için, kendi deneyimimle başlamak istiyorum.

1980'de, İngiliz İşçi Sendikaları Kongresi (TUC), arşiv fotoğraflarından oluşan bir kitap yayınladı.[41] Kitabı eve götürüp

büyükanneme gösterdiğim zaman, bir fotoğraf onu sanki hipnotize etti ve bedensel olarak sarstı. Fotoğraf, 1914 öncesi bir tarihte teneke banyo küvetinde çıplak bir kızı gösteriyordu. "Bana bundan sakın söz etme," dedi. "1926 grevinin üç ayını yaşadım ve 1921 grevinde evlendim." Bu iki büyük madenci grevi konusunda bilgi sahibi olduğunu daha önce hiç söylemek istememişti, hatta bunları babama bile anlatmamıştı. Teneke banyo küveti, yoksulluk anısını tetiklemişti; yoksulluk ise dokuz günlük bir genel grevin üç aylık bir madenci grevine dönüştüğü ve o sırada, şimdi açıkladığı gibi, çok açlık çektiği 1926'nın anısını tetiklemişti.

Bütün o 1939 öncesi dönem, onun için mühürlü bir kutuydu: unutmaya çalıştığı aşırı zorluklar, aşağılanma, şiddet, ölü doğumlar, borç ve iki dev grev. Bu, bastırılmış travmadan fazlasını içeriyordu. Açlık yürüyüşlerinin, barikatların ve işgal edilmiş kömür madenlerinin fotoğraflarıyla dolu sayfalara birlikte göz atarken, onun için resimlerin, benim için olduğundan daha fazla hayret verici olduğuna emin oldum.

1899'da doğan büyükannem, iki dünya savaşı, bir Büyük Buhran ve Hobsbawm'ın "ortak proleter yaşamı" dediği cıvıl cıvıl günleri yaşamıştı. Ama kendi anılarından başka, olaylar hakkında hiçbir genel bilgisi yoktu, bunların önemini de anlıyor değildi. Yine de önüne geçemediği bir isyan ideolojisine kapılmıştı. Sınıf bilinci, büyükanneme göre, sadece deneyimlerden oluşurdu: konuşarak, dinleyerek ve görerek. Birahanedeki tartışmalar, duvarlarda yankılanan sloganlar, yapılan eylemler. İşçi sınıfı şehirleri, gazetelerin yazılıp basıldığı ya da radyo bültenlerinin hazırlandığı dünyadan öylesine ayrıydı ki, burjuva ideolojisi onlara pek ulaşmıyordu.

Pratik şeyler için mantık ve ayrıntı önemliydi: güllerin nasıl budandığı, köpek yavrusuna nasıl ev eğitimi verildiği, havan mermisinin nasıl hazırlandığı (savaş zamanı çalıştığı fabrikadan çalınmış bir mermiyi kullanarak, bana bunu beş yaşımda öğret-

mişti). Ama sınıf bilinci, mantıkaltı ve zımniydi. Özdeyişlerle, şarkılarla, iç çekişlerle, beden diliyle ve sürekli mikro dayanışma edimleriyle iletilirdi. Bu, endüstriyel ve coğrafi istikrar sayesinde kuşaklar boyunca korunmuş bir dayanışmaydı.

Büyükannem, İncil'inin arkasına yazılmış adlarından, ailesinin 1770'e kadar giden tarihini biliyordu. Evlenmemiş annesi de dâhil, hepsi ipek dokumacılığı ya da pamuk dokumacılığı yapmışlardı. Hiçbiri, doğduğu yere 10 kilometreden daha uzak bir yerde yaşamamıştı. Kendisi, tüm yaşamında, daima aynı 2,5 kilometrekare içinde kalarak sadece üç kez taşınmıştı.

Dolayısıyla, sosyologlar, "ortak proleter yaşam tarzı"nın ve fiziki coğrafyasının 1945'ten önce sınıf bilinci açısından ne kadar önemli olduğunu sordukları zaman, yanıtım şöyle olur: Belirleyici.

1960'ların gençleri istikrarlı, 200 yıllık bir kültürde yaşadıkları duygusunu taşımalarına rağmen, o kültürün temelleri öyle hızlı kayıyordu ki, 1970'li ve 1980'li yıllarda geleneksel dayanışma ve mücadele kaldıraçlarını kullanmayı denediklerinde bunlar işe yaramadı.

Merkezî değişiklik –Richard Hoggart'ın 1957 tarihli incelemesi *The Uses of Literacy*'de (Okuryazarlığın Kullanımları) zekice belgelemiş olduğu gibi– işçi sınıfının yaşamına örgün (biçimsel) bilginin –öğrenimin, mantığın ve her şeyi sorgulama yeteneğinin–sokulmasıydı. Zihinsel karmaşıklık artık yalnızca Fabian üyesi öğretmenin ya da Moskova haberleri veren gazetesiyle komünist propagandacının özel alanı değildi. Artık herkesin erişilebildiği bir şeydi.[42]

Babamın kuşağındakiler için, bilgi, savaş sonrası işçi sınıfına, yalnızca yaygınlaşan eğitim sistemi ve halk kütüphaneleri aracılığıyla değil, televizyon, bulvar gazeteleri, sinema, ciltsiz kitaplar ve 1950'lerin sonuna doğru bir süre işçi sınıfına özgü bir nitelik kazanmaya başlayan sevilen şarkıların sözleri aracılığıyla ulaştı.

Üstelik bunlar, ansızın karmaşıklaşan bir dünya hakkındaki bilgilerdi. Toplumsal hareketlilik arttı. Coğrafi hareketlilik arttı. Savaş öncesi işçi sınıfının aleni konuşmalarında yasak olan cinsellik artık her yerdeydi. Şimdi de krizin arifesinde, tüm zamanların en büyük teknolojik yeniliği kullanıma sunuldu: ilk kez 1960'ta reçete edilen ama esasen 1960'ların sonu ile 1970'lerin başında bekâr kadınlarca kullanılarak yasallık kazanan ve Akerlof, Yellen, Katz gibi iktisatçıların "üreme teknolojisi şoku" dedikleri bir duruma neden olan gebelik önleyici hap.[43] Kadınlar yükseköğrenime atladılar: Örneğin, 1970'te ABD hukuk öğrencilerinin %10'u bayandı; 10 yıl sonra bu oran %30'a çıktı. Çocuk doğum zamanını kontrol etme olanağının doğmasıyla, kadınların iş gücüne katılmalarında belirleyici bir artış için zemin hazırdı.[44]

Özetle, yeni bir işçi türü ortaya çıktı. 1970'li yıllarda sınıf mücadelesi verecek olan kuşak, daha yüksek kazançlarla, daha yüksek düzeylerde kişisel özgürlükle, kopan toplumsal bağlarla ve bilgiye çok daha kolay erişim olanağıyla yola çıktılar. Gerileme kuramcılarının zannettiklerinin aksine, bunların hiçbiri, onların dövüşmelerine engel olmayacaktı. Ama sonuçta kaybetmelerinin nedeni şudur.

Onların ekonomik gücünü ve iş çerçevesindeki geleneksel anlatılarını yerle bir eden postendüstriyel, serbest piyasacı model, çökmüştü. Yeni bir kapitalist strateji belirmişti. Aynı zamanda da artık negatif, kendiliğinden ya da bilgisiz olmayıp, örgün bilgiyi temel alan ve seçkinlerin denetimindeki kitlesel iletişim kanallarına daha çok dayanan yeni tür bir isyan bilinci doğdu. Üstüne üstlük, hem Stalinizmin hem de 1970'lerde yükselen hareket sırasında, sınıf mücadelesini uzlaşmaya ve parlamenter siyasete kanalize etmek için neredeyse tüm mesaisini harcayan sosyal demokrasinin ezici yükünü de bir faktör olarak hesaba katmamız gerekir. Son olarak, 1920'ler ile 1930'lardaki devrimlerin başarısızlığa uğradığına ve faşizmin ancak demokratik kapitalizmin yardımıyla alt edildiğine ilişkin bilgiler de işçileri duraksattı.

İlerlemiş ekonomilerin hepsi, 1960'lardan 1970'lerin ortalarına kadar şiddetli sınıf savaşından geçti. Bir olgu incelemesi olarak İtalya'yı ele alacağız, çünkü İtalya hem en iyi belgelenmiş ve en yoğun tartışılmış olgulardan biridir hem de yenilgiden sonra nasıl devam ettiğimizle ilgili en erken sonuçlardan bazılarını ortaya çıkarmıştır.

İTALYA: YENİ BİR KONTROL TÜRÜ

İtalya'nın iktisadi mucizesi, 1967 yılına kadar,17 milyon işçiyi yoksul tarımcı güney bölgelerinden kuzeydeki endüstri kentlerine çekmişti. Kamu konutlarının yetersiz olması nedeniyle, yeni göçmen işçilerin birçoğu yıkık dökük kiralık evlerde, tek odada altı ya da sekiz kişi olarak kalıyordu, kamu tesisleri aşırı doluydu. Ama fabrikalar, modern tasarıma, dünya klasmanında teknolojiye sahipti ve orada çalışmanın verdiği bir *élan* (şevk) vardı.

Gerçek ücretler, 1960'a kadar on yıl içinde %15 yükselmişti.[45] Önde gelen sanayi markaları, kantinlere, sportif ve sosyal kulüplere, sosyal yardım fonlarına ve tasarım işlerine büyük yatırımlar yaptılar. Sektör düzeyinde, sendikalar ve yönetimler, ücret oranlarını, üretim miktarını ve koşulları ortak anlaşmayla belirliyorlardı. Ama tesis düzeyinde, bir incelemede bildirildiği gibi, "yönetimin mutlak egemenliği, kural"dı.[46]

İşyerinde artan ücretlerin ve dışarıda perişanlık koşullarının oluşturduğu bu bileşim, hızlı büyüme döneminin ilk etkisiydi. İkinci bir etkisi, öğrenci sayısındaki artıştı. 1968'e gelindiğinde 450.000 öğrenci vardı; on yıl önceki sayının iki katı. Çoğunluğu işçi sınıfı kökenliydi ve parasızdı. Üniversitelerin yararsız ders kitaplarıyla ve köhne kurallarla dolu olduğunu gördüler. Tarihçi Paul Ginsborg şöyle yazıyordu: "Son derece yetersiz olan böyle bir üniversite sistemine serbest giriş olanağı sağlama kararı, oraya bir saatli bomba yerleştirmekle aynı ka-

pıya çıkıyordu."[47] "Fünye" demek daha iyi bir benzetme olabilirdi. Öğrenci işgalleri 1967 sonunda patlak vererek ve sonraki yıl alevlenerek sokak şiddetine dönüştü. Bunun yanı sıra, işçilerin başlattıkları ve1969 "Sıcak Yaz"ında doruğa çıkacak olan grev eylemleri dalgası da vardı.

Milano'daki Pirelli Bicocca'da grev yapan işçiler –sendikadan tamamen bağımsız olarak– bir "birleşik taban komitesi" kurdular. Taban komitesi fikri yaygınlaşırken, yeni türden endüstriyel eylemler de yaygınlaştı: Farklı bölümlerin sırayla yaptıkları bir saatlik grevler, oturma eylemleri, üretkenliği azaltmak için özel olarak tasarlanan iş yavaşlatmalar ve bir bölümden diğerine "kol kola" denilen bir tarzda yürüyerek yayılan direnişler. Fiat'ta çalışan bir işçi şöyle anlatıyordu: "Biz başlattık; sadece yedimiz. Bütün kadronun bulunduğu yönetim ofislerine vardığımızda, yaklaşık yedi bin olmuştuk! ... Bir sonraki sefer yedi binle başlayacağız ve yetmiş bine çıkacağız, bu da Fiat'ın sonu olacak."[48]

İtalyan Komünist Partisi alelacele yerel pazarlık komiteleri oluşturmaya girişti, ama birçok fabrikada işçiler onları reddettiler ve hep bir ağızdan "Biz, delegeyiz" şarkısını söyleyerek komünistlerin sesini bastırdılar.

Torino'da kurulu Fiat Mirafiori fabrikasının dışındaki bir barda, öğrenciler, "işçi-öğrenci meclisi" topladılar. Kira artışları nedeniyle, 3 Temmuz 1969'da fabrikadan yürüyüşe geçerek polisle çatışmaya girdiler, yeni ruh halini özetleyebilen bir sloganları vardı: "Ne istiyoruz? Her şeyi!"

Solcu Lotta Continua (Sürekli Mücadele) grubu, grevcilerin kendilerinin yaşamakta olduklarıyla ilgili düşündüklerini özetliyordu: "Yavaş yavaş kendilerini özgürleştirmeye başlıyorlar. Fabrikada kurulmuş olan otoriteyi yıkıyorlar."[49]

Eğer bu gelişmeler, sürekli kargaşa içindeki bir ülkenin birkaç hararetli banliyösüyle sınırlı kalsaydı, ancak merak edilecek bir değer taşırdı. Ama İtalya'daki şahlanma, gelişmiş dünyanın her yanında meydana gelen bir değişim belirtisiydi; 1969 yılı,

sürekli olarak siyasal çatışmaya yansıyan ve Batı iktisadi modelinin tümüyle yeniden düşünülmesini tetikleyecek olan bulaşıcı bir iktisadi mücadele döneminin sadece başlangıcı olacaktı.

Olaylar dizisini anlamak önemlidir, çünkü popüler literatürde Keynesçiliğin yıkılması, sıklıkla 1971'deki tek bir ana –savaş sonrası uzun yükseliş evresinin barutunu tüketmesine– indirgenir. Ama sabit döviz kuru sisteminin dağılması, paradoksal şekilde, enflasyonun tırmanmasına izin vererek, her bir ülkenin ücret ve üretkenlik baskılarını "çözme"sine olanak sağladı. Sonra, 1973'te petrol fiyatlarının fırlayarak iki haneli enflasyonu tetiklemesiyle, ücretler, fiyatlar ve üretkenlik arasındaki eski ilişki düpedüz koptu.

OECD ülkeleri çapında, hızlı büyüme evresinde GSYH'nin ortalama %7,5'ini oluşturan yeniden bölüşüm ödemeleri –aile gelir destekleri, sosyal yardımlar vb.– 1970'lerin ortasında %13,5'e ulaştı. 1950'lerde GSYH'nin ortalama %28'ini oluşturan kamu harcamaları %41'e yükseldi.[50] Endüstriyel kârların toplam zenginlikten aldığı toplam pay, %24 oranında düştü.[51]

Hükümetler, işçi mücadeleciliğini denetim altında tutmak için, toplumsal ücreti rekor düzeylerde yükselttiler ve işçi temsilcilerini hükümete soktular. İtalya'da bu, Komünist Parti'yi ve sendikaları tutucuların liderliğindeki bir hükümete bağlayarak huzursuzluğu sona erdiren 1976'daki "tarihî uzlaşma" bağlamında yapıldı. İspanya'da 1978 Moncloa Paktı'nda, İngiltere'de Wilson-Callaghan hükümetlerinin (1974-9) "toplumsal sözleşmesi"nde ve Amerikan sendikalarının Carter yönetimiyle stratejik bir anlaşma yapma girişimlerinde de aynı temel süreç görülebilir.

1970'lerin sonuna doğru, eski Keynesgil sistemdeki tüm aktörler –örgütlü işçi, babacan yönetici, refahçı siyasetçi ve devlete ait şirketin patronu– birbirine kenetlenerek, kötüye giden iktisadi sistemi kurtarma çabasına girdiler.

Savaş sonrası dönemin standartlaşmış üretim süreci –ve temel aldığı katı bilimsel yönetim kontrolleri– nihayetinde kontrol edemediği bir iş gücü yaratarak son buldu. Kurallara harfiyen uyarak iş yavaşlatma eylemlerinin en etkili baltalama biçimi haline gelmesi gerçeği bile gerçek öyküyü anlatıyor. Üretim sürecini gerçekten yürütenler işçilerdi. Onların rızası alınmadan, makro iktisadi problemlere herhangi bir çözüm önermek anlamsızdı.

Buna tepki olarak, yeni bir tutucu politikacılar soyu, tüm sistemin dağıtılması gerektiğine karar verdi. 1979 İran devriminden sonra yaşanan ikinci bir petrol şoku, onlara fırsat verdi. Bu şok, yeni, derin bir resesyonu tetikledi ve bu kez işçiler, yeni bir şey –kitlesel işsizlik, işyeri kapatmalar, ücret indirimleri ve kamu harcaması kısıntıları– denemeye kararlı olan şirketlerle ve politikacılarla karşı karşıyaydılar.

Aynı zamanda da radikalizm yıllarında yeterince hazırlanmamış oldukları bir şeyin belirmesiyle karşı karşıyaydılar: İş gücünün bir kısmı, tutucu politikacıların yanında yer almaya hazırdı. Güneyli beyaz işçiler Reagan'ı iktidara taşıdılar; kargaşadan usanmış olan vasıflı İngiliz işçilerin birçoğu, 1979'da Muhafazakâr Parti'ye yönelerek, Thatcher'ı on yıl iktidar koltuğunda oturttular. Düpedüz işçi sınıfı tutuculuğu asla yok olup gitmemişti: Onun her zaman istediği, düzendi, zenginlikti ve 1979'a gelindiğinde, Keynesgil modelin bu şeyleri sağladığını artık göremiyordu.

1980'lerin ortalarına gelindiğinde, gelişmiş dünyanın işçi sınıfı, on beş yıllık bir zaman diliminde edilginlikten çıkıp, grevlere ve yarı devrimci mücadelelere yönelmişti, ama bunlar stratejik yenilgiyle sonuçlandı.

Neredeyse 200 yıl örgütlü emekle bir arada yaşamış ve onun tarafından şekillendirilmiş olan Batı kapitalizmi, işçi sınıfının dayanışma ve direniş kültürüyle artık yaşayamazdı. Kıyı şirketçiliği (offshoring), sanayisizleşme, sendika karşıtı yasalar ve amansız bir ideolojik savaş yoluyla, bu kültür imha edilecekti.

DİJİTAL ASİLER, ANALOG KÖLELER

Otuz yılı aşkın geri çekilmenin ve ufalanmanın ardından, işçi sınıfı varlığını sürdürüyor ama muazzam bir dönüşüm geçirmiş olarak.

Gelişmiş dünyada, ilk kez Japonya'da tasarlanan merkezî-çevresel model, geçerli norm haline gelerek, işçi sınıfı içindeki en önemli bölünme olan "vasıflı-vasıfsız ayrımı"nın yerini almıştır. Merkezî iş gücü, görevin sağladığı ücret dışı faydalarla, istikrarlı, sürekli istihdama tutunabilmiştir. Çevresel iş gücü ya özel istihdam bürolarına bağlı ya da yüklenici firmalar şebekesi aracılığıyla çalışan işçilerden oluşur. Ama merkez daralmıştır: 2008 krizini izleyen yedi yılın sonunda, adil bir ücretle sürekli bir iş sözleşmesi yapmak birçok insan için erişilemez bir ayrıcalıktır. "Prekarya"nın (istikrarsız, güvencesiz emekçiler sınıfının) parçası olmak, nüfusun yaklaşık dörtte biri için son derece gerçek bir durumdur.

Her iki kategori için de esneklik, kilit nitelik olup çıkmıştır. Kendi kendini yeniden keşfetmeye, kısa vadeli şirket hedeflerine göre kendini ayarlamaya, eski becerileri unutup yenilerini öğrenmede iyi olmaya, ağ ustası olmaya ve en başta da çalıştığınız şirketin rüyasını yaşamaya, vasıflı işçiler açısından çok büyük değer verilir. 1890'da Toronto'daki bir matbaada "uyuz" sözcüğünün yakıştırıldığı bu nitelikler, 1990'lardan beri zorunludur; eğer merkezde kalmak istiyorsanız.

Çevresel iş gücü açısından, esneklik, ilk olarak işinizin genel ve soyut karakterine dayanır. İşlerin çoğu otomatikleşmiş olduğu için, otomatik bir süreci çabucak öğrenebilmeniz ve bir formülü takip edebilmeniz gerekir. Bu çoğunlukla sıkıcı ve kirli bedensel çalışmayı –örneğin, asgari ücretle on beş dakikalık zaman dilimlerinde titiz bir kontrol listesine göre kişisel bakım yapmayı– gerektirebilmekle birlikte, uç noktasına vardırılınca, kendi kişisel ve duygusal davranışınızı iş disiplininin emrine vermeni-

zi gerektirir. Pret A Manger'da, çalışanlar gülümsemek ve neşeli olmak zorundadırlar ve "birbirlerine dokunma"ya özendirilirler. Yasaklanan faaliyetlerin resmî listesinde, "sırf para için" çalışma ya da "her şeyi aşırı karışıklaştırma" yasağı da yer alır. Birinin bildirdiğine göre: "Bir günlük denemeden sonra, iş arkadaşlarınız, profile ne kadar uygun olduğunuz konusunda oy verirler; performansınızda kıvılcım yok ise elinize birkaç kuruş sıkıştırılıp eve gönderilirsiniz."[52]

Gelişmiş tüm ülkelerin iş gücü artık ağırlıklı olarak hizmete yöneliktir. Yalnızca ihracat devlerinde –Almanya, Güney Kore ve Japonya'da– endüstriyel iş gücü tüm iş gücünün %20'sine yaklaşır; iktisadi açıdan ilerlemiş diğer ülkelerde ise %10 ile %20 arasındadır.[53]

Gelişme yolundaki dünyada da iş gücünün yalnızca yaklaşık %20'si endüstriyel iş gücüdür.[54] Küresel iş gücü sayıları 3 milyar civarında olmasına, Asya'da ve Latin Amerika'da insanların çoğunlukla büyük üretim birimlerinde çalışmalarına rağmen, küreselleşmenin, Fordist/Taylorist modeli sadece küresel güneye taşımış olduğu yolundaki herhangi bir düşünce, hayal ürünüdür.

Küresel olarak ücretlerin GSYH'deki payı düşme eğilimindedir. Bu rakam, ABD'de 1970'te %53 ile tepe yapmış ama şimdi %44'e düşmüştür. İhracata yönelik bir modelin uygulandığı ülkelerde etki azalmış olmasına karşın, toplumsal sonuç, iş gücünün finansallaşma davranışına itilmesi yönünde olmuştur. Birinci Kısım'da gördüğümüz gibi, işçi sınıfının tüketiminden ve borçlanmasından doğan kârların oranı, çalışma yoluyla üretilen kârlara kıyasla yükselmiştir.[55]

Londra Üniversitesi'ne bağlı SOAS'ta (Doğu ve Afrika İncelemeleri Okulu'nda) iktisat profesörü olan Costas Lapavitsas, buna "finansal mülksüzleştirme" diyor ve işçi sınıfının özimgesi üzerinde bunun etkisi derin olmuştur.[56] İşçilerin birçoğu için, sermayeyle birincil fiziksel ve ideolojik ilişkileri, çalışma yoluyla olmaktan çok, tüketim ve borçlanma yoluyla olmaktadır.

Bu durum, 1989 sonrası kapitalizmin çalışma ile boş zaman arasındaki sınırları bulanıklaştırma yönünde uzun zamanda beri gözlemlenen eğilimine yeni bir ışık tutmaktadır. Hepsi de yüksek değerli olmayan bazı sektörlerde, bir projeyle ilgili hedefin karşılanması ile işyerinde kişisel faaliyet (e-ticaret, sosyal medya, flört) serbestisi arasında gitgide artan bir ödünleşme vardır; anlaşma şöyle işler: Çalışan, e-postalara evde yanıt vermeli, seyahatteyken çalışmalı, hedefleri tutturmak için uzun saatler boyu gayriresmî çalışmaya hazır olmalıdır.

Yoğun olarak bilgiye odaklı işlerde, özellikle akıllı mobil cihazlar söz konusu olunca, iş ile boş zaman önemli ölçüde bulanıklaşır. Bu, nispeten kısa bir dönemde, ücretler ile çalışma saatleri arasındaki bağı gevşetmiştir. Yüksek değere sahip bir çalışansanız, fiilî olarak size para ödenmesinin nedeni, sizin var olmanız, firmanıza fikirlerinizi katmanız ve hedefleri tutturmanızdır.

Koşut olarak, işçi sınıfı yaşamının coğrafyası da dönüşüm geçirmiştir. Çalışmayla hiçbir özgül ilişkisi olmayan bir kültüre sahip banliyöler ile işyerleri arasındaki uzun gidiş gelişler, yeni normal yaşam olup çıkmıştır. Aslında ilk zamanlar bu gidiş gelişler, insanların, çalışma dışı organizasyonlar yoluyla fiziki bir topluluğu aktif olarak yeniden yaratmalarını gerektiriyordu: spor, kreş, top sahası vb. Bilgi teknolojisinin yükselişiyle, bu topluluk kurucu faaliyet kısmen çevrimiçi hale gelerek, fiziki tecridi daha da güçlendirdi. Sonuç olarak, eski dayanışma –işyerindeki bağların sosyal açıdan kaynaşmış bir toplulukla pekiştirilmesi– kapitalizmin tarihindeki başka herhangi bir döneme kıyasla bugün çok daha seyrek görülüyor.

Daha genç, istikrarsız iş gücü için daha önemli olan ise kent merkezine yakınlıktır; onlar, dertleşecek birilerini bulmak, ara sıra çalışmak ve eğlenebilmek için gerekli irtibatlar ağına fiziki yakınlığın bir bedeli olarak son derece sıkışık yaşam alanlarına razı olup, kent merkezlerinde kümelenme eğilimi gösterirler.

Onların mücadeleleri –Atina'daki Exharcheia gibi yerlerde ya da 2010 öğrenci ayaklanmasının olduğu Londra'da– fiziki mekâna odaklanmaya eğilimlidir.

Sosyologlar, çalışma yaşamındaki bu niteliksel dönüşümleri anlamaya çalışırlarken, ilk önce mekân üzerine odaklandılar. Barry Wellman, gruba dayalı topluluklardan fiziki ağlara ve sonra dijital ağlara geçişin zamansal akışını kayda geçirerek, çıkan sonucu "ağ bağlantılı bireycilik"[57] olarak adlandırdı ve bunu açıkça daha fazla iş esnekliğiyle bağlantılı kıldı. Bu arada, LSE'den profesör Richard Sennett, yüksek teknolojili iş gücünün yeni karakteristiklerini incelemeye başladı.[58] Sennett'ın saptadığına göre, eğer çalışma, kopukluğu ve yüzeysel uygunluğu, beceri karşısında değerlere uyum sağlayabilirliği, sadakat karşısında ağ kurmayı ödüllendiriyorsa, yeni tür bir işçi ortaya çıkar: O, işte olduğu kadar yaşamda da kısa döneme odaklanır ve hem işte hem de eylemcilikte, hiyerarşilere ve yapılara bağlılık göstermez.

Hem Sennett hem de Wellman, bu ağ bağlantılı yaşama uyum sağlamış kişilerin hem gerçek yaşamda hem de çevrimiçinde çoklu kişilikler benimseme eğilimini fark ettiler. Sennett şöyle yazar: "Yeni kapitalizmde zaman koşulları, karakter ile deneyim arasında bir çatışma doğurmuştur; parçalanmış zaman deneyimi, insanların karakterlerini kalıcı anlatılar halinde oluşturma yeteneğini tehdit etmektedir."[59]

Keynesgil dönemin işçisi tek bir karaktere sahipti: O, işyerinde, yöredeki barda, sosyal kulüpte, futbol tribünlerinde esasen aynı kişiydi. Ağ bağlantılı birey, daha karmaşık bir gerçeklik yaratır: O, işyerinde, bir sürü bölük pörçük alt kültürde ve çevimiçinde paralel hayatlar yaşar.

Bu değişiklikleri belgelemek önemli bir şeydir; ama asıl güçlük, insanlığın sömürüyle ve baskıyla savaşma yeteneğini bunların nasıl etkilediğini anlamaktır. Michael Hardt ve Antonio Negri, 2012'de yazdıkları *Declaration* (*Duyuru*) adlı kitapta bunu iyi özetlemişlerdir:

> Kapitalist üretimin ağırlık merkezi artık fabrikada değildir, fabrika duvarları dışına sürüklenmiştir. Toplum, bir fabrika olup çıkmıştır ... Bu değişimle birlikte, kapitalist ile işçi arasındaki birincil angajman da değişir ... Bugün sömürü, öncelikle, (eşit ya da eşitsiz) mübadeleye değil, borca dayanır.[60]

1970'lerde Negri ve İtalyan solu, işyerinin bir sınıf mücadelesi alanı "olmaktan çıktığını" ve yeni arenanın "tüm toplum" olduğunu ilan etmekte erken davranmış olsalar bile, bugün haklıdırlar.

Eğer bilgi kapitalizmi bu çizgide devam ederse, işçi sınıfının geleceği nedir?

Birinci olarak, günümüzdeki birincil iş bölümü ancak geçiş süreci olarak görülebilir. Küresel güneydeki iş gücü, daha yüksek yaşam standartları elde edecektir ve sermaye, bir noktada, daha fazla otomasyon getirerek, yeni gelişen pazarlarda daha yüksek üretkenlik peşinde koşarak tepki verecektir. Bu, Çin'in ve Brezilya'nın işçilerini, hizmet ağırlıklı hale gelecek olan, vasıflı bir merkez ile bir prekarya tabakası olarak bölünecek olan ve her iki tabakanın da işi kısmen ücretlerle bağlantısız sayacağı zengin dünyanın iş gücüyle aynı genel yörüngeye yerleştirecektir. Ek olarak, Oxford Martin School'un öne sürdüğü gibi, gelecek yirmi yıl boyunca tam otomasyon riskinin en yüksek olacağı işler, düşük vasıflı işlerdir. Küresel işçi sınıfı, sonsuza kadar, Çin'deki fabrika emekçileri ve ABD'deki oyun tasarımcıları olarak bölünmüş halde kalmaya mahkûm değildir.

Bununla birlikte, işyerindeki mücadele artık tek ya da en önemli oyun değildir.

Dünyanın her yanındaki birçok sanayi ve ticaret kentinde, ağ bağlantılı birey artık sosyolojik bir merak konusu değildir, ilkörnektir. 1990'lardaki sosyologların teknolojik iş gücünde gözlemledikleri tüm nitelikler –cevvallik ve değişkenlik, kendiliğinden ağ kurma, çoklu kimlikler, zayıf bağlar, kopukluk, şiddetli öfkeyi

gizleyen görünürde uysallık– genç, ekonomik açıdan faal bir insan olmayı tanımlayan nitelikler haline gelmiştir.

Fabrika işçilerinden, beceriksiz Batılı tüketicinin öteki beni olmalarının beklendiği Çin'de bile –işteki baskıcı koşullara rağmen– onlara rastlayabilirsiniz. 2000'lerin ortalarından başlayarak, ihracata yönelik kentlerin işçi semtlerinde yüzlerce ekranı olan internet kafeler açıldı. Ta o zaman göçmen işçilerle görüşen sosyologlar, onların iki şey için ağı kullandıklarını saptadılar: doğdukları şehirlerden olan başka işçilerle bağlantı kurmak ve oyun oynayarak stres atmak. Daha önce yalnızca bir çiftlikte ya da fabrika yatakhanesinde uyumuş olan gençler için, internet kafe dönüştürücü bir yerdi. Bir kadın işçi, 2012'de araştırmacılara şöyle diyordu: "Ustabaşımız sert bir adam. Ama onunla internet kafede karşılaşınca ondan korkmuyorum. Burada beni kontrol etmeye hakkı yok. O bir internet kullanıcısı. Ben de öyleyim."[61]

Bu şimdi tarihöncesi gibi geliyor. Akıllı telefonlar, internet kafeyi her Çinli işçinin cebine getirdi. 2012'de Çin'de mobil internet bağlantıları masaüstü bağlantıları geçti ve şimdi 600 milyon kişiye ulaşıyor. Ve mobil internet demek, toplumsal ağlar demektir. Shenzhen'deki Yue Yuen fabrikasında 30.000 ayakkabı işçisi, 2014'te örgütlenme araçları olarak toplu mesajlaşmayı ve mikro bloglamayı kullanıp ilk büyük grevi yaptılar. Tek bir fabrika çapında gayriresmî olarak eleman alımı ve iş paylaşımı yapmak için analog biçimde kullanılan köy ağları, artık, tüm endüstri kolları çapında ücret oranlarını ve koşullarını kontrol etmek ve bilgileri yaymak için kullanılıyordu.

Çinli yetkilileri dehşete düşürecek şekilde, Shenzhen'deki fabrika işçileri de 2014'te Hong Kong'da Occupy Central (Merkezi İşgal Et) olarak bilinen demokrasi protestosunu düzenleyen liberal, ağ bağlantılı öğrencilerle tıpatıp aynı teknolojiyi kullanıyorlardı.

Eğer modern dünyadaki ana fay hattının ağlar ile hiyerarşiler arasında bulunduğunu kabul ederseniz, o zaman Çin onun tam üstünde oturuyor. Çinli işçiler –şimdilik dijital asi ama analog köle gibi görünseler bile– ağ bağlantılı isyan olgusunun kalbinde yer alıyorlar. Bu ağ bağlantılı hareketler, yeni bir tarihsel öznenin var olduğunu kanıtlıyor. Bu, sırf farklı bir kisvedeki işçi sınıfı değildir; ağ bağlantılı insanlıktır.

Gorz'un kuşağındaki kötümserliğin panzehri de budur. Gorz'un vardığı yargıya göre, "gerçek" işçi sınıfının ölmesiyle, antikapitalizmin birincil lokomotifi ortadan kalkmıştı. Eğer post-kapitalizm istiyorsanız, bir ütopya olarak bunun peşinden gitmeniz gerekirdi: Sonuca erişebilecek ya da erişemeyecek ve savunduğu değerleri cisimleştirmek için toplumda hiçbir büyük gücün var olmadığı iyi bir fikir olarak.

Geçen yirmi yılda kapitalizm, tıpkı yirminci yüzyılda proletaryayı ortaya çıkarması gibi, mezar kazıcısı olacak yeni bir toplumsal gücü bir araya toplamıştır. Bu güç, kent meydanlarında kamp kuran, kaya gazı ve petrolü için hidrolik kırmanın (fracking) yapıldığı alanları ablukaya alan, Rus katedrallerinin çatılarında punk rock yapan, Gezi Parkı'nın çimenleri üstünde İslamcılığa meydan okuyarak bira kutuları kaldıran, Rio ve Sâo Paulo caddelerine bir milyon insanı çeken, şimdi de Güney Çin çapında kitlesel grevler örgütleyen ağ bağlantılı bireylerdir.

Onlar, "yadsınarak aşılmış" –geliştirilerek değiştirilmiş– işçi sınıfıdır. Onlar, on dokuzuncu yüzyıl başındaki işçiler kadar stratejiden habersiz olabilirler, ama artık sistemin kölesi değildirler. Sistemden son derece hoşnutsuzdurlar. Onlar, farklı çıkarlara sahip olsalar bile, kapitalizm sonrasını gerçek kılma, bilgi teknolojisi devriminin yeni tür bir ekonomi –olabildiğince fazla şeyin bedelsiz, iş birliğiyle ortak kullanım için üretildiği, eşitsizlik dalgasını terine çeviren bir ekonomi– yaratmasını sağlama zorunluluğu ortak paydasında buluşan bir gruptur. Neoliberalizm, onlara ancak büyümenin durduğu ve devlet düzeyinde

iflasın yaşandığı bir dünya verebilir: Ölünceye kadar kemer sıkmanın olduğu, ama her birkaç yılda bir iPhone'un güncellenmiş bir sürümünün kullanıma sunulduğu bir dünya. Ve onların taptıkları özgürlük, neoliberal devletin sürekli kuşatması altına alınmıştır; NSA'nın kitlesel gözetleme tekniklerinden tutun, Çin'deki internet polisinin tekniklerine kadar. Üstüne üstlük, özgürlüğü bastırma ve eşitsizliği genişletme pahasına büyümeyi sağlama stratejisi güden kleptokratik bir mafya birçok ülkede siyaseti kirletmiştir.

Ağ bağlantılı insanların oluşturduğu bu yeni kuşak, üçüncü bir sanayi devriminden geçmekte olduğumuzu biliyor, ama bunun niçin duraksadığını da kavramaya başlıyor: Kredi sistemi bozulunca, kapitalizm, mümkün olan ölçekte otomasyonu ve yeni teknolojilerin getirebileceği iş dalı yıkımını sürdüremez.

Ekonomi, kapitalizmin hiyerarşileriyle bağdaşmayan ağ bağlantılı bir yaşam tarzını ve bilinci şimdiden üretiyor ve yeniden üretiyor. Kökten iktisadi değişim arzusu apaçıktır.

Bir sonraki soru şudur: Bunu başarmak için ne yapmamız gerekir?

ÜÇÜNCÜ KISIM

Zenginliğin her bakımdan artması, hiyerarşik bir toplumun yıkılması tehlikesini yarattı –gerçekte, onu bir anlamda yıktı.

Emmanuel Goldstein, George Orwell'in
1984 romanının bir karakteri[1]

8

Geçişler Üzerine

Kapitalizmin her zaman var olmadığını keşfetmek sarsıcı olabilir. İktisatçılar, "piyasa"yı, insanlığın doğal hali gibi sunarlar. TV belgesellerinde, Mısır piramitleri ya da imparatorlar dönemindeki Pekin, fantastik ayrıntılarla yeniden yaratılır ama onları kurmuş olan bütünüyle farklı iktisadi sistemler cilalanıp kapatılır. Babalar, çocuklarıyla birlikte British Museum'da dolaşırlarken, büyük bir güvenle, "Onlar da tıpkı bizim gibiydiler," diye anlatırlar, ta ki bir keçinin ırzına geçen Pan heykeli ya da köleleriyle üçlü seks yapan bir çiftin betimlendiği duvar resmi karşılarına çıkıncaya kadar.

Kapitalizmin –gerek bir ekonomi, gerekse bir değer sistemi olarak– bir zamanlar var olmadığını anladığınızda, zihninizde daha sarsıcı bir düşünce belirir: Sonsuza kadar sürmeyebilir. Öyleyse, geçişler kavramını kafamıza iyice sokarak şunu sormamız gerekir: Bir iktisadi sistemi oluşturan nedir ve bir sistem nasıl yerini bir diğerine bırakır?

Bilişim teknolojisindeki yükselmenin kapitalizmin temel kurumlarını –fiyat, mülkiyet ve ücret kurumlarını– nasıl bozduğunu bundan önceki bölümlerde gösterdim. Neoliberalizmin bir yalancı şafak olduğunu; 2008 krizi sonrasının, yeni teknolojilerden yararlanmayı önleyen iktisadi model içindeki kusurların ürünü olduğunu; beşinci bir uzun dalganın kalkış yaptığını öne sürdüm.

Tüm bunlar, post-kapitalizmi olanaklı kılıyor ama geçiş için hiçbir modelimiz yok. Stalinizm bize bir felaket planı bıraktı; İşgal Et hareketi, bazı bölük pörçük iyi fikirlerle ortaya çıktı; P2P (*peer-to-peer* = denklerarası, kişiden kişiye) denilen harekette, küçük bir ölçekte iş birliğine dayalı modeller evrilmiştir; çevreciler ise sıfır karbonlu bir ekonomiye geçiş için yollar geliştirmişlerdir ama bunları, kapitalizmin ayakta kalmasından ayrı görme eğilimindedirler.

Dolayısıyla, bir ekonomi türünden diğerine geçişin planlanmasına sıra gelince, elimizdeki tek şey, çok farklı iki olaya ilişkin deneyimdir: Kapitalizmin yükselişi ve Sovyetler Birliği'nin çöküşü. Bu bölümde, bunlardan ne öğrenebileceğimiz üzerine odaklanacağım ve kitabın bu son kısmında, ekonomiyi kapitalizmin ötesine taşımak için bir "proje planı"nın tasarlanmasına bu dersleri uygulamaya çalışacağım.

Neoliberalizmin yirmi beş yılı, değişim hakkında düşünüşümüzü küçülmeye zorlamıştır. Ama gezegeni kurtarabileceğimizi hayal edecek kadar yürekliysek, işlemeyen bir iktisadi sistemden kendimizi kurtarmayı da hayal etmeliyiz. Gerçekte, hayal etme aşaması kritik önemdedir.

MARS'TA BİR BOLŞEVİK

Aleksandr Bogdanov'un başarılı bilim kurgu kitabı *Kızıl Yıldız*'ın (1909) başkişisi –Rus Bolşevik partisinde bir örgütçü– bir uzay gemisiyle Mars'a götürülür. Mars'taki fabrikaların modern ve etkileyici olduğunu görür ama en şaşırtıcı şey, kontrol odasında gördüğüdür: Gerçek zamanlı bir ekran, gezegen üzerindeki her fabrikada işçi eksiklerinin saatlik görüntülerini, işçi fazlası olan sektörlerin bir özetiyle birlikte vermektedir. Amaç, işçilerin, ihtiyaç duyulan yerlere gönüllü olarak gitmelerini sağlamaktır. Mallarda bir eksiklik olmadığı için, talep ölçülmez. Para da yoktur: "Herkes, neye ihtiyacı varsa, ne kadar istiyorsa

alır," diyerek açıklama yapar. Dev makineleri kontrol eden ama asla onlara dokunmayan işçiler de bizim dünyalıyı hayran bırakır: "Çevrelerinde olan bitenlerde hiçbir gerçek rol almamış meraklı, bilgili gözlemciler gibi görünüyorlar ... İnsanların narin beyinleri ile makinelerin asla yıkılmaz organlarını birbirine bağlayan lifleri, dışarıdan bakan biri fark edemez ve göremez."[1]

Kızıl Yıldız'da, Bogdanov, yalnızca kapitalizm sonrası bir ekonominin nasıl çalışabileceğini hayal etmekle kalmadı, bunu mümkün kılmak için ne tür bir kişinin gerekli olacağını da hayal etti; "fark edilmez ve görülmez" bir şeyle beyinleri birbirine bağlı olan bilgi işçileri. Ama Bogdanov, komünist geleceği betimlemekle, zamanının geleneklerine meydan okuyordu: Sosyalizmin tüm kanatları, hayalî şeylerin tartışılmasına karşıydı. Ama bu hiç de ham hayal değildi.

Tıp doktoru olan Bogdanov, Bolşevizmin yirmi iki kurucu üyesinden biriydi. Çarlık tarafından tutuklanmış, sürgün edilmiş, Petrograd sovyetinde partiye önderlik yapmış, partinin gazetesini yayına hazırlamış, parasal kaynaklarını yönetmiş ve bu kaynakların –banka soygunlarıyla– elde edilmesini örgütlemişti. 1908'de Capri'de partinin eğitim okulunda çekilmiş ünlü fotoğrafta Lenin'le satranç oynarken gördüğümüz kişi, Bogdanov'dur.[2] Ama o fotoğraftan sonraki bir yıl içinde, Bogdanov, Lenin'in partisinden kovulacaktı. İleride açılıp gelişecek trajediyi önceden haber veren anlaşmazlıklar nedeniyle, Lenin'e karşı muhalefet oluşturmuştu.

1905 devrimi, diyordu Bogdanov, işçilerin toplumu yönetmeye hazır olmadıklarını gösterdi. Bogdanov'un düşüncesine göre post-kapitalist toplumun bir bilgi toplumu olması gerekeceği için, kör devrimci eylem yoluyla bunu yaratmaya yönelik her türlü girişim, ancak teknokratik bir seçkin zümreyi iktidara getirebilirdi. Bu uyarıyı yapan Bogdanov, bunu önlemek için, "yeni bir proleter kültür, kitleler arasında yayılmalı, bir proleter bilim geliştirilmeli, bir proleter felsefe kurulmalıdır," diyordu.[3]

Tüm bunlar, Lenin'in hiç hoşlanmadığı şeylerdi. Marksizm, çok yakında gerçekleşecek bir yıkılış ve devrim doktrini olup çıkmıştı; işçiler, kafalarındaki fikirlere ve önyargılara rağmen, devrimi gerçekleştireceklerdi. Bogdanov, Marksizmin bilimdeki yeni düşünüş tarzlarına uyum sağlaması gerektiğini öne sürecek gözü pekliğe de sahipti. Onun öngörüsüne göre, kafa emeği kol emeğinin yerini alacaktı; tüm çalışma teknolojik hale gelecekti. Bu bir kez gerçekleşince, dünyaya ilişkin anlayışımız, Marx'a felsefeden miras kalan diyalektik düşünce yöntemlerinin ötesine geçmek durumunda kalacaktı. Bogdanov'un öngörüsüne göre, bilim, felsefenin yerini alacaktı; biz de gerçekliği birbiriyle bağlantılı "deneyim ağları" olarak görür hale gelecektik. Ayrı bilim dalları, bir "evrensel örgütsel bilim"in –sistemler incelemesinin– parçası haline gelecekti.

Sistemler kuramının fiilen ilk temsilcisi olduğu ve Rusya'da meydana gelebileceklere ilişkin önsezili uyarılar yaptığı için, Bogdanov –Lenin'in Paris'teki apartman dairesinde 1909'da yapılan kavgalı bir toplantıda– kovuldu. Bogdanov'un *Kızıl Yıldız* romanı birkaç ay içinde yayınlandı ve Rus işçiler arasında geniş bir okuyucu kitlesine ulaştı. Stalinizm döneminde fiilen olan bitenlerin ışığı altında bakılınca, bu romanın kapitalizm sonrası ekonomiyi ele alışı uzak görüşlüydü.

Romandaki Mars komünizmi bolluğa dayanır: Her şey yeterinden fazla miktarda vardır. Üretim, talebin gerçek zamanlı ve saydam olarak hesaplanması temelinde yürütülür. Tüketim bedelsizdir. Bu sistem çalışır, çünkü işçilerin yüksek eğitimli olmalarına ve çalışmalarının öncelikle kafa emeği niteliği taşımasına dayalı olarak, işçiler arasında kitlesel bir iş birliği psikolojisi vardır. İşçiler, erkek ve dişi cinsiyet arasında şekil değiştirirler, stres ve tehlike karşısında sakin ve özverili kalırlar, zenginleşmiş bir duygusal ve kültürel hayat yaşarlar.

Bogdanov'un geçmişe ilişkin anlattıkları da kışkırtıcıdır: Mars, kapitalizm altında sanayileşmiş; sanayinin kontrolü için bir mü-

cadele başlamış, ardından devrim olmuş; büyük ölçüde barışçılmış, çünkü köylülerce değil, işçilerce gerçekleştirilmiş. Bunu, 100 yıllık bir geçiş dönemi izlemiş; bu dönemde, çalışma ihtiyacı gitgide azalmış, zorunlu iş günü altı saatten sıfıra indirilmiş.

Ortodoks Marksizm konusunda bilgi sahibi olan herhangi bir kişi, *Kızıl Yıldız*'ın satır aralarını kolaylıkla okur. Bogdanov, yirminci yüzyılda aşırı sola damga vuracak olan fikirlere tam bir alternatif tasarlamak için romanı kullanmıştır. Devrimin ön koşulu olarak teknolojik olgunluğu, kapitalistlerin uzlaşma ve ödünleme yoluyla barışçıl şekilde devrilmesini, çalışmayı asgari düzeye indirme aracı olarak teknoloji üzerine odaklanılmasını ve dönüştürülmesi gerekenin sadece ekonomi değil, insanlığın kendisi olduğunda yılmadan ısrar edilmesini savunur. Dahası, *Kızıl Yıldız*'daki temel bir izlek, kapitalizm sonrası toplumun gezegen açısından sürdürülebilir olması gerektiğidir. Marslılar, yaşadıkları gezegenin kaldıramayacağı sayıda çoğaldıklarını algılarlarsa, gönüllü olarak intihar ederler. Doğal kaynakları yetmez olunca da Dünya'yı sömürgeleştirip sömürgeleştirmeme konusunda sancılı bir tartışma başlatırlar.

Eğer: "Bogdanov'u kovdukları toplantıya giderken Lenin düşüp tramvayın altında kalsaydı, Rusya nasıl olabilirdi?" diye düşünüyorsanız, bunu ilk düşünen siz değilsiniz. Bogdanov üzerine odaklanan koskoca bir "Ne olurdu?" literatürü vardır; bu da yerindedir. Bogdanov, belki bir bilgisayar tasavvur edemedi ama kafa emeğine, sürdürülebilirliğe ve ağ bağlantılı düşünceye dayalı bir toplumun kurabileceği türden komünizmi tasavvur etti.

1909'dan sonra Bogdanov eylemciliği bırakıp köşesine çekildi ve sistemler kuramı üzerine öncü bir kitap yazmaya on yılını verdi. Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında, kitlesel bir işçi kültür örgütü olan *Proletkult*'u kurdu, ama kontrolün işçilerde olmasını savunan bir muhalefet grubuyla ittifak kurunca bu örgüt kapatıldı.[4] Doktorluğa döndü ve 1928'de, deney aşamasındaki bir kan nakli işlemini kendisine uyguladıktan sonra öldü.[5]

Sovyet planlamacılar, 1930'larda sosyalizmi buyrukla inşa etmeye başladıkları zaman, *Kızıl Yıldız*'dan esinlendiklerini söylemekten hoşlanırlardı.[6] Ama o güne gelindiğinde gerçekler ve ütopya birbirinden iyice uzaklaşmıştı.

RUSYA KÂBUSU

Rus Devrimi aşamalı olarak yanlış gitti. İç savaş koşulları altında, 1918'den 1921'e kadar, bankalar ve belli başlı endüstriler millileştirildi, üretimin yönetimi komiserlere verildi (sendikalar askerî disipline tabiydi), fabrika komiteleri yasaklandı ve tarım ürünleri düpedüz köylülerin elinden alındı. Sonuç olarak, verim, savaş öncesi düzeyinin %20'sine geriledi, açlık ve kıtlık kırsal kesimde yayıldı, ruble çöktü; bazı şirketler mal takası yoluna başvurdular ve ücretler ayni olarak ödenmek zorunda kalındı.

Mart 1921'de, SSCB, "Yeni Ekonomi Politikası" olarak bilinen bir çeşit piyasa sosyalizmine geçmek zorunda kaldı. Köylülerin ürünlerini ellerinde tutmalarına ve satmalarına izin verilmesi ekonomiyi canlandırdı, ama Rusya'da kuşatma altındaki devrimcilerin anlamakta zorlandıkları iki tehlike doğurdu. Birincisi, parayı, argoda "*kulak*" denilen varlıklı çiftçilere kanalize etti ve tarım sektörüne, endüstriyel gelişim hızı üzerinde *fiilî* iktisadi veto olanağı sağladı; "Salyangoz hızıyla sosyalizm" sloganı bunu özetliyordu. İkincisi, fabrikaları, dağıtım kuruluşlarını, orduyu, gizli polisi ve hükümet dairelerini işleten ayrıcalıklı bir bürokrasiyi sağlamlaştırdı.

Zengin köylülere ve bürokratlara karşı, Rus işçi sınıfı daha fazla demokrasi için, merkezî planlama yoluyla hızlı sanayileşme için ve vurguncuların ezilmesi için bastırıyordu. Toplumdaki bu üç yönlü mücadele, çok geçmeden, Komünist Parti içinde de yansımasını buldu.

Daha fazla demokrasi ve daha fazla planlama isteyen Troçki'nin önderliğindeki sol muhalefet ile köylülere "kendini-

zi zenginleştirin" diyerek sanayileşmenin ertelenmesini isteyen Buharin'in başını çektiği piyasa yanlısı kanat arasında hizipçi bir tartışma patlak verdi; merkezde ise bürokrasinin çıkarlarını savunan Stalin yer alıyordu.

Kasım 1927'de, devrimin yıldönümünün kutlandığı bir resmigeçitte, Sol kanadın yaklaşık 20.000 destekçisi, *kulakların*, vurguncuların ve bürokratların Parti tarafından bastırılmasını isteyen pankartlar taşıdı. Moskova'daki bazı fabrikalar onlara katılmak için çıkıp yürüyüşe geçince, polis müdahale etti ve sokak çatışması yaşandı.

Stalin, Troçki'yi ve solun liderlerini kovarak zorunlu sürgüne gönderdi. Ardından, Orwell'in daha sonra *1984* adlı romanında alaya alacağı U dönüşlerinden birini yaparak, solun programını uygulamaya koydu; ama çok daha aşırı bir biçimde, azami şiddetle ve acımasızlıkla. 1928'de temizlenme sırası, partinin piyasa eğilimli sağ kanadıyla birlikte Buharin'e geldi. *Kulaklar*, zorunlu kolektifleştirme programıyla çiftlikleri ellerinden alınarak "tasfiye" edildiler. Değişik tahminler var, ama kısal kesimde üç yıl içinde yaklaşık 8 milyon kişi gerek kıtlık ve açlıktan, gerekse topluca kurşuna dizilerek öldürüldü.[7]

Birinci Beş Yıllık Plan'da (1928-32) Stalin'in hırsının ulaştığı boyutu, şu sözleri ortaya koyuyor: "İlerlemiş ülkelerden elli ya da yüz yıl gerideyiz. Bu mesafeyi on yılda kapatmalıyız. Ya bunu yaparız ya da onlar bizi ezerler."[8]

Resmî rakamlar, birinci Beş Yıllık Plan döneminde hasılanın muazzam ölçüde arttığını gösteriyor: Kömür, çelik ve petrol üretimi ikiye katlandı; devasa altyapı projeleri zamanından önce bitirildi. Ama *Kızıl Yıldız*'daki bilim kurgu dünyasının aksine, planlamacılar iki mutlak engelle yüz yüzeydiler. Ekonomi hâlâ tarım ağırlıklıydı ve sanayi sektörünün teknik temeli zayıftı, üstelik on yıllık kargaşayla daha da kötüleşmişti. Planlamanın bolluk ortamında yapılması şöyle dursun, Stalin, kıtlığın ve yarı feodal çiftçilik sisteminin yüksek düzeylerde olduğu bir toplu-

ma planlamayı dayatıyordu. Nasıl olursa olsun bir ilerleme kaydetmek için, kaynakların acımasızca yeniden tahsisine ihtiyaç duyuyordu: Kırsal kesimden sanayiye ve tüketimden ağır makineler üreten sektöre kaynak aktarılmalıydı. Sanayi hedefleri tutturuldu, ama kitlesel açlık, kitlesel idamlar, birçok işyerinde kölece çalışma koşulları ve en sonunda başka bir iktisadi kriz pahasına.[9]

SSCB, on yılda Batı'yı yakalayamadı. Ama 1977'ye gelindiğinde, ülkenin kişi başına GSYH'si, ABD'dekinin %57'siydi; dolayısıyla, İtalya'ya eşit durumdaydı. 1928'den 1980'lerin başlarına kadar SSCB'nin ortalama büyüme hızı, CIA'in yaptırdığı bir araştırmaya göre, %4,2 oldu. RAND Corporation'ın analisti, "Bunu, süregiden bir büyüme rekoru saymak gerektiği açıktır," yargısına varıyordu.[10]

Ama Sovyetler'de büyümenin itici gücü asla üretkenlik olmadı. RAND araştırmasında saptandığına göre, SSCB'deki büyümenin yalnızca dörtte biri, daha iyi teknoloji sayesinde sağlandı, geriye kalan büyümede ise girdilerin –makineler, ham maddeler ve enerjinin– yükselmesi belirleyici oldu. 1970'ten sonra, üretkenlik hiç artmadı: Üretilen çivi sayısının iki katına ihtiyacınız varsa, eski fabrikanın yanı sıra yeni bir çivi fabrikası kuruyordunuz –üretkenlik gündemde değildi.

İktisatçılar, buna, gerçek zenginliği artıran yoğun büyümenin aksi bir durum olarak "yaygın büyüme" derler. Yaygın büyümeye dayanan bir sistem, orta vadede ayakta kalamaz. Olasıdır ki, düz bir çizgide devam eden üretkenliğiyle Sovyet sistemi, 1980'lerde Batı'nın baskılarıyla karşılaşmamış olsaydı bile, iç sorunlarından dolayı bir noktaya gelip çökerdi.

Bundan çıkan bir ders –anarşistlerin, Kondratyev gibi tarımsal sosyalistlerin ve Bogdanov gibi ayrılıkçı Marksistlerin çok önceden dile getirdikleri bir ders– vardı: "Geri kalmış bir ülkede iktidarı almayın". İkinci bir ders şudur: Planlamayı anlamak, bir tahmin işidir. İktisatçı Holland Hunter'ın Sovyet rakamla-

rında veri madenciliği yaparak gösterdiği gibi, birinci Beş Yıllık Plan'ın hedefleri, tüketimde %24'lük bir gerileme olmaksızın asla başarılamazdı.[11] Sovyet planlamacılar, kör uçuş yapıyorlardı: Bir hedef tahmin ediyor, tabi durumdakilerin bunu yerine getirmeleri için baskıyı sürdürmenin yararı konusunda yanılıyor ve –başarısız olduklarında– durumu düzeltmeye ya da örtbas etmeye çalışarak onca çabayı çarçur ediyorlardı. Geçiş sürecindeki ekonomilerin bile nesnel yasalarının –iktisadi oyunculara fark ettirmeden çalışan ve onların irade gücüne müdahale eden dinamiklerin– olduğunu kabul etmeye yanaşmıyorlardı. Partinin 1920'lerin ortasında yayınlanan iktisat ders kitabında, "Nedenselliği eksen alarak Sovyet ekonomisini incelemek imkânsızdır," deniliyordu.[12] Stalinizmin hayal dünyasında, neden ve sonuç bile alakasızdı.

Sovyetler'de büyüme hızı bir süre Batı'dakini geçtiği için, Keynesçi iktisat, planlı ekonomiye hep huşuyla baktı. Bunun kaos içinde çökeceğini en başından öngörmüş olanlar, neoliberalizmin kâhinleri –Mises ve Hayek– idi. Kapitalizm sonrasına doğru bir geçiş projesini bugün tasarlamak istersek, Hayek'in ve Mises'in eleştirilerini ciddiye almamız gerekir. Onlar, en sert oldukları dönemde, sırf Sovyet gerçekliğinin eleştirmenleri olmakla kalmadılar; tüm planlama biçimlerinin –gelişmiş bir ülkede bile– mutlaka başarısız olacağını ısrarla savundular.

HESAPLAMA TARTIŞMASI

Tuhaf ama doğru: Sosyalizm olasılığı, bir zamanlar ana akım iktisadın merkezî bir ilkesiydi. Marjinalistler, piyasayı insan akılcılığının mükemmel ifadesi olarak düşündükleri için, her şeyi bilen bir devletin de mükemmel bir piyasanın başardığı sonuçları başarabileceği fikriyle –yalnızca bir düşünce deneyi olduğu sürece– onların bir problemi yoktu. İtalyan iktisatçı Vilfredo Pareto, çok değer verilen bir ders kitabında, "Her iki sistem

de biçim olarak farklı değildir ve aynı noktaya götürürler," diye yazıyordu, "sonuç son derece dikkat çekicidir."[13]

1908'de, meslektaşı Enrico Barone, piyasanın kör uçuşla başardığı aynı kesin sonuçları sosyalist bir devletin nasıl hesaplayabileceğine ilişkin ayrıntılı bir açıklama kaleme aldı. Barone, en etkili üretim, tüketim ve mübadele biçimlerini birinci dereceden denklemler kullanarak keşfetmenin nasıl mümkün olacağını ortaya koydu. "[Bu] muazzam –devasa– bir iş olurdu ... ama bir *imkânsızlık* değildir," diye yazıyordu.[14]

Marjinalistler için bu, imanın bir şartıydı: Mükemmel bir plan –kusursuz bilgiye ve gerçek zamanlı hesaplama yeteneğine sahip bir devletin yaptığı plan– teorik olarak mükemmel bir piyasa kadar iyiydi.

Ama bir bityeniği vardı. İlk olarak, tıpkı piyasa gibi devlet de neye ihtiyaç olduğunu önceden hesaplayamaz. Dolayısıyla, her yıllık plan aslında bir deneydir –hem de küçük ölçekte değil, çok büyük ölçekte. Piyasa kendisini gerçek zamanlı olarak düzeltebilirdi; planın bunu yapması daha uzun zaman alırdı. Barone'ye göre, kolektivist bir rejim de tıpkı piyasa kadar anarşik olurdu, ama çok büyük ölçekte. Uygulamada, devlet kusursuz bilgiye sahip olamaz, hesaplamaları da yeterince hızlı yapamaz, dolayısıyla tüm bu tartışma, tam anlamıyla, akademik olarak kaldı.

"Sosyalist hesaplama" meselesini iktisat için somut bir sorun haline getiren, 1917-21 ayaklanmalarıydı. 1919'da Almanya ve Avusturya, talihsiz "sosyalleştirme" hamlelerine başlamışlardı, erken dönem Sovyet savaş ekonomisi bir komünizm biçimi olarak alkışlanıyordu ve kısa ömürlü Bavyera sovyet cumhuriyetinde, parayı derhal kaldırmayı ciddi ciddi tartışmışlardı. Planlı ekonomiler artık bir düşünce deneyi değildi, yakın bir olasılıktı ve biraz aşırılıkla takip ediliyordu.

Ludwig von Mises'in *Economic Calculation in the Socialist Commonwealth* (Sosyalist Ortaklaşmada İktisadi Hesaplama; 1920) adlı kitabının bağlamı buydu. Piyasa, diyordu Mises, bir

hesap makinesi gibi hareket eder: İnsanlar seçimler yaparlar, belli bir fiyattan bir şeyler alıp satarlar ve onların seçimleri doğru olsun ya da olmasın, piyasa çalışır. Zamanla bu, kıt kaynakların en akılcı şekilde dağılımını sağlar. Özel mülkiyeti kaldırıp planlamayı başlattığınızda, makine bozulur: "İktisadi hesaplama olmadan, ekonomi diye bir şey olamaz. Dolayısıyla, iktisadi hesaplama arayışının imkânsız olduğu sosyalist bir devlette, ne türden olursa olsun –terimin bizim bildiğimiz anlamıyla– ekonomi diye bir şey olamaz."[15]

Aşırı solun parayı kaldırma kararlılığına gelince, Mises bunun önemli olmadığını açıklıyordu. Planlama yoluyla piyasa mekanizmasını çiğnerken para kullanmaya devam ederseniz, paranın fiyat sinyallerini iletme yeteneğini azaltırsınız. Ama parayı kaldırırsanız, arz ve talebin ölçü aracını kaldırırsınız: Dağıtım, önsezili tahmin çalışması haline gelir. "Böylelikle," diyordu Mises, "sosyalist ortaklaşmada her iktisadi değişim, başarısı ne önceden takdir edilebilen ne de sonradan geriye dönük olarak belirlenebilen bir girişim olup çıkar. Yalnızca karanlıkta el yordamıyla bocalama vardır."[16]

Mises, gerçekte planlamanın üç kritik zaafını hedef alıyordu: Devlet, piyasa kadar hızlı hesap yapamaz; devlet, yenilikçiliği ödüllendiremez; sonra, belli başlı sektörler arasında sermaye dağıtımı söz konusu olunca, finans sistemi bulunmadığı için, bu işlem hantal ve gelişigüzel bir hal alır. Mises'in öngörüsüne bakılırsa, sonuçta planlama, kaosa götürürdü, özgül olarak da hiç kimsenin istemediği tapon malların aşırı üretimine yol açardı. Uygun fiyatlara ilişkin "bellek" sisteme kazınmış olduğu için, bu bir süre işe yarardı, ama o bellek silikleşince, kaos içinde çökerdi. Hem hayat hem de Sovyet ekonomisinin ölümü onun öngörülerinin doğruluğunu kanıtladığı için, Mises'in kitabı, serbest piyasacı sağın kutsal saydığı bir metin olup çıkmıştır. Ama o zamanlar çok fazla etkili olmamıştır.

Sosyalist hesaplama üzerindeki tartışma ancak 1930'larda, Depresyon'un, faşizmin ve SSCB'de ikinci Beş Yıllık Plan'ın ortasında alevlendi. SSCB, tüm bu değinilen alışılmış nedenlerden dolayı verimsiz oldu, diyordu Mises'in öğrencisi Friedrich Hayek: Tüketici seçiminin olmayışı, kaynakların beceriksizce dağıtılması, yeniliğin ödüllendirilmemesi. Ama Mises'in ana tezi –devletin piyasa kadar iyi hesap yapamadığı tezi– konusunda Hayek geri adım attı. Barone'nin söylediği gibi, sosyalist bir devlet, piyasayı etkili şekilde *yansılayabilirdi*, yeter ki doğru bilgilere sahip olsun. Problem, hesaplamaları asla yeterince hızlı yapamamasıydı.

Hayek'in çalışma arkadaşı, LSE'den Profesör Harold Robbins, planı doğru dürüst hesaplamak için, "milyonlarca ve milyonlarca ayrı hesaplamaya dayanan milyonlarca istatistiksel veri temelinde milyonlarca denklem kurmanın gerekecek" olmasından yakınıyordu. "Denklemler nihayet çözüldüğü zaman, bunların dayandıkları bilgiler eskimiş olurdu ve yeni baştan hesaplanmayı gerektirirdi."[17]

Bu, hararetli bir atışma başlattı. Polonyalı solcu iktisatçı Oskar Lange, Hayek'in ve Robbins'in fiilen sola büyük bir taviz vermiş olduklarına işaret etti.[18]

Lange, Marksizmi reddeden ve sosyalizmin, marjinal fayda kuramı ilkeleri temelinde uygulanabileceğine inanan ılımlı sosyalistler okuluna mensuptu. Tüketicilere yönelik bir piyasayı devam ettirirseniz ve çalışacakları yeri seçmekte insanları özgür bırakırsanız, ama tüm malların üretimini planlarsanız, o zaman sosyalist bir ekonomide deneme-yanılma sürecinin, fiyatlar aracılığıyla işleyen bir süreçten kavramsal olarak farklı olmadığını ortaya koydu. Ekonominin karşılanmamış gereksinimleri, fiyat hareketleri aracılığıyla işaret vermek yerine, eksiklikler ve fazla mallar aracılığıyla işaret verirdi. Merkezî tedarik kurulu, buna uygun olarak, üretim kotalarını sadece yeniden düzenlerdi.

Bağımsız gözlemcilerin çoğu, Lange'ın bu tezini kanıtladığını düşünüyordu. Savaştan sonra, CIA'in Sovyet ekonomisi uzmanı bile şu yargıya varmıştı: "Hiç kuşkusuz, sosyalizm işleyebilir ... Lange bu konuda kesinlikle inandırıcıdır."[19]

Bununla birlikte, apaçık olması gereken bir nedenden dolayı, hesaplama tartışmasına dönmemiz gerekiyor: Bugün teknoloji, planlı bir ekonomide paralel bir yükselme olmadığı için, fiyat mekanizmasını aşındırıyor. Süper bilgisayarlar + büyük veriler de Robbins'in imkânsız olduğunu düşündüğü türden gerçek zamanlı hesaplamaları yapılabilir kılıyor. Robbins milyonlarca, milyonlarca, milyonlarca işlemden söz ediyordu. Bu, 1 petabayttır ve bir süper bilgisayarın performansını ölçmekte kullandığımız birimden ibarettir: saniyede petabaytlarca yönerge. Bu, bazı solcular arasında, "planlamanın işe yarayabileceği" fikrini canlandırmıştır; yeter ki hesaplama problemini teknoloji aracılığıyla çözüme kavuşturabilin. Oysaki kapitalizm sonrası ekonomide –Mises'in 1920'de ortaya attığı bir nedenden dolayı– hesaplama diye bir problem gerçekte yoktur.

1930'lardaki "hesaplama tartışması"nda, her iki taraf da değere ilişkin emek kuramını reddediyordu. Hem sosyalist Lange hem de ultra kapitalist Hayek, değeri yaratan şeye ilişkin tek açıklamanın marjinal fayda olduğuna inanıyordu. Dolayısıyla, her iki taraf için de –kıtlığa dayalı bir sistemin, yerini, bolluğa dayalı başka bir sisteme bıraktığı– bir *geçiş* fikri, keşfedilmemiş bir alandır. Eğer kapitalizm ve devlet sosyalizmi, sırf bir denge durumuna ulaşılıncaya kadar malları akılcı şekilde dağıtmanın iki farklı yolundan ibaretse, o zaman bunların arasında geçiş de devrim değil, sırf bir teknik meseledir.

Ama Mises'in zaten işaret etmiş olduğu gibi, eğer değere ilişkin emek kuramı doğruysa, hiçbir şekilde hesaplama problemi olmaz. Malların dağıtımıyla, önceliklere karar verilmesiyle ve yenilik yapanların ödüllendirilmesiyle ilgili tüm problemler, emek değerlerine dayalı bir sistem içinde yakalanabilir, çünkü

her şey aynı ölçü birimine vurulabilir. Mises'in kabul ettiği üzere, sosyalizm mümkündü, ama ancak "ne paranın ne de mübadelenin bulunduğu bir ekonomide iktisadi hesaplamaya izin verecek tanınabilir bir değer birimi varsa. Ve ancak emeğin böyle bir birim olduğu mantıken düşünülebilirse."[20]

Ne var ki, Mises, 1920'lerde Viyana'da kabul gören standart nedenlerle, emek kuramını reddediyordu: Farklı beceri düzeylerini ölçmek için kullanılamaz, doğal kaynaklara bir piyasa değeri biçmek için de kullanılamaz, diyordu. Bu itirazların ikisi de kolayca alt edilebilir; aslında bunlar, Marx'ın kuramının yanlış anlaşılmasından ibarettir. Marx'ın net olarak açıkladığı gibi, yüksek vasıflı iş, düşük vasıflı işin katı olarak ölçülebilir; ve ham maddelerde cisimleşmiş emek değeri, bunları çıkarmak ve taşımak için yapılan çalışmadan ibarettir.

Mises'in hesaplama üzerine çalışması, ikinci bir değerli içgörü de içerir: Bir piyasa ekonomisinde arz ve talebin gerçek aracısı, teşebbüsler arasındaki ticaret değil, finans sistemidir; sermayeye bir fiyat biçen sistemdir. Bu, günümüzle alakalı olan önsezili bir içgörüdür: Bir post-kapitalist ekonomi istiyorsak, yalnızca malları dağıtmak için piyasadan daha iyi bir şeye ihtiyaç duymakla kalmayız, sermayeyi tahsis etmek için de finans sisteminden daha iyi bir şeye ihtiyaç duyarız.

GEÇİŞLERİN KENDİ DİNAMİKLERİ VARDIR

Emek kuramının geçiş açısından taşıdığı merkezî önemi yalnızca Rus sol muhalifleri –en başta da onun önde gelen iktisatçısı Evgeni Preobrazenski– kavradı. Onlara göre, oldukça basit olarak, geçişin amacı, bedelsiz, bol şeylerin arzını artırmak ve "gerekli emek"i mübadele ölçüsü olmaktan gitgide çıkarmaktı. *Kızıl Yıldız*'da olduğu gibi, erken dönem Sovyet planlamacıları, çalışmanın ücretlerle ve tüketme yeteneğiyle olan bağını koparacak şekilde olabildiğince çok üretmek amacını güttüler. Marksist açıdan bu, "değer yasasının kaldırılması" diye anlaşıldı.

Ama Rus solu, ancak ağır sanayiyi ve devlet kontrolünü teşvik ederek bunu başarabilirdi. 1920'lerin başına gelindiğinde, her şeyde kıtlık vardı: Tüketim malları üretmek için, ağır sanayiye ve elektrifikasyona gerek vardı; insanları doyurmak için, tarımı endüstriyelleştirmeye gerek vardı. Bu nedenle, kaynakların, Sovyet propagandasında birer simge niteliği kazanacak olan sektörlerde –elektrik santralleri, çelik fabrikaları, büyük makine sektörlerinde– yoğunlaştırılmasını istiyorlardı. Bununla birlikte, dengenin kurulamayacağı ve planlamanın muhtemelen keşmekeş olacağı konusunda büyük farkındalık gösterdiler.

İktisadi açıdan, Rus Troçkistlerin bize bıraktıkları belki de en önemli şey, geçiş evresinin kendi dinamiklerini ürettiği yolundaki fikirdir; geçiş asla bir sistemin sönmesi ve bir diğerinin yükselmesi değildir.

Troçki'nin savunduğuna göre, Sovyet usulü geçişin birinci evresinde, hem bir özel iş sektörü hem de bir tüketim sektörü devam ettirilmeliydi. Planın, bu aşamada, tüketim mallarını piyasadan dahi iyi dağıtabileceğini öne sürmek kasıntılıktı. Artı olarak, ruble de dünya piyasasında değiş tokuş edilebilir olarak kalmalıydı. Dahası, tüm planlar sonuçta bir varsayımdı. "Plan," diyordu Troçki, "piyasa aracılığıyla denetlenir ve hatırı sayılır ölçüde gerçekleştirilir."[21]

En kaba ayarlamayı bile yapmak için gerçek zamanlı bilgi geribildirimi gereklidir. Ama muhalif olmanın gulaga tek yönlü bilet istemek anlamına geldiği ağır derecede bürokratik bir toplumda, bu tür geribildirime yol kapalıydı. İşyerinde demokrasinin canlandırılmasına Troçki'nin yaptığı vurgu bu yüzdendir. Esnek bir plan gerekliydi: Paranın hem mübadele aracı hem de değer deposu (tasarruf aracı) olarak kullanıldığı, plan ile piyasanın bir birleşimi gerekliydi. İşçi demokrasisi de gerekliydi.

Para, diyordu Preobrazenski, planlayamadığınız sektörlerde normal işlevini sürdürürken, ekonominin planlı sektöründe teknik bir muhasebe aracı olarak işlev görmeye başlayacaktır.

Amaç, planın piyasayı batağa sokması olduğu için de piyasanın sürekli olarak planı "kirletmesi" beklenebilir.

Yirmi birinci yüzyılla ilintisi apaçık olan unutulmaz bir paragrafta, Troçki şöyle yazıyordu:

> Eğer evrensel bir zihin var olsaydı ... doğanın ve toplumun bütün süreçlerini aynı anda kaydedebilirdi, onların hareket dinamiklerini ölçebilirdi, karşılıklı tepkilerinin sonuçlarını tahmin edebilirdi –böyle bir zihin, elbette, kaç dönüm buğday ekileceğinden tutun da yeleğin son düğmesine kadar uzanan hatasız ve kapsayıcı bir iktisadi planı *a priori* hazırlayabilirdi.[22]

Böyle bir "evrensel zihin" olmadığı için, diyordu, onun yerine işçi demokrasisi –kaldırılmış olan demokrasi– teşvik edilmelidir. Ancak insanlar, ifade özgürlüğüyle, planlama sistemi için birer algılayıcı ve birer geribildirim mekanizması haline gelirlerse, bu kaba hesap makinesi çalışabilir.

Preobrazenski, Troçki ve çalışma arkadaşları, bir dereceye kadar siyasal güç sahibi olup da geçişi emek değeri açısından kavrayan son Marksistlerdi. Preobrazenski, 1936'da idam edildi ve Troçki, 1940'ta suikasta kurban gitti. Ama onların fikirleri, bugün yüz yüze olduğumuz dünya için güçlü imalar içermektedir.

Neoliberalizm döneminde piyasa sektörü, 1920'lerde ve 1930'larda olduğundan muazzam derecede daha karmaşıktır. 1933'teki ABD, 1933'teki Rusya'dan son derece farklıydı; ama bugünkü Amerika'nın otuz yıl önceki Amerika'ya yakınlığına kıyasla, birbirlerine çok daha yakındılar. Bugünkü tüketim sektörü, yalnızca çok daha büyük değil, aynı zamanda da çok daha atomlaşmıştır. Üretim ve tüketim örtüşüyor ve hâlihazırda ekonomi, marjinal üretim maliyeti sıfır olan bilgi mallarını kapsıyor. Cebelleşmek için Negri'nin "toplumsal fabrika"sına da sahibiz: Satın aldığımız şeylerin bir kimlik sorunu haline geldiği yüksek düzeyde finansallaşmış ve ince ayrıntılı bir tüketim toplum.

Öyleyse birinci ders şudur: Piyasa sektörü, çok daha karmaşıktır ve bu yüzden, planlama yoluyla aynen kopyalanması ya da iyileştirilmesi çok daha zordur.

Sonra, devlet sektörünü dikkate almalıyız. Hizmet sağlayıcı olarak modern devlet, 1930'lardaki herhangi bir kapitalist devlete kıyasla devasadır. Topladığı vergileri özel şirketlerce sunulan hizmetler için ya da devletin kendisince verilen hizmetler için harcıyor olsun ya da olmasın, devlet, hakiki özel ekonomiyi –şahsi olarak istihdam edilen bireyler için üretim yapan özel şirketleri– daha küçük bir alana itiyor. Ek olarak, kâr ve GSYH açısından ölçülmemesine karşın, P2P (denklerarası) ekonomi büyüktür. Öyleyse ikinci ders şudur: Piyasanın ötesine geçmeye yönelik herhangi bir girişim, 1930'larda yola çıkacak olduğu yere kıyasla farklı bir yerden yola çıkacaktır.

Ama hem hesaplama tartışmasını hem de Rus solunun planlama uzmanlarını nasıl doğru dürüst yorumlayacağımızı bilirsek, her ikisinden de dersler alabiliriz. Ne var ki, bundan önce, en iyi süper bilgisayarla ve en büyük veritabanıyla bile, planlamanın, kapitalizm sonrasına götüren birincil yol olmadığını anlamalıyız.

SİBER-STALİNİSTLERİN SALDIRISI

Geçen yirmi yıl boyunca, Paul Cockshott ve Allin Cottrell –bir bilgisayar bilimci ve bir iktisat profesörü– alakamızın olmadığını düşündüğümüz bir problem –ekonominin nasıl planlanacağı– üzerinde yorulmadan çalışmışlardır. Çok fazla bilinmemesine rağmen, yaptıkları çalışma titizdir ve paha biçilmez bir hizmet görmektedir; ne yapmamamız gerektiğine ilişkin bir ders kitabı taslağıdır.

Cockshott ve Cottrell'in savunduklarına göre, bilgisayar gücünde sağlanan ilerlemeler, ileri matematiğin ve bilişim kuramının da uygulanmasıyla birlikte, Hayek/Robbins itirazını –yani,

planlamacının hiçbir zaman piyasadan daha iyi gerçek zamanlı bilgi elde edemeyeceği itirazını– ilke olarak ortadan kaldırır. Dahası, bu araştırmacılar, hesaplama tartışmasındaki solun aksine, planlı üretim için ihtiyaç duyacağımız bilgisayar modelinin, değere ilişkin emek kuramını kullanması ve arz-talep sonuçlarını simüle etmeye çalışmaması gerektiğini söylüyorlar.

Bu, Lange'ın çalışmasından kritik bir ayrılmadır. Cockshott ve Cottrell'in anlayışına göre, emek kuramı, hem piyasa etkileşimlerini hem de piyasa dışı etkileşimleri kıyaslamakta kullanabileceğimiz bir ölçü ve geçişi ayarlamak için bir yol sağlar. Onlara göre, planlama süreci modüler bir bilgisayar programına benzer. Tüketicilerin ve üreticilerin taleplerini kıyaslayarak düzenler; bunları karşılamak için gerekli maliyeti ve kaynakları hesaplar; hedefler belirler; olası kaynak gereksinimlerini önceden hesaplar; planın uygulanabilirliğini sınar; sonra da üreticilere ve hizmet sağlayıcılara hedefleri tutturmaları talimatını verir.[23]

Ama 1920'lerdeki Rus solunun aksine, Cockshott ve Cottrell, planı geçici saymazlar ya da yalnızca devlet sektörünün yürüteceği bir şey olarak görmezler; plan, işletme düzeyine ve bireysel ürünlere varıncaya kadar, ayrıntılı olarak hazırlanmalı ve sınanmalıdır.

Öne sürdüklerine göre, piyasayı bir kez ortadan kaldırdığınızda, bir fabrikanın veya bakım evinin ya da kahve salonunun patronunun temel alacağı başka hiçbir işaret kalmaz. Neyi üretiyor olmalarının beklendiğini tam olarak bilmelidirler. Başka bir deyişle, onlarınki, Troçki'nin 1930'larda tasavvur ettiği (ve alaya aldığı) her şeyi tamamen baştan belirleyen bir plan hazırlama yöntemidir.

Bu düzeyde gelişkin planlama, tarihsel olarak elbette Sovyetler Birliği'nin asla ulaşamadığı bir şeydir: 1980'lere gelindiğinde SSCB'de 2,4 milyon farklı ürün vardı ama planlama aygıtının tamamı bunların yalnızca 200.000'inin fiyatını ve miktarını izleyebiliyordu, asıl merkezî plan için ise bu sayı yalnızca 2.000'di.

Sonuç olarak, fabrikalar, üretmeleri beklenen malların az bir kısmı için hedefleri tutturuyorlardı ve bütün diğer istekler keşmekeş içinde karşılanıyor ya da hiç karşılanmıyordu.[24]

Cockshott ve Cottrell'in modelinde, para, her insana yaptığı çalışma miktarından devlet hizmetlerinin bedeli olarak bir maktu vergi düşüldükten sonra ödenen "emek jetonları" biçiminde yer alır. Bu, tüketicilere seçim olanağı sağlar. Bir üründe arz-talep dengesinin bozulması durumunda, merkezî planlamacılar, kısa vadede yeniden denge sağlamak için fiyatı ayarlarlar. Sonra, uzun dönemli olarak, bir sektörün ya da üretim biriminin kontrol ettiği fiyatları, fiilen yapmakta olduğu iş miktarıyla karşılaştırırlar. Planın bir sonraki devresinde, fiyatların kullanılan emekten yüksek olduğu alanlarda üretimi artırır, düşük olduğu alanlarda ise kısarlar. Planlama, "tekrarlı"dır; sürekli olarak ayarlanır. Ama sırf deneme-yanılmadan ibaret değildir: Cockshott ve Cottrell, girdilerin ve çıktıların önceden hesaplanabileceğine inanıyorlar ve bunu yapmak için ayrıntılı bir algoritma öneriyorlar.

Hesaplamayla ilgili güçlük, birinci olarak, bir saatlik emeğin değerinin ne olması gerektiğini hesaplamaktır. Yani, dev bir işlem tablosunda gösterildiği üzere, her bir ürüne ne kadar çalışmanın gittiğidir. Araştırmacılar, bunun bir süper bilgisayarla yapılabildiğini savunuyorlar, ama ancak en ilintili bilgilere öncelik veren veri işlem tekniklerini kullanıyorsa.

Cockshott ve Cottrell'e göre, bir saatlik emeğin değerini belirlemek, zor olan kısımdır. Planın kendisi –kaynakların tahsis edilmesi– daha kolay bir hesaplama işlemidir, çünkü programı kör olarak çalıştırmazsınız. Ona, uygulanabilir sorular sorarsınız, örneğin: Bu yıl bir üründen ne kadar satılacak; çeşitli girdilerden normal olarak ne kadar kullanıyoruz; mevsimsel değişkenlik nedir, beklenen talep nedir, geçmiş deneyimlerin sınırları içinde ne kadar sipariş vermeliyiz? Yazarlar şu yargıya varıyorlar: "Modern bilgisayarlarla, günlük çalışma değerlerinin gün-

cel bir listesini hesaplamak ve haftalık olarak yeni bir perspektif planı hazırlamak mümkündür; hem de piyasa ekonomisinin verebildiği tepkiden biraz daha hızlıca."[25]

Bu ilkelerin iddialı bir uygulamasını yapan Cockshott ve Cottrell, Avrupa Birliği'nde planlı ekonomi için bir taslak önerdiler. Planın nasıl hesaplanacağını açıklamakla kalmayıp, bunu uygulamak için ekonomiyi nasıl yeniden yapılandırmak gerekeceğini de açıkladılar. Kullandıkları yöntemin ardında yatan faraziyeler işte burada açıklık kazanıyor: 1930'larda yanlış giden şeylerden hiç hoşlanmamalarına rağmen, bu yine de bir siber-Stalinizm biçimidir.

Cockshott ve Cottrell'in modelinde, Avrupa'nın ademipiyalaştırılması, öncelikle millileştirme yoluyla değil, para sisteminde reform yapılıp paranın emek değerini yansıtmaya başlaması sağlanarak gerçekleştirilecekti.[26] Banknotların üzerine bir "emek-zaman rakamı" yazılacak, böylece insanların, emekleri karşılığında aldıkları miktar ile ürünler için yapmaları gereken ödeme arasındaki uyuşmazlığı görmelerine imkân verilecekti. Yazarların beklentisine göre, zamanla insanlar, hakiki değerine yakın olan ürünleri seçerlerdi; tüketici seçimi, kârın sistem dışına atılması için bir mekanizma haline gelirdi. Sömürüyü yasaklayan bir kanun, işçilerin, aşırı kâr edinmeye karşı dava açmalarına olanak sağlardı; nihai amaç, kârı tamamen ortadan kaldırmaktı. Bankacılık, sermaye biriktirme aracı olmaktan fiilen çıkardı; bu işi, dolaysız vergilendirme yoluyla devlet yapardı. Finans sektörü silinip süpürülürdü.

Cockshott ve Cottrell'in burada verdikleri muazzam hizmet, niyetlendikleri hizmet değildir. Onlar, gelişmiş bir ekonomiyi yirmi birinci yüzyıl başında tümüyle planlamak için, o ekonominin karmaşıklığından arındırılması, finansın tamamen ortadan kaldırılması ve tüketim, işyeri demokrasisi, yatırım düzeyinde köklü davranış değişikliklerinin gerçekleştirilmesi gerekeceğini gösteriyorlar.

Dinamizmin ve yenilikçiliğin nereden geleceği konusu ele alınmıyor. Muazzam ölçüde genişleyen kültür sektörünün nasıl oluşacağı da ele alınmıyor. Gerçekte, araştırmacılar, karmaşıklığı azalacağı için planlı bir ekonomide, piyasa ekonomisine kıyasla daha az hesaplamaya gerek duyulacağı konusunda güçlü bir sav ortaya atıyorlar.

Ama problem de budur. Planın işlemesi için, bu projedeki toplumun "planlanabilir" duruma geri gitmesi gerekir. İşçiler, "kendi" işyerleri sayesinde, Cockshott and Cottrell'in planının her yönüyle yüz yüze geliyorlar; öyleyse, üç işte birden çalışan istikrarsız işçiye ya da webcam (ağ kamerası) üzerinden seks işi yapan bekâr anneye ne olacak? Onlar yok olurlar. Keza modern yaşamın ayırt edici yönü olup çıkan finansal karmaşıklık ortadan kalkmalıdır; yavaş yavaş da değil. Bu dünyada kredi kartları olamaz; maaş günü kredileri olamaz; belki e-ticaret sektörü çok daha küçük olabilir. Elbette, bu modelde ağ yapıları ve kullanıcılarca üretilen bedava şeyler de olamaz.

Sovyet planlamasının dogmatik ahmaklığını kınamalarına rağmen, araştırmacıların dünya görüşü, hiyerarşik bir topluma, fiziki ürünlere, değişim temposunun yavaş olduğu basit bir sisteme dayanmaktadır. Üretmiş oldukları model, kapitalizm sonrasına yönelik bir yol olarak devlet planlamasına ve piyasanın bastırılmasına dayalı her türlü girişimin niçin çıkmaz yol olduğunu gösteren şimdiye kadarki en iyi kanıttır.

Neyse ki, başka bir yol açılmıştır. Bu yolu izlemek için, bir plan değil, ince ayrıntılı, kendiliğinden işleyen bir mikro süreç kullanmalıyız. Bizim çözümümüz, ağların, bilgi mallarının, karmaşıklığın ve üstel değişimin olduğu bir dünyanın topoğrafyasına rahatça oturmalıdır.

Kapitalizm sonrasına gidiyorken, elbette planlamaya ihtiyacımız olacaktır. Kapitalist dünyanın geniş kesimleri hâlihazırda etkili şekilde planlama yapmaktadır; kentsel tasarım ve inşaat projelerinden tutun da büyük hipermarketlerin entegre tedarik

zincirlerine kadar. Bunu olanaklı kılan şey, bilgi işlem gücünde, büyük veri kullanımında, ayrı ayrı nesnelerin ve bileşenlerin –barkodlar ya da radyo frekanslı tanıma (RFID) etiketleri kullanılarak– dijital izlenmesinde kaydedilen ilerlemedir. Projemizin planlama gerektiren kısmı, bu nedenle, iyi donatılmış olacaktır.

Ama modern toplumun mahiyeti, problemi değişikliğe uğratır. İşçinin aynı zamanda da finansal hizmetlerin ve başka işçilerce verilen mikro hizmetlerin tüketicisi olduğu karmaşık, küreselleşmiş bir toplumda, karmaşıklıktan geri adım atılıp hiyerarşiye dönülmedikçe, plan, piyasayı alt edemez. Bilgisayarlılaşmış bir plan, her şeyi emek değerlerine göre ölçseydi bile, ayakkabı sektörüne ayakkabı üretmesini söyleyebilirdi ama Beyoncé'ye, 2013'te yaptığı gibi, yalnızca sosyal medya aracılığıyla pazarlanan bir sürpriz albüm yapmasını söyleyemezdi. Plan, modern ekonomimizdeki en ilgi çekici şeyle –bedelsiz şeylerle– de ilgilenemezdi. Böyle bir plan, bir Wikipedia sayfasının derlenip düzenlenmesine ya da Linux'un güncellenmesine harcanan zamanı, tıpkı piyasanın gördüğü gibi görürdü: müsrifçe ve hesap edilemez.

Eğer ağa bağlı ekonominin yükselişi, değer yasasını yok etmeye başlıyorsa, planlama da daha kapsamlı bir şeyin parçası olmalıdır.

André Gorz'un bir keresinde yazdığına göre, Sovyet sosyalizmi karşısında kapitalizmin üstünlüğünün kaynağı, "ne tam kontrol edilebilen ne de istikrarlı bir düzenin hizmetine mutlak olarak sokulabilen kısmen özerk güçler arasında yeni çatışmaları sürekli tetikleyen bir ekosistemle karşılaştırılabilir şekilde, [kapitalizmin] istikrarsızlığı, çeşitliliği ... karmaşık çok biçimli karakteri"dir.[27]

İnşa etmeye çalıştığımız şey, daha da karmaşık, daha özerk ve daha istikrarsız olmalıdır.

Ama bir iktisadi sistemden bir başkasına değişim zaman alır. Eğer post-kapitalizm tezi doğruysa, yaşayacağımız geçiş

süreci, Sovyet planlamacılarının tasavvur ettikleri geçişe değil, daha çok, feodalizmden kapitalizme geçişe benzeyecektir. Uzun olacaktır; karışıklık olacaktır; süreç içinde, bir "iktisadi sistem" kavramının kendisini de yeniden tanımlamak gerekecektir.

İşte bu yüzden, her ne zaman gelecek konusunda kendimi fazlasıyla Marksist olmaktan alıkoymak istesem, Shakespeare'i düşünürüm.

BÜYÜK DEĞİŞİM: SHAKESPEARE İLE MARX KARŞI KARŞIYA

Shakespeare'in *Kral John* ile başlayıp *VIII Henry*'yle biten tarihsel oyunlarının arka arkaya gösterimini seyredebilseydiniz, ilk bakışta, merkezî bir olay örgüsünün bulunmadığı bir Netflix dram serisi izliyor gibi olurdunuz: Cinayetler, savaşlar ve kargaşa; hepsi de krallar ile dükler arasında cereyan eden, görünürde anlamsız bir itiş kakış. Ama bir "üretim tarzı"nın ne olduğunu anladığınız anda, anlam apaçık ortaya çıkar. Seyrettikleriniz, feodalizmin çöküşü ve erken kapitalizmin doğuşudur.

Üretim tarzı, Marksist iktisadın yarattığı en güçlü fikirlerden biridir. Geniş bir yelpazedeki tarihsel düşünürleri etkilemiş ve sonuçta geçmişe bakışımızı şekillendirmiştir. Bu fikrin başlangıç noktası şu sorudur: Yürürlükteki iktisadi sistem neye dayanıyor?

Feodalizm, yükümlülük esasına dayanan bir sistemdi: Köylüler, ürünlerinin bir kısmını toprak sahibine teslim etmekle ve onun için askerlik yapmakla yükümlüydüler; buna karşılık o da krala vergi vermekle ve istediği zaman ordu temin etmekle yükümlüydü. Bununla birlikte, Shakespeare'in tarihsel oyunlarına sahne olan İngiltere'de, bu sistemin ana kaynağı yıkılmıştı. III. Richard'ın gerçek yaşamda rakiplerini boğazladığı zamana gelindiğinde, yükümlülüğe dayanan güç ağı, para tarafından kirletilmiş durumdaydı: Kiralar parayla ödeniyordu, askerlik bedeli

olarak para veriliyordu, Floransa'dan Amsterdam'a kadar yayılmış sınır aşan bir bankacılık ağının yardımıyla savaşlar yürütülüyordu. Shakespeare'in kralları ve dükleri birbirlerini öldürüyorlardı, çünkü para, yükümlülük esasına dayanan tüm gücü, her an devrilebilir hale getirmişti.

Shakespeare, henüz "feodalizm" ve "kapitalizm" sözcükleri türetilmeden önce bunun özünü kavramayı başardı. Shakespeare'in tarihsel oyunları ile komedileri ve trajedileri arasındaki sinyal farkı, bu ikinci sözü edilenlerin, onun seyirci kitlesinin içinde yaşadığı çağdaş toplumu betimliyor olmasıdır. Komedilerde ve trajedilerde, ansızın, bankerlerin, tüccarların, şirketlerin, paralı askerlerin ve cumhuriyetlerin olduğu bir dünyayla karşılaşırız. Bu piyeslerin tipik mekânı, bir şato değil, zengin bir ticaret şehridir. Tipik başkişi, esasen burjuva olduğu ve kendi çabasıyla, yani ya cesaretiyle (Othello), ya hümanist felsefesiyle (Prospero) ya da hukuk bilgisiyle (*Venedik Tüccarı*'ndaki Portia) o yere geldiği için ululuk kazanmış bir kişidir.

Ama Shakespeare, bunun nereye varacağı konusunda hiçbir ipucuna sahip değildi. Bu türden ekonominin insan karakterine neler yaptığını gördü: İnsana bilgi gücü veriyordu, ama onu yeni bir ölçekte açgözlülüğe, hırsa, özgüvensizliğe ve güç zehirlenmesine kapılmaya açık hale de getiriyordu. Ama ticarete, fetihlere ve köleliğe dayalı tüccar kapitalizminin sanayi kapitalizmine yolu açması için bir 150 yıl daha geçmesi gerekecekti.

Eğer yazdığı metinleri kullanarak Shakespeare'i sorgular ve şu soruyu sorarsanız: "Geçmiş ile sizin yaşadığınız dönem arasında ne vardı?", alacağınız yanıt, "fikirler ve davranışlar" olur. İnsanlar birbirlerine daha çok değer verirler; sevgi, ailevi görevden daha önemlidir; hakikat, bilimsel doğruluk ve adalet gibi değerler, uğrunda ölmeye değerdir; hiyerarşiden ve onurdan bile önce gelir.

Shakespeare, bir üretim tarzının tökezlemeye ve bir diğerinin yükselmeye başladığı zamanın büyük bir tanığıdır. Ama Marx'a

da ihtiyacımız vardır. Maddeci bir tarih görüşünde, feodalizm ile erken kapitalizm arasındaki fark sırf fikirler ve davranışlar değildir. Toplumsal ve iktisadi sistemde oluşan değişiklikler kritiktir. Temelde ise değişikliğin itici gücü yeni teknolojilerdir.

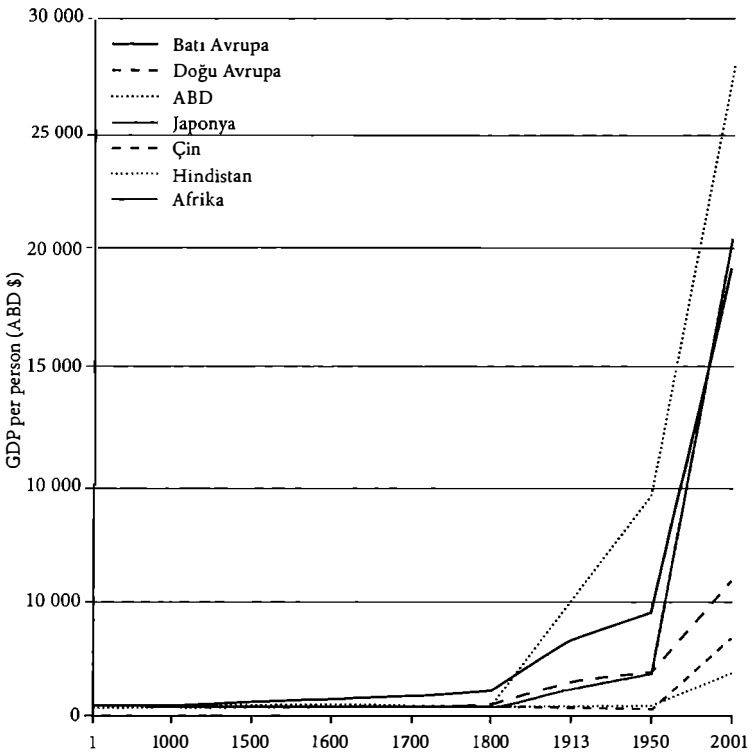
Marx'a göre, bir üretim tarzı, bir toplumun "normal"ine temel oluşturan iktisadi ilişkiler, yasalar ve toplumsal gelenekler dizisidir. Feodalizmde, lorda ait güç ve yükümlülük kavramı her şeye egemendi. Kapitalizmde, ona eş değer güç, piyasa, özel mülkiyet ve ücretlerdir. Bir üretim tarzını anlamak için başka bir aydınlatıcı soru da şudur: "Kendisini, kendi kendine yeniden üreten nedir?" Feodalizmde bu, sadakat ve yükümlülük kavramıdır; kapitalizmde ise piyasadır.

Üretim tarzı kavramı işte burada çetin bir nitelik kazanır: Değişiklikler öylesine büyüktür ki, asla benzerleri birbiriyle karşılaştırmayız. Dolayısıyla, kapitalizmin yerini alan iktisadi sistem söz konusu olunca, bunun, piyasa gibi katıksız şekilde iktisadi bir şeye dayanmasını beklememeliyiz, feodal güç gibi açıkça zorlayıcı bir şeye dayanmasını da beklememeliyiz.

Marx'a göre, üretim tarzları kavramı, katı bir tarihsel sıralanışa yol açmıştır: Zenginlerin yasal izin verilmiş şiddet yoluyla zenginleştikleri çeşitli kapitalizm öncesi toplum biçimleri vardır; ondan sonra, zenginlerin teknolojik yenilenme ve piyasa yoluyla zenginleştikleri kapitalizm vardır; en son olarak da kıtlık değil de bolluk bulunduğu için insanlığın zenginleştiği komünizm vardır. Bu sıralama, iki açıdan eleştiriye açıktır. Birincisi, bu bir tür mitoloji gibi yorumlanabilir: İnsanın yazgısı, üç mantıksal aşamada meydana gelecek şekilde önceden programlanmış gibi görünür. İkincisi, geriye bakan tarihçilerce kullanıldığı zaman, bu sıralama, karmaşık toplumların basit yaftalarla tanımlanmasına ya da aslında var olmayan iktisadi güdülerle açıklanmasına yol açar.

Ama kaçınılmazlık efsanesinden uzak durur ve sadece, "önceki tüm iktisadi modellere lokomotiflik yapmış olan kıtlıkla

karşılaştırılınca, görece bolluğun olduğu bir dönemin gelmesi gereklidir," tezini ortaya atarsak, o durumda Marx'ın söylediği, 1930'ların başında Keynes'in söylediğiyle aynıdır, o kadar: Bir gün, herkes için yeterli gıda olacak ve iktisadi problem çözülecek. "İnsan," diye yazıyordu Keynes, "yaratılışından bu yana ilk kez, kendisinin gerçek, kalıcı problemiyle –ekonomik kaygıların baskısından özgür olmanın tadını nasıl çıkaracağı ... nasıl akıllıca, yaraşır şekilde ve iyi yaşayacağı problemiyle– yüz yüze gelecektir.[28]

Nüfus ve GSYH konusunda şimdi sahip olduğumuz (ama Marx'ın ve Keynes'in sahip olmadıkları) veriler, dünya tarihine ilişkin bu üç evreli görüşü gerçekte destekliyor. Yaklaşık 1800 yılına gelininceye kadar, yalnızca Batı Avrupa, kişi başına GSYH'de elle tutulur bir artış yaşadı, bu da esas olarak Amerika kıtasının fethinden sonra oldu; sonra Sanayi Devrimiyle, Avrupa'da ve ABD'de kişi başına oran aşağı yukarı 1950'ye kadar dikkate değer ölçüde yükseldi ve o yıllarda artış yeniden hızlandı. Grafikte görüldüğü gibi, bugün kişi başına GSYH oranları tüm dünyada yükseliyor. Tüm çizgilerin dikeye yakın gittiği aşama, Keynes'in ve Marx'ın hayal ettikleri aşamadır ve öyleyse biz de hayal etmeliyiz.[29]

GEÇİŞİN İTİCİ GÜÇLERİ

Feodalizmin çökmesine ve kapitalizmin yükselmesine ne sebep oldu? Doğal olarak bu, devasa bir tarihsel tartışmanın konusudur. Ama post-kapitalizme geçişin de benzer büyüklükte olacağını düşünüyorsak, o zaman, içsel ve dışsal faktörler arasındaki etkileşim; fikirlerin önemine kıyasla teknolojinin önemi; geçişlerin ortasında olduğunuz halde bunları anlamanın niçin bu kadar zor olduğu konusunda öğrenilecek dersler vardır.

Kalıtım ve salgın hastalık bilimcilerin yanı sıra toplumsal tarihçilerin de sağlamış oldukları yeni bilgilerle donanmış olarak, feodalizmin sona ermesiyle ilgili dört olası neden sıralayabiliriz.

Yaklaşık 1300 yılına kadar, feodal tarım dinamikti, Batı Avrupa'da kişi başına GSYH başka her yerdekinden daha hızlı yükseldi. Ama 1300'lerde başlayan açlık ve kıtlıklar, feodal toprak kullanımı sistemlerinin verimliliğinde azalma olduğuna işaret ediyordu: Üretkenlik, nüfus artışına ayak uyduramadı. Sonra 1345'te, İngiltere kral III. Edward, ülkesinin borçlarını ödeyemez oldu ve ona borç vermiş olan Floransalı bankerlerin silinmesine yol açtı. Denetlenebilir olmasına rağmen, bu, genel

bir hastalığın belirtilerinden sadece biriydi ve feodal Avrupa'nın bir bölgesindeki krizin tüm bölgelere yayılabileceğine ilişkin bir uyarıydı.

1347'de, *Yersinia pestis* basili Avrupa'yı vurdu. 1353'te, Kara Ölüm denilen büyük veba salgını, Avrupa nüfusunun en az dörtte birini öldürdü.[30] Bu felaketten sağ kurtulanlar için, bu deneyim manevi açıdan dönüştürücü oldu; dünyanın sonuna tanık olmak gibiydi. Bunun iktisadi etkisi çok belirgin oldu: Emek arzı dibe vurdu. Düşüklerin en düşüğü olan çiftlik işçileri, birdenbire daha yüksek ücretlere kavuşma olanağı buldular.

Veba salgını sona erince, iktisadi mücadeleler patlak verdi; Fransa ve İngiltere'de köylü isyanları, kilit öneme sahip imalat şehirleri olan Gent ve Floransa'da işçi ayaklanmaları çıktı. Tarihçiler, bunu, "feodalizmin genel krizi" olarak adlandırırlar. İsyanlar başarısızlığa uğramasına rağmen, iktisadi denge artık kentsel işçilerin ve köylülerin lehine dönmüştü. Kara Ölümden sonra tarımsal kiralar dibe vurdu ve şehirlerde ücretler, daha önceki düzeylerin iki, hatta üç katına çıktı," diye yazıyor tarihçi David Herlihy.[31]

Yün fiyatlarının yükselmesiyle, birçok toprak sahibi, tarım ürünleri ekimini bırakıp koyun yetiştiriciliğine yöneldi; yün, buğdayın aksine, tüketim için değil, ticaret içindi. Köylüleri askerlik yapmak zorunda bırakan eski geleneğin yerini, gitgide, nakit ödenen paralı askerlerle savaş aldı. İşçi sayısı az olduğu için de emekten tasarruf sağlayan cihazlar icat edilmeye başlandı.

Basitçe söylenirse, 1347'de Cádiz'e Kara Ölümü getirmiş olan fare, içten içe zayıflamış bir sistemin çökmesine yardım eden bir dış şoku tetikledi.

Değişikliğin ikinci itici gücü, bankacılığın gelişmesiydi. Bankacılık, feodalizmin resmî sınıfları –soylular, şövalyeler, orta sınıflar, memurlar vb.– arasında kalan belgeye bağlanmamış boşlukta servet yığmanın yüzde yüz garantili bir yolu olup çıkmıştı zaten. Medici ailesi, on beşinci yüzyılda ulusaşırı bir süper şirket

yaratmıştı ve zamanla nüfuzları gerileyince, Augsburg'dan Fugger ailesi onların yerini aldı.

Bankacılık, feodal topluma sadece sistematik olarak kredi enjekte etmekle kalmadı, alternatif bir güç ve mahremiyet ağını da enjekte etti. Fugger ve Medici aileleri, işleri sayesinde krallar üzerinde gayriresmî nüfuz kullandılar; yaptıkları faaliyetler neredeyse Hristiyanlığa aykırı sayılmasına rağmen. Bu sürece katılan herkes, resmî feodal ekonomi içinde el altından bir kapitalizm biçimi yaratmak için iş birliği yaptı.

Kapitalizmin yükselişinin üçüncü itici gücü, Amerika kıtasının 1503'ten başlayarak fethedilmesi ve yağmalanmasıydı. Bu, geç dönem feodalizm bünyesinde organik olarak büyüyen piyasanın içeride yarattığı her girdiyi kat kat aşan miktarda paranın aristokrat olmayanlara akmasını sağladı. *Conquistadore*'lar (Müstevliler) tek bir seferde Peru'dan 1,3 milyon ons (yaklaşık 40 milyon gram) altın çaldılar. Erken modern Avrupa'ya taşınan muazzam boyutta zenginlik, piyasa güçlerine, mesleki imalata ve bankacılığa doping etkisi yaptı. Ayrıca, eski bağımsız kentler ve artık şatolarında yoksullaşmış olan dükler üzerinde monarşik devletlerin gücünü artırdı.

Son olarak, matbaanın icadı vardı. Gutenberg, ilk matbaayı 1450'de kullanıma soktu. Bunu izleyen 50 yılda 8 milyon –Roma zamanlarından beri Hrıstiyanlığın üretmeyi başarmış olduğu tüm yazmalardan daha fazla– kitap basıldı. Basımcılığın büyük toplumsal tarihçisi Elizabeth Eisenstein, bizatihi matbaa atölyesinin devrimci mahiyetine işaret eder: Burası, feodalizm çerçevesindeki başka hiçbir toplumsal durumun oluşturamadığı bir iş ortamında bilginleri, rahipleri, yazarları ve metal işleyicileri bir araya getirdi. Basılı kitaplar, denetlenip doğrulanabilen bilgi ve kaynak özgünlüğü sağladı. Protestanlığın, bilimsel devrimin ve hümanizmin yükselişini teşvik etti. Ortaçağ katedrali anlamla dolu –taştan bir kütüphane– idiyse, basımcılık, ona duyulan gereksinimi ortadan kaldırdı. Basımcılık, insanların düşünüş

tarzını dönüşüme uğrattı.[32] Filozof Francis Bacon'ın 1620'de yazdığına göre, matbaa, barut ve pusula, "tüm dünyada her şeyin çehresini ve gidişatını değiştirdi".[33]

Yukarıda sunulan dört faktörlü açıklamayı kabul edersek, feodalizmin dağılması öncelikle bir teknoloji hikâyesi değildir. Kötüye giden ekonomi ve dış şoklar arasındaki karmaşık bir etkileşimin sonucudur. Yeni bir düşünüş tarzı ve yeni davranışların filizlenmesine olanak veren dış bozulmalar olmasaydı, bu teknolojiler yararsız kalırdı.

Kapitalizm ötesine geçiş olasılığına baktığımız zaman, teknoloji, toplumsal mücadele, fikirler ve dış şoklar arasında benzer bir karmaşık etkileşim beklemeliyiz. Ama bunun boyutu zihinlerimize sığmayacak büyüklüktedir; tıpkı galaksimizin evrendeki boyutunu gördüğümüzde olduğu gibi. Geçiş dinamiklerini basit kategorilere ve basit neden-sonuç zincirlerine sıkıştırma yönünde çok vahim bir eğilimimiz var.

Feodalizmi neyin yok ettiğine ilişkin klasik Marksist açıklama, bunu, "içerdiği çelişkiler"e –köylüler ile soylular arasındaki sınıf mücadelesine– bağlıyordu.[34] Ama daha sonraki maddeci tarihçiler, eski sistemin başarısızlığına ve duraklamasına, bu yüzden de bir "genel kriz"in çıkmasına vurgu yaptılar. Yeni Sol akımından tarihçi Perry Anderson, bundan, önemli bir genel sonuç çıkardı: Bir üretim tarzı geçişinin kilit belirtisi, yeni iktisadi modelin güçlü bir patlamayla ortaya çıkması değildir. "Aksine, üretim güçleri, tipik olarak, mevcut üretim ilişkileri içinde duraklama ve gerileme eğilimindedir."[35]

Çıkarabileceğimiz başka genel dersler nelerdir?

Birincisi, farklı üretim tarzları farklı şeyler çevresinde yapılandırılır: Feodalizm, yükümlülükle ilgili yasaların ve göreneklerin yapılandırdığı bir iktisadi sistemdi. Kapitalizmi yapılandıran, katıksız iktisadi bir şeydi: Piyasa. Buna bakarak tahmin edebiliriz ki, ön koşulu bolluk olan kapitalizm sonrası toplum, karmaşık bir piyasa toplumunun basitçe değişime uğratılmış bir

biçimi olmayacaktır. Ama neye benzeyeceğine ilişkin olumlu öngörüleri kavramaya başlayabiliriz ancak.

Bunu, konuyu geçiştirmek için söylemiyorum: Kapitalizm sonrası toplumun, söz gelişi 2075 yılına gelindiğinde göstereceği genel iktisadi parametreler, bir sonraki bölümde açıkça ortaya konulacaktır. Ama böyle bir toplum, iktisat çevresinde değil de insanın özgürleşmesi çevresinde yapılandırılırsa, öngörülemez şeyler bunu yapılandırmaya başlayacaktır. Söz gelişi, 2075 yılının Shakespeare'i için en açık seçik şey belki de cinsiyet ilişkilerinde, cinsellikte ya da sağlıkta yaşanan topyekûn kalkışma olacaktır. Belki ortalıkta piyes yazarı bile olmayacaktır: Belki kullandığımız medyanın dokusu bile değişecektir; tıpkı ilk halk tiyatroları açıldığında Shakespeare'in kuşağı için olduğu gibi.

Marksizm, değişikliğin itici gücü olarak proletarya üzerindeki ısrarıyla, şu soruyu görmezden gelme eğilimi gösterdi: Kapitalizm sonrasının ortaya çıkması için insanların nasıl değişmeleri gerekecektir? Oysaki feodalizmden kapitalizme geçişi incelersek, en belirgin sorunlardan biri budur.

Söz gelişi, Shakespeare'in *Hamlet*'indeki Horatio karakteri ile Dickens'ın *Little Dorrit*'indeki (Küçük Dorrit) Daniel Doyce gibi bir karakter arasındaki farkı düşünün. Her ikisi de başkişinin bir yansı aracı olarak kullandığı ikincil karakterlerdir, her ikisinin de yaşadıkları çağı ayırt edici bir takıntısı vardır: Horatio, hümanist felsefeye takmıştır, Doyce'un ise bütün derdi, yaptığı icat için patent almaktır. Shakespeare'de Doyce gibi bir karakter olamaz; öyle bir karakter, olsa olsa işçi sınıfından komik bir figür olarak ufak bir rol üstlenebilir. Oysaki Dickens'ın Daniel Doyce'u anlattığı zamana gelindiğinde, tüm okurları onun gibi birini tanımış olmalıdırlar. Nasıl ki Shakespeare, Doyce'u hayal edemez idiyse, biz de iktisadın artık yaşamın merkezinde olmayacağı bir zamanda toplumun ne tür insanlar üreteceğini hayal edemeyiz.

Son geçişin meydana geliş şekliyle ilgili bildiklerimizi yeniden ifade edelim ve paralellikleri ortaya koyalım.

Feodal tarım modeli ilk olarak çevreyle ilgili sınırlara çarptı ve sonra devasa bir dış şok geçirdi: Kara Ölüm. Ardından, nüfusla ilgili bir şok geldi: Toprağı işlemeye yeter sayıda işçi kalmamıştı, bu da ücretleri yükseltti ve eski feodal yükümlülük sisteminin yürütülmesini olanaksız kıldı. Emek yetersizliği, teknolojik yenilenmeyi de zorunlu kıldı. Tüccar kapitalizminin yükselmesine temel oluşturan yeni teknolojiler, ticareti teşvik eden (matbaacılık ve muhasebecilik), alınıp satılabilir zenginlik yaratılmasını destekleyen (madencilik, pusula, hızlı gemiler) ve üretkenliği artıran (matematik, bilimsel yöntem) teknolojilerdi.

Eski sistemde arızi görülen ama yeni sistemin temelini kurması kaçınılmaz olan bir şey –para ve kredi– tüm bu süreç boyunca vardı. Gerçekte, yasaların ve göreneklerin birçoğu, paranın küçümsenmesi etrafında şekillenmişti; yüksek feodalizmde kredi *günah* kabul edilirdi. Dolayısıyla, para ve kredi, sınırları yıkıp geçtiği ve bir piyasa sistemi yarattığı zaman, bu bir devrim gibiydi. Ondan sonra, yeni sistem, Amerika kıtasında neredeyse sınırsız bir bedava zenginlik kaynağının keşfedilmesiyle daha bir enerji kazandı.

Tüm bu faktörlerin birleşmesi, feodalizmde eziyet görmüş ya da kenara itilmiş olan bir grup insanı –hümanistleri, bilimcileri, zanaatkârları, avukatları, radikal vaizleri ve Shakespeare gibi bohem oyun yazarlarını– alıp, toplumsal bir dönüşümün başına geçirdi. Kilit anlarda devlet, ilk önceleri çekine çekine olsa bile, değişikliği engellemek yerine teşvik etmeye yöneldi.

Kapitalizm sonrasına geçişte tam paralellikler olmayacaktır ama kaba paralellikler vardır.

Kapitalizmi kemiren fakat ana akım iktisadın pek akılcılaştırmadığı şey, bilgidir. Matbaa makinesinin ve bilimsel yöntemin eş değerlisi, bilgi teknolojisidir ve bu teknolojinin kalıtım biliminden tutun da sağlığa, tarıma, sinemaya kadar tüm diğer teknoloji biçimlerine yayılışıdır.

Feodalizmin geç dönemindeki uzun durgunluğun modern eş değerlisi, duraklayan beşinci Kondratyev devresidir; çalışmanın otomasyon yüzünden hızla ortadan kalkması yerine, düşük ücretli saçma sapan işler yaratmaya indirgeniyoruz ve birçok ekonomi durgunluk yaşıyor.

Yeni bedelsiz zenginlik kaynağının eş değerlisi nedir? Bu, tam olarak zenginlik değildir: Dışsallıklardır –ağ bağlantılı etkileşimin yarattığı parasız şeyler ve refahtır. Piyasa dışı üretimin, mülk edinilemeyen bilginin, denklerarası ağların ve kimsenin yönetmediği teşebbüslerin yükselişidir. Fransız iktisatçı Yann Moulier-Boutang'ın dediği gibi, internet, günümüzde yeni bir dünyanın fethi için "hem gemi hem de okyanus"tur. Aslında gemidir, pusuladır, okyanustur ve altındır.

Günümüzdeki dışsal şoklar apaçıktır: enerjinin tükenmesi, iklim değişikliği, yaşlanan nüfuslar ve göç. Bunlar, kapitalizmin dinamiklerini değişime uğratıyor ve uzun vadede işleyemez hale getiriyor. Bunlar henüz Kara Ölüm ile aynı etkiyi göstermemiştir; ama herhangi bir finansal çöküş, yaratmış olduğumuz son derece kırılgan kentli toplumları kolaylıkla yerle bir edebilir. 2005'te New Orleans'ta Katrina kasırgasının gösterdiği gibi, modern bir kentte toplumsal düzeni ve işlevsel altyapıyı tahrip etmek için veba salgınına gerek yoktur.

Geçişi bu şekilde anlarsanız, süper bilgisayarla hazırlanmış bir Beş Yıllık Plana değil, aşamalı, esnek ve modüler bir projeye ihtiyaç vardır. Bu projenin amacı, piyasa güçlerini dağıtan, çalışma ihtiyacını azaltan ve dünya ekonomisini bolluk yönünde ilerleten teknolojileri, iş modellerini ve davranışları yaygınlaştırmak olmalıdır. Bu söz, riskleri azaltmak ya da yakıcı adaletsizlikleri gidermek için acil önlem alamayacağımız anlamına gelmez. Ama stratejik hedefler ile kısa vadeli eylemler arasındaki farkı anlamamız gerektiği anlamına kesinlikle gelir.

Stratejimiz, kendiliğinden başlamış olan sürecin akıbetini şekillendirmek, böylelikle de geri çevrilemez hale gelmesini ve

toplumsal açıdan adil sonuçları mümkün olduğunca çabuk vermesini sağlamaktır. Bunun için, planlamanın, devletçe tedarikin, piyasaların ve denklerarası üretimin bir harmanına gerek olacaktır. Ama Gutenberg'in ve Kolomb'un modern eş değerlilerine de yer vermek gerekir. Modern Shakespeare'e de.

Yirminci yüzyıl solcularının çoğu, yönetilen bir geçiş lüksüne sahip olmadıklarına inanıyordu. Gelen sisteme ait hiçbir şeyin eski sistem içinde var olamayacağı, onlar için imanın şartlarından biriydi; oysaki göstermiş olduğum gibi, işçiler, kapitalizme rağmen alternatif bir yaşam yaratma arzusunu her zaman canlı tuttular. Sonuç olarak, Sovyet tarzı bir geçiş olasılığı ortadan kalkınca, modern sol kendini sadece bazı şeylere karşı çıkmaya verdi: Sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesine, sendika haklarının kısıtlanmasına, hidrolik kırmayla petrol ve gaz çıkarılmasına –liste böyle uzayıp gidiyor.

Bugün, olumlu şeyler yapmayı yeniden öğrenmemiz gerekiyor: Sistem içinde alternatifler inşa etmeyi; yönetimsel gücü, radikal ve yıkıcı bir tarzda kullanmayı; tüm eylemlerimizi, geçiş yolu yönünde odaklamayı; yoksa eski sistemin rastgele unsurlarını bölük pörçük savunmayı değil.

Yirminci yüzyıl başlarında sosyalistler, eski sistem içinde ilk adım niteliğinde hiçbir şeyin mümkün olmadığına mutlak şekilde inanıyorlardı. Preobrazenski bir keresinde kesin bir dille şöyle demişti: "Sosyalist sistem, kapitalizm dünyası içinde moleküler şekilde inşa edilemez."[36]

Koşullara uyum sağlayabilen bir solun atabileceği en cesurca adım, o inancı terk etmektir. Yeni sistemin unsurlarını eski sistem içinde moleküler şekilde inşa etmek kesinlikle mümkündür. Kooperatiflerde, yardımlaşma sandıklarında, denklerarası ağlarda, yönetimsiz teşebbüslerde ve paralel, alt kültürel ekonomilerde, bu unsurlar şimdiden vardır. Bunları acayip denemeler olarak görmekten vazgeçmeliyiz; tıpkı on sekizinci yüzyılda kapitalizmin, köylüleri topraklardan sürüp çıkarmak ya da el za-

naatlarını yok etmek için yasal düzenlemeleri kullandığı kadar güçlü şekilde yasal düzenlemeleri kullanarak bu unsurları teşvik etmeliyiz.

Son olarak, neyin acil olduğunu, neyin önemli olduğunu ve bazen bunların nasıl örtüşmediğini öğrenmeliyiz.

Gelecek elli yılda karşı karşıya kalacağımız dış şoklar olmasaydı, işleri ağırdan alma lüksümüz olabilirdi: Devlet, ılımlı bir geçiş sürecinde, yasal düzenlemeler yoluyla değişimi kolaylaştıran asıl aktör olurdu. Ama dış şokların devasa boyutu, alacağımız önlemlerden bazılarının derhal, merkezî ve çok köklü olmasını gerektirecektir.

9

Paniğin Akla Yatkın Nedenleri

Her nereye gitsem, iktisatla ilgili sorular sorarım; ve iklimle ilgili yanıtlar alırım. 2011'de Filipinler'de, kırsal yoksul yörelerde yaşayan topraksız çiftçilerle tanıştım. Neler olmuştu? "Tayfunlar," diye cevap geldi. "Tayfunlar arttıkça, pirinç de yetişmiyor. Ekim zamanı ile hasat arasında yeterince güneşli gün yok."

Gobi çölünden çıplak dağlarla ayrılan Çin'in Ningşia eyaletinde, çevrelerindeki otlaklar kuruduğu için artık kimyasal yemlerle idare etmek zorunda kalan koyun yetiştiricileriyle tanıştım. Bilimciler, haritada işaretlenmiş olan 144 su kaynağına ve dağ deresine ne olduğunu anlamak için ta 2008'de büyük zorluklarla bu dağları dolaştıkları zaman, şunları bildirdiler: "İklim değişikliği ve çevrenin yozlaşması nedeniyle, güneydeki dağlık alanlarda hiç su kaynağı ve akarsu kalmamış."[1]

2005'te New Orleans'ta, dünyanın en zengin ülkesindeki zaten kırılgan olan modern bir kentin toplumsal düzeninin paramparça olduğuna tanıklık ettim. Dolaysız neden, bir kasırgaydı; altta yatan problem ise kentin altyapısının, hava koşullarında oluşan bir değişikliği kaldıramaması ve kentin yoksulluk içindeki toplumsal-ırksal yapısının bu darbeye dayanamamasıydı.

İktisatçılar ile çevrebilimciler arasında, hangi krizin –ekosferin mi, ekonominin mi?– daha önemli olduğuna ilişkin anlamsız bir tartışma vardır. Materyalist yanıt, bunların yazgılarının

birbiriyle bağlantılı olduğudur. Doğal dünyayı ancak onunla etkileşime girerek ve onu dönüştürerek tanırız: Doğa bizi bu şekilde oluşturdu. Bazı "derin ekoloji" destekçilerinin öne sürdükleri gibi, dünya biz olmadan daha iyi durumda olacaksa da, onu koruyup kollama görevi bizlere düşer.

Şık takım elbiselerin ve iklim zirvelerinin dünyasında, rehavet içinde bir sükûnet hüküm sürer. Odak noktasında, "neler *olacak*" konulu senaryolar, yani küresel hava sıcaklıklarının sanayi öncesi düzeylere kıyasla iki santigrat derece yükselmesine izin verirsek bizi bekleyen iklim felaketi vardır. Ama dünyanın ücra yerlerinde bu felaket zaten yaşanmaktadır. Su baskınları, ormansızlaşma ve yayılan çölleşme nedeniyle hayatları mahvolanları dinlemiş olsaydık, neyin yaklaşmakta olduğunu daha iyi anlardık: Dünyanın toptan yıkımı.

IPCC'nin (Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin) 2013'te yayınlanan beşinci raporunda, gezegenin ısınmakta olduğu hiçbir kuşkuya yer kalmayacak şekilde ifade ediliyor. Dünyanın en saygın iklim bilimcileri, "1950'lerden beri, gözlemlenen değişikliklerin birçoğu, milenyum öncesi on yıllarda eşi benzeri olmayan boyutlara ulaşmıştır," diyorlar. "Atmosfer ve denizler ısınmış, kar ve buz miktarları azalmış, deniz seviyesi yükselmiş ve sera gazlarının yoğunlukları artmıştır."[2] IPCC'nin vardığı kesin kanıya göre, bunun başta gelen nedeni, iktisadi büyümeyi artırmak için insanların karbon kullanmalarıdır; öyle ki, bu raporda, insanların yol açtıkları daha yüksek sıcaklıkların, daha sık sıcak günlerin ve daha sık ısı dalgalarının meydana gelme olasılığı, "muhtemel" düzeyinden "çok muhtemel" düzeyine yükseltilmiştir. Bilimciler, böyle terimleri rastgele kullanmazlar; bu terimler, onların emin olma derecelerindeki niteliksel artışın eş değerlisidir.

Ekosistemimiz son derece karmaşık olduğu için, iklimdeki her bozulmayı yüzde yüz kesinlikle insani bir nedene bağlayamayız. Ama IPCC'ye göre, aşırı hava koşullarının –kasırgaların,

sellerin, tayfunların, kuraklıkların– yüzyılın ikinci yarısında artacağından oldukça emin olabiliriz.

IPCC, 2014'te yaptığı güncellemede, kesin bir dille şu uyarıyı yaptı: Karbon salımlarındaki artışın durdurulamaması, "insanlar ve ekosistemler için ağır, yaygın ve geri çevrilemez etkilerin meydana gelmesi" olasılığını artıracaktır. Unutmayalım ki bu, bilim insanlarınca hazırlanmış bir rapordur. Onlar, "ağır, yaygın ve geri çevrilemez" gibi sözcükleri dikkatle tartıp dökmeden bunların altına imza atmazlar.

Eğer bir ana akım iktisatçıysanız, yaklaşan şeyi, "dış kaynaklı bir şok" gibi, zaten kargaşaya batmış bir durumun içinde fazladan bir kargaşa kaynağı gibi algılarsınız. Filipinler'deki köylüler, Louisiana'daki Afro-Amerikalılar ve Ningşia eyaletindeki insanlar için, bu şok zaten yaşanmaktadır.

İklim politikası belirleyicileri ve STK'lar, bunu durdurmak için neler yapmamız gerektiği konusunda sayısız senaryo üretmişlerdir. Ama dünyayı karmaşık bir sistem olarak modelledikleri halde, ekonomiyi, girdilerin ve çıktıların, enerji gereksiniminin ve akılcı bir kontrol manivelasının –piyasanın– olduğu basit bir sistem olarak modelleme eğilimi gösteriyorlar. "Geçiş"ten söz ettikleri zaman, uyarlanmış bir piyasa mekanizması kullanılarak, enerji politikasının daha az karbon yakma yönünde aşamalı evrim geçirmesini kastediyorlar.

Ama ekonominin kendisi karmaşıktır; tıpkı kasırga mevsimindeki hava durumu gibi, ekonomi de kontrol edilemez şekilde hızlanan reaksiyonlara ve karmaşık geribildirim döngülerine yatkındır. İklim gibi, ekonomi de uzun ve kısa vadeli devrelerin bir karışımıyla hareket eder. Ama göstermiş olduğum gibi, bu devreler mutasyonlara ve sonunda da 50 ila 500 yıllık zaman dilimleriyle yıkıma yol açar.

Bu kitapta, iklim krizini "dâhil etmek"ten şimdiye kadar kaçındım. Bilgi teknolojisi ile piyasa yapıları arasındaki çatışmanın, başlı başına, nasıl bizi önemli bir dönüm noktasına sürükle-

mekte olduğunu göstermek istedim. Ekosfer (çevreküre) denge durumunda olsaydı bile, teknolojimiz bizi yine de kapitalizm ötesine iterdi.

Ama sanayi kapitalizmi, 200 yıllık bir zaman diliminde, iklimi 0,8°C ısıtmıştır ve 2050 yılına kadar sıcaklığı sanayi öncesi ortalamasına kıyasla iki derece daha yükselteceği kesindir. Kapitalizm ötesine geçmeye yönelik herhangi bir proje, önceliklerini belirlerken, acil bir çetin sorun olan iklim değişikliğini merkeze koymalıdır. Buna ya zamanında tepki gösterir ve nispeten düzenli bir şekilde karşı koyarız ya da böyle yapmayız ve felaket gelir.

İklim değişikliğini inkâr edenlerin saçmalıklarına gülmek sıkça görülür olmuştur, ama onların bu tepkisinde bir akılcılık vardır. Onlar biliyorlar ki, iklim bilimi, onların otoritesini, gücünü ve iktisadi dünyasını yıkmaktadır. Eğer iklim değişikliği gerçekse, kapitalizmin biteceğini bir şekilde kavramış bulunuyorlar.

Gerçek saçmalayanlar, iklim değişikliğini inkâr edenler değil, mevcut piyasa mekanizmalarının iklim değişikliğini durdurabileceğine, iklim etkisine piyasanın sınır getirmesi gerektiğine ve insanlık tarihinin gelmiş geçmiş en büyük yeniden mühendislik projesini gerçekleştirecek şekilde piyasanın yapılandırılabileceğine inanan politikacılar ve iktisatçılardır.

Meslekten diplomat ve İngiliz hükümetinin eski iklim değişikliği özel temsilcisi olan John Ashton, Ocak 2014'te, acı hakikati %1'e iletti: "Piyasa kendi başına bırakılırsa, bir kuşak içinde enerji sistemini yeniden şekillendirmez ve ekonomiyi dönüştürmez."[3]

Uluslararası Enerji Ajansı'na (IEA'ya) göre, karbon salımını azaltmayla ilgili ilan edilen tüm planlar, tüm karbon vergileri ve yenilenebilir kaynaklara ilişkin tüm hedefler gerçekleştirilse bile –yani, tüketiciler yüksek vergilere isyan etmeseler ve dünya küreselleşmeden uzaklaşmasa bile– CO_2 salımları 2035'e kadar yine de %20 artacaktır. Dünyadaki ısınmanın yalnızca 2 dere-

celik artışla sınırlanması şöyle dursun, sıcaklık 3,6 derece yükselecektir.[4]

Yaşı 4,5 milyar yıl olan gezegenin istikrarsızlaştığı yönündeki açık uyarı karşısında, iktidar sahipleri, 25 yıllık bir iktisadi doktrinin buna çözüm getirdiğine karar verdiler. Karneye bağlama, vergilendirme ve alternatif kaynakları sübvanse etme yoluyla, karbon kullanımının azaltılmasını teşvik etmeyi kararlaştırdılar. Onların inancına göre, piyasa, insan akılcılığının nihai ifadesi olduğu için, iki derecelik tavan hedefini tutturmak üzere kaynakların doğru dağılımına yöneltirdi. Bu, su katılmamış ideolojiydi ve açıkça yanlış olduğu kanıtlandı.

İki derecelik eşiğin altında kalmak için, biz –küresel bir nüfus olarak– 2000 ile 2049 yılları arasında en fazla 886 milyar ton karbon yakmalıyız (Uluslararası Enerji Ajansı'na göre). Ama küresel petrol ve gaz şirketleri 2,8 trilyon ton karbon rezervinin olduğunu ilan etmiştir ve onların hisseleri, sanki bu rezervler yakılabilirmiş gibi değerlenmiştir. Karbon İzleme İnisiyatifi'nin (CTI'ın) yatırımcıları uyardığı gibi: "Listedeki firmaların kömür, petrol ve gaz rezervlerinin %60-80'inin yakılabilir olmadığını, "[yatırımcılar] anlamalıdırlar"[5] –yani, onları yakarsak, atmosfer felakete yol açacak derecede ısınır.

Yine de yükselen enerji fiyatları, bir piyasa sinyalidir. Enerji firmalarına, karbon bulmanın yeni ve daha pahalı yollarına yatırım yapmanın iyi fikir olduğunu söyler. 2011'de bu firmalar, fosil yakıtların aranmasına ve geliştirilmesine 674 milyar dolar yatırdılar: katranlı kumlar, kaya gazı ve petrolü, derin deniz petrol yatakları. Sonra, küresel gerginlik artarken, Suudi Arabistan, Amerika'nın yeni hidrokarbon endüstrilerini yıkıma uğratmak ve süreç içinde Putin'in Rusya'sını iflas ettirmek amacıyla, ham petrol fiyatında çok büyük indirim yapmaya karar verdi.

Bu da Amerikalı sürücüler için bir piyasa sinyali olarak işlev gördü: daha çok araba satın al ve daha çok yolculuk yap. Açıkça-

sı, bir sinyal mekanizması olarak piyasa bir yerlerde yanlış yapmaktadır.

Buna bir yatırım problemi olarak bakın: Ya küresel petrol ve gaz şirketleri gerçekte hisse fiyatlarının gösterdiğinden çok daha az değere sahiptir ya da karbon kullanımımızı azaltacağımıza hiç kimse inanmıyordur. En tepedeki 200 karbon kullanıcısının borsa değerlerinin toplamı 4 trilyon dolardır; eğer karbon yakmayı durdurmaya kendimizi ikna edersek, bu değerde çok büyük kayıp olabilir. Bunu, sırf heyecanlı iklim STK'larının ortalığı velveleye vermesi olarak görmemek gerekir. 2014'te, İngiltere Merkez Bankası Başkanı Mark Carney, eğer iki derece hedefi önemli ölçüde çiğnenirse, "iş modelinizin ayakta kalabilmesi tehlikeye girer," diyerek dünya sigorta devlerini uyardı.[6]

Ders şudur: İklim değişikliği konusunda piyasanın önderlik ettiği bir strateji, ham hayal bir düşüncedir.

Piyasa dışının önderlik ettiği bir stratejinin önündeki engeller nelerdir? Birincisi, karbon yakanların lobi (kulis) yapma gücü. İklim inkârcısı lobi grupları, 2003-2010 yılları arasında, ABD'de bağışçılardan 558 milyon dolar aldılar. ExxonMobil ve aşırı muhafazakâr Koch Industries, 2007'ye kadar en büyük bağışçılardı ama ondan sonra, her şeyi didik didik eden gazetecilerin baskısıyla, adı bilinmeyen üçüncü tarafların kanalize ettikleri fonlara doğru bir kayma oldu.[7] Sonuç? Dünya, fosil yakıt endüstrisini sübvanse etmek için tahminen 544 milyar dolar harcamaktadır.[8]

Ama bu, iklim cinnetinin yalnızca en görünen kısmıdır. 2009'daki Kopenhag Zirvesi'nde, iki derece hedefi için küresel bir yol üzerinde anlaşma sağlanamayınca, enerji şirketleri, ulusal hükümetlere özgül sonuçlar konusunda baskı yapmak için çabalarını yeniden yoğunlaştırdılar, her zaman güttükleri amaç ise karbonla ilgili hedeflerin belirlenmesini yavaşlatmak ya da belirli firmalara muafiyet sağlamaktı.

Yine de güçlü, pozitif eylem işe yarayabilir. Fukuşima'dan sonra Almanya'da nükleer programın 2011'de aniden sonlandırılması, yenilenebilir enerjiye yapılan büyük yatırımla da birleşince, karbon hedeflerine yönelik herhangi bir sıkı uygulamanın piyasa güçlerine yapacağı etkiyi enerji sektörüne yapmıştır. Bu sektörü sarsmıştır.

Alman sistemi, enerji temininde fırsat önceliğini rüzgâr, güneş ve diğer yenilenebilir enerji tesislerine veriyor. 16 Haziran 2013'te olduğu gibi, güneş ve sağlıklı bir meltem varsa, bu tesisler tüm talebin yarısını karşılayabilir. İşlettikleri güç santrallerinin üretimini kolayca ayarlayamayan, o santralleri ancak açıp kapatabilen gaz ve kömür üreticileri, sözünü ettiğimiz o gün, istenmeyen elektriği ellerinden çıkarmak için Alman elektrik şebekesine her megavat için 100 avro ödemek zorunda kaldılar. Karbona dayalı enerji fiyatı negatife dönmüştü. *The Economist* dergisinin ifade ettiği gibi: "Kurulu tesisler için ... bu bir felakettir ... eğer fiyatlar negatife dönerse, müşterilerin ne kadar tükettiklerine bağlı olarak hizmetler için ödeme yaptıkları normal bir işletme çalıştıramazsınız."[9]

Birçok ülkede, enerji politikası felç olmuştur –yalnızca petrol ve gaz şirketlerinin kulis gücü nedeniyle değil, ama aynı zamanda da tüm sistemi akılcı şekilde yeniden düzenlemeye girişmek yerine, piyasa güçlerini kullanarak –örneğin, fiyatları yükselterek– zorla davranış değişikliği yaptırmanın zorluğu nedeniyle.

Yeşil kapitalizm yandaşları için, dünyanın sonunu tasavvur etmek, piyasa dışı, düşük karbonlu bir ekonomi tasavvur etmekten daha kolaydır.

Dolayısıyla, daha iyiyi tasavvur etmemiz gerekiyor.

İKLİM FELAKETİNİN SAVUŞTURULMASI

İklim bilimi, sıcaklık yükselmesini iki derece civarında tutmak için saldığımız CO_2 miktarını 2050 yılına kadar yarıya indirmemiz gerektiğini söylüyor. IEA, zamanlamanın önemini

vurgulamıştır: "Eğer salımlar 2020'ye kadar zirve yapıp, ondan sonra sürekli düşüş göstermezse, gerekli olan %50 azaltmayı başarmak çok daha maliyetli olacaktır. Aslında, fırsat tamamen kaçırılabilir."[10] Salımlar ne kadar geç zirve yaparsa, bunu yarıya indirmek de o kadar zor olacaktır.

Buna yanıt olarak, çeşitli kampanyalar ve araştırma birimleri, bu %50 azaltmanın nasıl başarılabileceğini teknik olarak göstermeyi amaçlayan senaryolar tasarlamışlardır. Önerilen alternatif enerji türleri ve enerji verimliliğini modelleme yöntemleri bakımından hepsi de farklı olmasına rağmen, birleştikleri ortak bir payda vardır: Bu senaryoların neredeyse tamamı, düşük karbona yönelmenin, uzun erimde daha ucuz olacağı sonucuna varıyorlar.

CO_2 salımlarını 2050'ye kadar yarıya indirmeyi hedefleyen IEA'nın Mavi Harita Senaryosuna göre, dünya, hiçbir değişiklik olmaması halinde harcayacağından 46 trilyon dolar daha fazla parayı enerji yatırımları için harcayacaktır. Ama senaryo, daha az yakıt yakılmasını gerektirdiği için, en tutucu tahminle bile yine de 8 trilyon dolar tasarruf öngörüyor.

Geliştirdiği Enerji Devrimi Senaryosuyla sektöre ilişkin daha geniş tartışmada referans noktası olarak alınan Greenpeace (Yeşil Barış), 2050 yılına kadar tüm enerjinin %85'inin rüzgâr, dalga, güneş ve biyokütle teknolojileriyle üretilmesini sağlayacak şekilde, hiç yeni nükleer enerji santralı kurulmadan ve karbon çıkarıp depolamaya daha az ağırlık verilerek hedefe ulaşmak istiyor. Ama çok daha yüksek yatırım maliyetleri ve daha büyük toplumsal değişiklik içeren bu senaryoda bile, dünya sonuçta tasarruf ediyor.[11] Karbon yakımının yarıya indirildiği tüm senaryolarda, bu geçiş yeni iş alanları yarattığı için ek bir fayda vardır. Dalga, rüzgâr ve güneş enerjisinden elektrik üretecek makinelerin üretilmesi ve bakımlarının yapılması, gaz ya da kömür yakmaktan teknolojik olarak daha ileri bir çözümdür.

Öyleyse gezegeni koruyup kollamak, nakit parayla ölçüldüğü zaman bile, teknolojik olarak mümkün ve iktisadi olarak mantıklıdır. Bunun önündeki engel ise piyasadır.

Bu, hiçbir şey başaramadığımız anlamına gelmez. 2000'li yıllarda kömürle çalışan yüzlerce enerji santralı inşa ederek küresel rakamları çarpıtan Çin'i saymazsanız, yenilenebilir kaynaklardan sağlanan elektrik üretim kapasitesi 2009'da fosil yakıtlardan sağlanan miktarı geçti. Devletin –yenilenebilir kaynaklara parasal teşvikler vererek ve karbon salımının azaltılması için hedefler koyarak– piyasaya müdahale etmesinin işe yarayabildiğini, bu durum açıkça gösteriyor.

Birinci problem şudur: Piyasa öncülüğünde geçiş, aşırı yavaştır ve (doğal olarak ucuz enerji isteyen) tüketicilerin ve fosil yakıt üreticilerinin baskısından aşırı kolay etkilenir. İkincisi, hükümetler üzerindeki siyasal baskı artınca, enerji, jeopolitiğe dönüşür. Almanya'nın nükleer enerjiye karşı hamlesi, Ukrayna krizi sırasında Alman ekonomisini tehdit etme gücünü Rusya'ya verme pahasına yapıldı. Amerika'nın kaya petrolü ve gazı çıkarmaya yönelmesi –çevresel etkilerine ek olarak– küresel güç dengesini öyle anlamlı derecede değiştirdi ki, Suudilerin misillemesi, bir yıl içinde ham petrol fiyatının yarıdan fazla düşmesine yol açtı.

Aralık 2015'te Paris'te yapılan COP'de (Taraflar Konferansı) bir anlaşma sağlanması olasılığı, artan jeopolitik gerginlikler dikkate alınınca, pek de yüksek görünmüyor. Bu konferanslarda yürütülen iklim görüşmeleri, İkinci Dünya Savaşı'nın yolunu döşeyen barış antlaşmalarına gitgide daha çok benziyor.

Bu arada, çevre hareketindeki radikallerin bile piyasalar konusunda kafaları karışık. Örneğin Greenpeace, Çin ile Avrupa'yı şöyle karşılaştırıyor: Çin'in iktisadi büyümeyi kömürle destekleme kararlılığı salımları artırırken, Avrupa'da ve ABD'de özelleştirme, kömürden daha az zararlı olan gaza yönelmeyi teşvik etti. Greenpeace, bunu, karbon açısından piyasanın merkezî kontrole kıyasla daha iyi sonuçlara ulaştığının kanıtı olarak görüyor.[12]

Bununla birlikte, kritik salım hedeflerini karşılamak için, bir miktar merkezî kontrole başvurmamız gerekecek. Hükümetler –devlet ve bölge düzeyinde– bütün büyük karbon üreticilerinin denetimini ve belki de mülkiyetini ele alma gereği duyacaklardır. Enerji dağıtım şebekesi, arz ile talebi öngörme ve dengeleme teknolojisini kullanarak, gitgide "akıllı" hale geldiği için, şebekenin bir kamu kaynağı olması akla yatkındır.

Eğer devletin etkilediği bir fiyat mekanizması, yenilenebilir kaynaklara, nükleer enerjiye ve karbon kaynaklarına yapılan yatırımın doğru oranlarda olmasını başaramıyorsa, o zaman, devlet mülkiyeti, doğrudan kontrol ve hedef koyma yoluyla bunu yapmak gerekir. John Ashton'ın yukarıda aktardığımız yorumlarından çıkarmamız gereken nihai sonuç budur: Eğer piyasa işe yaramıyorsa, o zaman, konunun ivediliği nedeniyle, devlet müdahalesi denenmelidir.

Teknik olarak, eğer piyasa teşviklerinden çok planlamaya başvurursanız, "ana yük" enerjinin nükleer ve daha temiz karbon esaslı kaynaklarla, geriye kalanın ise yenilenebilir kaynaklarla üretildiği bir karma yaratmak daha kolay olacaktır: Greenpeace'in, IEA'nın ve diğer çeşitli kuruluşların hazırladıkları senaryolara göre, iki derece hedefini başarmak için gerekli olan da budur.

Piyasa dışı bir ekonomi ve düşük karbonlu bir sistem yaratma girişimleri açıkça birbirine bağlıdır. Ama kapitalizm sonrası bir ekonomiye giden birçok yol olmakla birlikte, acil iklim sorununu ele almak için yapabileceklerimizin olası seçenekleri sınırlıdır.

Kısacası, iklim değişikliği konusunda paniğe kapılmak için akla yatkın nedenler vardır –ve iklim ile kontrolümüzde olmayan diğer büyük değişken, yani nüfus arasındaki karşılıklı bağlantılılığı düşündüğümüzde durum daha da karmaşık bir hal almaktadır.

DEMOGRAFİK SAATLİ BOMBA

Yaşlı olmak, atalarımızdan çoğunun yoksun oldukları bir ayrıcalıktı. Bir kentte –ister Manchester, ister Chicago, isterse Şangay olsun– tarih gezisi yaparsanız, sanayi bölgelerindeki eski işçi konutlarına göz atarken, orada yaşayanların yaşam süresinin kırk yıl ya da daha kısa olduğunu hatırlamaya değer.[13] Batı Virginia'dan kuzey Çin'e kadar bir çelik ya da maden kasabasına gidin ve –uzak geçmişte değil, 1945 sonrası dönemde– ellili yaşlarında ölmüş işçi sınıfından erkeklere ait geniş mezarlıkların uzandığını görürsünüz. Kapitalizmin erken yıllarında, onları öldüren, sağlıksız kentsel yaşantıydı. Yirminci yüzyılda ise kronik endüstriyel hastalıklar, stres, kötü beslenme ve çevre-hava kirliliği öldürdü.

Ama şimdi yeni bir problemimiz var: Nüfusun yaşlanması. Yaşlanmayı protesto etmek için binalara pankart asan eylemciler yok, yaşlanmayla ilgili bakanlıklar yok, bilimsel kurullar ya da küresel görüşmeler yok. Oysaki bu, potansiyel olarak iklim değişikliği kadar büyük bir dışsal şoktur ve etkisi, çok daha dolaysızca iktisadi nitelikte olacaktır.

BM'nin projeksiyonları tartışmasızdır. Şu anda 7 milyarı aşan dünya nüfusu, 2050'ye kadar 9,6 milyara yükselecek, bu artışın neredeyse tamamı da küresel güneyde olacaktır. 2050'ye gelindiğinde, gelişme yolundaki ülkelerde yaşayan insan sayısı, şimdiki dünya nüfusundan fazla olacaktır. Dolayısıyla, insanlığın gelecek tarihi, esas olarak, Manila, Lagos ve Kahire gibi kentlerde anlatılacaktır.

Küresel olarak, yaşlıların çalışma çağındakilere oranı yükselecektir. 1950'de dünya nüfusunun %5'i 65 yaşın üzerindeydi; yirmi birinci yüzyıl ortalarında bu oran %17 olacaktır. Ama yaşlanma problemlerinin bir şoka dönüşeceği yer, zengin dünyadır.

Burada kritik problem, yaş bağımlılık oranıdır: Çalışma çağındakilerin sayısına kıyasla emeklilerin sayısıdır. Avrupa'da ve

Japonya'da, şu anda her bir emekliye karşılık üç çalışan vardır. 2050'ye gelindiğinde bu oran bire bir olacaktır. Gelişme yolundaki ülkelerin çoğu yine esasen genç nüfusa sahip olacak olmasına rağmen, Çin, uyguladığı tek çocuk politikasıyla bu eğilime direniyor. 2050'ye gelindiğinde Çin, elli üç olarak öngörülen ortalama yaşıyla, dünyadaki büyük ekonomilerin en "yaşlısı" olacaktır.[14]

Artan yaş dengesizliği geriye döndürülemez bir şeydir. Bunun nedeni yalnızca insanların daha iyi sağlık hizmetleri ve daha yüksek kazanç sayesinde daha uzun yaşıyor olmaları değildir; dengesizliğin asıl lokomotifi, kadınların gebelik önleyici yöntemlerle bedenleri üzerinde daha çok söz sahibi olmalarından ve eğitimin, insan haklarındaki ilerlemelerin, kentleşmenin onlara daha fazla bağımsızlık sağlamasından dolayı, doğum oranlarının düşmesidir.

UBS'den iktisatçı George Magnus'un söylediğine göre, hızla yaşlanan toplumlar, "İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra inşa ettiğimiz toplumsal ve iktisadi modellere yönelik hayati bir tehditle bizi karşı karşıya getiriyor".[15] Gelişmiş dünyadaki demografik değişiklik, iktisadi yaşamın üç kritik alanında stres yaratacaktır: finans piyasaları, kamu harcamaları ve göç.

Savaş sonrası hızlı büyüme döneminde, özel, şirketlere ait ve devlete ait emeklilik fonları muazzam ölçüde genişledi. Bazen iş gücünün az bir kısmını kapsıyor olmasına rağmen, bu fonlar, finans sisteminin temel direği olup çıktı; çünkü ücretlerden yapılan kesintiler ve şirketlerce belli oranlarda yapılan katkılar, borsaya ve hisse senedi piyasasına yatırılıyordu. Küreselleşmeden önce, bu tür fonlar genellikle ilgili ülkenin kendi borçlarına ve ulusal borsada işlem gören şirketlerin hisselerine yatırılıyor, taktik olarak küçük bir kısmı da tahmin edilen gereksinimleri karşılamak için ayrılıyordu. Kârlara getirdiği vergi kesintileriyle ve bazı ülkelerde zorunlu üyelikle, bu sistem, Marx'ın "kapitalist komünizm" dediği şeyin nihai biçimiydi.

Ama itibari para çağında her şey değişti. Büyüme yavaşladığında defalarca faiz oranı indirimlerine gidilmesi, hisselere yapılan yatırımı, sürekli olarak hisse piyasasının değerinin yükseldiği tek yanlı bir bahis haline getirdi. Sonuçta, demografik problem karabasan gibi çökerken bile, fon yöneticileri, finans sisteminin yükümlülüklerini hâlâ yerine getireceğini hesap ediyorlardı. Hatta bazılarının ilan ettiklerine göre, projeksiyonlar öylesine pozitifti ki, işverenin "katkı payı tatili" yapması –dolayısıyla, yalnızca iş gücünün para katması– güvenliydi.

Hızlı büyüme-iflas girdabına sürüklenen ilk ülke Japonya oldu. Büyük şirketlerin yer aldığı Nikkei 250 endeksi, 1985-1990 yılları arasında üç kat değer kazanmıştı. Sonra çöküş başladı ve izleyen on yılda endeksin değeri yarıya düştü.

1990'ların sonuna doğru ortalamanın üstünde GSYH büyümesinin olduğu Batı'da, hisse piyasaları yine yükseldi. 1995'te 3000 olan FTSE, Aralık 1999'da tepe yaparak 6930'a çıktı. Amerika'nın S&P 500 endeksi aynı dönemde üçe katlandı; Almanya'nın DAX endeksi dörde katlandı. Bu endekslerin 2000 yılından bu yana uzun vadeli grafiklerine bakarsanız, dik yamaçları olan üç tepeli bir tablo görürsünüz. On beş yıllık bir zaman diliminde, hisse fiyatları iki defa patlama-iflas süreci geçirmiştir; şimdiki toparlanma dönemi –oradan buradan bulunup buluşturulan trilyonlarca dolarlık takviyeye rağmen– bunları 2000'deki ulaştıkları tepe değerin üzerine pek çıkaramıyor.

Dotcom iflası, bir uyandırma ziliydi. Şirketler, emeklilik yükümlülüklerini olabildiğince azaltma telaşına düştüler: Müstakbel emeklileri daha düşük planlara aktardılar, planları yeni işçilere kapattılar –ve bazen de ağır yüke dayanamayıp iflas ettiler. Yatırımlarından daha yüksek geri dönüş elde etme arayışıyla, emeklilik fonları artık çeşitlendirilmeye başlandı, paralar heç fonlara, mülke, özel varlığa ve metalara kaydırıldı. Tüm bu olgularda güdülen amaç, yetersiz performansı tazmin etmekti. Akıbeti biliyoruz. Ağustos 2007'de kredi dondurmayı başlatan

heç fon çöküşlerinden tutun da Arap Baharı'nı tetikleyen meta fiyatı artışlarına kadar, bu büyük kurumsal yatırımcıların hepsi birden –bazen farkında olmaksızın– istikrarsızlığın belirleyici itici güçleri haline geldiler.

Çöküşün ertesinde, tipik büyük emeklilik fonu, alternatif araçlardaki parasının %15'ini hisselere (yani, mülke ya da emtiaya) yatırıyor ve parasının %55'inden çoğunu, parasal genişleme çerçevesinde faizi sıfır ya da negatif olan hazine bonosu şeklinde hükümetlere borç veriyor.

Toplam olarak, OECD ülkelerindeki emeklilik fonlarında, sigorta fonlarında ve kamu emeklilik rezervlerinde yaklaşık 50 trilyon dolar tutuluyor; bu rakam, hepsinin toplam yıllık GSYH'sinden fazladır. Birinci Bölüm'de incelenen tüm nedenlerden –yani, komaya girmiş müflis bir iktisadi modelden– dolayı, en yakın tarihli incelemede, bu paranın risk düzeyi "yüksek" ve emeklilikle ilgili yükümlülükler "artmış" olarak tanımlanıyor.[16]

Problem, bu 50 trilyon doların şu andaki durumu değildir. Problem şudur ki, yaşlanan bir nüfus, potansiyel iş gücünün daha küçük, kişi başına büyümenin daha düşük ve verimin daha az olduğu anlamına gelir. Bu manzara ülkeden ülkeye değişiklik göstermesine rağmen –Norveç gibi daha küçük bazı gelişmiş ülkeler son derece iyi olanaklar sağlar– küresel durum iç açıcı değildir: Ya emekli olan yaşlılar çok daha azıyla yaşamak zorundadırlar ya da finans sisteminin dikkate değer getiriler vermesi gerekir. Ama dikkate değer getiriler vermek için, daha küresel hale gelmesi ve daha fazla risk alması gerekir. Eğer emeklilik hizmetlerinin daha çoğu kamusal alana çekilebilseydi, vergilerle ödenebilseydi, bu açmazın etkisi yumuşatılmış olurdu. Oysaki bunun tam tersi olmaktadır.

Yaşlanan nüfusların yarattığı baskıyla karşılaşmamızın kesin olduğu ikinci alan, devlet borçlarıdır. Yaşlanan bir nüfus, sağlığa, kamu emekli maaşlarına ve uzun süreli bakıma yapılan harcamaları artırır. Standard & Poor's'un 2010'da hesapladığına

göre, dünya çapında hükümetler kamu emekliliği harcamalarını dizginlemezlerse, 2050'ye kadar oluşacak borçları, dünyayı batıracaktır.

Hükümetler, emeklilikle ilgili yükümlülüklerini o zamandan beri gerçekten azaltmışlardır: Birçok ülkede hak sahipliği koşullarını sıkılaştırılmış, emeklilik yaşı yükseltilmiş ve enflasyonla kurulan bağ zayıflatılmıştır. Yükümlülüklere vurulan bu büyük tırpandan sonra, S&P potansiyel hasarı yeniden hesapladığı zaman, gelişmiş ülkelerin ortalama net borcunun, 2050'ye kadar GSYH'nin %220'sine ulaşacağının tahmin edildiğini, büyük gelişmiş ülkelerin ise ortalama %130 borç altında olacaklarını saptamıştır. Japonya 2050'de %500'le (şimdiki %250'lik orana göre) hâlâ listenin tepesinde yer alacak ve Amerika, şimdiki 17 trilyon dolar borcun üç katına yükselen bir borç dağına bakıyor olacaktır.

Bu projeksiyonda, demografik yaşlanma, gelişmiş dünyanın her yanında devletin finansal durumunu sürdürülemez hale getirecektir. S&P analistlerinin öngörüsüne göre, emekli ödemelerinde kesintiler yapıldığı zaman bile, 2050'ye gelindiğinde dünyadaki tüm ülkelerin %60'ının kredi derecelendirmesi, yatırım yapılabilirlik derecesinin altında olacaktır: Para kaybetme riskine girmek istemeyen herhangi biri için, bu ülkelere borç vermek intihar etmek olacaktır.

Şimdiden mantıken panik içinde misiniz? En korkuncu geliyor.

Tüm özel emeklilik parasının %50'sinden çoğu şu anda devlet borcuna yatırılmış durumdadır. Dahası, tipik olarak bunun beşte üçü dış borçtadır. Bir şirketin emeklilik fonu şimdi ne kadar güvenli görünürse görünsün, tüm ülkelerin bonolarının %60'ı değersiz kâğıt haline gelirse –dolayısıyla, onlara borç vermek çılgınca bir öneri olunca– özel emeklilik sistemi varlığını sürdüremeyecektir.

Bu arada, S&P'nin söylediğine göre, bugüne kadar alınan önlemlerin toplumsal etkisi, "devlet ile seçmenler arasındaki

ilişkiyi şimdiden gerginleştirmiş ve toplumsal bütünlüğü ciddi bir sınava sokmuştur".[17] Dünyanın her yanında devletler, savaş sonrası hızlı büyüme sırasında yurttaşlarıyla yaptıkları sözsüz anlaşmanın son kısmını –ya piyasanın ya da devletin, onlara yaşlılıklarında insanca bir yaşam sağlayacağı vaadini– çiğnemişlerdir. Tutulmayan bu vaadin etkisi, yıllarca değil on yıllarca hissedilecektir. Hükümetler, emeklilik yaşını yükselterek ya da enflasyon ile emekli aylıklarının bağını keserek finansal durumlarını istikrara kavuşturduklarını söyledikleri zaman, rejim yapmaya başladığı için kendi kendisini tebrik eden bir kişi gibi davranıyorlar. Bunun acısı uygulamada ortaya çıkıyor.

IMF iktisatçılarının belirttikleri gibi, bunun nihai sonucunu "toplumsal ve siyasal olarak sürdürebilmek olanaksız"dır.[18]

Göçün etkisini henüz ele almadık. Yasadışı yollarla Avrupa'ya gitmeye çalışan göçmenlerin öykülerini dinlemek için, 2013'te Fas'a ve Yunanistan'a seyahat ettim. Fas'ta, üç metre yüksekliğindeki jilet gibi keskin dikenli tel çitleri aşıp, Kuzey Afrika'daki İspanyol toprağı Melilla'ya geçmeye çalışıyorlardı; Yunanistan'da, kendilerini kuzey Avrupa'ya götürecek bir taşıt bulma arayışıyla limanlarda bekleşirken aylarca evsiz barksızlığa katlanıyorlardı. Gündelik yaşantılarının güvencesizliği, onları gaspın, saldırının, cinsel şiddetin ve aşırı yoksulluğun kurbanı yapıyordu. Sınırı geçmeye kalkıştıkları anda, çoğu kez ölümü göze alıyorlardı.

Bu tehlikeli geçiş yollarına ve Avrupa'da bulacakları ırkçılığa rağmen, sınırı geçmek için aylarca ya da yıllarca durmaksızın, inatla çabalamaya niçin bu kadar hazır olduklarını sordum. Hayretle ve kuşkuyla baktılar: Bu, ahmakça bir soruydu. Geldikleri ülkelerde arkalarında bıraktıkları yaşantılarla kıyaslanınca, Tanca'daki bir kulübenin beton zemininde yaşamak ya da Marsilya'daki gizli bir yatakhanenin bir odasında beş kişi uyumak kesinlikle daha iyiydi.

Ama o yaz gördüklerim, gelecektekilerle kıyaslanınca bir hiçti. Dünyada çalışma çağındaki insanların sayısı, 2050'ye gelindi-

ğinde, bugünkünden 1,2 milyar daha fazla olacak; bunların çoğu da bu göçmenlerin kaçmaya çalıştıkları türden koşullar altında yaşayacak.

Fas'ın Ucda şehrinde, yirmili yaşlarına yeni girmiş Nijerli iki duvarcıyla tanıştım, açık alanda çömelmişlerdi, bir camiden verilenlerle yaşıyorlardı. Nijer öylesine geri kalmış bir ülkedir ki, dünyanın yol boylarında oralılara pek sık rastlamazsınız. Onlarla konuşunca ve BM'nin o ülkeyle ilgili projeksiyonlarına bakınca, yaklaşmakta olan şeyin boyutu açıklık kazandı.

2050'ye gelindiğinde, Nijer'in şimdi 18 milyon olan nüfusu 69 milyona çıkmış olacak. Nijerlilerin içinden geçip geldikleri ülkenin, yani Çad'ın nüfusu üçe katlanarak 33 milyona çıkacak. Yaşadığı sıkıntılar yüzünden yurttaşları, Yunanistan, Türkiye ve Libya üçgenindeki insan kaçakçılarının ağına düşen Afganistan, 30 milyondan 56 milyona çıkacak.

Bugün ile 2050 arasında nüfus artışıyla ilgili tüm tahminlerin yarısı, çok şaşırtıcı şekilde, 6 tanesi Sahra altı Afrika'dan olmak üzere sadece sekiz ülkede* meydana gelecek.[19] Nüfus patlamasının olduğu ülkelerin insanları iş bulmak için kentlere göçecekler; görmüş olduğumuz gibi, toprak zaten iklim değişikliğinin baskısı altında. Kentlere gelenlerin birçoğu, dünyanın gecekonduda yaşayan ve şimdiden sayıları 1 milyara varan nüfusuna katılacak; gitgide daha çok insan, yasadışı yollarla zengin ülkelere göçmeye kalkışacak.[20]

Dünya Bankası iktisatçısı Branko Milanovic, gelişmekte olan ülkelerdeki devasa ve giderek artan eşitsizliği araştırarak, bu durumu, tüm eşitsizliğin üçte ikisinden sınıfın değil, bulunulan yerin sorumlu olduğu "Marksist olmayan bir dünya" olarak adlandırıyor.[21] Vardığı sonuç şu: "Ya yoksul ülkeler zenginleşecek ya da yoksul insanlar zengin ülkelere göçecekler".

---

* Nijerya, Tanzanya, Kongo, Etyopya, Uganda, Nijer, artı olarak da Hindistan ve ABD.

Yoksul ülkelerin, zenginleşmeleri için, "orta gelir tuzağı" denilen –ülkelerin tipik olarak belirli bir noktaya kadar gelişip sonra durakladıkları– durumdan çıkmaları gerekir; çünkü eski emperyal güçlerle yarışmaları gerekir ve çünkü bu ülkelerin yolsuzluğa bulaşmış seçkinleri, iyi işleyen modern kurumların ortaya çıkmasını önlerler. 1960'ta "orta gelirli" olarak yaftalanan 100 ülkenin yalnızca 13'ü 2012'ye kadar yüksek gelirli duruma yükselmiştir. Bunlar, esasen, küresel sistemin dayattığı kalkınma rejimini dikkate almayan ve milliyetçi iktisadi politikalarla kendi endüstrisini, altyapısını yorulmadan, usanmadan inşa eden Güney Kore'nin başını çektiği Asya Kaplanlarıdır.

UBS'den George Magnus'un yazdığı gibi, engeller, iktisadi olmaktan fazlasıdır: "Bir kez orta gelirli ülke haline geldiniz mi, kişi başına geliri yükseltmek gitgide daha da zorlaşır ve ... bunu yapmak, hesap tablolarında çizgiler çizmekle ilgili değil, sürekli evrim geçiren, kapsayıcı hale gelen kurumların yarattığı iktisadi yararlarla ilgilidir."[22] Ama nüfus artışının en fazla olduğu ülkeler, en yolsuz ve en verimsiz kurumların bulunduğu ülkelerdir.

Eğer iklim değişikliği, demografik yaşlanma ve iş azlığı, gelişme yolundaki ülkelerde durağan, kırılgan bir iktisadi modelle etkileşim içinde olmasaydı, problemler ayrı ayrı çözülebilirdi. Ama etkileşim içindedir. Bu sonuç, muhtemelen bütün küresel sistemi baskı altına sokar ve bizatihi demokrasiyi tehlikeye atar.

İNKÂRCI BİR KÜRESEL SEÇKİN ZÜMRE

"Bizimkisi esasen trajik bir çağ olduğu için, bunu trajik olarak görmeyi reddederiz. Tufan meydana gelmiştir, biz de yıkıntılar arasındayız ... Tepemize kaç tane gök yıkılırsa yıkılsın, yaşamalıyız."[23] D. H. Lawrence, 1918'den sonra ideolojisi yerle bir olan, azametli evlerin ve eskide kalmış tavırların oluşturduğu bir dünyaya çekilen İngiliz aristokrasisini böyle betimliyordu. Ama bu betimleme, 2008 afetinden sonraki modern seçkinler için de eşit derecede geçerli olabilir: Yukarıda anlatılan tehlikeler gerçek

değilmiş gibi yaşamaya devam etmeye kararlı bir finans aristokrasisi.

Yirminci yüzyılın sonunda, bir müteşebbisler, siyasetçiler, enerji baronları ve bankacılar kuşağı, sürtüşmesiz gibi hissedilen bir dünyada büyüdü. Önceki yüz küsur yıllık dönemde bunların ataları, ince bir işçilikle kurulmuş bir düzenin yanılsamalarıyla birlikte paramparça oluşunu seyretmek zorunda kalmışlardı. 1871'de emperyal Fransa'dan tutun, Vietnam'ın düşüşüne ve komünizmin çöküşüne kadar, 1980'de doğanlar için devlet yönetme sanatının birinci dersi şuydu: Kötü şeyler meydana gelir; olaylar üzerinize üzerinize gelebilir.

2000 yılına gelindiğinde, farklı hissediliyordu. "Tarihin sonu" gelmiş olmayabilirdi, ama neoliberal düzeni inşa eden kuşağın gözünde, sanki tarih hiç değilse kontrol edilebilir hale gelmişti. Her finansal kriz, parasal genişlemeyle karşılanabilirdi, her terör tehdidi insansız hava aracı taarruzuyla yok edilebilirdi. Siyasette bağımsız bir değişken olarak işçi hareketi bastırılmıştı.

Politika seçkinlerinin zihninde psikolojik yan ürün olarak, imkânsız durum diye bir şeyin olmadığı fikri yerleşti; seçeneklerden bazıları sonuçta sert olsa da her zaman seçenek vardır. Her zaman çözüm vardır ve o da çoğunlukla piyasadır.

Ama bu dış şoklar, alarm zili olmalıdır. İklim değişikliği, karbon hedeflerini karşılamak için piyasa yolu ya da piyasa dışı yol arasında seçim yapmamıza olanak vermez. Ya piyasa ekonomisinin düzenli bir şekilde ikame edilmesini ya da ani evrelerde düzensiz bir şekilde çökmesini zorunlu kılar. Yaşlanan nüfuslar, dünyanın finans piyasalarını batırma riski taşıyor ve bazı ülkeler, ödeyebilir durumda kalmak için kendi yurttaşlarına karşı savaş yürütmek durumunda kalacaklardır. Böyle bir şey olursa, 2010'dan sonra Yunanistan'da olan bitenler sadece birkaç kötü yaz gibi görünecektir.

En yoksul ülkelerde, nüfus artışının, kurumsal yozlaşmanın, çarpık gelişmenin ve iklim etkilerinin birleşik sonucu, kesinlik-

le, on milyonlarca topraksız yoksul insan yaratacaktır, onların da en mantıklı seçimi göç etmek olacaktır.

Gelişmiş Batı'daki savunma reflekslerini şimdiden görebilirsiniz: dikenli tel çitler ve Afrika'daki İspanyol toprağı Melilla'dan geri göndermeler; Avustralya deniz kuvvetlerinin Endonezya'dan gelen göçmen tekneleriyle uğraşırken yaptığı hukuk ihlalleri; Amerika'nın enerjide kendine yeterli hale gelmek için kaya gazı ve petrolüne bodoslama saldırması; Rusya ve Kanada'nın Arktika'ya askerî kuvvet konuşlandırma hazırlıkları; Çin'in, modern elektronik için hayati öneme sahip nadir toprak metallerini tekeline alma kararlılığı. Bu tepkilerin ortak izlekleri, çok taraflı iş birliğinden çekilme ve kendine yeterlik çabasıdır.

İlerlemiş ekonomilerden birinde ya da daha çoğunda halkın kemer sıkamadığı ve krizin çözümü için egemen sınıfını –1930'larda olduğu gibi– "komşunu fakirleştir" ("*beggar thy neighbour*") politikası izlemeye zorladığı *iktisadi* milliyetçiliği küreselleşme karşısındaki tehlike olarak görür olduk. Ama dış şoklar, saf iktisadi rekabetin ötesinde bir istikrarsızlık boyutu yaratıyor. Enerjide kendine yeterlik arayışı, küresel enerji piyasalarının bölgeselleşmesine yol açıyor. Rusya'nın Ukrayna yüzünden Batı'yla diplomatik soğukluğu ve Avrupa'yı gazsız bırakma tehdidini sürdürmesi, patlamaya yol açmasa bile, Avrupa'nın da kendine yeterlik arayışına girmesine yol açacaktır.

Bu arada, küresel enerji piyasasının Balkanlaşması, internetteki benzer bir süreçte yansımasını buluyor.

Şimdiden insanların neredeyse beşte biri, Çin komünistlerinin uyguladıkları trajikomik kontrol mekanizmalarıyla bilgilerinin süzgeçten geçirilmesini sineye çekmek zorundadır. Yolsuzluk nedeniyle bir politikacı tutuklandı mı? Doğal olarak ismi arama motorlarından buharlaşır. Olur da o isim çabuk makarna anlamına gelen sözcükle kafiyeliyse (2014'teki Jou Yongkang olayında görüldüğü gibi), bu sözcük de buharlaşır ve en sevilen makarna markası da yok olur.[24]

Amerikan Ulusal Güvenlik Kurumu'nun kitlesel siber gözetlemelerine ilişkin ifşaatlara devletler tepki gösterdikleri için, şimdi internet daha da fazla parçalanma tehlikesiyle yüz yüzedir. Ek olarak, 2014'te Türkiye ve Rusya dâhil bazı hükümetlerin, internet şirketlerini iç hukuk sistemlerine tabi kuruluşlar olarak kayıt yaptırmaya zorlayarak, böylece de onları resmî ve gayriresmî siyasal sansüre açarak muhalefeti bastırmaya çalıştıklarına tanık olundu.

Dolayısıyla, küresel sistemdeki dağılmanın ilk evresi, bilgideki dağılma ve enerjideki dağılma sayesinde açıkça görülüyor. Ama devlet düzeyinde parçalanma da gündemdedir.

İskoçların 2014'teki bağımsızlık referandumunu doğrudan izleyip yazdım. Medyada dolaşan efsanelerin aksine, bu bir milliyetçi şahlanış değil, sol eğilimli bir halk hareketiydi. Gelecek on yıl boyunca kemer sıkmayı amaç edinmiş bir neoliberal devletten kopma fırsatını yakalayan İskoçya halkı, bunu başarmaya ve dünyanın en eski kapitalist ekonomisini süreç içinde parçalamaya çok yaklaştı. İspanyol siyasal sistemi krize girdikçe, Katalan bağımsızlık hareketi ivme kazanabilir (Podemos'un ani yükselişiyle şu anda durmuştur). Bizatihi AB projesinin çökmesine de ramak kalmıştır, sadece bir siyasal kaza yeterli olur. Yunanistan'da aşırı sol bir parti seçimi kazanınca, alyuvarların bir virüse saldırması gibi tüm AB kurumları saldırıya geçti. Bu kitabın yazıldığı an itibariyle, Yunanistan krizi doludizgin sürüyor; ama eğer Fransa'da aşırı sağ iktidara gelirse ve bu ihtimal çok yüksektir, Yunanistan krizi devede kulak kalacak gibi görünüyor.

Önümüzdeki beş yıl, Pekin'de, Washington'da ve Brüksel'de eski egemenlerin eski sistemi çalıştırmak için son bir deneme yaptıklarına tanıklık edebilir. Ama neoliberalizme son verilmeden ne kadar uzun süre devam edersek, bu sistemin olumsal krizlerinin burada ana çizgileriyle anlattığım stratejik krizlerle çarpışıp birleşmeye başlaması olasılığı da o kadar artacaktır.

Bilgi kapitalizminin yükselişi başlı başına bir dizi sonuç doğurmuş olurdu. Nüfus krizi olmasaydı, yüksek borçla, banka kurtarmayla ve para basmayla yaşatılan durgun bir Batı ekonomisini –sırf– tasavvur edebilirdiniz. İklim değişikliği olmasaydı, iç çelişkilerinden dolayı tökezleyen bir sistemin yanında piyasa dışı mübadelenin ve denklerarası üretimin aşamalı olarak, kendiliğinden yükselmesinin yön verdiği bir post-kapitalist geçiş hayal edebilirdiniz. Daha çok Wikipedia, daha çok Linux, daha çok jenerik ilaç ve halka açık bilim, Açık Kaynaklı çalışma biçimlerinin gitgide benimsenmesi ve belki, bilgi tekellerine yasayla kısıtlama getirilmesi. Kapitalizm sonrası için, hava limanı bekleme salonu kitaplarına yaraşır senaryo budur: Krizsiz bir ortamda, kendimizin belirlediği bir tempoyla uygulanan iyi bir fikir.

Ama dış şoklar, merkezî, stratejik ve hızlı eylem gerektiriyor. Ancak devlet ve birlikte hareket eden devletler böyle bir eylemi organize edebilir. İklim hedefinin kesinliği ve buna karşılık vermenin teknik yollarının apaçıklığı, herhangi bir kişinin beklediğinden, hatta istediğinden daha fazla planlamanın ve daha fazla devlet mülkiyetinin gerekli olacağı anlamına gelir. Yaşlanan nüfuslarının yarattığı maliyet nedeniyle devletlerin %60'ının iflas ettiği bir dünya olasılığı, finansal değil, yapısal çözümlere ihtiyacımızın olduğu anlamına gelir.

Ama geçen yirmi beş yılda yeşertilip pekiştirilen yanılsamalar, felcimizi besliyor. Karbon salımı hedefleriyle karşılaşınca, kendi davranışlarımızı değiştirmek yerine, başka birilerinin çölüne dikilecek ağaçlar için para vererek bu hedefleri geçiştiriyoruz. Dünyanın yaşlandığını gösteren kanıtlarla karşılaşınca, kozmetik cerrahiye yılda 36 milyar dolar harcıyoruz.[25] Bu bölümde kanıtlarıyla gösterilen risk düzeylerini herhangi bir CEO'nun, herhangi bir yazılım dehasının, bir mühendislik atölyesindeki herhangi bir gerilim testi ekibinin önüne koysaydınız, şöyle derdi: Derhal harekete geçin! Acilen riski azaltın.

Üç sistemik (finansal, iklimsel ve demografik) bozulmanın niçin aynı anda meydana geldiğini sorgulamak için mühendislerin kullandıkları yöntemi –kök neden analizini– kullansaydınız, bunların nedenini çabucak tespit ederdiniz: Çevresiyle dengesi bozulmuş olan ve hızlı bir değişim içindeki insanlığın gereksinimlerini karşılamakta yetersiz kalan bir iktisadi sistem.

Ama iklim, eğri büğrü finans sistemi ya da kamu borcunun imkânsız aritmetiği konusunda "Derhal harekete geçin" demek, devrimcilik sayılır. Davos seçkinlerinin hülyalarını yıkar, Akdeniz yat limanlarındaki atmosferi zehirler ve Çin komünist karargâhı denilen siyasal anıtmezarın sessizliğini bozar. Daha kötüsü, milyonlarca insanın zihnindeki "Her şey yoluna girecek" yanılsamasını yıkar. Eylemciler için ise haklı olarak korktukları bir şeyi ifade eder: ana akımla kapışma, siyasal stratejiye katılma, "Başka bir dünya mümkün"den daha somut olan kalıcı bir yapısal proje.

Bu durum karşısında, "devrimci reformculuğa" ihtiyacımız var. Bu sözcükleri sesli olarak söylemek bile, siyasal gerçekliğin her iki yanına da bunların nasıl meydan okuduğunu kavramaktır. Bunu takım elbiseli bir sosyal demokrata söyleyin de nasıl ürktüğünü görün; bunu bir Occupy kampında söyleyin de eylemcilerin nasıl ürktüklerini görün; hem de taban tabana zıt nedenlerle.

Bu çetin sorunlar karşısında paniğe kapılmak akla yatkın olurdu, ama gündemdeki toplumsal, teknolojik ve iktisadi değişiklikler, eğer kapitalizm sonrasını hem uzun dönemli bir süreç hem de ivedi bir proje olarak kavrayamazsak, bu sorunlara yanıt veremeyeceğimiz anlamına gelir.

Dolayısıyla, yirmi beş yıldan beri sanki bir tek sağ kanadın mülkiyetinde görünen şeyleri –irade gücünü, güveni ve tasarımı– çevre ve toplumsal adalet hareketlerine aşılamamız gerekiyor.

10

Sıfır Projesi

Eğer kapitalizmden daha iyi bir sistemin olduğuna inanıyorsanız, geçen yirmi beş yıl –Aleksandr Bogdanov'un *Kızıl Yıldız*'da* dediği gibi– "Dünyada kalakalmış bir Marslı" olma duygusunu yaratmıştır. Toplumun nasıl olması gerektiğine ilişkin açık bir görüşünüz vardır ama oraya ulaşmanın bir yolunu bulamazsınız.

Bogdanov'un romanında, Marslılar, insanlığı yok etmeye karar vermişlerdir, çünkü biz, onların hâlihazırda sahip oldukları kapitalizm sonrası toplumu kurmada yetersiz kaldığımızı kanıtlamışızdır. Bu, Bogdanov'un 1905 devriminin başarısız olmasından sonra düştüğü umutsuzluğu anlatan bir mecazdı.

Bu kitapta ana çizgileriyle anlatılan olasılıklar, böyle bir umutsuzluğun panzehrini sağlamalıdır. Niçinini anlamak için, Bogdanov'un mecazını güncelleyelim: Farz edin ki Marslılar, bizi paramparça etmeye hazır halde gerçekten yörüngeye yerleştiler. Ne türden bir ekonomi görürlerdi?

Nobel ödüllü Herbert Simon, 1991'de, "Organizasyonlar ve Piyasalar" başlıklı ünlü araştırma makalesinde tam da böyle bir düşünce deneyini dile getirdi. Simon, gelen Marslıların ekonomimizde üç tür şey göreceklerini öne sürdü: büyük yeşil, yumuşak topaklar gibi görünen organizasyonlar; yeşil topaklar arasında ince kırmızı çizgiler gibi görünen piyasalar; organizasyonların içinde, onların iç hiyerarşisini gösteren bir dizi mavi çizgi.

* Türkçesi: *Kızıl Yıldız*, çev. Ayşe Hacıhasanoğlu, Yordam Kitap, 2009.

Simon'ın dediğine göre, Marslılar, nereden bakarlarsa baksınlar, yeşil rengin hâkim olduğu bir sistem görürlerdi. Yurtlarına şöyle bir mesaj gönderirlerdi: Bu, öncelikle piyasalardan değil, organizasyonlardan oluşan bir toplum.[1]

Piyasanın zaferinin ilan edildiği yıl böyle bir şey söylemek, oldukça siyasal bir tavırdı. Simon'ın yaşam boyu uğraşısı, organizasyonların nasıl işlediğini anlamaktı. Kaleme aldığı makale, kapitalist sistemin, serbest piyasalara ilişkin bütün o süslü laflara rağmen, öncelikle, doğrudan piyasa güçlerinin yön vermediği şekillerde malları içeride planlayan ve tahsis eden organizasyonlardan oluştuğunu göstermek için kullanılmıştır.

Ama daha fazla gerçekçilikle yürütüldüğünde, Simon'ın modeli başka bir şeyi gösteriyor: Neoliberalizmin, post-kapitalizm olasılığını nasıl açtığını ortaya koyuyor. Biraz ayrıntı ekleyelim:

1. Her bir yeşil topağın (organizasyonun) iş hacmi, onun büyüklüğünü belirler; her bir alışverişte dönen para, organizasyonlar arasındaki kırmızı çizgilerin kalınlığını belirler.
2. Bir firmanın iç hiyerarşisini gösteren mavi çizgilerin sonunda noktalar da olmalıdır; işçiler, çaycılar, bilgisayar programcıları, uçak mühendisleri, gömlek fabrikası çalışanları. Simon, işçileri ayrı olarak modelleme ihtiyacı hissetmemiş ama biz hissediyoruz. Onları mavi noktalarla gösterelim.
3. Gerçekçi olması için, her bir mavi nokta, ince kırmızı çizgilerden –tüketici olarak her bir ücretliyi perakendecilere, bankalara ve hizmet şirketlerine bağlayan çizgilerden– oluşan bir ağın da merkezindedir.
4. Küre, artık, Simon'ın ilk olarak betimlediğinden epeyce daha kırmızı görünür. Trilyonlarca ince kırmızı çizgi vardır.
5. Şimdi de zaman boyutunu ekleyelim: Tipik bir 24 saatlik devrede neler olur? Bu normal kapitalist ekonomiyse, mavi noktaların (iş gücünün) günde birer kez organizasyonlara girdiklerini ve çıktıklarını görürüz. İşyerlerinden çıkınca, kırmızı çizgiler çizmeye

–ücretlerini harcamaya– başlarlar; işyerlerine girince, genellikle öyle yapmazlar –unutmayın, bu, 1991'deki bir kapitalist ekonomi.

Son olarak, modeli zamanda ileriye alarak 1991'den şimdiye getirelim. Resme neler olur?

Birincisi, çok daha fazla ince kırmızı çizgi belirir. Bangladeşli genç bir kadın tarlasını terk edip bir fabrikada çalışmaya başlar –aldığı ücretler yeni bir kırmızı çizgi üretir; çocuklarına bakması için yöreden bir bakıcı tutmasıyla ortaya çıkan yeni bir piyasa alışverişi –yeni bir kırmızı çizgi– üretir. Kadının müdürü, sağlık sigortası yaptırmaya, banka faizi ödemeye, oğlunu özel okula göndermek için borç almaya yetecek kadar para kazanır. Küreselleşme ve serbest piyasalar daha fazla kırmızı çizgi üretir.

İkincisi, şirketler ve devletler asli olmayan operasyonları için dışarıdan eleman temin etmeye başlayınca, yeşil topaklar yarılarak daha küçük yeşil topaklar oluşturur. Mavi noktalardan bazıları yeşile döner; yani, işçiler kendi işlerini kurarlar. Bugün ABD'de iş gücünün %20'si kendi işinde çalışan bir "mal sahibi"dir. Onlar da daha çok kırmızı çizgi üretirler.

Üçüncüsü, kırmızı çizgiler uzayarak tüm yerküreye yayılır. Ve insanlar işe gittiklerinde de durmaz: Alış ve satış işlemleri artık iş saatlerinin hem içinde hem de dışında dijital olarak yapılmaktadır.

Son olarak, sarı çizgiler belirir.

"Vay be!" der Marslı filo komutanı. "Sarı çizgiler neyin nesi?"

"Çok ilginç," der uzay gemisinin iktisatçısı. "Tamamen yeni bir olguyla karşılaştık. Sarı çizgiler sanki mal, emek ve hizmet alışverişinde bulunan ama bunu piyasa aracılığıyla ve tipik organizasyonlar içinde yapmayan insanları gösteriyor gibi. Yaptıkları şeylerin pek çoğu sanki bedelsiz yapılıyor, bu nedenle bu çizgilerin ne kadar kalın olması gerektiği konusunda hiçbir fikrimiz yok."

Şimdi farz edin ki, Bogdanov'un romanında olduğu gibi, parmağı tetikte duran Marslı bir bomba görevlisi var ve komünizmi başaramamasının cezası olarak insanlığa nükleer bomba atmak için izin istiyor.

Büyük olasılıkla, filo komutanının yanıtı şöyle olur: "Bekle! O sarı çizgiler ilginç."

GEÇİŞİN BEŞ İLKESİ

Bu kurgudaki sarı çizgiler, piyasanın dışında iş birliğiyle sağlanan malları, emeği ve hizmetleri zihinde canlandırmaya çalışmanın bir yoludur sadece. Bu çizgiler zayıftır; ama piyasa dışı üretimi ve mübadeleyi ilerletmeye ve geliştirmeye dayanan, lokomotifi ise bilgi teknolojisi olan yeni bir kapitalizm ötesi yolun açılmış olduğuna işaret eder.

Bu noktaya kadar, kapitalizm sonrasını kendiliğinden beliren bir süreç olarak ele aldım. Asıl görev, bu içgörüleri bir projeye dönüştürmektir.

Değişikliğe lokomotiflik eden neredeyse her şey, bir proje olarak başlar ve kavranır: Wikipedia, Açık Kaynak, açık bilgi standartları, düşük karbonlu enerji tesisleri. Ama dünya ekonomisini kapitalizm ötesine taşımak istiyorsak, yüksek düzeyli bir projenin nasıl görüneceğini sorma zahmetine çok az kişi girmiştir.

Bunun kısmi bir nedeni, eski sola mensup birçoklarının, Bogdanov'un Marslısıyla aynı umutsuzluğa düşmüş olmalarıdır. Diğerleri –yeşiller hareketi veya STK'lar ya da toplum eylemcileri ve denklerarası üretim iktisatçıları– "büyük anlatılar"dan kaçınmaya öylesine kararlılar ki, küçük çaplı radikal reformlara saplanıp kalmış durumdalar.

Bu bölümde, kapitalizm sonrası için büyük çaplı bir projenin neler içerebileceğini ortaya koymaya çalışacağım. Buna, Sıfır Projesi diyorum; çünkü sıfır karbonlu bir enerji sistemini; makinelerin, ürünlerin ve hizmetlerin sıfır marjinal maliyetlerle

üretimini; gerekli emek zamanının olabildiğince sıfıra yaklaştırılmasını amaçlıyor. Başlamadan önce, geçmiş başarısızlıklardan damıtılmış bilgilere dayalı bazı ilkeleri ana çizgileriyle belirtmem gerekiyor.

Birinci ilke, karmaşık ve kırılgan bir sistem karşısında *insanın irade gücünün sınırlamalarını anlamak*tır. Bolşevikler bunu anlayamadılar; haksızlık etmeyelim, yirminci yüzyıl ana akım siyasetçilerinin çoğu da bunu anlayamadı. Şimdi bunu iyi anlıyoruz. Çözüm, tüm önerileri küçük ölçekte sınamak ve büyük ölçekte denemeye girişmeden önce bunların makro iktisadi etkisini sanal olarak defalarca modellemektir.

Katledilen Sovyet iktisatçı Evgeni Preobrazenski'nin öngördüğü üzere, piyasa güçleri ortadan kalkmaya başlayınca, iktisat, sırf geçmişi analiz etmek için değil, geleceği tasarlamak için de kullanılan bir bilim dalı haline gelecektir. "Bu oldukça farklı bir bilimdir," diyordu Preobrazenski, "bu toplumsal teknolojidir."[2]

Bu ifade, toplumu bir makineymiş gibi ele almanın tehlikelerini akla getiren ürpertici bir nitelik taşıyor. Ama Preobrazenski'nin, "toplumsal teknoloji"nin kullanacağı araçlara ilişkin tanımlaması önsezili ve incelikliydi. Preobrazenski, "toplumsal basiret ve planlı rehberlik için son derece karmaşık ve dallanmış bir sinir sistemi" çağrısı yapıyordu. Terimlere dikkat edin: Komuta ve kontrol değil, basiret ve rehberlik. Benzetmeye de dikkat edin: Hiyerarşi değil, sinir sistemi. Sovyetler'de olan ise komutadan, kontrolden ve hiyerarşiden ibaretti, ama bizde ağ var. Değişikliğin örgütlenmesi söz konusu olunca, ağ, bir hiyerarşiden daha iyi işlev görebilir ama yeter ki beraberinde getirdiği karmaşıklığa ve kırılganlığa saygı gösterelim.

Geçişi tasarlamanın ikinci ilkesi, *ekolojik sürdürülebilirlik*tir. Dokuzuncu Bölüm'de irdelediğimiz dış şoklar muhtemelen bizi art arda vuracaktır: gelecek on yılda kısa vadeli, yerel enerji yetersizlikleri; gelecek otuz yıl boyunca yaşlanma ve göç sorunları; ondan sonra ise iklim değişikliğinin yıkıcı akıbetleri. Görev, sür-

dürülebilir büyüme yoluyla bu sorunlara yanıt veren teknolojiler geliştirmektir; gezegeni kurtarmak için gelişim zamanında geriye gitmemiz gerekmez.

Vurgulamak istediğim üçüncü ilke şudur: *Geçiş sırf iktisatla ilgili bir şey değildir*. Bu bir *insani* geçiş olmalıdır. Ağ bağlantılı ekonomilerin yarattığı yeni türden insanlar, yeni güvensizlikleri ve yeni öncelikleri beraberinde getirir. Büyükbabalarımızın ve büyükannelerimizin kafalarındaki benlik algısından farklı bir benlik algısına şimdiden sahibiz.[3] Tüketiciler, sevgililer, iletişimciler olarak üstlendiğimiz roller, bizim için, işyerindeki rolümüz kadar önemlidir. Dolayısıyla, proje saf şekilde iktisadi ve toplumsal adalete dayandırılamaz.

Fransız yazar André Gorz, çalışmaya dayalı bir ütopya olasılığını neoliberalizmin yok ettiğini söylemekte haklıydı. Ama erken dönemde Sovyet cumhuriyetlerinin işçiler konusunda karşı karşıya kaldıkları güçlüğe benzer bir güçlükle yine biz de karşı karşıya kalacağız: Belirli toplumsal gruplar, ekonominin ve ekosistemin daha geniş öncelikleriyle çatışan kısa vadeli önceliklere sahip olabilirler. Ağlar işte bunun içindir: şeyleri ortaya koyup tartışmak ve alternatif olasılıkları modellemek. Birbiriyle yarışan geçerli iddialar arasında hakemlik yapmak için yeni demokrasi biçimlerine ihtiyaç duyacağız. Ama kolay olmayacak.

Dördüncü bir ilke şu olmalıdır: *Soruna tüm açılardan saldırmak*. Ağların yaygınlaşmasıyla, anlamlı eylem yeteneği artık yalnızca devletlerle, şirketlerle ve siyasal partilerle sınırlı olmaktan çıkmıştır; bireyler ve geçici birey kümeleri de değişim için bir o kadar güçlü etkenler olabilirler.

Denklerarası üretim hareketi etrafında oluşan düşünürler ve eylemciler topluluğu, şu anda ağırlıklı olarak deneysel, küçük ölçekli projeler –örneğin, kredi birlikleri, kooperatifler– üzerine odaklanmıştır. Bunlar, devlet konusunu düşündükleri zaman, denklerarası sektörü koruyan ve genişleten yasalar düzeyinde kalırlar. Michel Bauwens[4] ve McKenzie Wark[5] gibi düşünürler

dışında, çok azı, bu yeni üretim tarzında tümüyle yeni bir yönetişim ve düzenleme sisteminin neye benzeyebileceği sorusunu sorma zahmetine girmiştir.

Buna karşılık biz, düşünüşümüzü öyle genişletmeliyiz ki, küçük ölçekli denemelerin, ölçeği büyütülebilen kanıtlanmış modellerin ve yukarıdan aşağıya devletçe alınacak önlemlerin bir bileşimi yoluyla çözümler bulunabilsin.

Böylece, eğer finanstaki çözüm, çeşitlilik içeren, toplumsallaşmış bir bankacılık sistemi yaratmaksa, o zaman bir kredi birliği kurmak, probleme bir yönden saldırır, belirli spekülasyon biçimlerini yasaklamak başka bir yönden saldırır, kendi finansal davranışlarımızı değiştirmemiz ise daha başka bir açıdan saldırır.

Başarılı bir geçiş için beşinci ilke, *bilgi gücümüzü azamileştirmek* olmalıdır. Bugünkü bir akıllı telefon uygulaması ile yirmi yıl önceki PC programları arasındaki fark, modern uygulamaların kendi kendini analiz etmesi ve performans verileri toplamasıdır. Telefonunuzdaki ve bilgisayarınızdaki hemen hemen her şey, yaptığınız seçimlere ilişkin bilgileri bir şirket sahibine geri bildiriyor. Çok yakın zamanda "akıllı" elektrik sayaçlarından, toplu ulaşım kartlarından ve bilgisayar kontrollü arabalardan bilgi akmaya başlayacaktır.

Yaşamlarımıza ilişkin toplanan veriler –sürüş hızımız, haftalık beslenme rejimimiz, vücut kütlemiz ve kalp atışımız da çok yakında bunlara katılacaktır– başlı başına muazzam güçte bir "toplumsal teknoloji" olabilir.

Şeylerin İnterneti bir kez devreye girince, bilgi ekonomisinin gerçek kalkış noktasına gelmiş oluruz. O andan başlayarak kilit ilke, toplanan bilgiler üzerinde demokratik toplumsal denetim kurmak ve bu bilgilerin devletlerce veya şirketlerce tekelleştirilmesini ya da istismar edilmesini önlemektir.

Şeylerin İnterneti, devasa bir toplumsal "makine"yi tamamlayacaktır. Tek başına bunun analiz gücü, karbon, ham madde ve emek kullanımını anlamlı olarak azaltan bir ölçekte kaynakların

en uygun kullanımını sağlayabilir. Enerji şebekesinin, yol ağının ve vergi sisteminin "zeki" hale getirilmesi, görev listesinde yer alması en kesin olan şeylerdir. Ama bu yeni beliren devasa makinenin gücü, yalnızca, sahip olduğu izleme ve geribildirim yeteneğinde yatmaz. Bu makine, bilgiyi toplumsallaştırarak, ortak eylemin sonuçlarını büyütme gücüne de sahiptir.

Belle époque sosyalistleri, tekellere ve kartellere iştahla bakıyorlardı: Onları ele geçirince, toplumu merkezden kontrol etmenin kolaylaşacağına inanıyorlardı. Bizim projemiz, kontrolü merkezîlikten çıkarmaktır; ama bunu yapmak için, yaratılmakta olan devasa fiziki bilgi makinesinden daha iyi bir araç bulunamazdı.

Bunu bir kez elimize geçirince, toplumsal gerçekliğin büyük bölümünü iş birliğine dayalı denetim altına sokabiliriz. Örneğin yoksulluk üreten, öfke ve stres yaratan, aileleri parçalayan ve sağlığı bozan geribildirim döngülerini kırmak, salgın hastalık biliminin şimdiki odak noktasını oluşturuyor.[6] Bu problemleri haritalama ve azaltma çabaları, toplumsal tıbbın önceliğini oluşturur. Yoksul toplulukları kasıp kavuran fakirlik ve hastalık haritalanabilse, anlaşılabilse ve gerçek zamanlı olarak el birliğiyle –mağdurların da mikro düzeyde katılımıyla– yok edilebilseydi, o tıp çok daha güçlü olmaz mıydı?

Bilginin gücünü ve açıklığını azamileştirmek, projenin ruhuna yerleşmiş bir içgüdü olmalıdır.

ÜST DÜZEY EREKLER

Yukarıdaki ilkeleri akılda bulundurarak, siyasal bir program önermekten çok, paylaşımlı projeye daha çok benzeyen bir şey önermek istiyorum. Bu, olası bir sonuca götüren bağlantılı, modüler, doğrusalsız görevlerin bir dizisidir. Karar verme süreci merkezîlikten uzaktır; bunu yerine getirmek için gerekli yapılar, yerine getirme sırasında ortaya çıkar; gerçek zamanlı bilgilere yanıt olarak hedefler evrilir. İhtiyat ilkesine göre de gerçekten

uygulamaya koymadan önce her öneriyi sanal olarak modellemek için yeni tür simülasyon araçlarını kullanmalıyız.

Bu bölümün geriye kalanını yazı tahtasına yapıştırılan notlar şeklinde yazabilseydim, modülerliği ve karşılıklı bağımlılığı daha iyi ifade etmiş olurdum. Bir paylaşımlı proje hazırlamanın en iyi yöntemi, küçük grupların bir görev seçmeleri, onun üzerinde biraz çalışmaları ve yaptıklarını belgeye döküp devam etmeleridir.

Yapışkan not kâğıtları olmadığına göre, bir listeyle idare edeceğim. Kapitalizm sonrasına yönelik bir projenin üst düzey amaçları şunlar olmalıdır:

1. Dünyanın 2050'ye kadar 2^0C'den çok ısınmamasını sağlayacak şekilde karbon salım miktarlarını hızla azaltmak, böylelikle enerji krizini önlemek ve iklim olaylarının neden olacağı kargaşayı azaltmak.
2. Yaşlanan nüfus, iklim değişikliği ve borç yükü sorunlarının birleşerek yeni bir hızlı büyüme-iflas döngüsü başlatmaması ve dünya ekonomisini mahvetmemesi için, finans sistemini toplumsallaştırarak, bugünden 2050'ye kadar istikrara kavuşturmak.
3. En başta, kötü sağlık, refah (sosyal yardım) bağımlılığı, cinsel sömürü ve yetersiz eğitim gibi büyük toplumsal dertleri çözme yönünde bilgi açısından zengin teknolojilere öncelik tanıyarak, halkın çoğunluğunu yüksek düzeylerde maddi zenginliğe ve refaha kavuşturmak.
4. Otomasyona bağlanmış bir ekonomiye hızlı geçişi desteklemek için, teknolojiyi, gerekli emeğin azaltılması yönünde kullanmak. En sonunda, çalışma gönüllü bir faaliyet haline gelir, temel metalar ve kamu hizmetleri bedelsiz verilir, iktisadi yönetim, sermaye ve emek sorunu olmaktan çıkıp, öncelikle enerji ve kaynak sorunu haline gelir.

Oyun terimleriyle söylersek, bunlar "zafer koşulları"dır. Belki bunların hepsini başaramayız, ama tüm oyuncuların bildikleri gibi, topyekûn zafer kazanmadan da pek çok şey başarılabilir.

Bu ereklerin peşinden giderken, yaptığımız tüm iktisadi değişikliklerde *saydam sinyaller* göndermemiz önemli olacaktır. Bretton Woods sisteminin en güçlü yönlerinden biri, çok büyük değer verilen apaçık kurallardı. Buna karşılık, yirmi beş yıllık neoliberalizm süreci boyunca küresel ekonomi, zımni kurallarla ya da Avro bölgesi örneğinde olduğu gibi, her zaman çiğnenen kurallarla yürütülmüştür.

Sosyolog Max Weber, kapitalizmin yükselişini sağlayan itici gücün teknoloji değil, bir "yeni ruh" –şeylerin kendisine değil, finansa, makinelere ve çalışmaya yönelik yeni bir *tutum*– olduğuna inanıyordu. Ama yeni bir kapitalizm sonrası ruhunun atağa kalkması için, dışsallıkların üretildiği ve paylaşıldığı yerler üzerine odaklanmamız –ve bu olgulara ilişkin anlayışı faal olarak yaymamız– gerekiyor. Şu soruya yanıt vermeliyiz: Ağ etkileşimlerinin ürettiği ve kapitalist muhasebenin çoğunlukla göremediği toplumsal faydaya ne olur? Bu fayda nereye tam oturur?

Somut bir örnek düşünelim. Bugün kahve dükkânları, "Bizim çekirdeklerimiz organik" diye reklam yapıyorlar; yani, daha büyük bir toplumsal iyiliğe böyle hizmet ediyoruz diyorlar. Satır arasına gizleyerek kastettikleri ise şudur: "Siz de kendinizi iyi hissetmek için biraz daha fazla ödüyorsunuz". Ama sinyal ancak kısmen saydamdır.

Şimdi de kahve dükkânını, işçilerine iyi para veren, ettiği kârları ise toplumsal bütünlüğü destekleyici faaliyetlere veya okuryazarlığı geliştirmeye ya da hapishane sonrası rehabilitasyona veya halk sağlığını geliştirmeye geri yatıran bir kooperatif olarak hayal edin. Önemli olan şey, hangi toplumsal iyiliğin yaratıldığını ve bundan kimin yararlanacağını –kahvenin üzerindeki "organik" etiketi kadar açık seçik– göstermektir.

Bu bir jestten fazlasıdır: Şeffaf bir sinyaldir, tıpkı 1771'de İngiltere'de Cromford pamuk fabrikasının kapısına yerleştirilen dolu topun şeffaf bir sinyal olması gibi. Şöyle bir tabela dikebilirsiniz: "Kâr etmek için kahve satıyoruz ve böylece, bedelsiz

ruhsal-toplumsal danışmanlık hizmeti sunma olanağına kavuşuyoruz". Ya da Yunanistan'da Syriza'nın desteğiyle yürütülen tabandan gelme gıda bankası ağında olduğu gibi, bunu sessiz sedasız yaparak yolunuza devam edebilirsiniz.

Eğer bu ilkeleri izlersek ve bu beş üst düzey ereğe ulaşmayı amaç edinirsek, bir proje planının nasıl görüneceğine ilişkin benim en iyi tahminimi aşağıda sunuyorum. Öfkeli kalabalıkların ortak aklıyla bunun çarçabuk yırtılıp atıldığını ve gözden geçirildiğini görmek beni ziyadesiyle mutlu edecektir.

ÖNCE MODEL, SONRA EYLEM

İlk olarak, güncel iktisadi gerçekliğin açık, doğru ve kapsamlı bir bilgisayar simülasyonuna ihtiyacımız var. Makro iktisatçıların –bankalarda, IMF'de ve OECD'de– kullandıkları modeller ve IEA'nın senaryosunu veya diğer senaryoları üreten iklim modelleri kaynak olarak kullanılabilir. Ama bunların orantısızlığı çok çarpıcıdır.

İklim modelleri, atmosferi simüle ederken ileri matematik kullanmaya ama ekonomiyi bir model tren seti gibi simüle etmeye eğilimlidir. Bu arada, DGSE (Dinamik Stokastik Genel Denge) modelleri olarak bilinen en profesyonelce inşa edilmiş iktisadi simülatörler, ikili bir safsata üzerine kurulmuştur: Dengeleşim mümkündür ve ekonomideki tüm etkenler, basit hoşlanım/acı ilkesine göre seçimler yapmaktadırlar.

Örneğin, Avrupa Merkez Bankası'nın Avro bölgesine ilişkin en ileri modeli, yalnızca üç "etken" tipini kapsar; haneler, firmalar ve merkez bankası. Güncel olayların gösterdiği gibi, bazı faşistler ya da yolsuzluğa batmış oligarklar veya radikal solu iktidara getirmeye hazır olan birkaç milyon seçmen de bu modele dâhil edilseydi yararlı olabilirdi.

Bilgi teknolojisi çağına on yıllarca önce girdiğimizi düşününce, hava durumunu, nüfusu, salgınları ya da trafik akışlarını

simüle etmek için bilgisayarların kullanıldığı şekilde, iktisadi karmaşıklığı yakalayan hiçbir modelin olmaması hayret vericidir; Oxford'dan matematik profesörü J. Doyne Farmer da buna işaret ediyor.[7]

Ayrıca, kapitalist planlama ve modelleme genellikle hesap verebilir değildir: Büyük bir altyapı projesinden sonuçlar alınmaya başlanınca, yani yaratacağı etkiye ilişkin ilk öngörünün yapılmasından on ya da yirmi yıl sonra, bundan dersler çıkarmak için etrafta hiçbir kişi ya da kuruluş kalmamış olur. Dolayısıyla, piyasa kapitalizminde yapılan iktisadi modellemelerin çoğu aslında spekülasyona yakındır.

Bu nedenle, alabileceğimiz en kökten –ve gerekli– önlemlerden biri, kapitalizm ötesine uzun dönemli geçişi simüle edecek küresel bir enstitü ya da ağ yaratmaktır.

Böyle bir kurum, bugün var oldukları gibi ekonomilerin doğru bir simülasyonunu yapmaya girişerek işe başlar. Yaptığı çalışma, Açık Kaynak olur: herhangi biri bunu kullanabilir, herhangi biri bunda iyileştirmeler önerebilir ve alınan sonuçlar herkesin erişimine açık olur. Büyük olasılıkla, "etkene dayalı modelleme" denilen bir yöntemin uygulanması –yani milyonlarca sanal işçi, hane, firma yaratmak ve gerçekçi sınırlar içinde, bunların kendiliğinden bir şekilde etkileşmelerini sağlamak için bilgisayarların kullanılması– gerekir. Böyle bir model bugün bile gerçek zamanlı verilerden yararlanabilir. Hava durumu algılayıcıları, kent ulaşımı monitörleri, enerji şebekeleri, posta koduna dayalı nüfus verileri ve küresel süpermarket gruplarının tedarik zinciri yönetim araçları, anlamlı makro iktisadi verileri gerçek zamanlı olarak yayıyorlar. Ama –yeryüzündeki her nesne adreslenebilir, akıllı ve bilgi geribildirimi yapar hale bir kez gelince– bunun ödülü, gerçekliği yalnızca simüle etmekle kalmayıp, somut olarak temsil de eden bir iktisadi model olacaktır. Sanal olarak modellenen etkenlerin yerine, en sonunda, tıpkı meteoroloji bilgisayarlarıyla yapıldığı gibi, gerçekliğin ayrıntılı verileri yerleştirilir.

İktisadi gerçekliği bu yaklaşımla yakalayabildiğimiz anda, büyük değişiklikleri hesap verebilir tarzda planlamak mümkün olur. Tıpkı uçak mühendislerinin bir jetin kuyruğuna binen stres yüklerini milyonlarca farklı bileşimlerle modellemeleri gibi, Nike spor ayakkabılarının fiyatını şimdiki satış fiyatı olan 190 dolar ile muhtemelen 20 doların altındaki üretim maliyeti arasında bir noktaya indirirseniz olabileceklerin milyonlarca çeşitlemesini modellemek mümkün olur.

Süper bilgisayarımıza yanal sorular sorarız: Gençler, Nike markası öldüğü için mi depresyona giriyorlar? Küresel spor endüstrisi, Nike'ın pazarlama harcamaları bittiği için mi sıkıntı yaşıyor? Üretim sürecinde devam ettirilmesi gereken bir marka değeri kalmayınca, kalitede düşüş olur mu? Peki, iklimin ne etkisi olur? Nike, markasını yükseltmek için, karbon salımlarını azaltmaya çok çaba göstermiştir. Nike spor ayakkabılarının fiyatını yüksek tutmanın iyi bir şey olduğuna karar verebiliriz. Ya da vermeyiz.

Bu, siber-Stalinistlerin kılı kırk yaran planlamasından çok, kapitalizm sonrası bir devletin petaflop düzeyinde bilgisayarlar kullanarak yapacağı bir planlamadır. Güvenilir öngörüler elde ettiğimizde de harekete geçebiliriz.

VİKİ-DEVLET

En çetin eylem alanı, devlet olacaktır; kapitalizm sonrasına geçişte devletin rolünü olumlu şekilde düşünmemiz gerekir.

Başlangıç noktası şudur: Devletler, muazzam boyutlarda iktisadi varlıklardır. Küresel ölçekte yaklaşık yarım milyar insana iş verirler ve bir ölçüye göre, tüm ülkelerin GSYH'lerini kapsayan iktisadi faaliyetlerin ortalama %45'ini oluştururlar (bu oran, Danimarka'daki %60 ila Meksika'daki %2,5 arasında değişir). Artı olarak, devletler, temin etmeyi seçtikleri şeyler aracılığıyla ve gelecekteki davranışlarının sinyallerini vererek, piyasaları belirleyici derecede etkileyebilirler.

Sosyalist projede, devlet kendisini yeni iktisadi biçim olarak gördü. Kapitalizm sonrasında, devlet daha çok Vikipedi ekibi gibi hareket etmelidir: Yeni iktisadi biçimleri besleyerek, atağa kalkacakları ve organik olarak işleyecekleri noktaya getirmelidir. Komünizmin eski bakışında olduğu gibi, devlet "sönüp gitmeli"dir; ama burada sırf hukuk ve savunma işlevleri değil, iktisadi sönümlenme ön planda ve merkezde olmalıdır.

Bir devletin başındaki herhangi birinin derhal, hem de parasız uygulamaya koyabileceği bir değişiklik vardır: Neoliberal özelleştirme makinesinin fişini çekmek. Devletin neoliberalizmde pasif olduğu iddiası bir safsatadır; gerçekte, devletin piyasalaştırmayı, özelleştirmeyi ve finansın çıkarlarını ilerletmeye dönük sürekli, faal müdahalesi olmadan neoliberal sistem var olamaz. Devlet, tipik olarak, düzenlemeleri kaldırarak finansı serbestleştirir, dışarıdan hizmet alınması (taşeronlaştırma) için hükümeti zorlar, halk sağlığı, eğitim ve ulaşım hizmetlerinin hantallaşmasına izin verir, böylece insanları özel hizmetlerden yararlanmaya iter. Kapitalizm sonrası konusunda ciddi olan bir hükümet, açık seçik bir sinyal verirdi: Piyasa güçlerinin ön alıcı şekilde genişlemesi söz konusu olmayacak, derdi. Yunanistan'da Syriza'nın nispeten geleneksel solcuları, sadece bu girişimde bulundukları için açıktan açığa sabotaja uğratıldılar. Avrupa Merkez Bankası (AMB), Yunan bankalarına yönelik bir hamle başlattı ve bunu durdurmanın bedeli olarak, daha fazla özelleştirme, daha fazla dış hizmet alımı ve kamu hizmetlerinde daha fazla kalitesizleşme istedi.

Devletin üstlenebileceği bir sonraki eylem, sürdürülebilir, iş birliğine dayalı ve toplumsal açıdan adil sonuçlar lehine piyasaları yeniden şekillendirmektir. Güneş panelleriyle üretilen enerjiyi garantili satın alma tarifesini (*feed-in tariff*) yüksek tutarsanız, insanlar bunları çatılarına yerleştireceklerdir. Ama bu panellerin, yüksek toplumsal standartlara sahip bir fabrikadan gelmesi şartını açıklıkla belirtmezseniz, paneller Çin'de imal et-

tirilir ve böylece, elektrik düğmesinin ötesinde sağlanacak daha geniş toplumsal yararlar azalır. Yerel enerji sistemlerinin kurulmasını teşvik eder ve aynı zamanda da üretilen enerjinin yakınlardaki işletmelere satılabilmesini sağlarsanız, daha fazla olumlu dışsallık yaratırsınız.

Ekonomide devletin rolü konusunda, kapitalist ve postkapitalist yapıları kapsayan yeni bir anlayışa ihtiyacımız var. Bu, yeni teknolojileri ve iş modellerini olanaklı kılan, ama daha önce ana çizgilerini verdiğim stratejik amaçlara ve ilkelere uygun olmalarını da her zaman gözeten bir anlayış olmalıdır.

Denklerarası projeler, iş birliğine dayalı iş modelleri ve kâr amacı gütmeyen faaliyetler, tipik olarak küçük ölçekli ve kırılgandır. Bunların çevresinde kocaman bir iktisatçılar ve eylemciler topluluğu oluşmuştur, ama piyasa sektörüyle karşılaştırılınca, gerçek ham madde öylesine cılızdır ki, yapmanız gereken ilk şeylerden biri, kapitalist cangılda bu yeni bitkilerin büyüyebilmesi için bir alan açmaktır.

Kapitalizm sonrası projede devlet, altyapıyı da koordine etmeli ve planlamalıdır: günümüzde bu, gelişigüzel şekilde ve karbon lobisinin ağır siyasal baskısı altında yapılıyor. Gelecekte, demokratik olarak yapılabilir ve kökten farklı sonuçlar alınabilir. Arsa vurgunculuğunun mahvettiği kentlerdeki sosyal konutlardan tutun da bisiklet yollarına ya da sağlık hizmetlerine kadar, en ilerici altyapı tasarımları bile, zenginlerin çıkarları çevresinde şekillendiriliyor ve piyasanın sonsuza kadar süreceğini farz ediyor. Sonuç olarak, altyapı planlaması, ağ bağlantılı düşünüşün en az dönüşüme uğrattığı dallardan biri olma özelliğini koruyor. Bu durumun değiştirilmesi gerekir.

Ek olarak, yüz yüze olduğumuz problemlerin küresel mahiyetinden dolayı, çetin sorunlar olan iklim değişikliğine, nüfus yaşlanmasına, enerji güvenliğine ve göçe karşı yanıt oluşturma gündemini devlet "sahip"lenmelidir. Başka bir deyişle, bu riskleri hafifletmek için mikro düzeyde hangi önlemleri alırsak ala-

lım, bunlar ancak ulusal hükümetlerce ve çok taraflı antlaşmalarla gerçekten çözülebilir.

Eğer devlet, yeni bir iktisadi sisteme geçişin sağlanmasına yardımcı olacaksa, en yakıcı sorun, borçtur. Günümüz dünyasında, borçlarının boyutu nedeniyle gelişmiş ülkeler felç olmuş durumdadır. Dokuzuncu Bölüm'de gördüğümüz gibi, nüfus yaşlanmasının sonucu olarak bu borçların inanılmaz boyutlara yükseleceği tahmin edilmektedir. Borçların geri ödemesini yapması gereken ekonomilerin, kemer sıkma ve durgunluk yüzünden zamanla küçülmesi tehlikesi vardır.

Bu nedenle, hükümetler, borçlar konusunda açık ve ileriye dönük bir şeyler yapmalıdırlar. Bu borçlar tek taraflı olarak silinebilir ve borçların artık ödenemez olduğu Yunanistan gibi ülkelerde bu gerekli olabilir. Ama bu, küreselleşmenin sona ermesine neden olacaktır, çünkü değersiz borcu elinde tutan ülkeler ve yatırımcılar misilleme yaparak, borçlarını ödemeyen ülkelerin piyasa erişimini kesecekler ya da onları çeşitli para ve ticaret bölgelerinden dışlayacaklardır.

Parasal genişlemeye ayrılan paranın bir kısmı, borçları satın alıp tasfiye etmek için kullanılabilir; şimdiye kadar basılan 12 trilyon doların kullanıldığı, borcun "paraya çevrilmesi" denilen bu işlem bile, küresel devlet borçlarını GSYH'ye oranla yeterince azaltmaz, çünkü bu borçlar şimdi 54 trilyon dolardır ve yükselmektedir, tüm küresel borç stoku ise 300 trilyon dolara yaklaşmaktadır.

Kontrollü borç silme işlemlerini on ila on beş yıllık bir "finansal baskılama" politikasıyla birleştirmek, yani enflasyonu kamçılamak, faiz oranlarını enflasyon oranından düşük tutmak, insanların parayı finansal olmayan yatırımlara ya da kıyı işlemlerine kaydırma olanağını yok etmek ve böylece borçları enflasyonla eriterek kalan kısmı da silmek, daha mantıklı olurdu.

Acı da olsa açık söylemek gerekirse, bu, emeklilik fonlarındaki varlıkların değerini ve dolayısıyla, orta katmanlar ile yaşlıların

maddi servetini düşürürdü; sermaye denetimleri getirmekle de finansı kısmen küresellikten çıkarırdınız. Ama bu, eğer S&P'nin öngördüğü gibi tüm ülkelerin %60'ı 2050'ye kadar borçlarının çöpe indirgendiğini görürlerse, piyasanın kaos yoluyla yapacağı şeyi, kontrollü şekilde yapmanın bir yoludur sadece. Durgunluğa yakın bir durumun yaşandığı ve uzun vadede faiz oranlarının sıfıra düştüğü koşullarda, emeklilik fonu yatırımlarından sağlanan kazanç her hâlükârda zaten asgari düzeydedir.

Ama devlet, hikâyenin yarısı bile değildir.

İŞ BİRLİĞİNE DAYALI ÇALIŞMAYI GENİŞLETİN

Geçişi ilerletmek için, iş birliğine dayalı iş modelleri yönünde kesin bir dönemeç almalıyız. Bunu yapmak için, geçmişte böyle modelleri sabote etmiş olan eşitsiz güç ilişkilerine son verilmesi gerekir.

Klasik işçi kooperatifleri her zaman başarısızlığa uğradılar, çünkü sermayeye erişim olanağına sahip değildiler ve kriz vurduğunda, üyelerini daha düşük ücret almaya ya da daha kısa süre çalışmaya ikna edemediler. İspanya'daki Mondragon gibi başarılı modern kooperatifler çalışıyor, çünkü yerel tasarruf bankalarından destek görüyorlar ve karmaşık yapılara sahipler; bir sektördeki işçileri başka bir sektöre kaydırıp orada görevlendirebiliyorlar ya da işten çıkarılanlar için piyasa dışı yan ödemeler yoluyla kısa süreli işsizliği yumuşatabiliyorlar. Mondragon, bir kapitalizm sonrası cennet değil, kuralı açıkça örnekleyen bir istisnadır: Dünyadaki en iyi 300 kooperatife bakarsanız, bunların birçoğunun, şirket mülkiyetine direnmiş olan karşılıklı yardımlaşma bankalarından ibaret olduklarını görürsünüz. Bunlar, birçok bakımdan, finansal sömürü oyununu oynarlar; ama toplumsal vicdanla yaparlar bunu.

Ağa dayalı bir geçiş sürecinde, iş birliğine dayalı iş modelleri, besleyebileceğimiz en önemli şeydir. Ama bunlar da evrim

geçirmelidir. Bunların sırf kârsız işletmeler olmaları yetmez; kooperatifin kapitalizm sonrası biçimi, yola çıkarken temel aldığı piyasa faaliyetine karşı piyasa dışı, yönetimsiz, paraya dayanmayan faaliyeti genişletmeye çalışacaktır. İhtiyacımız olan şey, yasal biçimin gerçek, iş birliğine dayalı bir üretim ya da tüketim biçimiyle desteklendiği, açık seçik toplumsal sonuçlar yaratan kooperatiflerdir.

Keza şeylerin kârsız yönünü fetişleştirmemeliyiz. Örneğin, kâr getiren denklerarası kredi kuruluşları, taksi şirketleri ve tatil kiralama firmaları olabilir ama bunlar, toplumsal adaletsizliğe yol açma olasılığını kısıtlayan yönetmeliklere bağlı olarak işletilmelidir.

Hükümet düzeyinde, bir Piyasa Dışı Ekonomi Dairesi kurulabilir; görevi de bedelsiz şeylerin üretildiği ya da paylaşmanın ve iş birliğinin esas olduğu tüm işletmeleri beslemek ve fiyat sisteminin ötesinde meydana gelen iktisadi faaliyet hacmini azamiye çıkarmak olabilir. Bu, nispeten küçük teşviklerle, büyük sinerjiler yaratabilir ve ekonomiyi yeniden yapılandırabilir.

Örneğin, vergi sistemi, *startup* denilen yenilikçi girişimleri teşvik ettiği için pek çok kişi bu tür işler kuruyor; bunların yaklaşık üçte biri başarısız oluyor. Bunlar, sıklıkla, ucuz emeğe dayalı işletmeler yaratıyor –örneğin, hızlı yemek dükkânları, inşaat müteahhitliği ve isim hakkı ödenen (*franchise*) dükkânlar– çünkü yine sistem, ucuz emek ekonomisi lehine çalışıyor. Eğer vergi sistemini, kârsız ve iş birliğine dayalı üretim yapılmasını ödüllendirmek üzere yeniden şekillendirirsek ve düşük ücretli işletmeler kurulmasını zorlaştırmak ama insanca geçim ücreti verenlerin kurulmasını çok kolaylaştırmak üzere şirket mevzuatını yeniden düzenlersek, küçük bir harcamayla büyük bir değişiklik yapabiliriz.

Değişikliğin ilerletilmesinde, büyük şirketler de en başta ölçekleri nedeniyle çok faydalı olabilirler: Örneğin McDonald's, dünyanın en büyük ekonomileri sıralamasında otuz sekizincidir

–Ekvador ekonomisinden büyüktür– ve ayrıca, Amerika'daki en büyük oyuncak dağıtımcısıdır. Ek olarak, ABD'de her 8 kişiden 1'i McDonald's için çalışmıştır. Hayal etsenize, McDonald's, yeni bir elemanın işe başladığı gün sendikacılık konusunda bir saatlik kurs vermek zorunda olsaydı. Hayal etsenize, Walmart, ücretleri düşürmek için elemanlara iş başında yan gelir talep etmelerini öğütlemek yerine, ücretlerini nasıl yükseltecekleri konusunda tavsiyede bulunsaydı. Ya da sadece hayal etsenize, McDonald's plastik oyuncak dağıtmayı bıraksaydı.

Şirketleri, bunların herhangi birini yapmaya ne yöneltebilir? Cevap: Yasa ve mevzuat. Küresel şirketlerin işçilerini sağlam istihdam haklarıyla yasal olarak donatsaydık, o şirketlerin sahipleri, tam aksini yapmak yerine, yüksek ücretli, yüksek büyümeye odaklı, yüksek teknolojili iktisadi modelleri teşvik etmek zorunda kalırlardı. 1990'lardan beri semirmiş olan düşük ücretli, düşük vasıflı ve düşük kaliteli şirketlerin var olmalarının tek nedeni, devletin acımasızca onlara bu alanı açmış olmasıdır. Yapmamız gereken tek şey, bu süreci geri vitese takmaktır.

Belirli iş modellerini yasaklamak radikal bir önlem gibi gelebilir, ama kölelik ve çocuk emeği konusunda yapılmış olan budur. Fabrika patronlarının ve plantasyon sahiplerinin şiddetli protestosuna rağmen getirilen bu kısıtlamalar, aslında kapitalizme çekidüzen vermiş ve hamle yapmaya zorlamıştır.

Amacımız, kapitalizm sonrasına çekidüzen vermek olacaktır: Telekom tekelinin hakları karşısında, dağ köyündeki ücretsiz kablosuz ağa ayrıcalık tanımak. Böyle ufacık değişikliklerden, yeni sistemler doğup gelişebilir.

TEKELLERİ BASTIRIN YA DA TOPLUMSALLAŞTIRIN

Fiyatların sıfıra doğru inmesine karşı direnmek için tekellerin yaratılması, kapitalizm sonrasına karşı kapitalizmin en önemli savunma refleksidir.

Geçişi ilerletmek için, bu savunma mekanizmasının baştırılması gerekir. Mümkün olan yerlerde, tekeller yasaklanacak ve fiyat belirlemeye karşı kurallar katı şekilde uygulanacaktır. Kamu sektörü, yirmi beş yıl boyunca, dışarıdan eleman çalıştırmaya ve kendisini parçalamaya zorlanmıştır; artık Apple ve Google gibi tekellerin sırası gelecektir. Bir tekeli –örneğin, bir uçak üreticisinin ya da su şirketinin tekelini– kırmanın sonuç vermediği durumlarda, Rudolf Hilferding'in yüz yıl önce savunduğu çözüm yeterli olacaktır: Kamu mülkiyeti.

Özgün biçimiyle –yani kâr amacı gütmeyen kamu şirketi olarak– uygulandığı zaman, kamu mülkiyeti, emek girdisi maliyetlerini ucuzlatarak sermayeye muazzam bir toplumsal fayda sağladı. Kapitalizm sonrası ekonomide de bunu ve fazlasını sağlayacaktır. Stratejik amaç –kamu sektörünün her toplantı odasındaki PowerPoint projektöründen parlak büyük harflerle yansıyan amaç– toplumsal olarak gerekli toplam emek zamanının kısalabilmesi ve daha çok şeyin bedelsiz olarak üretilebilmesi için temel gereksinimlerin maliyetini ucuzlatmak olacaktır.

Su, enerji, konut, ulaşım, sağlık, Telekom altyapısı ve eğitim hizmetlerinin gerçekten kamusal olarak verilmesi neoliberal bir ekonomide uygulamaya sokulsaydı, bu bir devrim gibi gelirdi. Son otuz yıl süresince bu sektörlerin özelleştirilmesi, neoliberallerin özel sektöre geri kârlılık pompalamalarını sağlayan araç oldu: Üretici endüstrilerinden yoksun bırakılan ülkelerde, bu tür hizmet tekelleri, özel sektörün çekirdeğini ve bankalarla birlikte, hisse senedi ve tahvil piyasasının belkemiğini oluşturur.

Bu hizmetleri maliyetinden sağlamak, toplumsal olarak, gerçek ücretleri yükseltmekten çok ama çok daha etkili stratejik bir yeniden bölüşüm eylemi olacaktır.

Özetle, kapitalizm sonrasını kucaklayan bir yönetim altında, borçları azaltmaya dönük radikal bir programın desteğiyle nispeten düşük maliyetli düzenleyici değişiklikler yapılarak, devle-

tin, şirket sektörünün ve kamu şirketlerinin kökten farklı amaçlar gütmeleri sağlanabilir.

Ama hakiki kapitalizm sonrası iktisadi biçimler bu alanda ortaya çıkmaz. Tıpkı İngiliz devletinin on dokuzuncu yüzyıl başında yeni kurallar koyarak sanayi kapitalizminin gelişmesine destek olması gibi, bugün de hükümetin ve sıkı şekilde düzenlenen şirketlerin oluşturduğu bir karma, bundan sonraki iktisadi sistemin tözünü değil, ancak çerçevesini yaratacaktır.

BIRAKIN, PİYASA GÜÇLERİ YOK OLUP GİTSİN

İnsanların birey merkezli bir iktisadi gereksinim modeline sahip oldukları, yoğun şekilde ağa bağlı, tüketici yönelimli bir toplumda, piyasalar düşman değildir. Bilgi teknolojisine dayalı bir kapitalizm sonrası ile kumandalı planlamaya dayalı bir kapitalizm sonrası arasındaki büyük fark buradadır. "Serbest piyasa" teriminin gözlerden gizlediği temel güç dengesizliklerini ortadan kaldırdığınız sürece, piyasaları buyrukla ortadan kaldırmanın bir mantığı yoktur.

Firmaların fiyatları tekelci bir tarzda belirlemeleri yasaklanınca ve genel bir taban gelir olanağı sağlanınca (aşağıya bakın), gerçekte piyasa, toplum çapında emek zamanının azalması olarak kendini açığa vuran "sıfır marjinal maliyet" etkisinin ileticisi olur.

Ama geçişi kontrol etmek için, özel sektöre açık seçik sinyaller göndermemiz gerekir, ki en önemlilerinden biri şudur: kârın kaynağı rant değil, girişimciliktir.

Yenilik yapma ve yaratma edimi –ister yeni tür bir jet motoru, isterse fırtına koparan bir dans müziği bestesi olsun– şimdi olduğu gibi, firmanın ya artan satışlardan ya da düşen maliyetlerden doğan kısa vadeli kazançları devşirme olanağı bulmasıyla ödüllendirilir. Ama patentler ve fikrî mülkiyet, hızla gerileyip ortadan kalkacak şekilde tasarlanacaktır. Hollywood avukatları-

nın ve ilaç devlerinin karşı çıkmalarına rağmen, bu ilke pratikte şimdiden tanınmıştır. İlaç patentlerinin süresi yirmi yıl sonra bitmektedir, ama patent hakkının tanınmadığı ülkelerde üretim yapıldığı için ya da -HIV örneğinde olduğu gibi- patent sahipleri, ivedi insani ihtiyaç karşısında jenerik ilaç kullanımına izin vermeyi kabul ettikleri için, patent koruması sıklıkla o zamandan önce kırılmaktadır.

Aynı anda da Yaratıcı Ortaklık (Creative Commons) lisanslarının -mucitlerin ve yaratıcıların bazı haklarından peşinen feragat ettikleri lisansların- daha yaygın kullanılması teşvik edilecektir. Yukarıda önerdiğim gibi, eğer hükümetler, kaynağı devletçe sağlanan araştırmaların sonuçlarının esasen kullanım noktasında bedelsiz olması -kamu fonlarıyla üretilen her şeyin kamusal alana taşınması- için ısrarcı olurlarsa, dünyada fikrî mülkiyet dengesi hızla şahsi kullanımdan ortak kullanıma dönecektir. Motivasyonunu yalnızca maddi ödülden alan insanlar, yaratmaya ve yenilik yapmaya devam edeceklerdir; çünkü piyasa hâlâ girişimciliği ve dehayı ödüllendiriyor olacaktır. Ama yenilenme hızının üstel olarak arttığı bir toplum için geçerli olduğu üzere, ödül dönemi kısalacaktır.

Piyasa kuvvetlerini tamamen bastırmanın zorunlu olduğu tek sektör, toptan enerji sektörüdür. Devlet, iklim değişikliği konusunda acil eylem için, enerji dağıtım şebekesinin, artı olarak da tüm karbon esaslı enerji tedarikçilerinin mülkiyetini ve denetimini ele almalıdır. Bu şirketler zaten lanetlenmiş durumdadır, çünkü rezervlerinin çoğu gezegeni mahvetmeden yakılamaz. Yenilenebilir kaynaklara sermaye yatırımını teşvik etmek için, bu tür teknoloji sübvanse edilecektir ve bunu sağlayan şirketler, mümkünse devlet mülkiyetinin dışında kalacaktır.

Tüketicilere yansıyan toplam enerji fiyatı -talebi baskılamak ve onları davranış değişikliğine zorlamak için- yüksek tutulurken bu yapılabilir. Ama hanelerin enerji tüketim tarzını yeniden şekillendirmek de aynı ölçüde önemlidir. Kombine ısı-elektrik

ve yerel üretim şebekeleri gibi teknolojilerin atağa kalkabilmesi için enerji piyasasının tüketici ayağını merkezîlikten çıkarmak amacı güdülecektir.

Her aşamada –bina tasarımı, yalıtımı ve ısıtmasından tutun da ulaşım ağlarına kadar– enerji verimliliği ödüllendirilecek, verimsizlik ise cezalandırılacaktır. Aralarından seçim yapılabilecek çok çeşitli kanıtlanmış teknikler vardır, ama merkezîlikten çıkarma yoluyla ve yerel toplumların elde ettikleri verimlilik kazanımlarını kendilerinde tutmalarına izin verilerek, perakende enerji piyasasındaki piyasa güçleri, belirlenmiş ve ölçülebilir bir hedefe ulaşmak için kullanılabilir.

Ama enerjinin ve stratejik kamu hizmetlerinin ötesinde, Keynes'in yenilikçinin "hayvani ruhu" dediği şeye geniş bir alan bırakmak da önemlidir. Bilgi teknolojisi fiziki dünyaya yayılıp nüfuz edince, her yenilik, sıfır zorunlu çalışma dünyasına bizi daha bir yaklaştırır.

FİNANS SİSTEMİNİ TOPLUMSALLAŞTIRIN

Toplumsal teknolojinin bir sonraki büyük parçası, finans sistemine odaklı olacaktır. Finansal karmaşıklık, modern iktisadi yaşamın kalbinde yer alır. Vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri gibi finansal araçlar ve yirmi dört saat açık olan çok akışkan küresel piyasalar bu kapsamdadır. İşçiler ve tüketiciler olarak bizim finans kapitalle kurduğumuz yeni ilişki de bu kapsamda yer alır. İşte bu nedenle devletler, bankaların, emeklilik fonlarının ve sigortacıların arkasında duran zımni kurtarma garantisini her finansal krizde bir tık daha artırmak zorunda kalırlar.

Ahlaki açıdan, riskler toplumsallaştırılıyorsa, ödüllerin de toplumsallaştırılması gerekir. Ama tüm finansal karmaşıklığı ortadan kaldırmaya gerek yoktur. Karmaşık finans piyasalarının spekülasyona yol açması ve paranın ivmesini gereksiz şekilde yükseltmesi durumunda, bunlar terbiye edilebilir. Aşağıdaki

önlemler eğer küresel ölçekte uygulanırsa daha etkili olacaktır, ama Birinci Bölüm'de açıklanan senaryo nedeniyle, devletlerin bunları ayrı ayrı ve biraz ivedilikle uygulamaları olasılığı daha yüksektir. Bunlar şöyledir:

1. Merkez bankasını ulusallaştırarak, sürdürülebilir büyüme için apaçık bir hedefi ve yakın zamandaki ortalamanın yüksek yanına göre bir enflasyon hedefini bankanın önüne koymak. Bu, dağlar gibi yığılmış borçları kontrollü şekilde azaltmayı amaçlayan, toplumsal olarak adil bir finansal baskılama biçimini teşvik edecek araçları sağlayacaktır. Devletlerin ya da para bloklarının oluşturduğu küresel bir ekonomide, bu, tepki çekecektir ama en sonunda, Bretton Woods'la ilgili yaşandığı gibi, sisteme dâhil bir ekonomi bunu yaparsa, diğer ülkeler de onu izlemek zorunda kalacaklardır.

   Bir merkez bankası, klasik işlevlerine –para politikası ve finansal istikrar– ek olarak, bir de sürdürülebilirlik hedefine sahip olmalıdır: Tüm kararlar, iklimsel, demografik ve toplumsal etkileri dikkate alınarak modellenecektir. Bankanın üst yöneticileri, elbette, demokratik olarak seçilmeli ve sıkı denetlenmelidir.

   Merkez bankasının para politikası – modern kapitalizmde belki de en güçlü politika aracı– açık, şeffaf ve siyasal olarak kontrol altında olacaktır. Geçişin geç aşamalarında, merkez bankası ve para, daha sonra ele alacağım farklı bir rol üstlenecektir.
2. Bankacılık sistemini yeniden yapılandırarak, tavanı belirlenmiş kâr oranlarıyla çalışan kamu hizmeti kurumlarının; kârsız yerel ve bölgesel bankaların; kredi birliklerinin ve denklerarası borçlanma kuruluşlarının; finansal hizmetler sağlayan devlete ait kapsayıcı bir kurumun karışımı haline getirmek. Devlet, açıkça, bu bankaların en son başvurdukları bir kredi kaynağı olacaktır.
3. Karmaşık finansal faaliyetler için iyi düzenlenmiş bir alan ayırmak. Amaç, küresel finans sisteminin kısa ila orta vadede tarihî rolüne –yani sermayeyi firmalar, sektörler, tasarruf sahipleri ve borç verenler vb. arasında etkili şekilde dağıtma rolüne– geri

dönebilmesini sağlamak olacaktır. Mevzuat, Basel III Antlaşmasından çok daha yalın olacaktır, çünkü bankacılık, muhasebe ve hukuk alanlarında mesleki yasalarla ve katı cezai yaptırımlarla desteklenecektir. Kılavuz ilke, yenilikçiliği ödüllendirmek ve rant arama davranışını cezalandırarak caydırmak olacaktır. Örneğin, yeminli bir muhasebecinin veya kayıtlı bir avukatın vergi kaçırma önerisinde bulunması ya da bir heç fonun, spot piyasa fiyatını yükseltmek için bir depoda uranyum saklaması, mesleki ahlakın çiğnenmesi olacaktır.

Küresel yönelimli finans sektörlerine sahip İngiltere, Singapur, İsviçre ve ABD gibi ülkelerde hükümetler, açıkça ve şeffaf olarak kayıt altına girmeleri karşılığında, son çare olarak sunulan bazı sınırlı kredi olanaklarının geriye kalan yüksek riskli, kâr odaklı finans firmalarına da sunulmasını sağlayan bir anlaşma önerebilirler. Kayıt altına girmeyen ve şeffaflaşmayan firmalara ise aynen El-Kaide'nin finansal eş değerlisi gibi muamele edilecektir. Uygun bir af teklifinden sonra, böyle firmalar izlemeye alınıp bastırılacaktır.

Bu kısa vadeli, stratejik önlemler, küresel finansın işleyen saatli bombasını etkisiz hale getirebilir, ama henüz hakiki bir kapitalizm sonrası finans sistemi için bir tasarım oluşturmaz.

Kapitalizm sonrasına yönelik bir proje –para köktencilerinin yaptıkları gibi– kısmi rezerv bankacılığına son vermeye çalışmaz. Birincisi, finansallaşmaya karşı kısa dönem bir çare olarak buna girişilseydi, talebin gerilemesine neden olurdu. Ayrıca, büyümeyi boğmakta olan borç yığınını azaltmak için kredi yaratmaya ve para arzını genişletmeye ihtiyacımız olacaktır.

En ivedi hedef, neoliberalizmi öldürerek küreselleşmeyi kurtarmaktır. Toplumsallaşmış bir bankacılık sistemi ve sürdürülebilirliğe ayarlanmış bir merkez bankası, itibari para kullanarak bunu yapabilir; Birinci Bölüm'de irdelediğimiz gibi, insanlar devletin güvenilirliğine inandıkları sürece, itibari para işe yarar.

Bununla birlikte, kapitalizm sonrasına uzun geçiş sürecinde, girift bir finans sistemi duvara toslayacaktır. Kredi yaratma, ancak piyasa sektörünü büyütürse işe yarar; borçlanan kişi, böylece, borcu faiziyle geri ödeyebilir. Eğer piyasa dışı sektör piyasa sektöründen daha hızlı büyümeye başlarsa, bankacılığın iç mantığı çökecektir. Bu noktada, finans sisteminin çeşitli ihtiyaçlar için gerçek zamanlı bir takas odası gibi işlev gördüğü karmaşık bir ekonomiyi devam ettirmek istiyorsak, o zaman devlet (merkezî bankası aracılığıyla), "pozitif para" denilen şeyi destekleyenlerin savundukları gibi,[8] para yaratma ve kredi sağlama görevini üstlenmek durumunda kalacaktır.

Ama buradaki amaç, bir tür efsanevi, hep kalıcı kapitalizme ulaşmak değildir. Amaç, birçok şeyin parasız olduğu ve yatırım geri dönüşlerinin hem parasal hem de para dışı biçimlerin karışımından oluştuğu bir ekonomiye geçişi ilerletmektir.

Gelecekte, onlarca yıl sonra, sürecin sonuna gelindiğinde, para ve kredi, ekonomide çok daha küçük bir rol oynayacaktır, ama şu anda bankaların ve finans piyasalarının üstlendiği muhasebe, takas ve kaynak hareketlendirme işlevlerinin farklı bir kurumsal biçime bürünerek varlığını sürdürmesi gerekecektir. Kapitalizm sonrasının en çetin sorunlarından biri budur.

Bence bu sorun şöyle çözülebilir.

Hedef, alınıp satılabilen enstrümanların karmaşık, akışkan piyasalarını devam ettirmek, ama bu arada da para biçiminde bir getirinin olması ihtimalini gidermektir (çünkü kâr ve mülkiyet sistemi ortadan kalkar). Karbon konusunda olan bitenler buna model olabilir.

Bir karbon piyasasının yaratılması, iklim değişikliğine karşı yeterli ilerleme kaydedememiş olmasına rağmen, yararsız olmamıştır. Gelecekte, toplumsal açıdan zararsız her türlü enstrümanın –örneğin, sağlıkla ilgili sonuçların– alınıp satıldığına tanık olabiliriz. Eğer devlet bir karbon piyasası yaratabilirse, başka her şeyin de piyasasını yaratabilir. Davranış değişikliği için piyasa

güçlerini kullanabilir, ama eninde sonunda –etkili şekilde paralel bir para birimi oluşturan– bu enstrümanlara gerçek paradan daha fazla satın alım gücü yüklediği bir zaman mutlaka gelecektir.

İnsanlar –piyasa sektörünün yerini gitgide iş birliğine dayalı üretim aldığı için– paradan vazgeçtikçe, Bogdanov'un *Kızıl Yıldız*'da tasavvur ettiği gibi, mallar ve hizmetler için devlet yönetiminde bir ihale/teklif sisteminin kurulacağı ana kadar, fiilen "tekno-senet" olan bir şeyi muhtemelen kabul edeceklerdir.

Kısa vadede güdülen niyet, karmaşıklığı azaltmak –para köktencilerinin istedikleri gibi– değildir, bankacılığı istikrara kavuşturmak da değildir, ama ekonomiyi yüksek otomasyon, düşük çalışma ve bol bol ucuz ya da bedava mal ve hizmetler yönünde ilerletmeye uygun olan en karmaşık kapitalist finans biçimini desteklemektir.

Enerji ve bankacılık toplumsallaştırılınca, orta vadeli amaç, finans dışı dünyada özel sektörü olabildiğince yaygın şekilde korumak ve çeşitli alanlardaki yenilikçi firmalara açık tutmak olacaktır.

Neoliberalizm, tekellere gösterdiği büyük hoşgörüyle, fiilen yenilikçiliği ve karmaşıklığı boğmuştur. Eğer teknoloji tekellerini ve bankaları dağıtırsak, onların yerini daha küçük şirketlerin alması ve bilgi teknolojisinin gerçekleşmemiş vaadini –nihayet– yerine getirmesi için aktif bir alan açabiliriz.

Kamu sektörü, eğer arzu edilirse, bazı işlevler için özel sektörden dış hizmet alabilir, yeter ki özel sektörün farklı ücretler ve koşullar sunarak rekabet etmesine izin verilmesin. Hizmet sektöründe rekabeti ve çeşitliliği desteklemenin bir yan sonucu şudur: Ücretler acımasızca aşağıya çekilemez olunca, teknik yenilenmede bir atılım meydana gelecektir, bunun sonucu olarak da toplum genelinde gerek duyulan çalışma saatlerinde azalma olacaktır.

Bu da bizi, kapitalizm sonrasını gerçekleştirmek için gerekli olan belki en büyük yapısal değişikliğe götürür: Devletin garanti ettiği bir genel taban gelir.

HERKESE BİR TABAN GELİR ÖDEYİN

Taban gelir, bir politika olarak, o kadar da radikal değildir. Daha düşük idari maliyetlerle sosyal yardımın yerini alacak bir şey olarak, çeşitli pilot projeler ve tasarılar sıklıkla sağ, bazen de merkez sol taraftan hararetle savunulmuştur. Ama kapitalizm sonrası projede, taban gelirin amacı radikaldir: Bu, (a) çalışmanın ve ücretlerin ayrılmasını resmîleştirmek için ve (b) daha kısa bir iş haftasına veya gününe ya da hayatına geçişi sübvanse etmek için yapılır. Bunun sonucu, otomasyon maliyetlerinin toplumsallaştırılması olacaktır.

Fikir basittir: Çalışma yaşındaki herkes, kaynağı vergilerden sağlanmak üzere devletten koşulsuz olarak bir taban gelir elde eder ve bu, işsizlik ödemesinin yerini alır. Gereksinimlere dayalı sosyal yardımın diğer biçimleri –örneğin aile, iş göremezlik ya da çocuk ödemeleri– yine varlığını sürdürecektir ama taban gelirin üzerine daha küçük eklemeler şeklinde olacaktır.

Sırf yaşamaları için insanlara niçin ödeme yapılsın? Çünkü teknolojik ilerlemeyi köklü şekilde hızlandırmamız gerekir. Oxford Martin School'da yapılan incelemenin gösterdiği gibi, ilerlemiş bir ekonomide tüm işlerin %47'si otomasyon nedeniyle gereksiz hale gelecekse, o zaman, neoliberalizmle varılacak sonuç, prekaryanın muazzam ölçüde genişlemesi olacaktır.

Piyasa ekonomisinde alınan vergilerle ödenen taban gelir, insanların, piyasa dışı ekonomide belirli konumlar yaratmalarına fırsat verir. Gönüllü şeyler yapmalarına, kooperatifler kurmalarına, Vikipedi'ye yazı yazmalarına, 3D tasarım yazılımı kullanmayı öğrenmelerine ya da sırf yaşamalarına olanak sağlar. Çalışma dönemlerine ara vermelerine; iş hayatına geç girmelerine ya da erken ayrılmalarına; yüksek tempolu, stresli işlere giriş çıkışı daha kolayca yapmalarına olanak sağlar. Bunun mali yükü yüksek olacaktır: İşte bu nedenle, her ne kadar bu konuyu ele alan akademik makalelerin ve küresel kongrelerin sayısı artsa da,[9] bu

uygulamayı genel bir geçiş projesinden ayrı olarak getirmeye yönelik tüm girişimler başarısızlığa uğrayabilir.

İyi çalışılmış bir örnek olarak, İngiltere'nin ek ödemeler faturası yılda £160 milyardır, bunun belki 30 milyar sterlini (£) engelliler, gebeler, hastalar vb. içindir. En yoksul hak sahipleri, taban emekli aylığı olarak yılda yaklaşık £6.000 alan emeklilerdir. Yılda 51 milyon yetişkine kazanılmış hak olarak £6.000 vermek, 306 milyar sterline mal olacaktır; bu ise şimdiki sosyal yardım bütçesinin neredeyse iki katıdır. Vergi muafiyetlerinin birçoğunu kaldırsaydınız ve aynı zamanda da diğer kamu harcamalarında maliyet tasarrufu sağlayıcı değişiklikler yapsaydınız, bu fatura karşılanabilirdi, ama kaynaklar üzerinde önemli bir talep yükü oluştururdu.

Taban gelirin pratikte ifade ettiği şey, gidilip doldurulacak iş saatlerinin çok az olmasıdır, dolayısıyla da bunları paylaştıran mekanizmaya "likidite" enjekte etmemiz gerekir. Hem avukat hem de gündüz bakım işçisi, devletçe ödenen serbest zaman saatleriyle iş saatlerini tam ücretli olarak değiş tokuş edebilmelidir.

Varsayalım ki, İngiltere'de taban geliri £6.000 olarak belirledik ve asgari ücreti £18.000'e çıkardık. Çalışmanın getirdiği avantajlar yine de apaçıktır, ama çalışmamayla kazanılacak avantajlar da vardır: Çocuklarınızla ilgilenebilir, şiir yazabilir, yeniden üniversiteye başlayabilir, kronik hastalığınızla başa çıkabilir ya da sizin gibi olan başkalarına denklerarası eğitimi verebilirsiniz.

Bu sistemde çalışmamak ayıplanan bir şey olmaktan çıkacaktır. Emek piyasası, yüksek kazandıran iş ve yüksek ödeyen işveren lehine yapılandırılacaktır.

Öyleyse, genel taban gelir, antropolog David Graeber'in "saçma sapan işler" dediği şeyin –kapitalizmin geçen yirmi beş yılda yaratmayı başardığı, az kazançlı, işçiyi küçülten ve muhtemelen hiç olmaması gereken düşük ücretli hizmet işlerinin–

panzehiridir.[10] Ama bu, yalnızca, kapitalizm sonrası projenin ilk aşaması için geçişsel bir önlemdir.

Nihai amaç, insanlığın ihtiyaç duyduğu şeyleri üretmek için gerekli saatleri en aza indirmektir. Bu bir kez gerçekleşince, ekonominin piyasa sektöründeki vergi tabanı, taban geliri ödeyemeyecek kadar küçülecektir. Bizatihi ücretler de gitgide ya toplumsal olacak –hizmetlerin ortaklaşa sağlanması biçimini alacak– ya da ortadan kalkacaktır.

Dolayısıyla, bir post-kapitalist önlem olarak taban gelir, başarısı gitgide azalıp sıfıra inmesiyle ölçülen tarihteki ilk yan gelir şeklidir.

SERBEST BIRAKILAN AĞ

Sosyalist projede, devletin zor kullanarak piyasayı bastırdığı uzun bir ilk aşamanın olması öngörülüyordu; bunun sonucu olarak, insanlığın idamesi, iaşesi ve ibatesi için gerekli çalışma saatlerinin gitgide azalacağı farz ediliyordu. Ondan sonra teknolojik ilerleme, bazı şeyleri yok denecek kadar düşük bir bedelle ya da bedelsiz sağlamaya başlayabilir ve ikinci evreye –"komünizm"e– geçebilirdiniz.

Eminim ki, büyükannemin kuşağından işçiler, ikinci evreden çok birinci evreyi umursuyorlardı; bu da mantıklıydı. Öncelikle fiziki mallara dayalı bir ekonomide, evleri ucuzlatmanın yolu, onları devletin inşa etmesi, kendi mülkiyetinde tutması ve ucuza kiraya vermesiydi. Maliyet tek tipti: Evi kendinize almanız, güzelleştirmeniz, hatta kapısını farklı bir renge boyamanız bile yasaktı. Berbat bir kenar mahallede yaşayan büyükannem için, kapıyı boyamanın yasak olması büyük bir dert değildi.

Kapitalizm sonrası projenin birinci evresinde görev, bahçesiyle ve sağlam duvarlarıyla büyükannemin konsey evi onun için ne kadar elle tutulur ve hayat değiştiriciyse işte o kadar elle tutulur ve hayat değiştirici şeyleri sağlamaktır. Bu amaç yolunda, güç ile bilgi arasındaki ilişki değiştirilerek pek çok şey başarılabilir.

Bilgi kapitalizmi, asimetriye dayanır: Küresel şirketler, sahip oldukları gücü, daha çok –müşterilerine, tedarikçilerine ve küçük rakiplerine göre daha çok– şey bilmekten alırlar. Kapitalizm sonrasının dayandığı basit ilke şu olmalıdır: Bilgi asimetrisi peşinde koşmak –gizliliğin, anonimliğin ve güvenlik sorunlarının söz konusu olduğu durumlar hariç– yanlıştır.

Ek olarak, bilgiyi ve otomasyonu, ucuz emek nedeniyle yenilik yapmaya gerek duyulmadığı için şu anda engellenmekte oldukları çalışma türlerine sokma amacı güdülmelidir.

Modern bir otomobil fabrikasında hâlâ bir üretim hattı bulunur ve cıvata anahtarlarıyla, matkaplarla çalışan işçiler hâlâ vardır. Ama üretim hattı, işçilerin yaptıklarını zeki bir şekilde yönetmektedir; bir bilgisayar ekranı, hangi anahtarı kullanacaklarını onlara söyler, yanlış anahtarı alırlarsa bir algılayıcı onları uyarır ve eylemler bir yerlerdeki sunucuya kaydedilir.

Dünya klasmanında otomasyon tekniklerinin söz gelişi bir sandviç fabrikasındaki ya da et paketleme tesisindeki çalışmalara niçin uygulanamadığını açıklamak için, sömürüden başka bir neden gösterilemez. Aslında, bu iş modellerinin yaşamasına olanak tanıyan şey, fiilî çalışma ödemeleriyle desteklenen ucuz, örgütsüz emeğin kolayca temin edilebilmesinden başkası değildir. Birçok sanayi kolunda eski çalışma disiplinleri –süre, itaat, devamlılık, hiyerarşi– ancak neoliberalizim yenilenmeyi bastırıyor olması sayesinde uygulanabilmektedir. Ama bunlar teknolojik açıdan gereksizdir.

Bilgiye dayalı işletmelerde, eski tarz yönetim anlayışı Nuh nebiden kalma gibi görülmeye başlıyor. Yönetim, öngörülebilir kaynakları –insanları, fikirleri, şeyleri– planlanmış bir sonuç elde etmek üzere örgütlemek anlamına gelir. Ama ağ ekonomilerinin birçok yararlı sonucu, planlanmış değildir. Kararsız sonuçlarla başa çıkmak için en insani süreç ise –öteden beri "iş birliği" olarak bilinen– takım çalışmasıdır.

Bunun ne anlama geldiğini açıklayalım: İş birliğine dayalı, özyönetimli, hiyerarşik olmayan takımlar, teknolojik açıdan en ileri çalışma biçimidir. Ne var ki iş gücünün genişçe kesimleri, cezalardan, disiplinden, şiddetten ve güç hiyerarşilerinden oluşan bir dünyaya sıkışıp kalmıştır; bunun basit nedeni de var olan ucuz emek kültürünün, bunların ayakta kalmasına izin vermesidir.

Geçiş süreci için kritik bir hedef, üçüncü bir yönetimsel devrimi tetiklemek olacaktır: Ağ bağlantılı, modüler, doğrusal olmayan takım çalışmasına geçmenin doğasında yatan olasılıklar konusunda yöneticileri, sendikaları ve endüstriyel sistem tasarımcılarını coşturmak.

"Çalışma, oyun olamaz," diye yazıyordu Marx.[11] Ama modern bir video oyunu tasarım atölyesindeki atmosferin gösterdiği gibi, oyun ve çalışma oldukça serbestçe birbirinin yerine geçebilir ve sonuçlar üretebilir. Atılmış bir sürü pizza kutusuyla kaplı bilardo masaları, kanepeler ve gitarlar ortasında elbette hâlâ sömürü vardır. Ama çalışanların yüksek düzeyde özerkliğe sahip oldukları modüler, hedefe odaklı çalışma, daha az yabancılaştırıcı, daha toplumsal, daha haz verici olabilir ve daha iyi sonuçlar üretebilir.

Bir et paketleme işletmesinde aynı türden yönetimsiz, modüler çalışmanın –ara ara gerçek anlamda oyun molalarının verildiği ve ağ bağlantılı bilgiye erişimin bir hak olduğu çalışmanın– yapılamayacağını söyleyen, bizim ucuz emeğe ve verimsizliğe olan bağımlılığımızdan başka bir şey değildir. Neoliberalizmin çıkmaz sokak olduğunun en anlamlı işaretlerinden biri, yirmi birinci yüzyıl yöneticilerinden birçoğunun ve yatırımcıların çoğunun yüksek düzeyde üretken, doyurucu çalışma idealine duyduğu düşmanlıktır. 1914 öncesi dönemdeki yöneticiler buna kafayı takmışlardı.

Biz bu ereklerin peşinden giderken, genel bir örüntünün ortaya çıkma olasılığı vardır; kapitalizm sonrasına geçişin itici

gücü, takımlar halinde çalışan insan gruplarının, iş birliğine dayalı düşünce ve ağlar uygulayarak, eski süreçleri nasıl değiştirebileceklerini araştırırlarken yapacakları sürpriz buluşlar olacaktır.

Aradığımız şey, şeylerin üretilmesini ucuzlatan ve tüm topluma yarar sağlayan hızlı teknolojik sıçramalardır. Ağ bağlantılı bir ekonomideki karar düğümlerinin (merkez bankasından tutun, yerel bir konut kooperatifine kadar) görevi, ağlar, hiyerarşiler, organizasyonlar ve piyasalar arasındaki karşılıklı etkileşimi anlamak; bunları farklı durumlar için modellemek, değişiklik önermek, bunun etkilerini izlemek ve ona göre amaç ayarlaması yapmaktır.

Ama rasyonelliğe yönelik tüm çabalara rağmen, bu, kontrollü bir süreç olmayacaktır. Ağların (ve içlerinde yer alan bireylerin) yapabilecekleri en değerli şeyler, *yukarıdaki her şeyi bozmak*tır. Bir iktisadi projenin gerek tasarım aşamasında, gerekse yürütülmesinde grup düşüncesi ve yakınlaşması karşısında, ağlar, yalnızca muhalefet etmekle kalmayıp, çekilmemize ve kendi alternatifimizi başlatmamıza da olanak veren harika bir araçtır.

Pervasız hayalciler olmamız gerekiyor. Erken dönemde kapitalizmin en etkili müteşebbisleri tam olarak öyleydiler, insan özgürleşmesinin tüm öncüleri de.

Son durum nedir? Bu, yanlış sorudur. Sekizinci Bölüm'deki kişi başına GSYH grafiğini incelerseniz, GSYH'nin Sanayi Devrimine kadar insanlık tarihinin tümünde yatay bir çizgi izlediğini, sonra hızla atağa kalktığını ve 1945'ten sonra bazı ülkelerde geometrik katlamalı büyümeye geçtiğini görürsünüz. Kapitalizm sonrası, bu grafik her yerde tamamen dikey gittiği zaman meydana geleceklerin salt bir sonucudur. Bir başlangıç durumudur.

Geometrik olarak katlanan teknolojik değişiklik bir çığ gibi silikon yongalardan gıdalara, giyime, ulaşım sistemlerine ve sağlık alanına akınca, emek gücünün yeniden üretim maliyeti çok belirgin şekilde azalacaktır. İnsanlık tarihini tanımlamış olan ik-

tisadi problem bu noktada azalacak ya da yok olacaktır. Belki de iktisadın sürdürülebilirliği problemine ve iktisat ötesi insan yaşamının yarış içindeki örüntülerinin karşılıklı etkileşimine kafa yoruyor olacağız.

Dolayısıyla, bir son durum aramak yerine, tersliklerle nasıl uğraşabileceğimiz ya da bir çıkmaza girmekten nasıl kaçınabileceğimiz sorusunu sormak daha önemlidir.

Özgül bir problem, başarısızlık deneyiminin, adımlarımızı gözden geçirmemize, değişiklik yapmamıza ve çıkan dersleri tüm ekonomi çapında devreye sokmamıza olanak sağlayan kalıcı verilere nasıl kaydedileceğidir. Ağlar, hafıza konusunda kötüdür; hafıza ve faaliyet, makinenin iki farklı kısmında yer alacak şekilde tasarlanır. Hiyerarşiler, hatırlamada iyidir; dolayısıyla derslerin nasıl hıfzedileceğini ve işleneceğini belirlemek kritik önem taşıyacaktır. Çözüm, kahvehaneden devlete kadar tüm faaliyetlere bir kayıt ve saklama işlevi ilave etmek kadar basit olabilir. Neoliberalizm, yaratıcı yıkıma olan sevgisiyle, hafıza işlevini bir yana atmaktan mutluydu; Tony Blair'in "kanepe"de karar vermesinden tutun da eski şirket yapılarının yerle bir edilmesine kadar, kâğıt üzerinde iz bırakmayı hiç kimse istemiyordu.

Sonuçta yapmaya çalıştığımız şey, insan faaliyetlerinin olabildiğince büyük kısmını, gezegen üzerindeki çok zengin ve karmaşık insan yaşamını desteklemek için gerekli çalışmanın azaldığı ve serbest zamanın arttığı bir evreye taşımaktan ibarettir. Bu süreçte, ikisi arasındaki bölünme de gitgide daha çok silikleşecektir.

BU, CİDDİ Mİ?

Bu önerilerin boyutu karşısında dehşete kapılmak kolaydır. Kendimize soralım: Gerçekten –50 yıllık bir krizin üstüne– 500 yıllık bir değişim yolda olabilir mi? Kanunlar, piyasalar ve iş modelleri, bilgi teknolojisinin potansiyeline denk düşen çarpıcı bir

evrimi gerçekten geçirebilir mi? Çelimsiz bireyler olarak bizim herhangi bir gerçek etki yaratabileceğimiz doğru olabilir mi?

Oysa her gün, insanlığın büyük bir kısmı, farklı türden bir teknolojinin tetiklediği çok daha büyük bir değişime katılıyor: Gebelik önleyici hap. Erkeğin biyolojik gücünün bir çırpıda ve geri dönüşsüz olarak iptal edilmesine tanık oluyoruz. Bu, büyük travmaya yol açıyor: Twitter'da ve Facebook'ta güçlü kadınlara yöneltilen tacizlere, GamerGate gibi kültlerin onların zihinlerine girip akıl sağlıklarını bozma çabalarına bir bakın. Ama özgürlük yönünde ilerleme sürüyor.

Bir cinsin ezildiği 40.000 yıllık bir sistemin gözlerimizin önünde dağılmaya başladığına tanıklık edebildiğimiz halde, 200 yıllık bir iktisadi sisteme son verilmesini gerçeklikten uzak bir ütopya olarak görmek saçmadır.

Olabilirlik anında bulunuyoruz: Serbest piyasanın ötesine, karbonun ötesine, zorunlu çalışmanın ötesine kontrollü bir geçişin olabilirliği.

Devlete ne olur? Muhtemelen zamanla gücünü gitgide yitirir; en sonunda da onun işlevlerini toplum üstlenir. Bu projeyi, hem devleti yararlı sayan insanlarca hem de yararlı saymayanlarca kullanılabilir bir proje yapmaya çalıştım; bunun anarşist bir sürümünü ve devletçi bir sürümünü modelleyip deneyebilirsiniz. Kapitalizm sonrasının belki tutucu bir sürümü bile vardır, ona da iyi şanslar.

YÜZDE 1'İ ÖZGÜRLEŞTİRİN

Yüzde 1'lik kesime ne olur? Yoksullaşırlar ve bu yüzden daha mutlu olurlar. Çünkü zengin olmak zordur.

Avustralya'da, %1'in kadınlarının, üzerine altın yaldızlı marka –başka ne olabilir ki?– basılınca pahalılaşan ucuz likraya bürünmüş olarak her sabah Bondi'den Tamarama plajına tempolu yürüyüş yaptıklarını görürsünüz. Onların ideolojisi, kendilerini

başarılı yapan şeyin benzersizlikleri olduğunu onlara anlatır, oysa aynı görünür ve aynı davranırlar.

Dünya dönerken, Şangay ve Singapur gökdelenlerinin orta katlarında gün doğuşunun aydınlattığı jimnastik salonları, iş insanlarının, tıpkı kendileri gibi insanlarla yarış içinde geçecek bir gün beklentisiyle koşu bantlarında taban teptiklerine tanıklık eder. Orta Asya'nın koruma ordusuyla gezen zenginleri, dünyayı soyacakları yeni bir güne başlarlar.

Hepsinin üstünde, kaşlarını çatarak dizüstü bilgisayarlarına eğilmiş tekdüze yüz ifadeleriyle küresel seçkinler uzun mesafeli uçuşların birinci sınıf kabinlerinde süzülürler. Onlar, dünyanın nasıl olmasının beklendiğinin canlı imgeleridir: eğitimli, sabırlı, zengin. Ne var ki onlar, insanlığın sahnelemekte olduğu bu büyük toplumsal iletişim deneyinden dışlanmışlardır.

Amerikalı CEO'ların yalnızca %8'inin gerçek bir Twitter hesabı vardır. Elbette, astlarından biri onlar için bir hesap açıp işletebilir, ama finansal demeç vermeyle ilgili kurallardan ve siber güvenlikten dolayı, güçlülerin sosyal medya hesapları asla gerçek olamaz. Fikirlere gelince, neoliberal doktrine –en iyi kişilerin yetenekleri sayesinde kazandıkları, piyasanın akılcılığı ifade ettiği, gelişmiş dünyadaki işçilerin aşırı tembel oldukları, zenginleri vergilendirmenin faydasız olduğu yolundaki doktrine– uygun düştüğü sürece diledikleri fikre sahip olabilirler.

Yalnızca akıllıların başarılı olduğu kanısını taşıdıkları için, çocuklarının bireyselliğini bilemek amacıyla onları pahalı özel okullara gönderirler. Ama aynı tornanın ürünü gibi çıkarlar: Milton Friedman'ın ve Christine Lagarde'ın küçük kopyaları olarak. Seçkin üniversitelere giderler, ama kapüşonlu svetşörtlerindeki süslü püslü üniversite isimleri –Harvard, Cambridge, MIT– hiçbir şey ifade etmez. Standart Neoliberal Üniversite diye de yazabilirdiniz pekâlâ. Ivy League'in kapüşonlu svetşörtü, bu ucuz ve cafcaflı dünyayı giriş alametinden başka bir şey değildir.

Bütün bunların altında, hiç dinmeyen bir kuşku yatar. Kendilerine olan inançları, kapitalizmin dinamik olduğu için iyi olduğunu söyler onlara; ama kapitalizmin dinamizmi ancak bol bol ucuz emeğin bulunduğu, demokrasinin bastırıldığı ve eşitsizliğin artmakta olduğu yerlerde gerçekten hissedilir. Benzersizlik efsanesinin hâkim olduğu ama gerçekte son derece birörnek olan, sürekli olarak her şeyi kaybedeceğiniz kaygısını yaşadığınız, böylesine ayrık bir dünyada yaşamak çok zordur; atmıyorum.

Üstüne üstlük, bu dünyanın çökmeye ne kadar yaklaştığını; halen sahip oldukları her ama her şeyin ne kadarının bedelini gerçekte devletin –onları iflastan kurtaran devletin– ödemiş olduğunu bilirler.

Bugün Batı dünyasında burjuva olma ideolojisinin anlamı, toplumsal liberalizmdir, güzel sanatlara, demokrasiye ve kanun hâkimiyetine bağlılıktır, bağış yapmak ve kullandığınız gücü, iyi öğrenilmiş bir kişisel ölçülülük altına gizlemektir.

Tehlike şudur ki, kriz ayak sürüdükçe, seçkinlerin liberalizme bağlılığı gitgide buharlaşıyor. Yeni gelişen ülkelerin başarılı sahtekârları, hırsızları ve diktatörleri şimdiden nüfuz ve saygınlık satın almış bulunuyorlar: Kimi hukuk firmalarının, halkla ilişki danışmanlıklarının, hatta şirketlerin kapısından girerken onların gücünü hissedebilirsiniz.

Batılı seçkinlerin kültürünün Putin'i ve Şi Cinping'i taklit etmeye yönelmesi ne kadar zaman alacaktır? Bazı kampüslerde şimdiden şunu işitebilirsiniz: "Çin, kapitalizmin demokrasisiz daha iyi işlediğini gösteriyor". Bu, sıradan bir sohbet konusu olup çıkmıştır. Yüzde 1'in kendine olan inancı, sönüp gitme ve katıksız, gizlenme gereği duymayan bir oligarşiye yerini bırakma tehlikesiyle yüz yüzedir.

Ama iyi haber var.

Yüzde 99 imdada yetişiyor.

Kapitalizm sonrası sizi özgürleştirecek.

NOTLAR

GİRİŞ

1. http://www.worldbank.org/en/country/moldova/overview
2. "Gelecek 50 Yıl İçin Politika Görevleri", OECD, 2014
3. http://openeurope.org.uk/blog/greece-folds-this-hand-but-long-term-game-of-poker-with- eurozone-continues/
4. L. Cox ve A. G. Nilsen, *We Make Our Own History* (Tarihimizi Kendimiz Yaparız) (Londra, 2014)
5. http://oll.libertyfund.Org/titles/2593#Thelwall_RightsNature1621_1 6
6. M. Castells, *Alternative Economic Cultures* (Alternatif İktisadi Kültürler), BBC Radyo 4, 21 Ekim 2012
7. D. Mackie ve ark., "Avro Bölgesine Uyum: Yolun Neredeyse Yarısı", JP Morgan, 28 Mayıs 2013

BİRİNCİ KISIM

1. C. Kindleberger, *Comparative Political Economy: A Retrospective* (Karşılaştırmalı Ekonomi Politik: Geriye Bakış) (Cambridge, MA, 2000), s. 319

1. NEOLİBERALİZM ÇATIRDARKEN

1. P. Mason, "Banka Bilançoları Sıkı İncelemeye Alınıyor", 28 Temmuz 2008, http://www.bbc.co.uk /blogs/newsnight/paulmason/2oo8/07/bank_ balance_sheets_become_foc.html
2. http://money.cnn.eom/2oo7/i 1/27/news/newsmakers/gross_banking.f ortune/
3. P. Mason, *Meltdown: The End of the Age of Greed* (Erime: Tamah Çağının Sonu) (Londra, 2009)
4. http://www.telegraph.co.uk/finance/financetopics/davos/9041442/Davos-2012-Prudential-

   chief –Tidjane-Thiam-says-minimum-wage-is-a-machine-to-destroy-jobs.html
5. http://ftalphaville.ft.com/2014/02/07/1763792/a-lesson-from-japans-falling-real-wages/; http:/www.social-europe.eu/2013/O5/real-wages-in-the-eurozone-not-a-double-but-a-continuing-dip/; http://cep.lse.ac.uk/pubs/download/cp422.pdf
6. D. Fiaschi ve ark., "Kesintiye Uğrayan Güç Yasası ve Gölge Bankacılığın Boyutu", 4 Nisan 2014, http://arxiv.org/pdf/1309.2130v4.pdf

7. http://www.theguardian.com/news/datablog/2015/feb/05/global-debt-has-grown-by-57-trillion-in-seven-years-following-the-financial-crisis
8. http://jenner.com/lehman/VOLUME%203.pdf p 742
9. http://www.sec.gov/news/studies/2008/craexamination070808.pdf p12
10. http://www.investmentweek.co.uk/investment-week/news/2187554/-done-for-boy-barclays- libor-messages
11. J. M. Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money* (*İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*) (Cambridge, 1936), s. 293: http://www.marxists.org/reference/subject/ economics/keynes/general-theory/ch21 .htm
12. http://www.ftense.com/2014/10/total-global-debt-crosses-100-trillion.html
13. http://www.internetworldstats.com/emarketing.htm
14. http://cleantechnica.com/2014/04/13/world-solar-power-capacity-increased-35-2013-charts/
15. L. Summers, "Yeni Sürekli Durgunluk Varsayımı Üzerine Düşünceler", C. Teulings ve R. Baldwin (haz.), *Secular Stagnation: Facts, Causes, and Cures,* (Sürekli Durgunluk: Gerçekler, Nedenler ve Çareler) içinde, VoxEU.org (August 2014)
16. R. Gordon, "Kaplumbağa Hızıyla İlerleme: Pruva Rüzgârına Karşı Sürekli Durgunluk", Teulings ve Baldwin (haz.), *Secular Stagnation* içinde
17. http://www.constitution.org/mon/greenspan_gold.htm
18. http://www.treasury.gov/ticdata/Publish/mfh.txt
19. R. Duncan, *The New Depression: The Breakdown of the Paper Money Economy* (Yeni Çöküntü: Kâğıt Para Ekonomisinin Yıkılışı) (Singapur, 2012)
20. http://www.washingtonpost.com/blogs/wonkblog/wp/2013/01/18/breaking-inside-the-feds-2007-crisis-response/?wprss=rss_ezra-klein
21. http://www.economist.com/blogs/freeexchange/2011/08/markets-and-fed
22. http://www.multpl.com
23. http://www.federalreserve.gov/boardDocs/speeches/2002/20021121/default.htm
24. http://www.economist.com/blogs/freeexchange/2013/11/unconventional-monetary-policy
25. D. Schlichter, *Paper Money Collapse: The Folly of Elastic Money* (Kâğıt Paranın Çöküşü: Elastik Para Deliliği) (Londra, 2012), loc 836
26. D. Graeber, *Debt: The First 5000 Years* (Borç: İlk 5000 Yıl) (Londra, 2011)
27. G. R. Krippner, "Amerikan Ekonomisinin Finansallaşması", *Socio-Economic Review,* 3, 2 (Mayıs 2005), s. 173
28. C. Lapavitsas, "Finansallaşmış Kapitalizm: Kriz ve Finansal Mülksüzleştirme", RMF Makale 1, 15 Şubat 2009
29. A. Brender ve F. Pisani, *Global Imbalances and the Collapse of Globalised Finance* (Küresel Dengesizlikler ve Küreselleşmiş Finansın Çöküşü) (Brüksel, 2010)
30. F. Braudel, *Civilization and Capitalism, 15th-18th Century: The Perspective of the World* (Uygarlık ve Kapitalizm, 15.-18. Yüzyıl Arası: Dünya Perspektifi) (Berkeley ve Los Angeles, 1992), s. 246

31. IMF, "Dünya Ekonomisine Bakış", Ekim 2013
32. Brender ve Pisani, *Global Imbalances*, s. 2
33. B. Eichengreen, "Küresel Dengesizlikler İçin Ağıt", *Project Syndicate*, 13 Ocak 2014
34. http://www.tradingeconomics.com/china/foreign-exchange-reserves
35. http://www.imf.org/external/np/sta/cofer/eng/
36. L. Floridi, *The Philosophy of Information* (Bilişim Felsefesi) (Oxford, 2011), s. 4
37. M. Foucault, *The Birth of Biopolitics: Lectures at the College de France, 1978-79* (*Biyopolitikanın Doğuşu: College de France Dersleri, 1978-79*) çeviren G. Burchell (New York, 2008)
38. http://www.techopedia.com/definition/Z9066/metcalfes-law
39. "İnternet Ekonomisinin Ölçümü: Araştırma Gündemine Bir Katkı", OECD, 2013
40. H. Braconier, G. Nicoletti ve B. Westmore, "Gelecek 50 Yıl İçin Politika Görevleri", OECD, 2014

2. UZUN DALGALAR, KISA HAFIZALAR

1. N. Kondratyev, Mektup, 17 Kasım 1937, N. Makasheva, W. Samuels ve V. Barnett (haz.), *The Works of Nikolai D. Kondratiev* (Nikolay D. Kondraytyev'in Eserleri) (Londra, 1998) içinde, C. IV, s. 313
2. Makasheva, Samuels ve Barnett (haz.), *Nikolai D. Kondratiev*, C. I, s. 108
3. E. Mansfield, "Uzun Dalgalar ve Teknolojik Yenilenme", *The American Economic Review*, 73 (2) (1983), p.141, http://www.jstor.org/stable/1816829?seq=2
4. G. Lyons, *The Supercycle Report* (Süper Devre Raporu) (Londra, 2010)
5. C. Perez, "Finansal Balonlar, Krizler ve Altın Çağların Önünü Açmada Hükümetin Rolü", FINNOV, Londra, Ocal 2012
6. N. Kondratyev, "Uzun Dalga Devresi", İngilizceye çeviren. G. Daniels (New York,1984), s. 104-5. (Daniels'in çevirisini kullanmayı seçtim, çünkü 1926 tarihli bu makalenin Daniels tarafından yapılan çevirisi, terminolojiyle ilgili bazı sorunlarda, İngilizce açısından, Makasheva ve ark.'daki çeviriden daha iyidir .)
7. A.g.y., s. 99
8. A.g.y., s. 68
9. A.g.y.
10. A.g.y., s. 93
11. https://www.marxists.org/archive/trotsky/i923/04/capdevel.htm
12. Kondratyev, "Uzun Dalga Devresi", s. xx
13. Makasheva, Samuels ve Barnett (haz.),*Nikolai D. Kondratiev*, C. I, s. 116
14. A.g.y., s. 113
15. J. L. Klein, "'Ekim Devrimi Dışı' Ekonometrinin Yükselişi: Kondratyev ve Slutski, Moskova Konjonktür Ensitüsü'nde", *History of Political Economy*, 31:1 (1999), s. 137-68

16. Y. Slutski, "Devresel Süreçlerin Kaynağı Olarak Rastgele Nedenlerin Özetlenmesi", *Econometrica*, 5 (1937), s. 105-46, alıntılayan V. Barnett, "Bir Yorum Denemesi: Slutski'nin Rastgele Devrelerine Yeniden Bakış", *European Journal of the History of Economic Thought*, 13:3 (Eylül 2006), s. 416
17. Klein, "'Ekim Devrimi Dışı' Ekonometrinin Yükselişi"; s. 157
18. Slutski, a.g.y.'de alıntı, s. 156
19. Kondratyev'e yönelik istatistiksel eleştirilerin bir özeti için bkz. R. Metz, "Kondratyev Dalgaları Var mı? Zaman Dizisi Teknikleri, Problemin Çözümüne Nasıl Yardımcı Olabilir?", *Cliometrica*, 5 (2011), s. 205-38
20. A. V. Korotayev ve S. V. Tsirel, "Dünya GSYH Dinamiklerinin Spektral Analizi: Kondratyev Dalgaları, Kuznets Salınımları; Küresel Ekonomik Gelişimde Juglar ve Kitchin Devreleri ve 2008-09 Ekonomik Krizi", *Structure and Dynamics*, 4 (1) (2010)
21. C. Marchetti, "İnsan İşlerinde Elli Yıllık Atım: Bazı Fiziksel Göstergelerin Analizi", *Futures*, 17 (3) (1987), s. 376
22. J. Schumpeter, *Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process* (New York, 1939), s. 82
23. A.g.y., s. 213
24. C. Perez, *Technological Revolutions and Finance Capital: The Dynamics of Bubbles and Golden Ages* (Teknolojik Devrimler ve Finans Kapital: Balonların ve Altın Çağların Dinamikleri) (Cheltenham, 2002), s. 5

3. MARX HAKLI MIYDI?

1. K. Marx, *Kapital*, C. 3 (Chicago, 1990), http://www.marxists.org/arch-ive/marx/works/1894-c3/ch15.htm
2. https://www.marxists.org/archive/marx/works/1894-C3/ch27.htm
3. K. Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'ya Önsöz (Moskova, 1977), http://www.marxists.org/ archive/marx/works/i 8 59/critique-pol-economy/preface-abs.htm
4. K. Kautsky, *The Class Struggle* (Sınıf Mücadelesi) (1892), İngilizceye çevirenler William E. Bohn ve Charles H. Kerr (Chicago, 1910), s. 83
5. H. ve J. M. Tudor, *Marxism and Social Democracy: The Revisionist Debate, 1896-8* (Marksizm ve Sosyal Demokrasi: Revizyonist Tartışma, 1896-8) (Cambridge, 1988)
6. G. Kolko, *The Triumph of Conservatism: A Reinterpretation of American History, 1900-1916* (Tutuculuğun Zaferi: Amerikan Tarihinin Bir Yeniden Yorumu, 1900-1916) (New York, 1963)
7. http://www.slate.com/articles/technology/technology/features/2010/the_great_american _information_emperors/how_theodore_vail_built_the_att_mpnopoly.html
8. http://www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/07-011.pdf
9. L. Peters, "Alman Kömüründe Rekabetin Yönetilmesi, 1893-1913", *The Journal of Economic History*, 49/2 (1989), s. 419-33.

10. H. Morikawa, *Zaibatsu: Rise and Fall of Family Enterprise Groups in Japan* (Zaibatsu: Japonya'da Aile Girişimi Gruplarının Yükselişi ve Düşüşü) (Tokyo, 1992)
11. Kolko, *The Triumph of Conservatism* (Tutuculuğun Zaferi)
12. K. O'Rourke, "19. Yüzyıl Sonunda Gümrük Tarifeleri ve Büyüme", *The Economic Journal*, 110 (2000), s. 456-83
13. http://www.worldeconomics.com/Data/MadisonHistoricalGDP/Madison% 20Historica% 20GDP%20Data.efp
14. http://www.marxists.org/archive/hilferding/1910/finkap/preface.htm
15. P. Michaelides ve J. Milios, "Hilferding, Schumpeter'i Etkiledi mi?", *History of Economics Review*, 41 (Winter 2005), s. 98-125
16. https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1916/oct/x01.htm
17. R. Luxemburg, *The Accumulation of Capital* (*Sermaye Birikimi*) (New Haven, 1951) s. 468
18. bentinck.net, Berlin Cinemas, 1975
19. http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1916/imp-hsc/ch10.htm
20. http://www.marxists.org/archive/bukharin/works/1917/imperial/15 .htm
21. K. Kautsky, "Ultra-Emperyalizm", *Die Neue Zeit*, Eylül 1914, ttp://www.marxists.org/archive/ kautsky /1914/09/ultra-imp.htm
22. M. Ried, "Avusturya'da On Yıllık Kolektif Ekonomi", *Annals of Public and Cooperative Economics*, C. 5 (1929), s. 70
23. E. Varga, "Die Wirtschaftlichen Problem der proletarischen Diktats", alıntılayan H. Strobel, *Socialisation in Theory and Practice* (Teoride ve Pratikte Sosyalizasyon) (Londra, 1922), s. 150
24. J. M. Keynes, *The Economic Consequences of the Peace* (New York, 1920), s. 1, http:// www.econlib.org / library/YPDBooks/Keynes/kynsCP1.html
25. E. Varga, *The Great Crisis and its Political Consequences; Economics and Politics. 1928-1934* (Büyük Buhran ve Siyasal Sonuçları; İktisat ve Siyaset, 1928-1934) (Londra, 1935), s. 20
26. http://www.marxists.org/archive/trotsky/1938/tp/tp-text.htm
27. http://www.marxists.org/archive/bukharin/works/1928/09/x01.htm
28. http://www.internationalviewpoint.org/spip.phpParticle1894
29. http://larrysummers.com/wp-content/uploads/2014/06/NABE-speech-Lawrence-H.-Summers1.pdf
30. C. Perez, *Technological Revolutions and Finance Capital: The Dynamics of Bubbles and Golden Ages* (Teknolojik Devrimler ve Finans Kapital: Balonların ve Altın Çağların Dinamikleri) (Cheltenham, 2002.)
31. Maddison'ın 1950 yılı verilerinden hesaplanmıştır, http://www.ggdc.net/maddison/oriindex.htm

4. UZUN, KIRILMIŞ DALGA

1. A. Horne, *Macmillan: The Official Biography* (Macmillan: Resmî Biyografi), C. II (Londra, 1989)
2. N. Crafts ve G. Toniolo, "Savaş Sonrası Büyüme: Genel Bir Bakış", N. Crafts ve G. Toniolo, *Economic Growth in Europe since 1945* (1945'ten Beri Avrupa'da İktisadi Büyüme) içinde (Cambridge, 1996), s. 4
3. Maddison verileri
4. Crafts ve Toniolo, *Economic Growth in Europe,* s. 2
5. S. Pollard, *The International Economy since* 1945 (1945'ten Beri Uluslararası Ekonomi) (Londra, 1997), loc 232
6. http://www.russellsage.org/sites/all/files/chartbook/Income%20and%20Earnings.pdf
7. http://www.esri.go.jp/jp/workshop/050914/0509 14moriguchi_saez-2.pdf
8. G. Federico, *Feeding the World: An Economic History of Agriculture 1800-2000* (Dünyayı Beslemek: Tarımın İktisadi Tarihi 1800-2000) (Princeton, 2005), s. 59; C. Dmitri, A. Effland ve N. Conklin, "ABD Tarım ve Çiftçilik Politikasının 20. Yüzyıldaki Dönüşümü", USDA Economic Information Bulletin 3, 2005
9. C. T. Evans, "Sovyetler Birliği'nde Tartışma mı? Yevgeni Varga ve Savaş Sonrası Kapitalizme İlişkin Analizi, 1946-1950", *Essays in History,* 32 (1989), s. 1-17
10. E. Varga, *Izmeneniia v ekonomike kapitalizm v itoge vtoroi mirovoi voiny* (Moskova, 1946)
11. http://www.marxist.com/TUT/TUT5-I.html
12. A. Crosland, *The Future of Socialism* (Sosyalizmin Geleceği) (Londra, 1956)
13. P. Baran ve P. Sweezy, *Monopoly Capital: An Essay on the American Social Order* (Tekelci Sermaye: Amerikan Toplumsal Düzeni Üzerine Bir Deneme) (New York, 1966)
14. http://external.worldbankimflib.org/Bwf/60panel2.htm
15. H. Hazlitt, "Dünya Enflasyonu İçin mi?", 24 Haziran 1944, H. Hazlitt, *From Bretton Woods to Inflation: A Study of Causes and Consequences* (Bretton Woods'dan Enflasyona: Nedenler ve Sonuçlar Üzerine Bir İnceleme) içinde (Chicago, 1984), s. 39
16. J. A. Feinman, "Rezerv Gereklilikleri: Tarihçe, Güncel Pratik ve Potansiyel Reform", *Federal Reserve Bulletin,* Haziran 1993, s. 587
17. C. Reinhart ve B. M. Sbrancia, "Devlet Borcunun Tasfiyesi", NBER Working Paper 16893, Mart 2011, s. 21, http://www.nber.org/papers/w16893
18. A.g.y., s. 38
19. I. Stewart, *Organizing Scientific Research for War, An Administrative History of the Office of Scientific Research and Development* (Bilimsel Araştırmanın Savaş İçin Örgütlenmesi, Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Bürosunun İdari Tarihi) (Boston, 1948), s. 19
20. A.g.y., s. 59

21. J. Gleick, *The Information: A History, a Theory, a Flood* (Bilişim: Bir Tarih, Bir Kuram, Bir Sel) (New York, 2011), loc 2998
22. A. Glyn ve ark., "Altın Çağın Yükselişi ve Düşüşü", WIDER Working Paper 43, Nisab 1988, s. 2
23. http://www.nber.org/chapters/C9101.pdf p485
24. http://irps.ucsd.edu/assets/001/500904.pdf
25. A. Glyn ve ark., "Altın Çağın Yükselişi ve Düşüşü", s. 112
26. A.g.y., s. 23
27. Örneğin bkz. P. M. Garber, "Bretton Woods Sabit Kur Sisteminin Çöküşü", M. Bordo ve B. Eichengreen, *A Retrospective on the Bretton Woods System: Lessons for International Monetary Reform* (Geriye Dönüp Bakılınca Bretton Woods Sistemi: Uluslararası Para Reformu İçin Dersler) içinde (Chicago, 1993), s. 461-94
28. M. Ichiyo, "Japonya'da 1945'ten Beri Sınıf Mücadelesi ve Teknolojik Yenilenme", *Notebooks for Study and Research,* 5 (1987), s. 10
29. "Avronun Hasta Adamı", *The Economist,* 3 Haziran 1999, http://www.economist.com/node /209559
30. http://www.washingtonpost.com/blogs/worldviews/wp/2015/02/20/germanys-economy-is-the-envy-of-europe-so-why-are-record-numbers-of-people-living-in-poverty/
31. G. Mayer, Birleşik Devletler'de Sendika Üyeliği Eğilimleri," Kongre Araştırma Servisi, 2004
32. J. Vissier, "Yirmi Dört Ülkede Sendika Üyeliği İstatistikleri", *Monthly Labor Review*, Ocak 2006, s. 38, http://www.bls.gov/opub/mlr/2006/01/ art3full.pdf
33. E. Stockhammer, "Ücret Payları Niçin Düştü? İşlevsel Gelir Dağılımının Belirleyicilerine İlişkin Bir Analiz," ILO Araştırma Makalesi, 2013
34. A. V. Korotayevve S. V. Tsirel, "Dünya GSYH'si Dinamiklerinin Tayf Analizi: Kondratyev Dalgaları, Kuznets Salınımları; Küresel İktisadi Gelişimde ve 2008-09 Ekonomik Krizinde Juglar ve Kitchin Devreleri", *Structure and Dynamics,* 4 (1) (2010)
35. http://www.tradingeconomics.com/united-states/bank-lending-rate
36. John F. Papp ve ark., "Cr, Cu, Mn, Mo, Ni ve Çelik Meta Fiyatının Etkileri, Sürüm 1.1", ABD Jeolojik Araştırma Açık Saha Raporu 2007-1257, s. 112
37. http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2011/03/picture.htm
38. http://dollardaze.org/blog/?post_id=00565
39. www.the-crises.com
40. S. Khatiwada, "Finans Sektörü, Ekonominin Geriye Kalanı Pahasına mı Kâr Etti? ABD'den Kanıtlar", ILO Research Paper, 2010
41. http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/tableView.aspx
42. http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/tableView.aspx
43. D. McWilliams, "Gelmiş Geçmiş En Büyük İktisadi Değişim", Gresham Konferansı, 13 Eylül 2012, http://www.gresham.ac.uk/lectures-and-events/the-greatest-eyer-economic-change

44. Örneğin bkz. S. Amin, *UnequalDevelopment: An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism* (Eşitsiz Kalkınma: Çevresel Kapitalizmin Toplumsal Oluşumları Üzerine Bir Deneme) (New York, 1976)
45. D. Milanovic, "Sayılarla Küresel Gelir Eşitsizliği: Tarihte ve Bugün", Policy Research Working Paper 6259,World Bank, Kasım 2012, s. 13
46. R. Freeman, "Yeni Küresel Emek Piyasası", *Focus,* C. 26 (1) (2008), University of Wisconsin-Madison Institute for Research on Poverty, http://www.irp.wisc.edu/publications/focus/pdfs /foc261a.pdf
47. S. Kapsos ve E. Bourmpoula, "Gelişmiş Dünyada İstihdam ve İktisadi Sınıf", ILO Research Paper 6, Haziran 2013

İKİNCİ KISIM

1. K. Kelly, "Yeni Ekonomi İçin Yeni Kurallar", *Wired,* 5 Eylül 1977, http://www.archive.wired .com/wired/archive /5.09/newrules.html

5. KAPİTALİZM SONRASININ KÂHİNLERİ

1. R. Singh, "Sivil Amaçlı Hava-Gaz Türbinleri: Teknoloji ve Strateji", Konuşma, Cranfield Üniversitesi, 24 Nisan 2001, s. 5
2. J. Leahy, "Geleceğe Yolculuk", Global Market Forecast 2012-2031, Airbus, 2011
3. D. Lee ve ark., "21. Yüzyılda Havacılık ve Küresel İklim Değişikliği", *Atmospheric Aviation,* C. 43, 2009, s. 3520-37
4. M. Gell ve ark., Tek Kristalli Süper Alaşım Türbin Palalarının Geliştirilmesi", *Superalloys* (Süper Alaşımlar), 1980, s. 205
5. http://www.mtu.de/en/technologies/engineering_news/others/Sieber_Aero_Engine_Roadmap _en.pdf
6. Bilanço Verileri, SAS Institute/CEBR, Haziran 2013
7. P. Drucker, *Post-capitalist Society* (Kapitalizm Sonrası Toplum) (Oxford, 1993), s. 40
8. A.g.y., s. 175
9. A.g.y., s. 193
10. Y. Peng, "İnci Irmağı Deltasında Göçmen İşçilerin İnternet Kullanımı", P.-L. Law (haz.), *New Connectivities in China: Virtual, Actual and Local Interactions* (Çin'de Yeni Bağlanabilirlikler: Sanal, Gerçek ve Yerel Etkileşimler) içinde (Dordrecht, 2011), s. 94
11. P. Romer, "Endojen Teknolojik Değişim", *Journal of Political Economy,* C, 98, no. 5, ks 2 (1990), s. S71-S102
12. A.g.y., s. S72.
13. A.g.y., s. S71-S102
14. http://www.billboard.com/biz/articles/news/digital-and-mobile/1567869/business-matters -average-itunes-account-generates-just

15. D. Warsh, *Knowledge and the Wealth ofNations: A Story of Economic Discovery* (Bilgi ve Ulusların Zenginliği: Bir İktisadi Keşif Öyküsü) (New York, 2007)
16. http://en.wikipedia.org/wiki/Apple_A7#cite_note-AnandTech-iPhone5S-A7-2
17. http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bill_Gates_Letter_to_Hobbyists.jpg
18. R. Stallman, *The GNU Manifesto* (GNU Manifestosu), Mart 1985, http://www.gnu.org/gnu /manifesto.html
19. http://gs.statcounter.com
20. http://www.businessinsider.com/android-market-share-2012-11
21. K. Kelly, "Yeni Ekonomi İçin Yeni Kurallar", *Wired,* 5 Eylül 1977, http://www.wired.eom /wired/archive/5.09/newrules.html
22. A.g.y.
23. A.g.y.
24. http://www.digitaltrends.com/mobile/history-of-samsungs-galaxy-phones-and-tablets/
25. http.//www.emc.com/collateral/analyst-reports/idc-the-digital-universe-in-202O.pdf
26. http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx
27. Kelly, http://www.wired.com/wired/archive/5OO9/newrules.html
28. A.g.y.
29. R. Konrad, "İleride Dert, Geride Dert", cnet, 22 Şubat 2002, http://news:.cnet.com/2008-1082-843 349.html
30. Y. Benkler, *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom* (Ağların Zenginliği: Toplumsal Üretimin Piyasaları ve Özgürlüğü Dönüştürmesi) (New Haven, 2006)
31. A.g.y.
32. http://en.wikipedia.Org/wiki/Wikipedia:Wikipedians
33. https://wikimediafoundation.org/wiki/Staff_and_contractors
34. http://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia, erişim 28 Aralık 2013
35. http://www.alexa.com/topsites
36. www.monetizepros.com/blog/2013/analysis-how-wikipedia-could-make-2-8-billion-in-annual-revenue/
37. K. Arrow, "Ekonomik Refah ve İcat İçin Kaynak Tahsisi", *The Rate and Direction of Inventive Activity: Economic and Social Factor* (İcat Faaliyetlerinin Hızı ve Yönü: İktisadi ve Toplumsal Faktör) içinde, NBER, 1962, s. 609-26
38. *MEW* (MarxEngelsWerke), C. 29 (Londra, 1987), s. 225
39. M. Nikolaus, K. Marx, *Grundrisse* (Harmondsworth, 1973), s. 9'da
40. K. Marx, *Grundrisse*
41. A.g.y.
42. http://distantwriting.co.uk/TelegraphStations1862.html

43. S. Tillotson, "Yakında Hepimiz 'Birinci Sınıf Adam' Olabiliriz: Kanada'nın Yirminci Yüzyıl Başındaki Kentsel Telgraf Sektöründe Cinsiyet ve Beceri", *Labor/Le Travail*, 27 (Bahar 1991), s. 97-123
44. Marx, *Grundrisse*
45. P. Virno, "Genel Zekâ", A. Zanini ve U. Fadini (haz.), *Lessico Postfordista* (Milano, 2001) içinde, çev. A. Bove
46. Marx, *Grundrisse*
47. N. Dyer-Witheford, *Cyber-Marx: Cycles and Circuits of Struggle in High-technology Capitalism* (Siber-Marx: İleri Teknoloji Kapitalizminde Mücadele Döngüleri ve Devreleri) (Illinois, 1999)
48. Y. Moulier-Boutang, *Cognitive Capitalism* (Bilişsel Kapitalizm) (Cambridge, 2011), s. 53
49. http://ycharts.com/indicators/average_hourly_earnings
50. http://management.fortune.cnn.com/2012/02/13/nike-digital-marketing/
51. C. Vercellone, "Biçimsel Boyunduruktan Genel Zekâya: Bilişsel Kapitalizm Tezinin Marksist Bir Okuması İçin Unsurlar", *Historical Materialism*, 15 (2007), s. 13-36
52. Dyer-Witheford, *Cyber-Marx*
53. J. Rifkin, *The Zero Marginal Cost Society: The Internet of Things, the Collaborative Commons, and the Eclipse of Capitalism* (Sıfır Marjinal Maliyet Toplumu: Şeylerin İnterneti, İş Birliğine Dayalı Ortak Mallar ve Kapitalizmin Tutulması) (New York, 2014)
54. Bkz. P. Mason, "Eleni Haifa da Neyin Nesi?", 20 Aralık 2014, http://www.versobooks.com/blogs/1801-wtf-is-eleni-haifa-a-new-essay-by-paul-mason

6. BEDELSİZ MAKİNEYE DOĞRU

1. http://www.sns.gov.uk/Simd/Simd.aspx
2. http://www.econlib.org/library/Smith/smWN2.hlml#B.I,%20Ch.5,%20Of%20the%20Real%20 and%20Nominal%20Price %20of %20Commodities
3. A. Smith, *Lectures on Jurisprudence* (Hukuk Üzerine Dersler) (Oxford, 1978), s. 351
4. Bunun kanıtlarıyla gösterildiği bir irdeleme için bkz. John F. Henry, "Adam Smith ve Değer Kuramı: Altıncı Bölüm'ün Ele Alınışı", *History of Economics Review*, 31 (Kış 2000)
5. http://www.econlib.org/library/Smith/smWN2.html
6. "Bedelsiz Makineye Doğru", http://www.econlib.org/library/Ricardo/ricP1.html
7. D. Ricardo, *On the Principles of Political Economy and Taxation* (Ekonomi Politiğin İlkeleri ve Vergilendirme Üzerine) (Londra, 1821), Bl. 30, ttp://www.econlib.org/library/Ricardo/ricP7.html
8. http://avalon.law.yale.edu/19th_century/labdef.asp
9. Değere ilişkin tartışmaların eksiksiz bir irdelemesi için bkz. I. I. Rubin, *A History of Economic Thought* (İktisadi Düşünce Tarihi) (Londra, 1989)

10. http://www.cleanclothes.org/news/2013/11/20/clean-clothes-campaign-disappointed-at-new-bangladesh-minimum-wage-level
11. Perakende fiyatın kg başına 34 tk artmasına karşılık, 2014 yılında 5.300 tk olan asgari ücrete göre hesaplanmıştır.
12. Bu bölümde, A. Kliman'ın *Reclaiming Marx's 'Capital': A Refutation of the Myth of Inconsistency* (Marx'ın "Kapital"ini Geri Kazanmak: Tutarsızlık Efsanesinin Çürütülmesi) (Plymouth, 2007) adlı yapıtında sunulduğu şekliyle kuramın ana hatlarını izliyorum.
13. http://www.lcddrb.org/who-we-are/gender-issues/daycare
14. K. Allen, Kelebek Etkisi: Çin'de Yatakhaneler ve Bangladeş'te Fabrika Yangınları", *Financial Times*, 25 Nisan 2013, http://blogs.ft.com/ftdata/2013/04/25/the-butterfly-effect-chinese-dorms-and-bangladeshi-factory-fires/?
15. J. Robinson, *Economic Philosophy* (Cambridge, 1962)
16. A. Einstein, "Fizik ve Gerçeklik", *Journal of The Franklin Institute*, C. 221 (1936), s. 349-82
17. OECD, "Bir Bakışta Eğitim 2014: OECD Göstergeleri", OECD, 2014, s. 14
18. L. Walras, *Elements of Pure Economics: Or the Theory of Social Wealth* (Saf İktisadın Unsurları: Ya da Toplumsal Zenginlik Kuramı) (Londra, 1900), s. 399
19. http://library.mises.org/books/William%20Smart/An%20Introduction%20to%20the%20Theory % 20of % 20Value.pdf
20. Walras, *Elements of Pure Economics*, s. 6
21. W. S. Jevons, "Ticari Krizlerin Dönemselliği ve Bunun Fiziksel Açıklaması", R. L. Smyth (haz.), *Essays in the Economics of Socialism and Capitalism: Selected Papers Read to Section F of the British Association for the Advancement of Science, 1886-1932* (Sosyalizmin ve Kapitalizmin İktisadı Üzerine Denemeler: İngiliz Bilimi İlerletme Derneği'nin F Bölümü'ne Okunan Seçilmiş Makalele) içinde (Londra, 1964), s. 125-40
22. C. Menger, *Investigations into the Method of the Social Sciences with Special Reference to Economics* (Sosyal Bilimlerin Yöntemi Üzerine İktisat Ağırlıklı Sorgulamalar), İng. çev. F. J. Nock (New York, 1985), s. 177
23. S. Keen, *Debunking Economics: The Naked Emperor Dethroned* (İktisadın Kirli Çamaşırları: Çıplak İmparatorun Halli) (Londra, 2011), loc 474
24. Walras, *Elements of Pure Economics*
25. http://www.ibtimes.co.uk/game-thrones-purple-weddmg-becomes-most-shared-illegal-download-ever-1445057
26. J. Hagel ve ark., "Üstel Teknolojilerden Üstel Yenilenmeye", Deloitte, 2013
27. N. Wiener, *Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine* (*Sibernetik* ya da Hayvanda ve Makinede Kontrol ve İletişim((Cambridge MA, 1948), s. 132
28. http://www.pitt.edu/~jdnorton/lectures/Rotman_Summer_School_2013/thermo_computing_ docs /Landauer_ 1961.pdf

29. R. Landauer, "Bilginin Fiziksel Mahiyeti", *Physics Letters A*, 217(1996), s. 188-93
30. http://spectrum.ieee.org/computing/hardware/landauer-limit-demonstrated
31. http://www.marxists.Org/archive/marx/works/1857/grundrisse/ch15.htm
32. V. Naranje ve K. Shailendra K, "Metal Baskı Kalıbı Tasarımında Yapay Zekâ Uygulamaları: Bir Değerlendirme", *World Academy of Science, Engineering and Technology*, C. 4, 2010
33. OECD, "İnternet Ekonomisinin Ölçümü: Araştırma Gündemine Bir Katkı", OECD Digital Economy Papers, 226, OECD Publishing, 2013
34. http://dx.doi.org/10.1787/5k43gjg6r8jf-en
35. http://www.bls.gov/news.release/pdf/ocwage.pdf
36. C. B. Frey ve M. A. Osborne, "Gelecekte İstihdam: İşlerin Bilgisayarlılaşmadan Etkilenme Olasılığı Nasıl?", Oxford Martin School Working Paper, 2013, s. 38, http://www.futuretech.ox.ac.uk /future-employment-how-susceptible-are-jobs-computerisation-oms-working-paper-dr-carl-benedikt-frey-ms
37. A. Gorz, *Critique of Economic Reason* (*İktisadi Aklın Eleştirisi*) (Londra, 1989), s. 127

7. TATLI BAŞ BELALARI

1. R. Freeman, "Büyük İkiye Katlanma: Yeni Küresel Ekonomide Emek". Emek Politikası Üzerine Usery Konferansı, Atlanta Üniversitesi, GA, 2005
2. T. Piketty, *Capital in the 21st Century* (Yirmi Birinci Yüzyılda Sermaye) (Harvard, 2014)
3. http://newleftreview.org/II/21/fredric-jameson-future-city: "Dünyanın ve doğanın baştan başa harap olmasını hayal etmek, bugün bize, geç kapitalizmin yıkılmasını hayal etmekten daha kolay görünüyor"
4. http://shanghaiist.com/2010/05/26/tr anslated_foxconns_employee_non-su.php
5. Bkz. P. Mason, "Eleni Haifa da Neyin Nesi?", 20 Aralık 2014, http://www.versobooks.com/blogs /1801-wtf-is-eleni-haifa-a-new-essay-by-paul-mason
6. D. A. Galbi, "Erken Dönem İngiliz Pamuk Fabrikalarında Cinsel Ayrımcılık ve Ekonomik Değişim", 1994, http://papers.ssrn.com/paper.taf?abstract_id=239564
7. A. Ure, *The Cotton Manufacture of Great Britain Systematically Investigated* (Büyük Britanya'nın Pamuk Üretimine İlişkin Sistematik Araştırma), C. II (Londra, 1836), s. 176
8. http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00236568 508584785#. UeVsMBY9TCE
9. K. Marx, *Kapital*, C. I, Bl. 15 (Londra, 1887), s. 287
10. F. Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* (Londra, 1987), loc 2990
11. M. Winstanley, "Fabrika İş Gücü", M. Rose (haz.), *The Lancashire Cotton Industry: A History since 1700* (Lancashire Pamuk Sanayisi: 1700'den Beri Bir Tarihçe) içinde (Lancashire, 1996), s. 130

12. W. Lazonick, *Competitive Advantage on the Shop Floor* (İşyerinde Rekabet Avantajı), Harvard, 1990)
13. Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*
14. Palmer, *A Culture in Conflict: Skilled Workers and Industrial Capitalism in Hamilton, Ontario, 1860-1914* (Çatışan Bir Kültür: Hamilton-Ontario'da Vasıflı İşçiler ve Kapitalizm, 1860-1914) (Montreal, 1979)
15. Toronto'daki demir dökümcüler sendikası konusunda Kealey'nin yaptığı bir inceleme, her yeni tasarım için ücret oranını belirlediklerini ve tüm endüstriye dayattıklarını gösteriyor. Bkz. G. Kealey, Dürüst Emekçi ve İşçi Kontrolü: Toronto'daki Vasıflı İşçilerin Deneyimi, 1860-1897", *Labor/Le Travail,* 1(1976), s. 50
16. Alıntılandığı yer, a.g.y., s. 39
17. A.g.y., s. 58
18. F. W. Taylor, *The Principles of Scientfic Management* (*Bilimsel Yönetimin İlkeleri*), 1911, s. 1819. A.g.y.
20. A.g.y.
21. G. Friedman, "Devrimci Sendikalar ve Fransız İşçi Sınıfı: Davanın Ardındaki Asiler; ya da Devrimci Sendikacılık Niçin Başarısız Oldu?", *French Historical Studies,* C. 20, no. 2 (Bahar, 1997)
22. http://www.llgc.org.uk/ymgyrchu/Llafur/1926/MNS.pdf
23. V. İ. Lenin, *Ne Yapmalı?*, 1902 http://www.marxists.org/archive/lenin/works / download/what-itd.pdf
24. V. İ. Lenin, "Emperyalizm ve Sosyalizmdeki Bölünme", V. İ. Lenin, *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism* (Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması) (Sydney, 1999) içinde, s. 131
25. Alıntılayan A. Santucci, *Antonio Gramsci* (New York, 2010), s. 156
26. W. B. Yeats, "Paskalya, 1916", http://www.theatlantic.com/past/docs/unbound/poetry /soundings/easter.htm
27. http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/TUcwc.htm
28. M. Ferro, *October 1917: A Social History of the Russian Revolution* (Ekim 1917: Rus Devriminin Toplumsal Tarihi) (Londra, 1980), s. 151
29. C. Goodrich, *The Frontier of Control* (Kontrol Cephesi) (New York, 1920), s. 264
30. G. Orwell, "İspanya Savaşı'na Dönüp Bakınca", G. Orwell, *A Collection of Essays* (Denemeler Seçkisi) (New York,1979) içinde, s. 201
31. http://www.economist.com/node/21550764
32. C. W. Mills, "Katmanlaşmanın Sosyolojisi", I. L. Horowitz (haz.), *Power Politics & People: The Collected Essays of C. Wright Mills* (Güç Siyaseti ve Halk: C. Wright Mills'in Toplu Denemeleri) (Oxford, 1967) içinde, s. 309
33. D. Bell, "Proletarya Kapitalizmi", *Encounter,* Şubat 1958, s. 17-23
34. http://www.marxists.org/reference/archive/marcuse/works/one-dimensional-man/one-dimensional-man.pdf p3 3

35. S. Wright, *Storming Heaven: Class Composition and Struggle in Italian Autonomist Marxism* (Cennette Fırtına: İtalyan Otonomist Marksizminde Sınıf Bileşimi ve Mücadelesi) (Londra, 2002), s. 54
36. R. Alford, "Toplumsal Sınıf ve Oy Verme İlişkisi İçin Önerilen Bir Gösterge", *Public Opinion Quarterly,* C. 26, no. 3 (Güz, 1962), s. 417-25
37. E. Hobsbawm, "Emeğin İleriye Yürüyüşü Durdu", *Marxism Today,* Eylül 1978, s. 279
38. R. Alquati, *Sulla Fiat e Altri Scritti* (Milano, 1975), s. 83
39. A. Gorz, *Critique of Economic Reason* (Londra, 1989), s. 55
40. A.g.y., s. 58
41. J. Gorman, *To Build Jerusalem: A Photographic Remembrance of British Working Class Life, 1875-1950* (Kudüs'ü İnşa Etmek: İngiliz İşçi Sınıfı Yaşamının Fotoğraflarla Anımsanması, 1875-1950) (Londra, 1980)
42. R. Hoggart, *The Uses of Literacy: Aspects of Working-Class Life* (Okuryazarlığın Kullanımları: İşçi Sınıfı Yaşamından Kesitler) (Lonra, 1957)
43. G. Akerlof, J. Yellen ve M. Katz, "ABD'de Resmî Evlilik Dışı Doğumlara İlişkin Bir Analiz", *Quarterly Journal of Economics,* C. III, no. 2
44. C. Goldin ve L. Katz, "Hapın Gücü: Gebelik Önleyici Hap ve Kadınların Meslek ve Evlilik Kararları", NBER Working Paper 7527, Şubat 2000
45. O. Ornati, "İtalyan İktisadi Mucizesi ve Örgütlü Emek ", *Social Research,* C. 30, no. 4 (Kış, 1953), s. 519-26
46. A.g.y.
47. P. Ginsborg, *A History of Contemporary Italy: Society and Politics 1943-1988* (Çağdaş İtalya'nın Tarihi: Toplum ve Siyaset 1943-1988) (Londra, 2003), s. 298-9
48. "İtalya'da Sınıf Mücadelesi: 1960'lardan 70'lere", anonim, prole.info
49. *Lotta Continua,* #18, Kasım 1970, alıntılandığı yer, a.g.y.
50. A. Glyn ve ark., "Altın Çağın Yükselişi ve Düşüşü", WIDER, Working Paper 43, Nisan 1988
51. A.g.y.
52. P. Myerscough, "Kısa Yollar", *London Review of Books,* C. 35, no. 1, 3 Ocak 2013, s. 25
53. http://www.bls.gov/fls/flscomparelf/lfcompendium.pdf
54. ILO
55. C. Lapavitsas, "Finansallaşmış Kapitalizm: Kriz ve Finansal Mülksüzleştirme", RMF Paper 1, 15 Şubat 2009
56. A.g.y.
57. http://homes.chass.utoronto.ca/~wellman/publications/littleboxes/littlebox.PDF
58. R. Sennett, *The Culture of the New Capitalism* (Yeni Kapitalizmin Kültürü) (New Haven, 2005)
59. R. Sennett, *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism* (Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde Çalışmanın Kişisel Sonuçları) (New York, 1998)

60. A. Negri ve M. Hardt, *Declaration* (Bildirge), e-kitap, 2012, https://antonionegri-inenglish.files. wordpress.com/2012/05/93152857-hardt-negri-declaration-2OI2.pdf

61. Y. Peng, "İnci Irmağı Deltasında Göçmen İşçilerin İnternet Kullanımı", *Knowledge, Technology, and Policy,* 21, 2008, s. 47-54

ÜÇÜNCÜ KISIM

1. G. Orwell, *Nineteen Eighty-Four* (*1984*) (Londra, 1949)

8. GEÇİŞLER ÜZERİNE

1. A. Bogdanov, *Red Star: The First Bolshevik Utopia* (Kızıl Yıldız: İlk Bolşevik Ütopya) (Bloomington, 1984), S. 65

2. http://www.marxists.org/archive/lenin/photo/1908/007.htm

3. Aktaran J. E. Marot, "Aleksandr Bogdanov, *Vpered* ve İşçi Hareketinde Aydının Rolü", *Russian Review,* C. 49 (3) (1990), s. 241-64

4. http://www.marxists.org/glossary/orgs/w/o.htm#workers-opposition

5. N. Krementsov, *A Martian Stranded on Earth: Alexander Bogdanov, Blood Transfusions and Proletarian Science* (Dünyada Kalakalmış Bir Marslı: Aleksandr Bogdanov, Kan Nakli ve Proleter Bilim), (Chicago, 2011)

6. R. Stites, "Hayal ve Devrim", Bogdanov, *Kızıl Yıldız* içinde, s. 15

7. M. Ellman, "Sovyetler'deki 1931 Kıtlığında Liderlik Algılarının ve Niyetin Rolü", *Europe-Asia Studies,* C. 57 (6) (2005), s. 823-41

8. https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1931/02/04.htm

9. M. Harrison "1920'lerde ve 1930'larda Sovyet Ekonomisi", *Capital & Class,* 2:2 (1978), s. 78-94

10. G. Ofer, "Sovyet İktisadi Büyümesi 1928-1985", RAND/UCLA Center for the Study of Soviet International Behavior, JRS-04 (1998)

11. H. Hunter, "Beş Yıllık Plan Uygulanabilirlik Testi", J. Thornton, *Economic Analysis of the Soviet-Type System* (Sovyet Tipi Sistemin İktisadi Analizi) (Cambridge 1976) içinde, s. 296

12. A. Kon, "Ekonomi Politik Özet", s. 19-20, alıntılayan E. Preobrazenski, *The New Economics* (Yeni İktisat) (Oxford, 1964), s. 57

13. V. Pareto, *Cours d'Economie Politique,* C. 1 (Lausanne, 1896), s. 59. Alıntılayan J. Bockman, *Markets in the Name of Socialism: The Left Wing Origins of Neoliberalism* (Sosyalizm Adına Kurulan Piyasalar: Neoliberalizmin Sol Kökenleri) (Stanford, 2011)

14. E. Barone, "Kolektivist Devlette Üretim Bakanlığı", F. Hayek (haz.), *Collectivist Economic Planning: Critical Studies on the Possibilities of Socialism* (Kolektivist İktisadi Planlama: Sosyalizm Olasılıkları Üzerine Eleştirel İncelemeler) (Londra, 1935) içinde, s. 245

15. L. von Mises, *Economic Calculation in the Socialist Commonwealth* (Sosyalist Ortaklaşmada İktisadi Hesaplama), (New York, 1990), s. 13
16. A.g.y., s. 14
17. L. Robbins, *The Great Depression* (Büyük Buhran) (Londra, 1934), s. 151.
18. O. Lange, "Sosyalizmin İktisadi Kuramı Üzerine", *Review of Economic Studies*, C. 4 (1) (1936), s. 53-71
19. Bockman, *Markets in the Name of Socialism*, loc 1040
20. Von Mises, *Economic Calculation*, s. 22
21. L. Troçki, "Sovyet Ekonomisi Tehlikede", *The Militant*, Ekim 1932, https://www.marxists.org /archive/trotsky/1932/10/sovecon.htm
22. L. Troçki, *The Soviet Economy in Danger* (Sovyet Ekonomisi Tehlikede) (New York, 1932)
23. W. P. Cockshott ve A. Cottrell, "İktisadi Planlama, Bilgisayarlar ve Emek Değerleri", Working Paper, Ocak 1999, http://www.ecn.wfu.edu/socialism/aer.pdf
24. O. Yun, *Improvement of Soviet Economic Planning* (Sovyet İktisadi Planlamasının İyileştirilemesi) (Moskova, 1988)
25. Cockshott ve Cottrell, "İktisadi Planlama, Bilgisayarlar ve Emek Değerleri", s. 7
26. P. Cockshott, A. Cottrell ve H. Dieterich, *Transition to 21st Century Socialism in the European Union* (Avrupa Birliği'nde 21. Yüzyıl Sosyalizmine Geçiş), Lulu.com, 2010, s. 1-20
27. A. Gorz, *Capitalism, Socialism, Ecology* (Kapitalizm, Sosyalizm, Ekoloji) (Londra, 1994), s. 1
28. J. M. Keynes, "Torunlarımız İçin İktisadi Olasılıklar", J. M. Keynes, *Essays in Persuasion* (İkna Üzerine Denemeler) (New York, 1963) içinde, s. 358-73
29. D. Thompson, "Son 2000 Yılın İktisadi Tarihi: Kısım II", *The Atlantic*, 20 Haziran 2012
30. http://www.plospathogens.org/article/info%3Adoi%2F10..1371 %2Fjournal.ppat.1001134
31. D. Herlihy, *The Black Death and the Transformation of the West* (Kara Ölüm ve Batı'nın Dönüşümü) (Cambridge, 1997), s. 48
32. E. L. Eisenstein, *The Printing Revolution in Early Modern Europe* (Erken Modern Avrupa'da Matbaa Devrimi) (2. basım, Cambridge, 2005)
33. http://intersci.ss.uci.edu/wiki/eBooks/BOOKS/Bacon/Novum% 20 Organum% 20Bacon.pdf
34. P. M. Sweezy ve M. Dobb, "Feodalizmden Kapitalizme Geçiş", *Science & Society*, C. 14 (2) (1950), s. 134-67
35. P. Anderson, *Passages from Antiquity to Feudalism* (Eski Çağdan Feodalizme Geçişler) (Londra, 1974), loc 3815
36. Preobrazenski, *The New Economics* (Yeni İktisat), s. 79

9. PANİĞİN AKLA YATKIN NEDENLERİ

1. http://www.cpesap.net/publications/en/
2. http://www.climatechange2013.org/images/uploads/WGI_AR5_SPM_brochure.pdf
3. J. Ashton, "Kitap ve Şenlik Ateşi: İklim Değişikliği ve Kayıp Bir Kıtanın Yeniden Uyanışı", Konuşma, İsviçre Taşımacılık Müzesi, Luzern, 19 Ocak 2014
4. "Dünyada Enerjiye Bakış 2012", IEA, http://www.iea.org/publications/freepublications /publication/WEO2013_Executive_Surrimary_English.pdf
5. http://carbontracker.live.kiln.it/Unburnable-Carbon-2-Web-Version.pdf
6. http://priceofoil.org/2014/10/28/insurers-warned-climate-change-affects-viability-business-model/
7. http://sams.scientificamerican.com/article/dark-money-funds-climate-change-denial-effort/
8. http://mobile.bloomberg.com/news/2014-11-02/fossil-fuel-budgets-suggested-to-curb-climate-change.html?hootPostID=1bdb3b7bbbbb61
9. http://www.economist.com/news/briefing/21587782-europes-electricity-providers-face-existential-threat-how-lose-half-trillion-euros
10. http://www.iea.org/techno/etp/etp10/English.pdf
11. http://www.greenpeace.org/international/en/campaigns/climate-change/energyrevolution/
12. A.g.y.
13. "Nüfus İşleri Genel Müdürünün Beşinci Yıllık Raporu", Londra, 1843
14. "Dünya Nüfus Beklentileri: 2012 Güncellemesi, Kilit Bulgular ve Ön Tablolar", Birleşmiş Milletler, 2013
15. http://www.georgemagnus.com/articles/demographics-3/
16. "Büyük Emeklilik Fonları ve Kamu Yedek Emeklilik Fonları Yıllık Araştırması", OECD, Ekim 2013
17. M. Mrsnik ve ark., "Küresel Yaşlanma 2010: Geri Döndürülemez bir Gerçek", Standard &Poor's, 7 Ekim 2010
18. N. Howe ve R. Jackson, "Emekliler İçin Ne Kadar Hazır?", *Finance & Development*, IMF, Haziran 2011
19. "Dünya Nüfus Beklentileri: 2012 Güncellemesi"
20. http://esa.un.org/unpd/wpp/Documentation/pdf/WPP2012_%20KEY%20FINDINGS.pdf
21. B. Milanovic, "Sayılarla Küresel Gelir Eşitsizliği: Tarihte ve Şimdi", Policy Research Working Paper 6259, Dünya Bankası, Kasım 2012
22. G. Mognus, Konuşma, IFC ve Johns Hopkins Tıp Uluslararası Sağlık Konferansı 2013, http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/620b56004f081ebf99242b3eac88a2f8/George'+Mognus' +Keynote+Speech+-+190313.pdf ?MOD =AJPERES
23. D. H. Lawrence, *Lady Chatterley's Lover* (*Lady Chatterley'in Sevgilisi*) (Londra, 1928), s. 1

24. http://www.huffingtonpost.com/2014/03/17/china-internet censorship_n_4981389.html
25. http://www.groupibi.com/2011/10/india-targets-36-billion-global-cosmetic-surgery-market-cnbc-ibi-industry-news/

10. SIFIR PROJESİ

1. H. Simon, "Organizasyonlar ve Piyasalar", *Journal of Economic Perspectives*, C. 5 (2) (1991), s. 25-44
2. E. Preobrazenski, *The New Eeonomics* (Yeni İktisat) (Oxford, 1964), s. 55
3. Bkz. örneğin, P. Mason, "Eleni Haifa da Neyin Nesi?", 20 Aralık 2014, http://www.versobooks.com/blogs/1801-wtf-is-eleni-haifa-a-new-essay-by-paul-mason
4. V. Kostakis ve M. Bauwens, *Network Society and Future Scenarios for a Collaborative Economy* (Ağ Toplumu ve İş Birliğine Dayalı Bir Ekonomi İçin Gelecek Senaryoları) (Londra, 2014)
5. M. Wark, *A Hacker Manifesto* (Bir Bilgisayar Korsanı Manifestosu) (Cambridge MA, 2004)
6. Bkz. örneğin, "Adil Toplum, Sağlıklı Hayatlar" (The Marmot Review), UCL Institute of Health Equity, Şubat 2010, http://www.instituteofhealthequity.org/projects/fair-society-healthy-lives-the-marmot-review
7. J. D. Farmer, "İktisat, Ekonomiyi Karmaşık Bir Sistem Olarak Ele Almalıdır", *Crisis*, Aralık 2012
8. J. Benes ve M. Kumhof, "Chicago Planına Yeniden Bakış", IMF Working Paper 12/202, Ağustos 2012, https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2012/wp12202.pdf
9. Bkz. http://www.degruyter.com/view/j/bis ve http://www.basicincome.org/bien / aboutbasicincome.html
10. D. Graeber, "Saçma Sapan İşler Olgusu Üzerine", *Strike!* Dergisi, 17 Ağustos 2013
11. K. Marx, *Grundrisse*, haz. M. Nicolaus (Harmondsworth, 1973), s. 207-750, https://www.marxists.org/archive/marx/works/1857/grundrisse/ch/4.htm

Teşekkürler

Penguin'deki yayıncım Thomas Penn'e ve metin denetimini yapan Shan Vahidy ile Bela Cunha'ya teşekkürler. Ayrıca, vekilim Matthew Hamilton'a, Andrew Kidd'e ve Aitken Alexander'daki ekibe de teşekkür ederim. Şu kişiler ve kuruluşlar, bu çalışmanın erken sürümlerini sunmam için bana olanak sağladılar ve çalışmayı sorguladılar: NESTA FutureFest'ten Pat Kane; Wolverhampton Üniversitesi'nden Mike Haynes; California Üniversitesi (UCLA) Toplumsal Kuram ve Karşılaştırmalı Tarih Merkezi'nden Robert Brenner; 2013'te Amsterdam'da düzenlenen *Global Uprisings!* (Küresel Ayaklanmalar!) Konferansı'ndan Marianne Maeckelbergh ve Brandon Jourdan; Leeds'deki Opera North. Bu kitaptaki konular üzerinde düşünürken bana katkıda bulunan Aaron Bastani, Eleanor Saitta, Quinn Norton, Molly Crabapple, Laurie Penny, Antonis Vradis ve Dimitris Dalakoglou, Ewa Jasciewicz, Emma Dowling, Steve Keen, Arthur Bough ve Morson Group'tan Syd Garson'a özellikle teşekkür ederim. İlk taslağı bitirmem için bana ücretsiz bir ay izin veren *Channel 4 News*'deki editörüm Ben De Pear'a; yazmam için bana zaman tanıyan Kanal 4'e; bu fikirlerden bazılarını basılı olarak denememe için bana sütunlarında yer alan *Guardian*'ın G2'nin yayın yönetmeni Malik Meer'e de teşekkür ederim. Son olarak, eşim Jane Bruton'a teşekkür ederim, onun desteği, sevgisi ve zekâsı olmadan bu kitap ortaya çıkamazdı.

Dizin

Abe, Şinzo 44
Açık Kaynak hareketi 179
Afganistan 43, 344
Afrika 11, 153, 247, 284, 318, 343, 344, 347
"ağ bağlantılı bireyler" 168
ağ ekonomisi 180, 182
Akerlof, G. 278, 401
Almanya 26, 53-55, 61, 98, 99, 107, 111, 112, 126, 127, 142, 147, 191, 261, 263, 266, 270, 271, 284, 302, 334, 336, 340
Alquati, Romano 272, 273, 274, 401
Altın Standardı 45
Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 24, 31, 33, 38, 39, 40-43, 46, 49, 50, 52, 53, 55, 56, 62, 63, 87, 92, 97-99, 106, 112, 124, 127, 129-133, 136-139, 141, 143, 145-152, 155, 162, 163, 180, 199, 213, 214, 242, 261, 263, 268, 272, 275, 278, 284, 287, 300, 308, 318, 319, 333, 336, 344, 353, 369, 375, 393, 394, 401
Anderson, Perry 322, 403
Android akıllı telefon 57, 168, 181, 288, 357
Apple 173, 174, 178, 240, 241, 246, 370, 396
Arap Baharı 21, 22, 341
Arjantin 247
Arktika 347
Arrow, Kenneth 189, 190, 191, 396
Ashton, John 331, 337, 404
Asya 38, 53, 54, 61, 63, 117, 153, 284, 345, 386
Atina 247, 286
Avro bölgesi (Eurozone) 55, 360
Avrupa 11, 12, 13, 15, 22, 24, 44, 53-55, 62, 63, 72, 87, 99, 111, 120, 126, 127, 138, 139, 153, 154, 191, 192, 200, 207, 245, 269, 270, 312, 318, 319, 320, 321, 336, 338, 343, 347, 361, 364, 393, 403
Avrupa Birliği 312, 403
Avrupa Merkez Bankası (AMB) 13, 14, 24, 44, 361, 364
Avusturya 70, 100, 109, 112, 268, 302, 392

Bacon, Francis (filozof) 322, 403
bağımsızlık referendumu, İskoç (Eylül 2014) 23
Bangladeş 16, 208, 212-216, 246, 398
bankalar 12, 34, 36, 41, 44, 49, 50, 65, 72, 98, 101, 298, 370
Barcelona 100, 249
Barlow, John Perry 183
Barone, Enrico 302, 304, 402
Basel Mutabakatı 41
Batı Almanya 127
Bauwens, Michel 356, 405
Bavyera sovyet cumhuriyeti 302
Bell, Daniel 59, 97, 101, 126, 133, 272, 273, 275, 400
Bell Telephone 59, 97
Benkler, Yochai 184, 186, 187, 188, 191, 201, 396
Berlin 100, 103, 104, 106, 109, 121, 264, 266, 273, 392
Bernanke, Ben 43, 44
Bethlehem Steel 259, 260
Beyoncé 314
bilgi ekonomisi 23, 58-60, 135, 164, 175, 189, 208, 229, 238, 357

bilgi kapitalizmi 21, 164, 165, 170, 171, 173, 174, 188, 190, 197, 198, 200, 208, 228, 240, 241, 244, 287, 349, 381
bilgi teknolojisi 17, 18, 26, 39, 57, 63, 65, 85, 106, 125, 158, 162, 164, 165, 173-175, 182, 188, 191, 197, 202, 229, 230, 242, 248, 250, 289, 354, 330, 361, 373
bilimsel yönetim 87, 169, 259, 282, 400
bilimsel yöntem 218, 324
"bilişsel kapitalizm" 164, 198, 199, 200, 205, 397
1941'deki Hollanda genel grevi 270
Birinci Dünya Savaşı 87, 99, 108
Blair, Tony 384
Bletchley Park 134
Bogdanov, Aleksandr 79, 294, 295, 296, 297, 300, 351, 354, 377, 402
Kızıl Yıldız 294
Bolşevizm 90, 107, 295
Böhm-Bawerk, Eugen 100
Brand, Stewart 168
Braudel, Ferdinand 52, 389
Brender, Anton 54, 389, 390
Bretton Woods Konferansı (1944) 129
Bretton Woods Sistemi 360, 394
Brezilya 21, 22, 157, 200, 287
BRIC ülkeleri 200
Buharin, Nikolay 107, 108, 110, 114, 115, 128, 299
buharlı lokomotif 192, 258
Burns, Mary 253

Carney, Mark 333
Carry On At Your Convenience (1971 tarihli film) 140
Castells, Manuel 21, 388
Ceneviz Cumhuriyeti 52
Clyde İşçi Komitesi 264
Cockshott, Paul 309, 310-313, 403
Compuserve 179
Cottrell, Allin 309-313, 403
Cromford pamuk fabrikası 360
Crosland, Anthony 128, 393
Cupertino 174
Currency School (Para Okulu) iktisatçıları 122
Çad 344
Çartist hareket 120
Çelik Şirketi, ABD (US Steel Corporation) 97
çevirmeli modem 179, 181, 183
çevre 57, 122, 294, 336, 338, 350
Çin 21, 33, 36, 38, 44, 53-56, 60-62, 79, 147, 154, 157, 181, 199, 201, 214-216, 246, 249, 287-290, 318, 328, 336, 338, 339, 347, 350, 364, 387, 395, 398
çocuk emeği 256, 369

dağıtım 47, 298, 337, 372
dalga biçimi 67, 66, 77, 80
Danimarka 55, 363
Darunavir 189
Darwin, Charles 211
değere ilişkin emek kuramı 91, 208, 209, 213, 217, 224, 305, 310
demokrasi 20, 103, 110, 128, 250, 251, 271, 288, 298, 307, 308, 356
derecelendirme kuruluşu 34, 41
devlet
kapitalizmi 11, 14, 15, 18, 21, 31, 58, 65, 69, 81, 84, 87, 90, 94, 95, 102, 105, 109, 113-116, 122, 128, 164, 165, 167, 170, 174, 175, 188, 200, 211, 240-242, 246, 248, 249, 282, 287, 294, 331, 381
tekelci devlet kapitalizmi 128
dış şoklar 18, 75, 77, 81, 84, 322, 327, 346, 347, 349, 355
Dickens, Charles 323
Dinyester ırmağı 11, 15, 25
dotcom (dot.com) patlaması 37, 43, 181, 183
dotcom iflası 340
döviz kurları 41, 55, 60, 137

Drucker, Peter 134, 165-170, 179, 182, 191, 198, 200, 201, 395
The Concept of the Corporation 134
Dünya Bankası 12, 130, 154, 344, 404
Dyer-Witheford, Nick 201, 397

Easynet 179
eBay 181
Edward III, İngiltere kralı 319
Einstein, Albert 166, 219, 220, 398
Eisenstein, Elizabeth 321, 403
e-kitap 181, 184, 402
e-kitap yayıncılığı 181
eksik tüketim kuramı 104, 105, 113, 114
Ekvador 369
emeklilik 33, 45, 131, 138-343, 366, 367, 373
Endonezya 199, 347
enerji
  nükleer 12, 87, 127, 134, 167, 334, 335, 336, 337, 354
  yenilenebilir 331, 334, 336, 337
enflasyon 43, 49, 119, 130, 132, 136, 137, 157, 343, 366, 374
Engels, Friedrich 192, 251, 253, 254, 255, 256, 262, 263, 399, 400
  İngiltere'de Emekçi Sınıfının Durumu 253
Eşitsizlik 12, 150
e-ticaret 185, 190, 217, 285, 313
etkene dayalı modelleme 362
ExxonMobil 333

Facebook 21, 37, 58, 174, 181, 199, 385
faiz oranı 35, 340
Farmer, J. Doyne 362, 405
Fas 343, 344
faşizm 25, 122, 141, 268, 278, 304
Federal Reserve 42, 393
feodalizm 18, 92, 315-317, 321, 322
Fiat işçileri, İtalya 274
fikrî mülkiyet 25, 172, 174, 189, 191, 371, 372
Filipinler 328, 330
finansal baskılama 131, 135, 137, 366, 374
finansal enstrümanlar 149
finansal kapitalizm 52, 60
finansal kriz 37, 56, 87, 89, 94, 95, 117, 346
Finansal Kriz (2008) 65, 124
finansallaşma 39, 48-51, 53, 144, 158, 203, 284, 375
Floransa 316, 320
Floridi, Luciano 56, 57, 390
Ford, Henry 106, 260, 261
Foucault, Michel 58, 390
Fourier, Charles 197
Franco, General 268
Fransa 55, 63, 79, 89,98, 107, 263, 268, 270, 275, 320, 346, 348
Freeman, Richard 154, 395, 399
Friefeld, Mary 252
Fugger ailesi, Augsburg'dan 321
Fukuşima nükleer felaketi 334

Galler madenciler sendikası 261
Game of Thrones (*Taht Oyunları*, televizyon dizisi) 228
GamerGate 385
Gates, Bill 176, 177, 178, 396
Gazze 24
Geithner, Tim 42
gelişmekte olan ülkeler 151, 152, 155, 344
Genel Grev (1926) 276
Genel Grev (1842) 120
General Motors 132
Gezi Parkı, İstanbul 22, 207, 289
gıda bankaları 47, 49
Ginsborg, Paul 279, 401
Glasgow 264
Glass-Steagall Yasası 43
Glyn, Andrew 138, 394, 401
Goldman Sachs 34
Goodrich, Carter 266, 400

Google 174, 178, 231, 370
Gordon, Robert 39, 389
Gorz, André 243, 245, 248, 273, 274, 275, 289, 314, 356, 399, 401, 403
göç 13, 63, 101, 206, 325, 339, 347, 355
gölge bankacılık 32, 33
Graeber, David 46, 379, 389, 405
Gramsci, Antonio 263, 400
Greenpeace (Yeşil Barış) 335, 336, 337
  Enerji Devrimi Senaryosu 335
Greenspan, Alan 40, 42, 43
Gregg's Kirkcaldy şubesi 209
Grenada 154
Gutenberg, Johannes 321, 326
Guyana 154
Güney Afrika 247
Güney Kore 284, 345

Hamilton, Ontario 257, 400, 406
Hardt, Michael 286, 402
Harvard Business Review 198
Hayek, Friedrich 68, 301, 304, 305, 309, 402
Hazlitt, Henry 130, 393
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 255
hızlı büyüme 41, 47, 50, 51, 65, 67, 85, 99, 126, 131, 134, 138, 146, 150, 153, 279, 281, 339, 343, 359
Highland Park, Detroit 106
Hilferding, Rudolf 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 109, 110, 114, 116, 370, 392
  Finance Capital (*Finans Kapital*) 100
Hindistan 21, 22, 33, 61, 190, 200, 318, 344
hisse 36, 42, 44, 60, 117, 333, 339, 340, 370
hizmet 49, 50, 54, 57, 141, 142, 155, 171, 179, 184, 199, 203, 223, 242, 274, 275, 287, 309, 310, 312, 352, 353, 360, 364, 370, 377, 379
Hobsbawm, Eric 272, 273, 276, 401
Hodgskin, Thomas 211
Hoggart, Richard 277, 401
Hollanda 52, 270
Holokost 268, 269
Hong Kong 21, 288
Hunter, Holland 300, 402
Husson, Michel 117

IBM 181, 231
Ichiyo, Muto 142, 394
IŞİD (DAEŞ) 15
İkinci Dünya Savaşı 87, 150, 161, 269, 270, 336, 339
iklim değişikliği 63, 325, 331, 337, 338, 345, 359, 372
İngiliz İmparatorluğu 52
İngiliz İşçi Partisi 110
İngiltere (Britanya) 24, 32, 33, 44, 47, 53, 79, 80, 98, 112, 120, 122, 126, 127, 130-132, 136, 137, 141, 143, 154, 163, 246, 250, 251, 253, 256, 270, 281, 315, 319, 320, 333, 360, 375, 379, 399, 400
İngiltere Merkez Bankası (Bank of England) 24, 120, 122, 333
insan kaçakçıları 344
internet 21, 37, 165, 171, 177, 179, 182, 183, 188, 201, 203, 232, 288, 290, 325, 348, 405
iPad 173, 175, 176, 181
iPhone 37, 135, 173, 181, 269, 290
iPod 172, 173, 200
İran devrimi (1979) 282
İskoçya 24, 25, 107, 209, 348
İslamcılık 22
İspanya 25, 36, 61, 268, 269, 281, 367, 400
İspanyol indignados 21, 22
işçi sınıfı 18, 22, 121, 122, 154, 246, 249, 254-256, 258, 260, 262, 263, 266, 268-275, 279, 282, 283, 285, 287, 289, 298

İtalya 99, 107, 126, 127, 263, 266, 271, 272, 275, 279-281, 300, 401
itibari para 39, 44, 46, 53, 158, 340, 375
iTunes 172, 173, 174, 236

Jameson, Frederic 246
Japonya 32, 33, 38, 44, 53, 54, 56, 89, 98, 99, 120, 126, 127, 136, 138, 142, 143, 154, 271, 283, 284, 318, 339, 340, 342, 392, 394
jet motoru 134, 161, 371
Jevons, William Stanley 225, 226, 227, 398
Jou Yongkang 347
JP Morgan 24, 25, 45, 98, 388
JSTOR akademik ağ sitesi 171

kadınlar 252
kamu borcu 40, 350
Kanada 99, 257, 347, 397
kapitalizm sonrası (post-kapitalizm) 14, 16, 20, 23, 65, 116, 166, 170, 206, 295, 296, 297, 305, 322, 337, 351, 354, 360, 363, 367, 368, 371, 375, 378, 380
Kara Ölüm (14. yüzyıl) 320, 324, 325, 403
Karbon İzleme İnisiyatifi 332
Katrina kasırgası (2005) 325
Katz, M. 278, 401
Kautsky, Karl 96, 108, 391, 392
Kealey, Gregory 257, 258, 400
Keen, Steve 228, 398, 406
Kelly, Kevin 159, 180, 182, 183, 201, 395, 396
kemer sıkma programları 32
kentleşme 62, 154
kentsel planlama 256
Keynes, John Maynard 35, 64, 65, 68, 111, 130, 132, 318, 319, 373, 389, 392, 403
Keynesgil iktisat 105
Kıbrıs 25, 34
kıtlık 174, 207, 298, 299, 307, 317
Kıtlık 224
Kindle 175, 181
King, Mervyn 44
Kirkcaldy, İskoçya 209
Klein, Judy 81, 390, 391
Knudsen, Alfred 132
Koch Industries 333
komünizm 11, 302, 317, 339, 380
Kondratyev, Nikolay 68-86, 88, 91, 100, 112, 115, 118, 123, 124, 136, 137, 144, 146-148, 157, 158, 169, 246, 264, 300, 325, 390, 391, 394
kooperatifler 19, 269, 356, 367, 378
Kopenhag Zirvesi (2009) 333
Korotayev, A. V. 82, 391, 394
kozmetik cerrahi 349
kölelik 369
kredi 38, 43, 45, 50, 51, 60, 73, 84, 116, 117, 313, 321, 324, 340, 342, 356, 357, 368, 374, 375, 376
kredi birlikleri 356
kriz kuramı 89-91, 94, 95, 109, 115, 116, 123
krizler 41, 42, 74, 115, 119, 224, 249
Küba devrimi 249
küresel dengesizlikler 38, 53, 158
küresel ısınma 161
küreselleşme 13, 15, 38, 56, 142, 152, 154, 155, 245, 347, 353

Landauer, Rolf 231, 398, 399
Lange, Oskar 304, 305, 310, 403
Lapavitsas, Costas 284, 389, 401
Latin Amerika 153, 284
Lawrence, D. H. 345, 392, 404
Lazonick, William 254, 400
Lehman Brothers 31, 51, 59, 92, 151
Lenin, V. İ. 102, 104, 107, 108, 110, 112, 114, 262, 263, 265-267, 295-297, 400

emperyalizm 107
işçi aristokrasisi 262
Ne Yapmalı? (1902) 262, 267, 400
LIBOR 35
Life and Times of Rosie the Riveter, The (Perçinci Rosie'nin Yaşamı ve Dönemi; 1980 film) 271
Linux işletim sistemi 80, 177, 181, 185, 187, 204, 314, 349
Logan, James 97
Londra 16, 34, 52, 139, 168, 191, 194, 284, 286, 388-390, 392, 393, 396-405
Londra Metrosu 168
Lotta Continua 280, 401
Luxemburg, Rosa 96, 104, 105, 106, 107, 109, 112, 113, 114, 116, 392
Sermaye Birikimi (1913) 104, 392

Macaristan 107, 109, 110, 112, 268
Macmillan, Harold 126, 393
Magnus, George 339, 345
Manchester 251, 253, 338
Marchetti, Cesare 82, 83, 86, 391
Marcuse, Herbert 272, 273, 275
marka değeri 203, 363
Marksizm 69, 70, 89, 90, 220, 249, 296, 297, 323, 391
Marshall Planı 126
Marx, Karl 74, 88-96, 100, 101, 104, 105, 113-116, 123, 166, 169, 191-198, 201, 212, 213, 215, 219-226, 229, 230, 232, 233, 242, 251, 253, 254, 255, 262, 263, 296, 306, 316-319, 339, 382, 391, 396-399, 405
Grundrisse 192, 232, 233, 396
Kapital 196
matbaa (basımcılık) 43, 258, 321, 322
McDonald's 368, 369
McWilliams, Douglas 153, 394
Médecins sans Frontières (Sınır Tanımayan Doktorlar) 189
Medici ailesi 320
Meksika 63, 87, 363
Melilla 343, 347
Menger, Carl 227, 228, 398
merkez bankaları 25, 60
meta fiyatları 71, 73, 146
Metaksas diktatörlüğü 268
Metcalfe, Robert 59
Microsoft 177, 240
Milano'daki Fiat işçileri 111
Milanovic, Branko 154, 344, 395, 404
Mills, C. Wright 271, 275, 400
Minitel 58
Mises, Ludwig von 100, 130-306, 403
Mitsui 98, 101
Moldova 11, 12
Mondragon kooperatifi 367
Moulier-Boutang, Yann 199, 325, 397
Mussolini, Benito 270, 272
mükemmel rekabet 226
mülkiyet hakları 164, 172, 189, 191, 243
Fikrî mülkiyet 191
MySpace 181

Nachimson, Miron 79
nadir toprak metalleri 347
NATO 15
Negri, Antonio 196, 198, 286, 287, 308, 402
neoliberalizm 13-15, 25, 26, 53, 117, 118, 141, 165, 247, 289, 308, 360, 377, 384
New Orleans 325, 328
Nexus 175
Nijer 344
Nike 64, 199, 200, 363
nikel 146, 147
Nikon/Canon 240
Ningşia eyaleti, Çin 328, 330
Nixon, Richard 40, 139, 148, 149
Norveç 341
nüfus 11, 13, 39, 62, 71, 168, 170, 248, 319, 332, 337, 341, 344-346, 359, 362, 365, 366

Occupy hareketi 15, 288, 350
OECD 12, 59, 62-64, 221, 238, 244, 281, 341, 361, 388, 390, 398, 399, 404
offshoring (kıyı şirketçiliği) 156, 245, 282
11 Eylül terörist saldırıları 43
Oparin, Dmitri 78
Orta Doğu 56
Orwell, George 269, 291, 299, 400, 402
1984, 291, 299, 402
otomotiv sanayisi 134
Oxford Martin School 242, 287, 378, 399
özelleştirme 142, 148, 336, 364

Palmer, Bryan 257, 400
pamuk sanayisi 399
para 12, 17, 19, 32, 36, 37, 39-41, 43-48, 50-54, 56, 59-62, 64, 73-75, 87, 93, 116, 119, 120, 125, 128-131, 137, 139, 148, 149, 158, 168, 176, 177, 187, 206, 213, 255, 263, 284, 285, 303, 311, 312, 315, 316, 324, 340, 349, 352, 353, 360, 366, 374-377
parasal genişleme (*quantitative easing*) 35, 44, 341
para sistemi 62, 129
Pareto, Vilfredo 301, 402
Paris Komünü (1871) 249
Paskalya Ayaklanması 264
patent 133, 134, 189, 190, 193, 236, 323, 372
Perez, Carlota 71, 85, 86, 122, 390-392
Peterloo Katliamı (1819) 252
petrol fiyatı 136, 332, 336
petrol ihracatçıları 53
petrol şoku (Ekim 1973) 87, 136, 139, 150, 282
Piketty, Thomas 62, 64, 245, 399
Pinochet, General 141
Pirelli Bicocca, Milano 280
Pisani, Floransa 54, 389, 390
planlı ekonomi 19, 301, 302, 312
Podemos 348
Popper, Karl 219
Pratt & Whitney 162
Preobrazenski, Evgeni 306-308, 326, 355, 402, 403, 405
Pret A Manger 284
Prudential 33, 388
Putin, Vladimir 11, 332, 387

rastgele sayılar 80
Reagan, Ronald 141, 282
Reinhart, C. 131, 393
Ren-Vestfalya Kömür Birliği 98
Ricardo, David 91, 210-212, 224, 227, 397
Rifkin, Jeremy 201, 202, 397
Robbins, Harold 304, 305, 309, 403
Robinson, Joan 218, 398
Romer, Paul 170, 171, 173-175, 179, 182, 395
Rusya 15, 20, 56, 62, 79, 98, 107, 110, 120, 152, 200, 261, 263, 264, 266, 269, 296-298, 308, 332, 336, 347, 348

sağcı iktisat 41, 136
Samsung 178, 181
Samuelson, Paul 70
Sanayi Devrimi 69, 84, 153, 154, 244, 290, 319, 383
sanayi kapitalizmi 58, 75, 81, 87, 91, 98, 164, 169, 198, 200, 235, 250, 331
Sarkozy, Nicolas 89
Sbrancia, B. M. 131, 393
Schumpeter, Joseph 68, 70, 71, 75, 84-86, 100, 102, 120, 165, 169, 391, 392
Sennett, Richard 286, 401
sermaye yatırımı döngüsü 236
Shaikh, Ahmed 117
Shakespeare, William 315, 316, 323, 324, 326

Shannon, Claude 133
Shlichter, Detlev 45
Sıfır Projesi 351, 354
Simon, Herbert 351, 352, 405
Slutski, Yevgeni 80, 81, 390, 391
Smart, William 225
Smith, Adam 91, 209, 210, 212, 214, 219, 225, 227, 397
Ulusların Zenginliği 209, 396
Soğuk Savaş 125, 126, 141
sosyal adalet 15
sosyal ağ 37, 181
sosyal demokrasi 103, 110, 128, 271, 278, 391
sosyalizm 15, 103, 111, 112, 114, 211, 255, 298, 305, 306
sosyal yardım (refah) 32, 138, 144, 148, 267, 279, 281, 359, 379
Sosyal yardım 52
Sovyetler Birliği (SSCB) 11, 14, 107, 129, 186, 192, 206, 294, 297, 310, 393
Stalin, Josef 68, 69, 78, 112, 113, 115, 128, 299
Stalinizm 249, 294, 296, 312
Stallman, Richard 177, 178, 396
Standard Oil 97, 103
Standard & Poor's (S&P) 34, 341
Stern (Alman gazetesi) 14
Stiglitz, Joseph 175
Stockhammer, Engelbert 144, 394
Summers, Larry 38, 43, 117, 389
Suudi Arabistan 332
Sweezy, Paul 129, 393, 403
Syriza 14, 361, 364
Şangay 100, 107, 338, 386
Şi Cinping 387
Şili 141, 154

Tahıl Yasaları 120
tarım 79, 80, 120, 264, 298, 299, 319, 320, 324
Taylor, Frederick Winslow 259-261, 400
tekelci devlet kapitalizmi 128
Tesco 190
Texas Cumhuriyeti 39, 40
Thatcher, Margaret 141, 143, 282
The Economist 142, 334, 394
The Life and Times of Rosie the Riveter 271
Thelwall, John 20, 388
Thiam, Tidjane 33, 388
Tokyo 103, 107, 121, 168, 392
toplumsal sözleşme 138, 281
Torino 266, 270, 280
Torino'da kurulu Fiat Mirafiori fabrikası 280
Tourre, Fabrice 34
Toyota 37, 186
Transdinyester (kukla Rus devleti) 11
transistör 87, 126, 176, 230
Transistör 126, 135
Troçki, Lev 76, 77, 78, 112, 298, 299, 307, 308, 310, 403
Tsirel, S. V. 82, 391, 394
Turing, Alan 133
tüccar kapitalizmi 198, 316, 324
türev piyasaları 60
Türkiye 21, 22, 344, 348
Twitter 21, 174, 181, 385, 386

Ukrayna 15, 21, 56, 336, 347
Ulusal Güvenlik Kurumu (NSA) 348
Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 144, 247, 394, 395, 401
Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) 331, 334, 335, 337, 361, 404
Uluslararası Para Fonu (IMF) 12, 54, 60, 82, 130, 145, 154, 343, 361, 390, 404, 405
Unix işletim sistemi 177
uzun dalga kuramı 70, 79, 81, 86, 143
Uzun dalga kuramı 70

ücret 17, 18, 33, 47, 62, 113, 122, 123, 138, 140, 142, 144, 156, 157, 170, 176, 177, 204, 212, 215, 218, 230, 238, 243, 250, 257, 259, 267, 271, 279, 281-283, 288, 293, 367, 400
üretim tarzları 317, 322

Vail, Theodore 59, 97, 98
Valencia 268
Varga, Jeno 100, 110-114, 128, 392, 393
Vatandaş Danışma Büroları 47
vatanseverlik 262
vergi 53, 62, 63, 120, 131, 311, 315, 339, 358, 368, 375, 380
Versailles (konferansı, 1919) 111
Victor Gramofon Şirketi 106
Vietnam 139, 157, 199, 346
Vietnam Savaşı 139
Vikipedi 19, 184, 364, 378
Virno, Paolo 196, 397
Viyana 100, 110, 273, 306

Wallace, Alfred Russel 211
Wall Street İflası (Çöküşü) 267
Walmart 190, 369
Walras, Léon 224, 225, 226, 228, 398
Wark, McKenzie 405
Warsh, David 174, 396
Web 2.0 2.0 57, 181
Weber, Max 360
Weimar Cumhuriyeti 107
Wellman, Barry 286
Wiener, Norbert 231, 398
Wikileaks 58, 179
Wikipedia 19, 179, 181, 184-188, 204, 314, 349, 354, 396
Windows işletim sistemi 177
Wired dergisi 198

Yapılandırılmış yatırım araçları 32
Yaratıcı Ortaklık (Creative Commons) 184, 372
yaşlanan nüfuslar 325
Yaşlanan nüfuslar 341, 346, 349
Yeats, W. B. 264, 400
Yellen, J. 278, 401
yeni gelişen pazarlar 287
yönetim kuramı 135, 166
Yönetim kuramı 134
Yunanistan 14, 24, 25, 33, 53-55, 61, 268, 343, 344, 346, 348, 361, 364, 366

"zamansal tek sistem" okulu 220
Zarf Şirketi ABD (US Envelope Company) 97

Kapitalizm, son 200 yılda geçirdiği değişimler boyunca hızlı büyümeden çöküntüye savrulan farklı ekonomik devreler yaşadı. Bunlardan her zaman dönüşüme uğrayarak ve güçlenerek çıkmasını bildi. Paul Mason, *Geleceğimiz İçin Bir Kılavuz* altbaşlığını taşıyan *Kapitalizm Sonrası*'nda, bugün de çok büyük ve çok derin bir değişimin eşiğinde olduğu söylenen kapitalizmin, sınırlarına dayanıp yeni bir şeye dönüşüp dönüşmediğini inceliyor.

Mason'a göre, değişimin merkezinde bilgi teknolojileri var ve çalışma, üretim, değer gibi alanlardaki mevcut anlayışları tümüyle yeniden şekillendiriyor. Peki bu değişimin piyasayı ve özel mülkiyeti yıkmaya dönük devrimci bir potansiyeli de var mı? Sistemin kuytularında ve oyuklarında hiç fark ettirmeden ne gibi dönüşümler yaşanıyor? Paralel para birimleri, zaman bankaları, kooperatifler ya da özyönetimli çevrimiçi alanlar, neoliberalizmin buyruklarına yanıt vermeyen mallar ve hizmetler olarak değerlendirilebilir mi? Sistemin içinden yeni mülkiyet, borçlanma ve iş yapma tarzları mı doğuyor?

Yeni tartışmalar yaratan kitabında Mason, bu sorulara yanıt ararken, son finansal krizin küllerinden, daha sosyal adaletli ve sürdürülebilir bir küresel ekonomi yaratma şansına sahip olduğumuzu da söylüyor. Kapitalizmin ötesine geçmenin artık ütopik bir düş olmadığını iddia ediyor.

"Bu kitapta, açık seçik bir alternatifin olduğunu, bunun küresel olabileceğini, yirmi birinci yüzyıl ortasına gelindiğinde kapitalizmin sunacağından çok daha iyi bir gelecek sunabileceğini savunuyorum..." **Paul Mason**

"Gerçek alternatifler konusunda özgün, sürükleyici ve inandırıcı biçimde geliştirilmiş bir perspektif. Birçok hararetli tartışmayı ateşleyeceğine kuşku yok. Ve bunlar, kesinlikle hepimizin ihtiyaç duyduğu tartışmalar..." **Naomi Klein**

THG
12679 FGY
2016
THG 12679 FGY

25 TL. KDV DAHİL

ISBN 978-605-172-150-7

9 786051 721507

Yordam Kitap